જૈન સિદ્ધાંત ગ્રંથમાળા. મણકો ૫૬ મો

દાન અને શીલ

दाणं सील च तवो भावो
एवं चउव्विहो धम्मो ।
सव्व जिणेहि भणिओ
तहा दुहासुअचरिते हिं ॥

દાન, શીળ, તપ અને ભાવના એ ચાર પ્રકારનો ધર્મ સર્વ તીર્થંકરોએ કહેલો છે. શ્રુત અને ચારિત્રના ભેદથી ધર્મના બે પ્રકાર પણ કહેલા છે.

—સપ્તતિશત સ્થાન પ્રકરણ ગા. ૯૬

*

લેખક—સંપાદક
નગીનદાસ ગિરધરલાલ શેઠ

પ્રકાશક
શ્રી જૈન સિદ્ધાંત સભા (રજીસ્ટર્ડ)ની વતી
ડા. ડી. એસ. સંઘવી, શાંતિસદન,
૨૫૯, લેમિંગ્ટન રોડ. મુંબઈ ૭ W.B.

આવૃત્તિ
પહેલી

માર્ચ
૧૯૬૫

ફાગણ
૨૦૨૧

વીર સં.
૨૪૯૧

કિંમત
રૂા. ૫

મુદ્રક
સૌરાષ્ટ્ર ટ્રસ્ટ વતી, જ્યોત્સ્નાબહેન શુક્લ,
'પ્રતાપ' પ્રિ. પ્રેસ, નાણાવટ,
પ્રતાપ સદન; સુરત.

પ્રસ્તાવના

આત્માને અનાદિ કાળથી સંસારમાં રખડાવનાર આહાર સંજ્ઞા, ભયસંજ્ઞા, મૈથુન સંજ્ઞા અને પરિગ્રહ સંજ્ઞા એ ચાર સંજ્ઞાઓ છે. એ ચાર સંજ્ઞાઓની ભૂખ ભાંગવાનો અસાધારણ અને ઉત્તમ ઉપાય એ દાન, શીળ, તપ અને ભાવનાનો છે. માટે જ ભગવાને ધર્મના ચાર પ્રકાર તરીકે વર્ણવી તેનો ઉપદેશ કર્યો છે.

કઈ સંજ્ઞાનો નાશ ધર્મના કયા પ્રકારથી થઈ શકે છે તે જોઈએ—

(૧) દાન—દાન આપવાથી **પરિગ્રહ સંજ્ઞા**નો નાશ થાય છે. કીર્તિ, માન કે પ્રશંસા માટે દાન આપવાનું નથી પણ લોભ અને મોહનો નાશ કરવા માટે દાન આપવાનું છે. લોભ અને મોહનો નાશ થયો એટલે પરિગ્રહનો નાશ થયો જ જાણવો.

(૨) **શીળ**—શીળધર્મની આરાધના કરવાથી **મૈથુનસંજ્ઞા**નો ક્ષય થાય છે.

(૩) **તપ**—તપ કરવાથી **આહારસંજ્ઞા**નો નાશ છે.

(૪) **ભાવના**—ચાર ધર્મ ભાવના તથા બાર વૈરાગ્ય ભાવના ભાવવાથી ધર્મભાવ દૃઢ થાય છે. અને **ભયસંજ્ઞા**નો નાશ થાય છે.

આ ચોરેય સંજ્ઞાઓમાં પણ પહેલી અને મુખ્ય તો આહાર સંજ્ઞા છે. એક આહારસંજ્ઞા ઘટે અને આહારસંજ્ઞા કાબુમાં આવે તો પછી બાકીની ત્રણ સંજ્ઞાઓને કાબુમાં લેવા માટે વધારે પરિશ્રમ કરવાની જરૂર રહેતી નથી.

જે વ્યક્તિમાં આહારસંજ્ઞાનું પ્રબળપણું વર્તતું હોય તેને મૈથુન

સંજ્ઞા પ્રાયઃ જોરદાર હોય છે. અને આહાર તથા મૈથુન સંજ્ઞાનું જ્યાં પ્રબળપણું હોય ત્યાં પરિગ્રહ સંજ્ઞાનું જોર પણ અવશ્ય હોય જ. કારણ કે પરિગ્રહ અર્થાત્ ધન સિવાય મૈથુનસંજ્ઞા તથા અહાર સંજ્ઞાને પોષણ મળતું નથી. આહાર સંજ્ઞા તથા મૈથુનસંજ્ઞાના પોષણ માટે આજીવ ગમે તેવા પાપો કરીને પણ ધન મેળવવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

ભોગ સુખનું સાધન ધન મેળવવા માટે મન, વાણી અને કાયાની દોડધામ તેનું નામ ભયસંજ્ઞા છે. મન વાણી અને કાયાની ચંચળતા તેનું નામ ભયસંજ્ઞા છે

આહાર સંજ્ઞાની પ્રબળતાથી મૈથુનસંજ્ઞા વધે. મૈથુનસંજ્ઞાની પ્રબળતાથી પરિગ્રહ સંજ્ઞા વધે અને પરિગ્રહ સંજ્ઞા વધવાથી ભયસંજ્ઞા વૃદ્ધિ પામતી જાય તેમ તેમ કર્મબંધન પણ વૃદ્ધિ પામતું જાય.

આહારસંજ્ઞાનો ઘટાડો અને નાશ કરવા માટે મુખ્ય સાધન તપ છે. આહાર કરવો એ આત્માનો સ્વભાવ નથી. આત્માનો સ્વભાવ અનાહારી છે.

અનાદિ કાળથી આ સંસારી જીવને આહારની ભૂખ, વિષયની ભૂખ અને ધનની ભૂખ વળગેલી છે તેને માટે જ આ અજ્ઞાની જીવે અત્યાર સુધી આંખો મીંચીને ખુબ દોટ મૂકી છે. પણ પરિણામે ભૂખ ભાંગવાને બદલે ભૂખ વધતી જ ગઈ છે.

એ ભૂખ ભાગવાને માટે, એનો નાશ કરવા માટે ભગવાને દાન, શીળ, તપ અને ભાવનાના ચાર રસ્તા બતાવેલ છે. એ રસ્તે સુગમતાથી જઈ શકાય તેટલા માટે એ ચારે પ્રકારનું વિસ્તૃત વર્ણન આપવાનું મે વિચાર્યું હતું.

તેમાંથી "ભાવના"નું પુસ્તક તથા "તપ અને યોગ"નું પુસ્તક એમ બે પુસ્તકો અમારા તરફથી પ્રગટ થઈ ચૂકયા છે. બાકીના બેનું

આ સંયુક્ત પુસ્તક પ્રગટ થાય છે એ રીતે ધર્મના ચારે પ્રકારનું વર્ણન થઈ ગયું છે. શીલમાં બારવ્રતનું પણ વિસ્તૃત વર્ણન આપવા ધારેલું હતુ. પણ તે હજુ તૈયાર થઈ શકેલ નથી. તેથી તે જુદા પુસ્તક રૂપે પ્રગટ કરીશું.

દાન શીળ સબંધીનુ મારૂ વિવેચન અનેક સૂત્રો તથા ગ્રંથો ઉપરથી તૈયાર કરવામાં આવેલ છે તેથી તે સર્વ ગ્રંથોના લેખકોનો આભાર માનુ છુ. તેમ જ એ વિષયને લગતા લેખો અન્ય મુનિઓ તથા ગૃહસ્થોના પણ ઉપયોગી હોઈ તેનો પણ આ પુસ્તકમા સગ્રહ કરવામા આવ્યો છે. તે સર્વ લેખકોનો પણ આભાર માનુ છુ.

આ પ્રમાણેનો આ સગ્રહ વાચકોને સારી રીતે ઉપયોગી થઇ પડશે એમ આશા રાખુ છુ.

:

—શેઠ નગીનદાસ ગિરધરલાલ

અનુક્રમણિકા

ભાગ ૨ જો

બ્ર. પં. શ્રી શીતળપ્રસાદજીના લેખો

પરિશિષ્ટ

માંગલિક નમસ્કાર

नमो अरिहंताणं

नमो सिद्धाणं

नमो आयरियाणं

नमो उवज्झायाणं

नमो लोए सव्व साहूणं

અરિહંત ભગવાન મોક્ષમાર્ગ બતાવે છે.

સિદ્ધના ગુણને જાણીને જીવ મોક્ષ માટે પ્રયત્ન કરે છે.

આચાર્ય પાસેથી ભવ્ય જીવ આચારનુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને તે પ્રમાણે આચરણ કરે છે.

ઉપાધ્યાય પાસે ભવ્યાત્મા વિનયની આરાધના કરે છે.

સાધુ મોક્ષમાર્ગની સાધનામાં સહાયક હોય છે.

એ પ્રમાણે

એ પાંચેય પદ મોક્ષ પ્રાપ્તિના હેતુરૂપ છે.

તેથી હું એ પંચ પરમેષ્ઠીને નમસ્કાર કરૂ છુ.

*

દાનશીળનું મહાત્મ્ય

વસંતતિલકા

दानाय यस्य न धनं न वपुर्व्रताय.
नैवं श्रुतं च परमोपशमाय नित्यम् ।
तज्जन्म केवलमलं मरणाय भूरि
संसारदुःखमृतिजातिनिबन्धनाय ॥

જેનુ ધન દાનમા વપરાતું નથી, જેનું શરીર વ્રતોના આરાધનમાં વપરાતુ નથી અને જેનું શ્રુતજ્ઞાન પરમશાંતિ ઉપજાવતું નથી તેનો જન્મ ફક્ત સસારના દુ:ખો ભોગવવાને માટે, જન્મમરણ વધારવાને માટે જ છે. અર્થાત્

જે માણુસ દાન કરતો નથી, વ્રતારાધન કરતો નથી અને કષાયને ઉપશમાવવામાં પોતાના જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરતો નથી તે માણુસ તેનું ભવભ્રમણ વધારી સસારના અનેક દુ:ખો ભોગવ્યા જ કરે છે.

—મુનીશ્રી ન્યાય વિજયજી મહારાજ.

મનુષ્યભવની દુર્લભતા

ભગવાને કહ્યું છે કે મનુષ્યભવ મળવો બહુ દુર્લભ છે. ઘણા ઘણા પુણ્યે કરીને મનુષ્યભવની પ્રાપ્તિ થાય છે. માટે અત્યારે આ મનુષ્યભવ મળ્યો છે ત્યારે ધર્મારાધનથી આત્માનુ કલ્યાણ કરી લેવુ જોઇએ.

વળી મોક્ષની પ્રાપ્તિ મનુષ્યભવમાં જ થઈ શકે છે. માટે અત્યારે જ્યારે આવો દુર્લભ મનુષ્યભવ મળેલો છે ત્યારે મોક્ષના ઉપાયરૂપ ધર્મારાધન ઉત્કૃષ્ટ ભાવથી કરી લેવુ જોઈએ.

પૂર્વાચાર્યોએ શાસ્ત્રીય કથાઓમાંથી મનુષ્યભવની દુર્લભતા બતાવનારા કથાનકો ચૂટી કાઢેલા છે અને તે દરેક કથાનક અથવા દૃષ્ટાંતનો એક એક શ્લોક બનાવેલો છે. એમ મનુષ્યભવની દુર્લભતાના દશ દૃષ્ટાત બનાવેલા છે.

તે દશ શ્લોકો તથા તેના અર્થ વિવરણરૂપે તે દશ દૃષ્ટાંતો અથવા કથાનકોને અત્રે આપેલા છે કે જેથી વાંચકને મનુષ્યભવની સમજ પડે

विप्रः प्रार्थितवान् प्रसन्नमनस श्री ब्रह्मदत्तात्पुरा,
क्षेत्रेऽस्मिन् भरतेखिले प्रतिगृहं मे भोजनं दापय ।
इथ्थं लब्धवरोथ तेष्वपि कदाप्यश्नात्यहो द्विः स चेद्,
भ्रष्टो मर्त्य भवात्तयाप्य सुकृति भूयस्तमाप्नोति न ॥ १ ॥

૧

ભાવાર્થ:—બ્રહ્મરાજાનો પુત્ર બ્રહ્મદત્ત બે વરસની વયનો હતો ત્યારે તે રાજા મરણ પામ્યો. આથી રાજકાર્ય દીર્ઘ નામના મંત્રીને સોંપવામાં આવ્યુ.

આ મત્રી સાથે હમેશના પરિચયથી બ્રહ્મરાજાની રાણી ચુલણીનો સ્નેહ સબધ બધાઈ ગયો અને તેઓ મરજી મુજબ વર્તવા લાગ્યા.

બ્રહ્મદત્ત કુવર ઉમર લાયક થતાં, તેને મત્રી અને માતાના સંબધની ખબર જાણવામાં આવી તેથી તેમનો આવો દુષ્ટ સયોગ તોડી નખાવવા આડકતરી રીતે પ્રયાસ કર્યો, પણ આ બાબતની તેની

માતાને ખબર પડતાં તેણે પુત્રને મારી નાખવા માટે એક લાખનું મકાન બનાવરાવ્યું અને કુવર પરણીને આવતાં તે નવા મકાનમાં તેને ઉતારો અપાવરાવ્યો, અને રાત્રે તે મકાનને આગ લગાડી દેવાની ગોઠવણ કરી રાખી.

આ દુષ્ટ બનાવની ખબર રાજાના જૂના મંત્રીના જાણવામાં આવી જવાથી તેણે છાની રીતે કુવરને બહાર કાઢી લીધો અને બહારગામ રવાના કરી દીધો.

જંગલમાં ચાલ્યા જતા કુંવરને એક વટેમાર્ગુ બ્રાહ્મણ મળી ગયો, તેણે તેને મદદ કરી તેથી કુંવરે તેને પોતાને રાજ્ય મળ્યે બનતી મદદ કરવાનું વચન આપી રવાના કર્યો.

વખત જતાં બ્રહ્મદત્તને કાપિલપુરનુ રાજ્ય મળ્યું અને તે છ ખડ પૃથ્વી સાધી ચક્રવર્તી થયો. જગલમાં તેને મદદરૂપ થયેલ બ્રાહ્મણ ફરતો ફરતો તે ગામમાં આવ્યો અને બ્રહ્મદત્તને ઘણી મુશ્કેલીએ મળ્યો. પોતાને ઉપકાર કરનાર જાણી મરજી મુજબ માગી લેવાનું કહ્યું. વિચાર કરી માંગવાનુ કહી, બ્રાહ્મણ ઘેર આવ્યો અને પોતાની સ્ત્રીને આ બાબત જણાવી.

સ્ત્રીએ વિચાર્યું કે, જો રાજા પાસે ગામગરાસ માગશે તો તેના વહીવટની ખટપટમાં પડી જશે અને પૈસાને અગે નવી સ્ત્રી લાવી મારો ત્યાગ કરશે, આથી તેણીએ તે બ્રાહ્મણને એવી સૂચના કરી કે, આપણા કુટુંબને દરરોજ એક એક ઘેર ખાવાનુ મળે અને એક એક મહોર દક્ષિણા મળે એવુ માગી લ્યો, અને સ્ત્રીની મરજી મુજબ બ્રાહ્મણે તે પ્રમાણે માગવાથી રાજાને તેની બુદ્ધિ માટે ખેદ તો થયો છતા કબૂલ રાખ્યુ.

પહેલે દિવસે પોતાને જ રસોડે તે બ્રાહ્મણ કુટુંબને જમવા આવવાનુ કહેવામાં આવ્યુ. ત્યાં જમી સોના મહોર લીધી. અને એ પ્રમાણે હરહમેશ બીજી રાણીઓને ત્યાં જમવાનુ અને મહોર લેવાનું ચાલુ રાખ્યું. પણ પહેલે દિવસે બ્રહ્મદત્તના પોતાના રસોડે જમવામાં

જે મીઠાશ આવી હતી તે ફરી બીજે ક્યાંય આવી નહિ અને હમેશા તે દિવસ યાદ કર્યા કરે.

આ પ્રમાણે વરદાન પ્રાપ્ત કરેલ બ્રાહ્મણ કદાચ પહેલે દિવસે કરેલ ભોજન રાજાની કૃપાથી બીજી વાર મેળવે પણ જે કમનસીબ પ્રાણી મનુષ્યભવ પામી હારી જાય છે તે ફરી વાર તેને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી.

૨

स्तमाना हि सहस्रमष्ट सहितं प्रत्येक मष्टोत्तरं,
कोणानां शतमेषु तानपि ज्यन् द्यूतेथ तत्संख्यया;
साम्राज्यं जनकात्सुः स लभते स्याच्चेदिदं दुर्घट,
भ्रष्टो मर्त्यभवात्तथाप्य सुकृती भूयस्तमाप्नोति न ॥ २ ॥

ભાવાર્થ :—એક રાજા વૃદ્ધ ઉમરનો થયો પણ મરણ પામે નહિ; તેનો મોટી ઉમરનો પુત્ર રાજા મરણ પામે તો ગાદી પર બેસવાને માટે તૈયાર થઈ રહ્યો હતો પણ રાજાને મોત આવતુ નહિ, તેથી એક દિવસ પિતાને મારી નાખીને રાજ્ય લઈ લેવું એવો પુત્રને વિચાર થયો.

વૃદ્ધ રાજાને આ બાબતની ખબર પડવાથી તેણે એક યુક્તિ કરી. રાજસભામાં એકસો ને આઠ થાંભલા હતા. અને પ્રત્યેક થાંભલે એકસો ને આઠ હાંસો હતી. રાજાએ પુત્રને કહ્યું કે, ભાઈ! હુ વૃદ્ધ થયો છું, મારાથી રાજ્ય કાર્ય બની શકતુ નથી તેથી હવે મારે તેને રાજ્ય સોંપી દેવુ છે, પણ આપણાં કુળનો એવો રીવાજ છે કે, પુત્રે રાજ્ય લેવા પહેલાં પિતા સાથે દ્યૂત રમવુ અને દ્યૂતમાં એક વાર જીતે ત્યારે એક હાંસ જીતી ગણાય અને તેવી રીતે એકસો આઠ સ્તભની હાંસો એકસો આઠવાર જીતે ત્યારે એક સ્તંભ જીત્યો ગણાય.

રમતાં રમતાં વચ્ચે એક વાર હારી જાય તો અગાઉ જીતેલ સર્વ જીત વ્યર્થ જાય અને નવે નામે પહેલી હાંસથી શરૂ કરવું પડે. આ

વાત પુત્રે કબૂલ કરી અને દ્યૂત રમવા માંડ્યુ. આમ રમતાં રમતાં કેટલીક વાર જીતે અને વળી હારી જાય, પણ સપૂર્ણ તો કોઈ કાળે થાય જ નહિ. આવી રીતે જીત મેળવી રાજ્ય લેવુ દુર્ઘટ તો છે જ, પણ કદાપિ તેમ બની આવે, પણ જે કમનસીબ પ્રાણી મનુષ્યભવ પામી હારી જાય છે તે ફરી વાર તેને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી.

૩

वृद्धा कापि पुरा समस्तभरतक्षेत्रस्य धान्यावलिं,
पिण्डीकृत्य च तत्र सर्षपकणान् क्षिप्त्वाढकेनोन्मितान्;
प्रत्येकं हि पृथक्करोति किलसा सर्वाणि धान्यानिचेद्,
भ्रष्टो मर्त्यभवा त्तथाप्य सुकृती भूयस्तमाप्नोति न ॥ ३ ॥

ભાવાર્થ :—એક રાજાએ ભરતક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થતાં સર્વ પ્રકારના ધાન્યો કૌતુક માટે એકઠાં કરાવ્યા અને તેમાં એક પાલી સરસવના દાણા નખાવ્યા; પછી એક વૃદ્ધ ડોશીમાને બોલાવી તે ધાન્યના ઢગલામાંથી સરસવના સર્વ દાણા છૂટા પાડી આપવા આજ્ઞા કરી.

વૃદ્ધ ડોશીમા આ દાણા જૂદા પાડવાનુ ક્યારે કરી શકે? છતાંય માનો કે, કાળે કરી તે જૂદા પાડે. પણ જે કમનશીબ પ્રાણી મનુષ્યભવ પામી હારી જાય છે. તે ફરીવાર તેને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી.

*

૪

सिद्धद्यूतकलाबलाद्धनिजन जित्वाथ हेम्ना भरै-
श्चाणाक्येन नृपस्य कोशनिवहः पूर्णीकृतो हेलया ।
दैवा दाढ्य जनेन तेन स पुनर्नीयेत मंत्री क्वचित् ,
भ्रष्टो मत्यमवात्तथाप्य सुकृनी भूयस्तमाप्नोति न ॥

ભાવાર્થ—ચાણાક્ય નામનો બ્રાહ્મણપુત્ર નંદ રાજાની સભામાં આવ્યો અને સિંહાસન ઉપર બેસી ગયો. રાજા તે વખતે ત્યાં નહિ હોવાથી દાસીએ તેને. તિરસ્કાર કરી બહાર કાઢી મૂકયો. આથી ચાણાકયે

તે વખતે ઘોર પ્રતિજ્ઞા કરી કે જો હુ ખરો ચાણાકય હોઉ તો નદ રાજાને સમૂળો ઉન્મૂળ કરી નાખુ.

રાજ્ય યોગ્ય કુવરને શોધતાં એક વખત તે એક મયૂર પોપકની દીકરી પાસે ગયો, તેને ચદ્રપાન કરવાનો દોહદ થયો હતો. ચાણુકયે જન્મતાં જ પુત્રને સોંપી દેવાની શરત કરી યુક્તિથી તેનો દોહદ પૂર્ણ કર્યો. તે એવી રીતે કે, એક છિદ્રયુકત તૃણનુ ઘર કરાવ્યુ અને એક માણુસને ઉપરનુ છિદ્ર ઢાકવા માટે ઉપર બેસાડ્યો. એક થાળમાં ખીર ભરી છિદ્ર નીચે તે થાળ મુકયો અને પુત્રીને ચદ્રનુ પાન કરવા કહ્યું. સ્ત્રી પાન કરતી જાય છે અને છાપરા ઉપર બેઠેલો માણુસ છિદ્ર ઢાકતો જાય છે. આવી રીતે તેનો દોહદ પૂરો કર્યો.

સપૂર્ણ કાળે પુત્રનો જન્મ થયો ને તેનુ નામ ચદ્રગુપ્ત પાડ્યુ. ચંદ્રગુપ્ત બાળવયથી જ રાજા થવાના લક્ષણુ બતાવવા લાગ્યો. નાના બાળકોની સભાઓ કરી તેમાં પોતે રાજા થાય, ન્યાય ચૂકવે, ગામગરાસ ભેટ આપે, સજાઓ કરે અને યુદ્ધ પણુ કરે. ચાણુકય અને ચદ્રગુપ્ત અનેક સિદ્ધિઓ સાધી પાડલીપુરને ઘેરો નાખીને પડ્યા.

નદરાજા લડવા આવ્યો અને ચાણુકયના સૈન્યમાં ભગાણુ પડ્યુ. ચાણુકય ભાગ્યો અને તેને મારવા મારા મોકલ્યા ચદ્રગુપ્તને કુવામાં સંતાડી પોતે બાવાનો વેશ કરી કાંઠે બેઠો અને મારાઓને કહ્યુ કે ચદ્રગુપ્ત અદર સતાઈ ગયો છે. મારાઓ હથીયાર બહાર મૂકી અદર ઉતરવા ગયા કે લઘુ લાઘવી કળાથી તેઓનાં શસ્ત્રથી જ તેઓને મારી નાખ્યા.

આવી રીતે ચદ્રગુપ્તને બચાવ્યો અને પોતે પણુ બચ્યો. ચાણુકય નીતિશાસ્ત્રમાં બહુ હુશિયાર હતો અને યુક્તિ કેમ કરવી, જાળ કેમ પાથરવી અને ગમે તેવા પ્રતિકૂળ સયોગોમાં પણુ પોનાનુ કાર્ય કેવી રીતે સાધવુ એ તે બહુ સારી રીતે સમજતો હતો.

એક વાર તેણે પર્વત નામના રાજાને પોતાનો કરી નદરાજા

ઉપર ફરી આક્રમણ કર્યું. પણ આ વખતે પાડલીપુર ઉપર સીધો ઘેરો ન ઘાલતાં આસપાસના ગામોને સર કરવા માડયાં. આથી નદરાજા માર્યો ગયો અને ચદ્રગુપ્ત સિંહાસનારૂઢ થયો, પર્વત રાજા વિષ કન્યાના સયોગથી મરી ગયો અને તેથી વચ્ચેથી ફાંસ ગઈ. પાડલીપુરના લોકોને કર બહુ આપવો પડયો તેથી પ્રજા અસંતોષી બની ગઈ અને ચદ્રગુપ્તની પાસે ફરીયાદ કરવા આવી.

ચાણાકયે વિચાર્યું કે, લોકો અસતોષી બનશે તો ઉચાળા ભરી ચાલ્યા જશે, આથી તેણે લોકોને કર રહિત કર્યા. પૈસા પ્રાપ્ત કરવાનો એક બીજો ઉપાય ચિંતવતાં તેણે દેવ પાસેથી અજેય પાસા મેળવ્યા. ગામના આગેવાન શેઠીયાઓને બોલાવી તેઓ સાથે દ્યૂત રમવા માંડયુ અને તેમા પોતે મોટી બીટ મૂકે અને જીતે તો પ્રમાણમા બહુ ઓછી વસ્તુ લે.

આવી રીતે હોડ કરતા પણ સર્વ લોકો તેની સાથે રમતાં હારી જતા પણ ચાણાકય કોઈ દિવસ હારતો નહિ. આવી રીતે સિદ્ધની પાસેથી મેળવેલ જુગાર રમવાના પાસાના ઉપયોગથી અનેક લોકોને જીતીને ચાણાકયે રમત માત્રમાં રાજાનો ભડાર સોનાથી ભરી દીધો. કદાચ દૈવ કૃપાથી ગામના શેઠીયા લોકો તે મંત્રીને જીતી લે, પણ જે કમનશીબ પ્રાણી મનુષ્યભવ હારી જાય છે તે ફરી વાર તેને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી.

૫

रत्नान्याढय सुतैर्हितीर्य वणिजां देशातरादीयुखा,
पश्चात्तापवशेन तानि पुनरादातुं कृतोपक्रमैः ।
लभ्यते निखिलानि दुर्घटमिदं दैवाद् घटेत्तत्कवचित्,
भ्रष्टो मर्त्यभवात्तयाप्यसुकृती भूयस्तमाप्नोति न ॥५॥

ભાવાર્થ :—વસતપુર નગરમાં ધન્નો નામે એક શેઠ રહેતો હતો. તેને પાંચ પુત્રો હતા. આ શેઠ રત્નની પરીક્ષામાં બહુ કાબેલ હોવાથી 'તેને રત્ન પરીક્ષક'ના નામથી સર્વ ઓળખતા હતા.

શેઠની એવી એક પ્રકૃતિ પડી હતી કે બહુ મૂલ્યવાળાં જે જે રત્નો આવે તે પોતે ખરીદી લઈ સંગ્રહી રાખે, પણ વેચે નહિ. પુત્રો વારંવાર કહે કે, બમણા તમણા દામ આવે છે છતાં શા માટે વેચતા નથી? આ પ્રમાણે વારંવાર કહ્યા કરે પણ શેઠ તો વેચવાની વાત કરે જ નહિ.

એક વખત શેઠ બહારગામ ગયા અને કેટલાક દિવસ પછી પાછા આવ્યા ત્યારે માલુમ પડયુ કે, પોતાના પુત્રોએ સર્વ રત્નો પરદેશી માણસોને વેચી નાખ્યાં છે. આથી શેઠે છોકરાઓને ઘર બહાર કાઢી મૂકયા અને વેચેલા રત્નો પાછા લઈને આવવાનુ કહ્યુ.

છોકરાઓ બહાર નીકળી ચાલ્યા, પણ વેચેલા એ જ રત્નો પાછા કેવી રીતે મેળવી શકે? પણ કદાચ દૈવની સહાયથી તેજ રત્નો મેળવી શકે, પણ જે કમનશીબ પ્રાણી મનુષ્યભવ હારી જાય તે ફરીવાર તેને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી.

૬

स्वप्ने कार्यटिकेन रात्रि विगमे श्री मूलदेवेन च
प्रेक्ष्येदुं सकल कुनिर्णयवशादल्पं फलं प्राप्य च ।
स्वप्नस्तेन पुनः स तत्र शयितेना लोकयते कुत्रचित्,
भ्रष्टो मर्त्यभवत्तथाप्वा सुकृतो भूनस्तमाप्नोति न ॥६॥

ભાવાર્થ:—ઉજ્જયિણી નગરીમાં એક મૂળદેવ નામનો રાજપુત્ર રહેતો હતો અને તે દેવદત્તા વેશ્યા ઉપર રાગાસકત હતો. આથી ઘરના લોકોની ઇતરાજીથી તે પરદેશ ચાલ્યો ગયો. રસ્તામા અનેક પ્રકારના સૃષ્ટિ વૈભવ જોતો તે એક વખત એક મઠમા રાત્રે સુતો હતો તેવામાં તેણે સ્વપ્નમાં જોયુ કે, ચદ્ર પોતાના મોઢામાં પ્રવેશ કરે છે. આ જોઈ જાગી ગયો અને શાસ્ત્રનો જાણ હોવાથી મઠમાંથી બહાર નીકળી ફળ ફૂલાદિક લઇ શાસ્ત્રોકત વિધિ પ્રમાણે સ્વપ્ન પાઠક પાસે તે મૂકી, તેને સ્વપ્ન વિચાર પૂછયો આથી સ્વપ્ન પાઠકે કહ્યુ કે, 'તમને રાજ્ય મળશે.'

મૂળદેવે સ્વપ્ન પાઠકનું વચન માન્ય કર્યું, અને ગામમાંથી સીધુ–સામાન લાવી ભોજન તૈયાર કર્યું, તેવામાં એક માસના ઉપવાસી સાધુ ત્યા પધારતાં તેણે ઉલ્લાસથી ભોજન વહોરાવ્યુ. આથી દેવ તુષ્ટમાન થતાં, હજાર હાથી બધાય તેવું રાજ્ય દેવદત્તા ગણિકા સહિત એક વચનમાં માગી લીધુ. સાત દિવસ પછી, એક અપુત્ર રાજા મરણ પામતાં તે ગામમા પ્રવેશ કરતાં પચદિવ્ય પ્રગટ થયા અને મૂળદેવને રાજ્ય મળ્યું.

આ વખતે એક ગોસાઇના ચેલાને પણ મૂળદેવના જેવુ જ સ્વપ્ન આવતા, તેણે જાગી ગુરુને વાત કરી. તેથી ગુરુએ કહ્યું કે, આજે તને ઘી–ખાંડ સહિત ભોજન મળશે અને બહાર જતાં તે પ્રમાણે ભોજન મળ્યુ.

બન્નેને એક જ જાતનું સ્વપ્ન આવેલ અને ફળ જૂદુ મળ્યું તેથી ગોંસાઈના શિષ્યને આ હકીકત જાણી ખેદ થયો. આથી તે દરરોજ મઠમાં જઈ સુવે અને ફરી વાર તેવુ સ્વપ્ન જોવાની ઇચ્છા રાખવા લાગ્યો, પણ તે સ્વપ્ન દેખાયુ નહિ, કદાચ દૈવયોગથી તેવુ સ્વપ્ન ફરી વાર આવે, પણ જે કમનશીબ પ્રાણી મનુષ્યભવ હારી જાય છે, તે ફરીવાર તેને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી.

૭

राधाया वदनादधः क्रमवशाच्चक्राणि चत्वार्यपि,
भ्राम्यन्तीह विपर्ययेणि तध्धो धन्वी स्थितोऽवाङ्मुखः
तस्या वाम कनीनिकामिषु मुखेनेवाशु विध्यस्य हो,
भ्रष्टो मर्त्यभवत्तथाप्य सुकृती भूयस्तलाप्नोति न ॥ ७ ॥

ભાવાર્થ:—ઇંદ્રપુર નગરમા ઇન્દ્રદત્ત રાજા વસે છે. તેને બાવીશ રાણીઓથી થયેલા બાવીશ પુત્રો છે. છતાં રાજા પોતાના મત્રીની પુત્રીને પરણ્યો ને ત્રેવીસમી રાણી કરી, પણ થોડા વખતમાં તે ત્રેવીસમી રાણી સાથે અણબનાવ થતા તે પોતાના પિતાના ઘેર ચાલી ગઈ.

એક દિવસ રાજા બહાર ફરવા નીકળેલ છે તે વખતે આ મંત્રીની પુત્રીને ગોખમાં બેઠેલી જોઈ તેના પર આસક્ત થયો, પણ તેને ઓળખી નહિ. રાજા તેના હાવભાવથી ઉપર ગયો ને રાત્રિ ત્યાં જ રહ્યો અને તેના સયોગ બળથી તે જ રાત્રે તે મત્રી પુત્રીને ગર્ભ રહ્યો, મંત્રીએ આ બાબતનુ લખાણ કરી રાખ્યુ.

વખત આવ્યે તે પુત્રીને પુત્ર અવતર્યો. તેને કળાચાર્ય પાસે ભણવા મૂકયો, તેથી તે વિદ્વાન અને ધનુર્વિદ્યામાં નિપુણ થયો. મત્રી પુત્રીના પુત્રનુ નામ સુરેન્દ્રદત્ત પાડવામા આવ્યુ હતુ.

હવે મથુરા નગરીના જીતશત્રુ રાજાની નિર્વૃત્તિ નામની પુત્રી રૂપયૌવનસપન્ન થઈ છે, તે એક દિવસ શણગાર સજી પિતા પાસે આવી ત્યારે સ્વયવરથી વર વરવા પિતાએ ઇચ્છા બતાવી, ત્યારે પુત્રીએ પણ રાધાવેધ સાધનારને પરણવાની ઇચ્છા બતાવી.

ઊંચા કુટુબોમાં ઇચ્છાવર વરવાનો નિયમ પૂર્વ કાળમાં હતો, જેથી રાજાએ સર્વ દેશોમાથી રાજપુત્રોને બોલાવ્યા. ઇંદ્રદત્ત રાજા પણ પુત્રો સહિત આવ્યો. મત્રી તથા સુરેન્દ્રદત્ત પણ સાથે છે. સ્વયવર મડપની રચના અદ્ભુત કરી હતી. મડપની વચ્ચે સ્તંભ ઉભો કર્યો હતો, તેની ઉપર ચાર ચાર ચક્ર મડાવ્યા. એક એક ચક્રમા બહુઆરા કર્યા અને દરેક ચક્રને એવી રીતે સચ કરી ગોઠવ્યુ કે એક જમણી બાજુ ફરે અને એક ડાબી બાજુ ફરે.

એ સ્તભની ઉપર એક પુતળી માડી અને તેનુ મુખ અધો કરાવ્યુ નીચે મોટી તેલની કઢાઈ માડી. તેની બાજુમા તે કન્યા પચવર્ણી ફૂલની માળા હાથમાં લઈને ઊભી રહી. નીચે કઢાઈમાં નજર નાખી ઉપર આઠ ચક્રમા પસાર કરી રાધાની ડાબી આંખને વીંધે એવી રીતે રાજપુત્ર બાણુ મારે તેને વરવુ એવી તેની પ્રતિજ્ઞા હતી.

રાજપુત્રોએ કાર્ય શરૂ કર્યું. કેટલાક તો પોતાની જગ્યા પરથી ઊઠયા જ નહિ, કેટલાક કઢાઈ સુધી જઈ ને પાછા આવ્યા, કેટલાક

ધનુષ્ય પડતુ મુકી પાછા વળ્યા, એવી રીતે સર્વ નષ્ટ ભ્રષ્ટ થયા. ઇન્દ્રદત્ત રાજાના બાવીસે પુત્રોના પણ એ જ હાલ થયા ત્યારે તે રાજા બહુ ખિન્ન થઈ ગયો.

મંત્રીએ પછી ત્રેવીશમા પુત્રની હકીકત કહી રાજાને જાગ્રત કર્યો. રાજાને તે બધી બાબત યાદ આવી, અને ત્યાં બેઠેલ સુરેન્દ્રદત્તને કાર્ય કરવા રાજાએ આજ્ઞા કરી, તેથી તે ઉઠયો, ચાલ્યો, ધનુષ્ય હાથમાં લીધું, નીચી દ્રષ્ટિ કરી, ધનુષ્ય વાળ્યુ, બાણનો યોગ કર્યો અને સર્વ ચક્રો જ્યારે અમુક સ્થિતિમાં આવ્યા ત્યારે બાણ છોડ્યુ, જેણે આઠ ચક્રોની વચ્ચે થઈ કોઈ પણ આરાનો સ્પર્શ કર્યા વગર રાધાની ડાબી આંખને વીંધી.

કુંવરીએ તુરત જ કુવરના ગળામા વરમાળા આરોપણ કરી. આ ઉપર વિચાર કરતાં કહેવામાં આવે છે કે, રાધાના મુખ નીચે આઠ ચક્રો અનુક્રમે એકબીજાની વિરુદ્ધ દિશામાં ભ્રમણ કરે છે અને તેની નીચે ધનુર્ધર પુરુષ નીચું મુખ કરીને ઉભો રહ્યો છે, કદાચ કોઈ ભાગ્યવત નિપુણ તે પુતળીની ડાબી આંખ બાણથી વીંધી શકે, પણ જે કમનશીબ પ્રાણી મનુષ્યભવ હારી જાય છે તે ફરીવાર તેને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી.

૮

दृष्ट्वा कोपि हि कच्छपो हृदमुखे सेवालबंधच्युते,
पूर्णेन्दु मुदितः कुटुंबमिह तं द्रष्टुं समानीतवान्;
सेवाले मिलिते कदापि च पुनश्चंद्रं समालोकते,
भ्रष्टो मर्त्यभवात्तथाप्य सुकृती भूयस्तमाप्नोति न ॥ ८ ॥

ભાવાર્થ—એક બહુ મોટો દ્રહ હતો, તેમાં એક કાચબો રહેતો હતો. તેણે એક વખત ઉપરની સેવાળ તૂટવાથી આસો શુદ ૧૫ ની રાત્રે આકાશ મંડપમાં સકળ કલાસપૂર્ણ, નયનાનંદકારી, સમગ્ર નક્ષત્રે બિરાજમાન ચંદ્રમા દીઠો. આથી તેને બહુ આનંદ થયો.

આ કુદરતી દેખાવ પોતાના કુટુંબીઓને બતાવવા માટે તે ડૂબકી મારી પાણીમાં ગયો અને કુટુંબને લઇને ઉપર આવ્યો ત્યા તો સેવાળ ભેગી થઈ ગઈ હતી. આથી ચંદ્રદર્શન કર્યા વિના જ તેના કુટુંબને પાછુ ફરવુ પડ્યુ.

હવે પૂર્ણિમાની રાત્રિ, સેવાળનુ જૂદા પડવુ અને પોતાની હાજરી; એ સર્વયોગ ફરીવાર મળવા મુશ્કેલ છે, છતાં કદાચ તેમ બને પણ જે કમનશીબ પ્રાણી મનુષ્યભવ પામી હારી જાય છે તે ફરી વાર તેને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી.

૯

शम्या पूर्वपयोनिधौ निपतिता भ्रष्टं युगं पश्चिमा,
मोघौ दुर्धरवीचिभिश्च सुचिरात्सयोजितं तद्द्वयम् ।
सा शम्या प्रविशेद्युगस्य विवरे तस्य स्वयं कवापिचेत्,
भ्रष्टो मर्त्यभवात्तथाप्य सुकृतो भूयस्तमाप्नोति न ॥ ९ ॥

ભાવાર્થ: બાળકની ડોક પર નાખેલુ ધોંસરૂ તે યુગ અને તેમાં જોતર બાંધવા માટે નાખેલી ખલી તે શમી કહેવાય છે.

અસંખ્યાતા દ્વીપ સમુદ્ર મૂકયા પછી છેલ્લો સ્વયભૂ રમણ સમુદ્ર અર્ધ રાજ પ્રમાણે આવે છે, તેને પશ્ચિમ છેડે યુગ હોય અને બીજી બાજુના પૂર્વ છેડે શમી હોય, સમુદ્રમાં મહાન જળતરંગને લઈ, એ બનેનો યોગ જેમ થાય નહિ, તેમ જે કમનશીબ પ્રાણી મનુષ્યભવ હારી જાય છે. તે ફરી વાર પ્રાપ્ત કરી શકનો નથી.

૧૦

चूर्णीकृत्य पराक्रमान् मणिमयं स्तभं सुरः क्रीडया,
मेरौ सन्नलिका समीरवशतः क्षिप्त्वा रजो दिक्षु चेत ।
स्तंभं तैः परमाणुभि सुमिलितैः कुर्यात्स चेतपूर्ववत्,
भ्रष्टो मर्त्यभवात्तथाप्य सुकृतो भूयस्तमाप्नोति न ॥ १० ॥

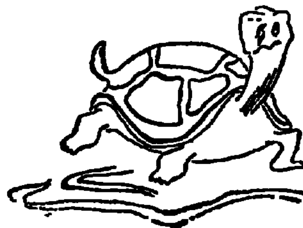
ભાવાર્થ:—દેવોએ ક્રીડા કરતાં કરતા એક પાષાણના સ્તભના વજ્રવડે ચૂરેચૂરા કરી નાખ્યા અને પછી મેરૂ પર્વત ઉપર ઊભા રહી એક નળીમાં તે સર્વ પરમાણુ એકઠાં કરી ફુંક મારી ચારે દિશામા ઉડાડી દીધા.

હવે તે પરમાણુઓનો બનાવેલો સ્તભ ફરી વાર તે કદી તૈયાર કરે પણ જે કમનશીબ પ્રાણી મનુષ્યભવ પામી હારી જાય છે. તે ફરી વાર તેને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. ॥ ૧૦ ॥

આ પ્રમાણે દરેક દષ્ટાંત મનન કરી સમજવા જેવું છે. મનુષ્યભવની દુર્લભતા બહુ વિચારવા યોગ્ય છે. દષ્ટાંતની સત્યતા કરતાં તેમાંથી પ્રકાશ થતો ભાવ બહુ જાણવા લાયક છે.

દેવકૃત મત્ર, ચમત્કાર કે બીજી બાબત સ્થૂળવાદના આ જમાનામાં ગળે ન ઉતરે તો તેની સામે વિચાર કરવાની અગત્ય નથી, પરતુ દરેક દષ્ટાતમાં એક અદ્ભુત ભાવ છે અને તે એ છે કે, આવો મનુષ્યભવ મહાકષ્ટે મળ્યો છે, તે ફરી મળવો મુશ્કેલ છે. ધર્મસામગ્રી મુખ્યત્વે મનુષ્યભવમા જ મળી શકે છે. માટે કષાયને તજી, પાંચે ઇન્દ્રિયોના ત્રેવીશ વિષયોને ખાસ કરીને જીતી લઈ તેના ઉપર વિજય મેળવવો એમાં જ શ્રેય અને આત્મકલ્યાણ છે.

અસ્તુ

દાન અને શીળ—ભાગ ૧

દાન

જુદા જુદા લેખોનો સંગ્રહ

*

દાનના પ્રકાર
તેનું સ્વરૂપ
દાનના પાત્ર
દાનના ફળ

*

લેખક – સંપાદક
નગીનદાસ ગિરધરલાલ શેઠ

મંગળ નમસ્કાર

વસંતતિલકા

जीयाज्जिनो जगति नाभिनरेन्द्रसूनुः
श्रेयों नृपश्च कुरुगोत्रगृह प्रदीपः ।
याभ्या बभूवतुरिह व्रतदानतीर्थे
सारक्रमे परमधर्मरथस्य चक्रे ॥

શ્રી નાભિરાજાના પુત્ર શ્રી ઋષભદેવ ભગવાન આ લોકમાં સદા જયવંત રહો. તથા કુરુગોત્ર રૂપી ગૃહનો પ્રકાશ કરવાવાળા શ્રી શ્રેયાંસ રાજા પણ આ લોકમાં સદા જયવંત રહો. એ બન્ને મહાત્માઓની કૃપાથી પરમધર્મ રૂપી રથનાં ચક્ર (પૈડાં) જેવાં સાર કર્મકર સહિત વ્રત તીર્થ તથા દાન તીર્થની ઉત્પત્તિ થઈ તેથી તે બન્નેને નમસ્કાર હો.

ચોથા આરાની શરૂઆતમાં સૌથી પહેલાં વ્રત તીર્થની પ્રવૃત્તિ ભગવાન ઋષભદેવે કરી હતી તથા ભગવાનને ઇક્ષુ રસનું દાન દઈ શ્રેયાંસ રાજાએ સૌથી પહેલાં દાનની પ્રવૃત્તિ કરી હતી. તેથી આ દાનના અધિકારમાં સૌથી પહેલાં એ બન્ને મહાત્માઓનુ સ્મરણ કરવામાં આવેલ છે.

—આચાર્યશ્રી પદ્મનંદી મહારાજ

દાનનું સ્વરૂપ

વસંતતિલકા

कान्तात्मजद्रविण मुख्य पदार्थ सार्थ
प्रोत्थाप्ति घोर घन मोह महा समुद्रे ।
पोतायते गृहिणी सर्वगुणाधिकत्वात्
दानं परं परमसात्विक भाव युक्तम् ॥

સ્ત્રી, પુત્ર, ધન આદિ મુખ્ય પદાર્થોના સમૂહથી ઉત્પન્ન થયેલા ઘોર પ્રચૂર મોહવાળા ગૃહસ્થાશ્રમ રૂપી સમુદ્રને પાર કરવા માટે સર્વ ગુણોમાં ઉત્કૃષ્ટ એવું સાત્વિક ભાવથી દીધેલુ દાન જ જહાજ (સ્ટીમર) રૂપ થાય છે.

ધનકુટુંબ આદિમા ઉગ્ર મોહવાળો ગૃહસ્થાશ્રમ જીવને સસાર સમુદ્રમાં ડુબાડે છે (ભવભ્રમણ વધારે છે) પણ ગૃહસ્થાશ્રમીનુ સુપાત્રદાન તેને ડૂબવા દેતુ નથી. તેથી ભવ્ય જીવોને સર્વ ગુણોમાં મુખ્ય એવું દાન દઈને ગૃહસ્થાશ્રમ સફળ કરવો જોઈએ.

कि ते गुणाः किमिह तत्सुखमस्ति लोके
सा किं विभूतिरथ या न वश प्रयाति ।
दानव्रतादिजनितो यदि मानवस्य
धर्मो जगत्त्रयवशीकरणैकमन्त्रः ॥

જગતને વશ કરવાવાળા મન્ત્રરૂપ તથા દાનવ્રત આદિથી ઉત્પન્ન થયેલો ધર્મ જેની પાસે મોજુદ છે તેની પાસે સર્વોત્તમ ગુણો, સુખ તથા ઐશ્વર્ય સર્વ આપોઆપ આવીને તેને આધીન થઈ જાય છે. માટે ઉત્તમ ગુણોના અભિલાષી ગૃહસ્થે દાનવ્રતરૂપ ધર્મનુ અવશ્ય સેવન કરવુ જોઈએ.

—પદ્મનંદી પંચવિંશતિકા

દાનનું ફળ

दुल्लहा हु मुहादाई
मुहाजीवी वि दुल्लहा ।
मुहादाई मुहाजीवी
दो वी गच्छंति सुग्गइं ॥

અદલાની આશા વિના નિઃસ્વાર્થ બુદ્ધિથી દાનદેવાવાળા દુર્લભ છે. નિઃસ્પૃહ ભાવથી દાન લેનારા પણ દુર્લભ છે. નિઃસ્વાર્થભાવથી દાન દેવાવાળા તેમજ નિઃસ્પૃહભાવથી દાન લેવાવાળા એ બન્ને સુગતિ પ્રાપ્ત કરે છે.

—શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્ર. ૫-૧-૧૦૦

धम्म सरूवे परिणयइ, चाउ वि पत्तहं दिण्णु ।
साइयजलु सिप्पिहिं गयउ मुत्तिउ होइ रवण्णु ॥

છીપમાં સ્વાતિ-જળ પડીને તે રમણીય મોતી બની જાય છે તેમ સુપાત્રને દીધેલું દાન ધર્મરૂપે પરિણમે છે.

—સાવયધમ્મ દોહા ગાથા. ૯૧.

૧

દાન

ધર્મના પ્રકાર

સર્વજ્ઞ શ્રી તીર્થંકર ભગવાનને જ્ઞાન–દર્શન, ચારિત્ર એ રત્નત્રયને ધર્મ કહેલ છે. અને તેથી શ્રી ઉમાસ્વાતિ સ્વામીએ તેમના તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્રમાં શરૂઆતમાં જ કહ્યુ છે કે सम्यग्दर्शन ज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्गः એટલે સમ્યગ્ દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર એ જ મોક્ષ માર્ગ છે. એટલે એ જ ધર્મ છે.

શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્રના પહેલા અધ્યયનની પહેલી ગાથામાં કહ્યુ છે કે—

धम्मो मंगलमुक्किट्ठं अहिंसा संजमो, तवो ।
देवावि तं नमंसंति, जस्स धम्मे सयामणों ॥

અર્થ—અહિંસા, સંયમ અને તપ રૂપી ધર્મ ઉત્કૃષ્ટ મંગળ છે, જેઓ એ ધર્મમાં રત રહે છે તેમને દેવો પણ નમન કરે છે.

એટલે અહિંસા, સંયમ અને તપ એમ ધર્મના ત્રણ પ્રકાર પણ કહ્યા છે, પરંતુ એ ત્રણેય ચારિત્રના ભાગ ગણી શકાય. કારણ કે ચારિત્રમાં અહિંસા, સંયમ અને તપ કેળવવાના છે. ચારિત્રના પાંચ મહાવ્રતમાં પહેલું વ્રત અહિંસાનુ છે અને મુમુક્ષુ જીવે સર્વ પ્રવૃત્તિ–અહિંસામય (યતનામય) કરવાની છે. તેથી વળી ધર્મને એક જ શબ્દમાં વર્ણવતાં ધર્મને અહિંસા તરીકે ઓળખાવેલ છે. अहिंसा परमो धर्मः અહિંસા એ પરમ ધર્મ છે એવુ સૂત્ર પણ કહેવામાં આવે છે. પણ તે અર્ધ સત્ય કહેવાય. કારણ તે અપેક્ષાએ જ સત્ય છે, અને ખાસ કરીને વૈદિક ધર્મીઓ એ સૂત્ર ઉચ્ચારે છે.

ભગવાને ચારિત્રના બે પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) સર્વવિરતિ અને (૨) દેશવિરતિ. સાધુઓનું સર્વવિરતિ ચારિત્ર છે. પરંતુ જે મનુષ્યો સંયમ લેવા જેટલી ઉચ્ચ કોટિએ પહોંચેલા નથી તેમને માટે દેશવિરતિ ચારિત્ર છે. અને તેમા શ્રાવકના બાર વ્રતનો સમાવેશ થાય છે.

ગૃહસ્થ શ્રાવકોને મોક્ષમાર્ગમાં આગળ વધવાની તાલિમ આપવા માટે ધર્મના જૂદી રીતે ચાર પ્રકાર પણ બતાવેલા છે. તે આ પ્રમાણે—

दानं शीलं च तवो भावो, एवं चउव्विहो धम्मो ।
सव्वे जिणेहि भणिओ, तहा दुहा सुतचरित्ते हिं ॥

અર્થ—દાન, શીળ, તપ અને ભાવના એ ચાર પ્રકારનો ધર્મ સર્વ જિનેશ્વરોએ કહેલો છે, તેમ જ શ્રુત અને ચારિત્ર એમ બે પ્રકારથી પણ ધર્મ કહેલ છે. (સપ્તતિ શત સ્થાન પ્રકરણ ગાથા ૮૬)

અનાદિ કાળથી મનુષ્યનો જીવ સાંસારિક પદાર્થોના ભોગોપભોગમાં રાચી રહેલો છે તેને ત્યાગમાર્ગે લઈ જવાને અને ત્યાગની તાલિમ આપવાને પહેલો પ્રકાર દાનનો બતાવેલો છે. દાનથી મનને કુણું બનાવી શીળ–ચારિત્રમાં આગળ વધવાનુ છે. અહીયા ચારિત્ર એટલે ગૃહસ્થ જીવન સમજવાનું છે. કારણ અહીયા ગૃહસ્થ-ધર્મની વાત થાય છે. ચારિત્રમાં આગળ વધી, પૂર્વકર્મોને બાળવા માટે તપ આદરવાનો છે. અને દાન, શીળ અને તપને આચરતાં મનની ભાવના હમેશાં ઉચ્ચ રાખવાની છે, કે જેથી સર્વવિરતિ ચારિત્ર લેવાની લાયકાત આવી જાય.

આ પ્રમાણે ગૃહસ્થને માટે દાન એ ધર્મનો પહેલો પ્રકાર છે, તેથી આપણે દાન વિષે વિશેષ વિચાર કરીએ.

દાન

ગૃહસ્થ માટે ધર્મના ચાર પ્રકારમા દાનને પહેલુ સ્થાન આપવામાં આવ્યુ છે એટલે દાનને ધર્મનું પ્રવેશદ્વાર ગણવામાં આવ્યુ છે એમ કહી શકાય.

दीयते इति दानः અથવા दीयते तद्दानम् એટલે કે દેવું તેનું નામ દાન. અર્થાત્ આપણી પાસે જે હોય તેમાંથી વધતુ ઓછુ કાંઈ પણ અન્યને આપવુ તેનું નામ દાન. આપવુ એટલે પોતાની વસ્તુનો ત્યાગ કરવો, આ ટુકી વ્યાખ્યા છે. કોઈ પણ જાતના બદલાની આશા વિના, મૂર્ચ્છા–આસક્તિ વિના નિઃસ્વાર્થ ભાવથી કરેલુ દાન એ જ સાચુ દાન છે. એ જ ધર્મ છે. શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—

दुल्लहा हु मुहादाई, मुहाजीवी, वि दुल्लहा ।
मुहादाई मुहाजीवी, दोवि गच्छंति सुग्गई ॥

અર્થ—નિઃસ્વાર્થ ભાવથી દાન દેનાર દુર્લભ છે તેમ જ નિઃસ્પૃહ ભાવથી દાન લેનાર પણ દુર્લભ છે, નિઃસ્વાર્થે દેનાર અને નિસ્પૃહ ભાવે લેનાર બન્ને સારી ગતિમા જાય છે.

મુક્તિ એ ધર્મનો હેતુ છે. આપણુ અતિમ લક્ષ્ય છે. સસારમાંથી મુક્ત થવાને સપૂર્ણ ત્યાગની જરૂર છે. પરતુ અનેક જન્મોના અધ્યવસાયથી જીવ એકદમ સપૂર્ણ ત્યાગી બની શકતો નથી. તેથી ત્યાગમા પ્રવૃત્ત થવા માટે દાનનો રસ્તો બતાવવામાં આવ્યો છે. દાનથી ત્યાગ ભાવના ખીલે છે. માટે દાનને પ્રવેશદ્વાર ગણવામા આવેલ છે.

જીવને સસારમાં રખડાવનાર ચાર કષાયો છે—ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ. તેમાં લોભને જીતવા માટે દાન કરવાનુ બતાવેલુ છે. કારણ દાનથી ધનનો મોહ ઓછો થાય છે અને ઉદારતા વધે છે. નિઃસ્પૃહ રીતે દાન કરવાથી લોભને જીતાય છે. એટલે

લોભનો ત્યાગ
એ જ સાચું દાન છે.

અથવા લોભવૃત્તિ અને મોહભાવ રાખ્યા વિના આપેલું હોય તે જ ખરૂ દાન છે.

દાનથી ત્યાગ અને અપરિગ્રહની તાલિમ મળે છે. અને એ તાલિમથી જીવને અધ્યાત્મમા (આધ્યાત્મિક રીતે) ઊંચે ચડવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે.

દાન શા માટે?

દાનની વાત થતાં જ મનુષ્યને પહેલો વિચાર એ આવે છે કે આ બધુ મારૂ મેળવેલુ છે, આ બધું મારી મહેનતથી મે મેળવેલું છે, આ સર્વનો હુ માલિક છું. ત્યારે આ મારી મહેનતના ફળ તરીકે મળેલ ધન હું બીજા કોઈને શા માટે આપુ? સૌએ પોતાની મેળે કમાઈને પોતાનો જીવનનિર્વાહ ચલાવવો જોઈએ. બીજાની મદદ ઉપર કોઈએ નભવુ ન જોઈએ વગેરે વિચારો આવે છે.

ત્યારે મનુષ્ય મુખ્ય વાત જ ભૂલી જાય છે કે મનુષ્ય તેના જન્મથી માંડીને તેના મૃત્યુ સુધી કોઈને કોઈ રીતે બીજાની સહાય લેતો જ આવ્યો છે. અન્યની સહાય લીધા વિના મનુષ્ય પોતાનુ જીવન ટકાવી શકે જ નહિ, ટકાવી શકતો નથી. આ સંબધમા સ્વ. શ્રી. વા. મો. શાહે લખેલ છે તે યથાર્થ હોવાથી અત્રે ઉતારી લઉ છુ.

મનુષ્ય જન્મે છે તે વખતથી જ એને 'સહાય', 'દયા', 'દાનની' ગરજ પડે છે. **કુદરત** એને હવા અને પ્રકાશની સહાય આપે છે. **માતા** એને દુધનું દાન કરે છે, એનુ લાલનપાલન કરે છે. **પિતા** એને વસ્ત્રાદિ પૂરાં પાડી દયા બતાવે છે. સ્વજનો એને બોલતા ચાલતાં શીખવે છે. માબાપ તથા ગુરૂજન તેને વિદ્યાદાન, જ્ઞાનદાન આપે છે. સહાય, દયા, દાન વગર માણુસ જીવી શકે જ નહિ.

જે તત્ત્વ માણુસ બીજાઓ પાસેથી **મેળવીને** જ જીવી શકે છે તે તત્ત્વ બીજાને **આપ્યા વગર** જીવવુ એ શું માણુસાઈ છે? એક ક્ષણુ પણુ બીજાની મદદ વગર જીવી ન શકે એવો ઉપકૃત અન્ય મનુષ્ય પ્રત્યે અનુદાર રહે, માત્ર પોતાની ઇચ્છાઓની તૃપ્તિમાં જ રચ્યોપચ્યો રહે એ શું ઓછુ અસહ્ય છે? ઓછી પાશવવૃત્તિ છે?

મનુષ્યપણાનું પહેલામાં પહેલું કોઈ લક્ષણુ હોય, તો તે ધર્મનો પહેલામાં પહેલો મૂળ સિદ્ધાંત 'દાન' અથવા કાર્યમાં મૂકાતી 'દયા' અથવા વ્યવહારમાં મૂકાતી સહૃદયતા જ છે. જ્યાં આવી સહૃદયતા નથી, જ્યાં આવી આર્દ્રતા નથી, જ્યાં હૃદયનું ઔદાર્ય નથી, જ્યાં દાન નથી ત્યાં ધર્મનો અંશ નથી, ત્યાં મનુષ્યત્વનો છાંટો પણુ નથી એમ ખુલ્લે અવાજે કહેવું જોઈએ.

જ્યાં પાયો નથી ત્યાં ઈમારતની વાત જ શી કરવી? જ્યાં હૃદય જ નથી ત્યાં હૃદયભૂમિએ જ વસતા દેવના દર્શનની આશા શી કરવી? જ્યાં સ્વાર્થની જ સંકુચિત હદ લોખંડી સાંકળોથી બંધાયેલી છે ત્યાં અમર્યાદિત દેવનો નિવાસ કેવી રીતે થઈ શકે? જ્યાં પાશવવૃત્તિઓનું જ રટણુ થયા કરે છે ત્યાં દૈવી પ્રકૃતિ દેખા શી રીતે દઈ શકે? ટૂંકામાં, જ્યાં આર્દ્રતા, દયા, લાગણી, સહાય કરવાનો ઉમંગ, એક અથવા બીજા રૂપમાં ઉલ્લાસથી થતું દાન નથી ત્યાં ધર્મ કે મનુષ્યત્વ સંભવે જ નહિ.

શ્રી ઉમાસ્વાતિ સ્વામીએ પણુ કહ્યું છે કે પરસ્પરોપગ્રહો જીવાનામ્ જીવોનો પરસ્પર ઉપકાર થતો રહે છે, મનુષ્યો એક બીજાને સહાયક થતા રહે છે. મનુષ્ય જીવન એકબીજાની સહાય ઉપર અવલંબે છે. માટે દરેક માણુસે બીજાને સહાયક થવું જોઈએ. સહાયક થવું એટલે દાન દેવું એ દરેકનું કર્તવ્ય છે.

આ ઉપરથી સમજી શકાશે કે દાન કરવું એ મનુષ્ય માત્રની આવશ્યક ફરજ છે.

દાન શેનું કરવું?

આજે ઘણાખરાં માણુસોમાં એક ખોટી માન્યતા પેસી ગઈ છે કે દાન તો પૈસા કે નાણાંનું જ હોય અને તેથી દાન તો ધનવાન માણુસ જ કરી શકે, આ તદ્દન ખોટી માન્યતા છે. સામા માણુસને જે વસ્તુની જરૂરિઆત હોય તે વસ્તુ તેને પૂરી પાડવી તે જ

દાન છે. માણસની જરૂરિઆત અનેક જાતની જૂદી જૂદી હોય છે. કે જેમાંની ઘણી જરૂરિઆતમાં ધનની જરૂર જ ન હોય. એટલે સામાન્ય માણસ પણ એવા ઘણા પ્રકારના દાન કરી શકે છે.

ધન સિવાય પણ માણસ તનથી, મનથી તેમ જ વચનથી અનેક રીતે સામા મનુષ્યને સહાય કરી શકે છે, મનુષ્યની સેવા કરી શકે છે. મનુષ્યને યોગ્ય સલાહ આપી શકે છે. અને એ સહાય, સેવા, સલાહ, વગેરે જૂદા જૂદા શબ્દો દાનના પર્યાય જેવા જ છે.

દાનના પ્રકાર

દરેક માણસ ત્રણ પ્રકારે દાન કરી શકે છે—(૧) તનથી, (૨) ધનથી અને (૩) વચનથી.

તનથી થતા દાનને આપણે **શ્રમદાન** અથવા **સેવા** એવું નામ આપી શકીએ, વચનથી થતા દાનને આપણે **જ્ઞાનદાન**નું નામ આપી શકીએ. અને ધનથી કરવામાં આવતા દાનને **ધનદાન** એવું નામ આપી શકીએ, એટલે મનુષ્યની **શક્તિ પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારના દાન** થાય—

(૧) **શ્રમદાન**, (૨) **જ્ઞાનદાન**, (૩) **ધનદાન.**

શ્રમદાન

દાનના આ પ્રકારમાં રોગીની સેવા, અતિથિ સેવા, ભૂલેલાને માર્ગ બતાવવો વગેરે મનુષ્ય અન્ય મનુષ્યની પોતાના શરીર મારફત અનેક જાતની સેવા કરી શકે તે સર્વનો સમાવેશ થાય છે.

રોગીની સેવામાં ફક્ત ઘરના માણસ કે કુટુંબીની માંદગીમાં સેવા કરવી એટલો જ અર્થ નથી થતો. પરતુ બીજો કોઈ પણ મનુષ્ય માંદો હોય અને તેને સેવાની જરૂર હોય તેની પણ સેવા કરવી જોઈએ. એટલું જ નહિ પણ રસ્તામાં ચાલ્યા જતાં કોઈ માણસ

કોઇ પણ દરદથી પીડાતો હોય, કોઈ પણ દરદને લીધે દુઃખી હોય, પડીને બેભાન થઈ ગયો હોય વગેરે કોઈ પણ જાતના દુઃખદરદમાં સહાય કરવી તે પણ શ્રમદાન જ છે.

અતિથિ ઘેર આવેલ હોય તેને ભોજનપાણી તથા સુવાની સગવડ આપવી એટલેથી જ અતિથિ સેવા પતી જતી નથી. પરતુ અતિથિ અજાણ્યો હોય તેને રસ્તાની માહિતી આપવી, એટલુ જ નહિ પણ જરૂર પ્રમાણે તેની સાથે જઇને તેને મકાન, રસ્તો બતાવવો, તેમ જ તેનું બીજું જે કાંઈ કામ હોય તે કરી આપવુ તે સર્વનો અતિથિ સેવામાં સમાવેશ થાય છે.

તે જ પ્રમાણે રસ્તે જતાં કોઇ અજાણ્યો અમુક રસ્તો કે મકાન ક્યાં આવ્યું તે પૂછે તો તેની સાથે જઈ તેને તે રસ્તો કે મકાન બતાવવું તે શ્રમદાન છે.

એ પ્રમાણે કોઇ પણ મનુષ્યને જરૂર હોય તે પ્રમાણેની તેને જાતમહેનતથી સહાય આપવી તે શ્રમદાન છે.:

જ્ઞાનદાન

કોઈને પણ વિદ્યા ભણાવવી, જ્ઞાન આપવું તે જ્ઞાનદાન છે. જ્ઞાન પણ બે પ્રકારના છે—(૧) સાંસારિક અથવા વ્યવહારિક અને (૨) ધાર્મિક.

નિશાળ, વિદ્યાપીઠ (કોલેજ)માંનું જ્ઞાન તે સસારિક અથવા **વ્યવહારિક જ્ઞાન** છે. અને ધર્મતત્ત્વોનુ, સિદ્ધાંતોનુ, આધ્યાત્મિક જ્ઞાન આપવુ તે **ધાર્મિકજ્ઞાન** છે.

સસારના અનેક જાતના વ્યવહારોનું જ્ઞાન કે વ્યવહારમાં ઉપયોગી થતુ જ્ઞાન તે વ્યવહાર જ્ઞાન છે. અત્યારની નિશાળોમાં તથા જૂદી જૂદી કોલેજો જેવી કે આર્ટસ કોલેજ, લૉ કોલેજ, સાયન્સ કોલેજ, એન્જીનીઅરીગ કોલેજ, મેડીકલ કોલેજ વગેરે કોલેજોમાં અપાતુ જ્ઞાન તે વ્યવહાર જ્ઞાન છે.

ગુરુ, શિક્ષક કે અધ્યાપક તરીકે શિખડાવવું તે જ્ઞાનદાન છે. એટલે વ્યવહારિક જ્ઞાન આપવુ તે જ્ઞાનદાન છે.

જ્ઞાનદાતાને સહાય કરવી, વિદ્યાર્થીને છાત્રવૃત્તિ (સ્કોરશીપ) આપવી, પાઠ્યપુસ્તકો આપવા, વિદ્યાર્થીને ભણવામાં જે કંઈ મુશ્કેલી નડતી હોય તે દૂર કરવી, તેનો અભ્યાસ વધે તેવી સગવડ કરી આપવી વગેરે વ્યવહાર જ્ઞાનદાનના પ્રકારો છે.

વ્યવહાર જ્ઞાનદાન પૌદગલિક સુખ આપી શકે ત્યારે ધર્મજ્ઞાનનું દાન પારમાર્થિક લાભ આપે છે, આત્મિક સુખ આપે છે, આત્માનુ કલ્યાણકારી બને છે. એટલે વ્યવહાર જ્ઞાનદાનનું ફળ બહુ સામાન્ય કે નજીવુ છે પણ ધર્મજ્ઞાન દાનનું ઘણુ ઉત્કૃષ્ટ ફળ મળે છે.

ધર્મજ્ઞાન દાનની વિગત આગળ ધર્મદાનના મથાળા નીચે આપી છે.

આ ઉપરાંત મુશ્કેલીમાં આવી પડનાર માણસને તેની મુશ્કેલી ટળે તેની સલાહસૂચના આપવી, બેકારને યોગ્ય ધંધે ચડવા માટે સલાહસૂચના આપવી, પોતાની ભલામણથી કોઈનુ ભલુ થતુ હોય, ધંધે નોકરીએ ચડી શકતો હોય તો તેવી ભલામણ કરવી વગેરે **વ્યવહારિક જ્ઞાનદાન**ના પ્રકાર છે.

તેમજ કુમાર્ગે વળી ગયેલાને ઉપદેશથી સમજાવીને સન્માર્ગે લાવવો, અજ્ઞાનથી અપરાધી બનેલાને સમજણ આપી સન્માર્ગે ચડાવવો, માનસિક વ્યાધિથી પીડિતને કર્મનો સિદ્ધાંત સમજાવી તેના મનને શાંતિ આપવી, ધર્મમાં શિથિલ થયેલાને બોધ આપી ધર્મમાં દૃઢ કરવા વગેરે **ધાર્મિક જ્ઞાનદાન**ના પ્રકાર છે.

ધનદાન

ધનથી તેમ જ ધનથી ખરીદ કરી શકાય તેવી વસ્તુ કે વસ્તુઓનું દાન કરવું તે ધનદાન છે એટલે અન્ન, પાણી, વસ્ત્ર, દવા, ફરનીચર, મકાન વગેરે દાનનો ધનદાનમાં સમાવેશ થાય છે.

કરજદારને જોઈતી ધનની મદદ આપી કરજમુક્ત કરાવવો, બંધન પામેલાને જરૂરી દંડ માટેનું નાણું આપી બંધનમુક્ત કરાવવો, બેકારને જોઈતી ધનની મદદ આપી તેને ધંધે લગાડવો, અન્યાયથી પીડાતા માણસોનુ ધનવડે રક્ષણ કરવું વગેરે ધનદાનના પ્રકાર છે.

દવાખાના, સેનેટોરીઅમ, આરોગ્યભુવન, સ્થાનક વગેરેનુ દાન કરવુ તે પણ ધનદાન છે.

ધનવાનોએ, લક્ષ્મીવાનોએ ખાસ સમજવા જેવી અને ધ્યાનમાં રાખવા જેવી વાત એ છે કે ધન મેળવવામાં જ અનેક જાતના પાપ કરવા પડ્યા છે તેથી આત્મા ભારે થયો છે. ઉપરાત ધન ઉપર મોહ રાખી લોભ અને પરિગ્રહનો આશ્રય કરી ધનને સગ્રહી રાખવાથી પણ તે કાયમ તમારી પાસે રહેવાની ખાત્રી નથી.

કારણ કે ધનનો અગ્નિથી નાશ થવાનો સભવ છે, ચેરાઈ જવાનો સભવ છે. વ્યાપારમાં નુકસાન થવાનો સભવ છે. લેણુ ડૂબી જવાનો સભવ છે, એમ અનેક રીતે લક્ષ્મીનો નાશ થવાનો સભવ છે. ત્યારે લોભ અને પરિગ્રહને વધારી લક્ષ્મીનો સગ્રહ કરી આત્માને શા માટે વધારે ભારે કરવો ? આત્મા ભારે થવાથી આવતા ભવમાં દુઃખમય જીવન મળવાનુ તે ચોક્કસ છે.

ત્યારે વધારાના ધનનુ સત્પાત્રે દાન દેવાથી, નિઃસ્પૃહતાથી દાન દેવાથી અશુભ કર્મની નિર્જરા થાય છે અને મોક્ષની નજીક પહોચાય છે, તેમજ આવતા ભવમાં સુખમય સજોગો પ્રાપ્ત થાય છે. માટે સાચી સમજ એ જ કહેવાય કે બની શકે તેટલુ નિઃસ્પૃહતાથી સત્પાત્રને દાન કરવુ.

ભાવના પ્રમાણે
ત્રણ પ્રકારનાં દાન

કહ્યું છે કે—मन एव मनुष्याणा कारणं बंध मोक्षयोः માણસનુ મન જ તેના બંધ અથવા મોક્ષનુ કારણ છે. એટલે માણસના

મનની વૃત્તિ અથવા ભાવના પ્રમાણે દાનના જૂદા જૂદા પ્રકાર પડી જાય છે. તેને આપણે મુખ્યત્વે ત્રણ ભાગમાં વહેંચી શકીએ.

(૧) સાંસારિક ભાવનાવાળા દાન.

(૨) દયાભાવવાળા દાન.

(૩) નિસ્પૃહભાવનાવાળા દાન.

આ ત્રણે ભાવનાના દાનને આપણે જૂદા જૂદા પ્રકારમાં વહેંચી શકીએ છીએ. આ ત્રણે જાતના દાનને નીચે પ્રમાણેના પેટાવિભાગમાં વહેંચી શકાય છે.

૧. સાંસારિક ભાવવાળા દાન—

(૧) કીર્તિદાન.
(૨) લૌકિકદાન.
(૩) ઉચિતદાન.

૨. દયા ભાવવાળા દાન—

(૧) અનુકંપાદાન. (જીવદયા)
(૨) જ્ઞાનદાન.

૩. નિઃસ્પૃહભાવવાળા દાન—

(૧) અભયદાન.
(૨) ધર્મદાન

૪. પાત્રાનુસાર દાન—

(૧) સુપાત્રદાન.
(૨) કુપાત્રદાન.
(૩) અપાત્રદાન.

આ પ્રમાણે ભાવના અનુસાર દાનના દશ પ્રકાર થાય છે.

સૂત્ર પ્રમાણે દયાના દશ પ્રકાર

સ્થાનાંગ સૂત્રમાં દાનના દશ ભેદ બતાવ્યા છે તે આ પ્રણાણે છે—

(૧) **અનુકંપાદાન**—બીજાને દુઃખી અનાથ કે પીડિત જોઈને અનુકંપાથી, દયાથી કે કૃપાથી દેવાતું દાન.

(૨) **સંગ્રહદાન**—આપત્તિમાં કે અભ્યુદયમાં સહાય કરવા માટે અપાતુ દાન.

(૩) **ભયદાન**—રાજા કે પોલીસ વગેરે અધિકારીના ડરથી આપવુ પડતુ દાન.

(૪) **કારુણ્યદાન**—શોકથી એટલે માતાપિતા પુત્રાદિ કુટુંબીજનના વિયોગને કારણે તેમની પાછળ દેવામાં આવતુ દાન.

(૫) **લજ્જાદાન**—ઇચ્છા ન હોવા છતાં સમાજની કે સબંધી માણસોની શરમને ખાતર આપવુ પડતુ દાન.

(૬) **ગૌરવદાન**—પોતાની યશ, કીર્તિ, પ્રતિષ્ઠા માટે ગર્વથી અપાતુ દાન.

(૭) **અધર્મદાન**—અધર્મી જનોને દાન આપવુ તે.

(૮) **ધર્મદાન**—સુપાત્રને દાન આપવું તે.

(૯) **આશાદાન**—સારા ફળની આશાથી દાન આપવુ તે.

(૧૦) **પ્રત્યુપકાર દાન**—પોતાના ઉપર કોઈએ કરેલા ઉપકારનો બદલો વાળવા માટે દાન આપવું તે.

આમાંથી અનુકપાદાન તથા ધર્મદાન ઉપરના બીજા તથા ત્રીજા ભાવવાળા વિભાગમાં આવી જાય છે. ગૌરવદાન એ ઉપર આપેલા કીર્તિદાનનુ બીજું નામ છે. બાકીના સાત ઉપર બતાવેલા લૌકિકદાનના પ્રકારો છે.

હવે આપણે એ પ્રકારોને વિગતથી તપાસીએ.

કીર્તિદાન

માન, પ્રતિષ્ઠા, કીર્તિ માટે અપાતું દાન તે કીર્તિદાન છે. અથવા ગૌરવદાન છે. **આજે લગભગ નવાણું ટકા કીર્તિદાન જ અપાય છે.** નામનાની ખાતર, માનપ્રતિષ્ઠાની ખાતર માણુસ લાખો રૂપીઆ આપી

દે છે ત્યારે તેજ માણસ દયાથી ગરીબને એક પૈસો પણ આપવાની ચોકૂખી ના પાડે છે કારણ કે ગરીબને આપવાથી સમાજને તેની ખબર પડતી નથી અને તેથી તેની કીર્તિ વધતી નથી. માટે કીર્તિ ન વધે એવું કે માનપ્રતિષ્ઠા ન વધે એવુ દાન કોઈ કરતુ નથી.

ખેદની વાત એ છે કે આજે ઉપાશ્રયોમાં પણ અને તેમાંય સાધુ મુનિરાજોની રૂબરૂમાં કીર્તિદાનની જ ઘોષણા કરવામાં આવે છે. ઉપાશ્રય માટે, દવાખાના માટે કે બીજા કોઈ કામ માટે મકાન બધાવવુ હોય તો અમુક રકમ આપે તે દાતાનું નામ તે મકાન સાથે જોડવામાં આવશે, અમુક રકમ આપવાથી તે મકાનમાંના એક ઓરડામાં તે દાતાના નામની તખતી ચોડવામાં આવશે વગેરે વગેરે રીતે **માણસોને કીર્તિદાન તરફ વાળવામાં આવે છે. છતાં ખેદની વાત એ છે કે સાધુ મુનિરાજો એટલું પણ સમજાવતા નથી કે આ કીર્તિદાનનું દાતાના આત્માને કશું સારૂં ફળ મળવાનું નથી.**

માન, પ્રતિષ્ઠા, કીર્તિ, એ સાંસારિક ભાવના છે અને એ ભાવના સસાર વધારનાર છે, સસાર ઓછો કરનાર નથી. ત્યારે માણસનુ લક્ષ્ય સસારમુક્ત થવાનુ છે અથવા હોવુ જોઈએ. અને **સંસારમુક્ત થવામાં મદદરૂપ થાય તે દાન જ સાચું દાન ગણાય. કીર્તિદાન સંસાર વધારનાર હોઇ તે શુભફળ આપનાર એટલે આત્માને કલ્યાણકારી દાન નથી.**

વળી બીજી વાત એ છે કે આજે નીતિથી, પ્રામાણિકતાથી ધન કમાનાર તો ભાગ્યે જ મળશે. આજે ધનવાન દેખાતા દરેક માણસના જીવનની તપાસ કરશો તો માલુમ પડશે કે તે દરેક ધનવાન અનીતિથી, કાળાબજારથી, લુચ્ચાઇથી કમાયેલ હોય છે. બનાવટી માલ ઉપર જાણીતુ નામ ચોડી દેવુ, દેશી માલને પરદેશી કે વિલાયતી કારખાનાવાળાનુ નામ આપવું, સારો માલ દેખાડી હલકો માલ આપવો

વજનમાં, માપમાં, ગણુતરીમાં ઓછુ 'આપવું, ખોટા લેખલો તૈયાર કરવા, દાણચોરી કરવી, દાણચોરીના ઉપાયો યોજવા વગેરે વગેરે અનીતિમય યુક્તિઓથી જ ઘણે ભાગે ધનવાન થયા હોય છે અને થાય છે. **અને એ અનીતિના પાપમાંથી છૂટવાને પોતાની કમાણીનો એકાદ ટુકડો, નાની સરખી રકમ દાનમાં આપે છે, પરંતુ આ રીતે અનીતિનું પાપ ધોવાતું નથી એ વાત એ લોકોને સાધુ મુનિરાજોએ સમજાવવાની ખાસ જરૂર છે.**

માર્ગાનુસારીના ગુણુમાં નીતિથી ધનોપાર્જન કરવાનુ ખાસ કહેવામાં આવ્યુ છે. પરતુ આજે ઘણા લોકો કહે છે કે નીતિથી ધનોપાર્જન થઇ શકે જ નહિ માટે હમણાં તો ગમે તેમ ધનોપાર્જન કરી લો. પછી :તેમાંથી થોડુ ધર્માદામાં વાપરશુ એટલે ધનોપાર્જનનું પાપ ધોવાઈ જશે અને વળી કીર્તિ પણ મળશે.

આ લોકો કર્મ-નશીબની વાત જ ભૂલી જાય છે કે તેમણે પૂર્વભવે સારૂં કર્મ કરેલ હશે તો નીતિથી ચાલતાં પણ ધનોપાર્જન થઈ શકશે. અને આ લોકોને શ્રી હરિભદ્રસૂરિએ એક દષ્ટાંતથી બહુ સારો જવાબ આપ્યો છે. સૂરજી કહે છે કે—

ધર્માર્થં યસ્ય વિત્તેહા
તસ્યાનીહા ગરીયસી ।
પ્રક્ષાલનાદ્ધિ પંકસ્ય
દૂરાદસ્પર્શનં વરમ્ ॥

અર્થ—ધર્માર્થે ધન મેળવવાની ઇચ્છા કરવી તેના કરતાં ઇચ્છા જ ન કરવી તે ઉત્તમ છે. કાદવનો મેલ લાગ્યા પછી તેને ધોઈને સાફ કરવાં કરતાં દૂરથી કાદવનો સ્પર્શ ન જ કરવો એ વધુ સારૂ છે.

રસ્તામાં કાદવકીચડ પડ્યો છે. મુસાફર વિચારે છે કે બાજુ ફરીને જતા તો વખત લાગે તેના કરતાં કાદવ સોંસરા જઈને પછી પગ ધોઈ નાંખશું ! આ લોકોની પણ તેના જેવી જ વાત છે. કાદવમાં

પડવાથી પગ જ બગડશે કે કપડાં પણ બગડશે અને કાદવ કેટલો ઊંડો છે તેની કાંઈ ખબર નથી તો તેવું જોખમ લેવા કરતાં બાજુમાં થઈને જવું શું ખોટું ? પહેલાં પગ બગાડીને પછી પગ ધોવા માટે પાણી તથા વખત શા માટે બગાડવો ?

અનીતિથી ધનોપાર્જન કરનાર ભૂલી જાય છે કે કમાયેલા ધનમાંથી થોડું ધન ધર્માદામાં આપતાં જે પુણ્ય થાય તેના કરતાં અનીતિનુ પાપ ઘણું વધી જાય છે. એટલે તેઓ પુણ્યનો ફાયદો લેવાને બદલે નુકસાન જ વહોરે છે! તેનાં કરતાં નીતિથી ધનોપાર્જન કરવામાં જ સાચો ફાયદો થાય છે.

ઘણા લોકો વળી પોતાના મૃત્યુ પામેલા માબાપના નામથી કે કોઈ મરી ગયેલા કુટુંબીના નામથી દાન કરે છે. આ લોકો પણ એ જ પ્રમાણે ખોટી ભ્રમણામાં ભમે છે. મરી ગયેલાના નામથી આપેલા દાનનો લાભ મરી ગયેલાને તે મળતો જ નથી એ ચોક્કસ છે. અને પોતાના નામે આપેલું દાન કીર્તિદાન કહેવાય તેથી માબાપના નામે દાન આપી તેઓ માબાપના ભક્ત પુત્ર તરીકે વિશેષ માનપ્રતિષ્ઠા અને કીર્તિ મેળવવાની યુક્તિ કરે છે. તેઓનું દાન પણ ઉપર પ્રમાણે જ સારૂં ફળદાયક થતું નથી. એટલું જ નહિ પણ તેઓ સમાજને તેમ જ પોતાના આત્માને છેતરવાનું નવું પાપ વહોરે છે.

નીતિથી મેળવેલા ધનમાંથી આપેલુ કીર્તિદાન પણ સારૂં ફળ આપનારૂં નથી તે ભૂલવુ નહિ.

વર્તમાનપત્રોમાં દાતાનું નામ છપાય. સંસ્થાના રિપોર્ટોમાં દાતાનું નામ છપાય. ઉપાશ્રય, હસ્પિતાલ, આરોગ્ય ભુવન વગેરેના નામમાં દાતાનું નામ જોડાય અથવા તેના મકાનમાં દાતાના નામની તકતીઓ ચોડાય, ધાર્મિક સંસ્થાના નામ સાથે દાતાનું નામ જોડાય એવી એવી

રીતે નામની ખ્યાતિ મેળવવા માટે કરેલાં સર્વ દાન કીર્તિદાન છે. અને તે સાંસારિક દાન હોઈ શુભ ફળદાયક નથી.

લૌકિકદાન

માનવ જાતની જેટલા પ્રકારની જરૂરિયાતો છે તેટલા ભેદ લૌકિક દાનના થઈ શકે છે. ભીખારીને અન્ન દેવું, પાણી દેવું, વસ્ત્ર દેવાં, મુશ્કેલીમાં પડેલાની મુશ્કેલી દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરવો વગેરે અનેક જાતની માનવીની જરૂરિયાત પૂરી પાડવાનો પ્રયત્ન કરવો વગેરે ફક્ત લૌકિક આચારને અનુસરીને કરવા તે લૌકિક દાન છે. તે ઉપરાંત વ્યવહારિક રીતરિવાજને અનુસરીને અથવા વ્યવહારિક સબંધની શરમને લઈને જે દાન કરવામાં આવે તે લૌકિક દાન છે.

ઉપર બતાવેલા સંગ્રહદાન, ભયદાન, કારુણ્યદાન, લજ્જાદાન, અધર્મદાન, આશાદાન અને પ્રત્યુપકારદાન એ સાતેય દાન આ લૌકિક દાનના જ જૂદા જૂદા પ્રકારો છે.

ઉચિતદાન

નોકરો, સગાસંબંધી, નાતજાત, કુટુંબકબીલા વગેરેને યથાયોગ્ય જરૂરીઆત પ્રમાણે આપવુ કે ભેટ આપવી તે ઉચિતદાન છે. નોકર, સગા સબધી વિગેરે નિકટના સબધમાં આવનાર હોઈને તેમની જરૂરિઆત પૂરી પાડવી તે માણસની પહેલી ફરજ છે.

અનુકંપાદાન

અનુકપા, દયા, સહાયની લાગણીથી પ્રાણીઓનાં દુઃખ દૂર કરવા માટે જે દાન કરવામાં આવે તે અનુકંપા દાન છે. દુઃખી, ભૂખ્યા, દીન, અનાથ, અસહાય, નિર્બળ જીવોના દુઃખ દૂર કરવાના વિચારથી દાન આપવામાં આવે તે અનુકંપાદાન છે. અથવા તેનું બીજુ નામ દયાદાન છે.

આજે દયાદાનને બદલે જીવદયાનું નામ બોલવામાં આવે છે. અને તેમાં ચકલાંને ચણ, પારેવાંને જાર, પશુને ઘાસ, વગેરે ઉપરાંત કસાઈખાનેથી પશુને છોડાવવા તેને જીવદયા કહેવામાં આવે છે. પરતુ એમાં મનુષ્ય માટેની દયાને બાતલ રાખવામાં આવે છે!

સર્વ જીવોમાં યનુષ્ય જન્મ સૌથી ઉત્તમ છે. તે પ્રમાણે, પશુપક્ષી કરતા પણ મનુષ્ય જીવનની મહત્તા વધારે છે. તેથી મનુષ્યતા દુઃખ દૂર કરવા મારેનું દયાદાન અથવા અનુકપાદાન આજના કહેવાતા જીવદયાના દાન કરતાં ઘણું ઉત્તમ છે.

માનવજાતનાં જેટલાં દુઃખો તેટલાં અનુકંપાદાનના પ્રકાર કહી શકાય. અનુકપાદાનનો શ્રેષ્ઠ દખલો તીર્થંકર શ્રી શાંતિનાથ ભગવાનનો છે. તેમના આગલા ભવમાં એટલે મેઘરથ રાજાના ભવમાં પારેવાનો જીવ બચાવવા માટે પોતાના પ્રાણ આપવા પણ તૈયાર થઈ ગયા હતા, એ ઉત્કૃષ્ટ અનુકપાનો દાખલો છે.

આજે દાન કેમ મેળવાય છે તે પણ જરા વિચારીએ. ધનવાન પાસેથી ધન મેળવવા માટે સંઘના ત્રણચાર આગેવાનો ધનવાન શેઠ પાસે જાય છે. તેની ખુશામત કરી તેના ગુણગાન કરે છે. તે એટલે સુધી કે ઘણીવાર તેના દોષને પણ ગુણ તરીકે ઓળખાવે છે. ખુશામત સૌને પ્રિય લાગે છે. ખુશામતથી શેઠને ખુશ કરી દાનની વાત કાઢે છે. કોઈ વાર તે જ વખતે જોઈતી રકમ મળી જાય છે. નહિતર વળી કોઈ મોટા મેળાવડાની યોજના કરવામાં આવે છે. ત્યાં ધનવાન શેઠને પ્રમુખપદે બોલાવી જાહેરમાં ખુશામતથી ગુણગાન કરવામાં આવે છે. અને એ રીતે તેની પાસેથી ધાર્યું દાન મેળવાય છે.

પરંતુ આવું દાન તે સાચું અનુકંપાદાન નથી. ભલેને તે રકમ દયાના કામ માટે આપવામા આવી હોય પણ દાતાએ તે રકમ હૃદયની આર્દ્રતાથી આપી નથી. તેથી જો કે તેની ઇચ્છા તૃપ્ત થઈ. તો પણ તેને અનુકંપાનું સાચુ ફળ મળી શકે નહિ. હૃદયની

કોમળતાથી, સાચી દયાથી જે દાન આપવામાં આવે તે જ ખરૂ ફળદાયક છે.

જ્ઞાનદાન

જ્ઞાનદાનનું સ્વરૂપ ઉપર બતાવાઈ ગયું છે. જ્ઞાનદાનની ઘણી મહત્તા છે. વ્યવહારિક જ્ઞાનથી મનુષ્ય સંસારમાં સારી ઉચી સ્થિતિએ આવે છે ત્યારે ધાર્મિક જ્ઞાનથી મનુષ્ય તેના આત્માનુ કલ્યાણ કરી શકે છે.

શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્ર ૪-૧માં કહ્યું છે કે—

पढमं नाणं तओ दया एव चिट्ठइ सव्वसंजए ।
अन्नाणी किं काही ? किंवा नाहिइ सेयपावगं ? ॥

અર્થ—પ્રથમ જ્ઞાન અને પછી દયા એ સંયમી પુરૂષની સ્થિતિ છે. જે અજ્ઞાની છે તે શું કરવાનો હતો ? કારણ તે કલ્યાણકારી શું છે અને પાપકારી શું છે તે કેવી રીતે જાણે ?

ભગવાને કહ્યું છે કે पढमं नाणं तओ दया પહેલું જ્ઞાન અને પછી દયા. જીવના સર્વ દુઃખનું મૂળ અજ્ઞાન-મિથ્યાત્વ છે. અજ્ઞાન ટળે અને સમ્યગ્ જ્ઞાન આવે ત્યારે તે મોક્ષમાર્ગ તરફ, આત્મકલ્યાણના માર્ગ તરફ વળી શકે છે. અને જ્ઞાનથી આગળ વધતાં વધતાં સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. એટલે જ્ઞાનદાન ઘણું જ ઉપયોગી, ઘણુ જ મહત્વપૂર્ણ છે.

અભયદાન

શ્રી સૂત્રકૃતાંગ સૂત્ર ૬-૨૩માં કહ્યું છે કે—

दाणाण सेट्ठं अभयप्पयाणं

એટલે—સર્વ દાનોમાં અભયદાન શ્રેષ્ઠ છે.

પ્રાણીના પ્રાણની રક્ષા કરવી તેનુ નામ અભયદાન છે.

બધા જીવોને વેદના થાય છે અને બધા જીવો મરણના ભયથી ડરનારા છે. પ્રાણીનું મરણ તદ્દન પાસે હોય, જે મરવાની તૈયારીમાં જ હોય તેને કોઈ આખી ય પૃથ્વી દાનમાં આપી દે તો પણ તેને જેટલો સતોષ નથી થતો તેટલો સંતોષ એટલે ઘણો વધારે સતોષ તેના પોતાના બચી જવાથી તેને થાય છે. તેને અભયદાન મળવાથી ભારે મોટો સતોષ થાય છે.

મૃત્યુના ભયથી કંપતા પ્રાણીઓ પોતાના કુળના આચારની પણ અવજ્ઞા કરે છે, કોઈની ગુલામી કરે છે, ગભરાઈને દીનતાપૂર્વક કરગરે છે, પડે છે, વેગથી ભાગે છે, મરણના ભયથી કાયર બની ગયેલા પ્રાણીઓ બચવા માટે શું શું નથી કરતા?

માટે જ એવા ભયભીતોનું રક્ષણ કરવુ એ ઉત્તમ ધર્મ છે.

અભયદાનના સ્વરૂપ સબધી સમાજમાં ઘણી જ ગેરસમજુતી પ્રવર્તે છે. જીવદયાને આજે અભયદાન તરીકે ઓળખી લેવામાં આવે છે. કસાઈખાના અથવા કતલ ખાનામાંથી અમુક પ્રાણીઓને છોડાવવા તેને શ્રેષ્ઠ જીવદયાનુ કાર્ય ગણવામાં આવે છે. અને તે જીવદયાને અભયદાન તરીકે સમજવામાં આવે છે. ત્યારે ખરી રીતે એ જાતનું દાન તે સામાન્ય અનુકંપા દાન છે.

અભય એટલે ભયરહિત. પ્રાણી માત્રને સૌથી મોટો ભય મૃત્યુનો છે. તેથી કસાઈખાનેથી મરતા જીવને છોડાવવામાં અભયદાન છે. પરંતુ સાચુ અભયદાન એ છે કે જેથી પ્રાણીને **હમેશાંને માટે મૃત્યુનો ભય મટી જાય.** ત્યારે જ પ્રાણી (જીવ) ખરી રીતે અભય બની જાય.

માણુસને જ્યારે આત્મજ્ઞાન થાય ત્યારે જ તેનામાંથી મૃત્યુનો ડર, ભય નીકળી જાય છે. જ્યારે માણુસ આત્મરમણુતામાં લાગી જાય છે ત્યારે તેને પછી મૃત્યુની કશી બીક રહેતી નથી. તે સાચો અભય બની જાય છે. અને એ જ સાચુ અભયદાન છે.

સૂત્રકૃતાંગ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે दाणाण सेट्ठं अभयप्पयाणं સર્વ દાનમાં અભયદાન શ્રેષ્ઠ છે : આ ઉપરથી જ વાંચક અભયદાનની મહત્તા સમજી શકશે. જે બીજાને અભય બનાવી શકે તે પોતે પણ અભય બનેલો જ હોય એમ આપણે સમજી શકીએ.

આ પ્રમાણે અભયદાન શ્રેષ્ઠ દાન છે.

ધર્મદાન

ધર્મ એ કોઈ પૌદ્‌ગલિક વસ્તુ નથી કે જે હાથમાં લઈને આપી શકાય. ધર્મ એ તો આત્માની વસ્તુ છે. ધર્મ એ તો આત્માએ મન દ્વારા ગ્રહણુ કરવાની વસ્તુ છે. એટલે કે સમજવાની વસ્તુ છે. તેથી ધર્મદાન એ ધર્મના જ્ઞાનથી આપી શકાય છે. તેથી ધર્મદાનમાં ધર્મ જ્ઞાનના દાનનો સમાવેશ થાય છે.

આત્માના સ્વરૂપને સમજાવનારૂ અને સ્વ-પરના સ્વભાવને ઓળખાવનારૂ જ્ઞાન ફક્ત એક ધર્મજ્ઞાન જ છે. તેથી ધર્મજ્ઞાનનો મહિમા, પ્રભાવ અપૂર્વ ગણુાય છે. માટે સૌથી પહેલાં ધર્મજ્ઞાન ફેલાવ-વામાં અથવા ધર્મજ્ઞાનના દાનમાં ઉદ્યમવત થવુ જોઈએ.

બધા દાનોમાં સૌથા પહેલું જ્ઞાનદાન કહેલું છે. કારણુ કે ભગવાને પણુ पढम नाण तओ दया કહીને જ્ઞાનને પ્રાધાન્ય આપેલું છે. પહેલું જ્ઞાન પછી દયા એમ કહેલુ છે.

જ્ઞાન લેનાર મનુષ્ય બંધ અને મોક્ષના સ્વરૂપને બરાબર જાણી શકે છે. તેમ જ પુણ્ય અને પાપને બરાબર ઓળખી શકે છે. એટલે તે પ્રમાણે પુણ્યકરણી અથવા શુભકરણી તરફ અનુરાગવાળો થાય છે.

જ્ઞાન પામેલો પ્રાણી પાપનો પરિહાર કરે છે. પુણ્યનું ઉપાર્જન કરવા ઉદ્યમ કરે છે અને જ્ઞાનરૂપ પ્રકાશની કૃપા વડે આ લોક અને પરલોક એમ બન્ને લોકમાં સુખી થાય છે.

જ્ઞાન દેવા છતાં પણ નિરંતર વધ્યા કરે છે. જેનું દાન દેવાય છે તે વસ્તુ ખૂટી જાય છે એવો સાધારણ નિયમ છે. પરંતુ જ્ઞાન તો જેમ વધારે દેવાય તેમ તેમ વધ્યા જ કરે છે. જ્ઞાનદાનની એ ખાસ ખૂબી છે.

ધર્મદાન

સર્વોત્કૃષ્ટ ધર્મદાનના દાતા તો તીર્થંકર ભગવાન તથા ગણધર મહારાજ જ છે. તેથી જ તેમને मोक्षमार्गस्य नेतारम् મોક્ષમાર્ગના નેતા કહેવામાં આવે છે. ચક્રવર્તી વગેરે મોટા મોટા રાજાઓએ બીજી જાતનાં ઘણા મોટા દાન આપ્યા હતા. પણ તેનું અત્યારે નામનિશાન પણ રહેલું નથી. ત્યારે તીર્થંકર ભગવાને ધર્મોપદેશ રૂપી જે દાન આપેલું હતું તે ઉપદેશ આજે પણ સૂત્રોની અંદર ઉપલબ્ધ છે.

તીર્થંકરના ઉપદેશથી ઘણા જીવો તો તે જ ભવે મોક્ષ પામ્યા હતા. અને અત્યાર સુધીમાં તો અનેક જીવોએ તેનો લાભ લીધો છે, લઈ રહ્યા છે અને ભવિષ્યમાં પણ લેશે.

અભયદાનની શ્રેષ્ઠતા ધર્મના કારણે જ છે. માણસ ધર્મના સિદ્ધાંત સમજે, આત્મા અને કર્મનું સ્વરૂપ સમજે ત્યારે જ જીવ ભયમુક્ત બને. એટલે સર્વશ્રેષ્ઠ દાન તો ધર્મદાન જ છે. પરતુ સાચુ ધર્મદાન તો તીર્થંકર ભગવાન જ આપી શકે છે. ભગવાને બતાવેલા મોક્ષમાર્ગે ચાલનારા સાધુ મુનિરાજો આપણને ભગવાનનો ઉપદેશ સમજાવે છે તેથી તેઓ તેટલા પ્રમાણમાં ધર્મદાતા કહી શકાય. પરંતુ સાધુ મુનિરાજ કે શ્રાવક ગમે તે હોય પણ તે અધ્યાત્મ જ્ઞાની હોય તો જ અભયદાન

આપી શકે. કારણ કે તેઓ જ આત્માનું અને કર્મનુ સ્વરૂપ યથાશક્તિ સમજાવી શકે.

અધ્યાપકે અથવા ઉપાધ્યાયે પોતે ભણેલા ગંભીર અર્થવાળા પુસ્તકો વંચાવવા, તેનુ વિવેચન કરી બનાવવું અથવા તે પુસ્તકોના અર્થ વિષે શ્રોતાના મનનું સમાધાનુ કરી આપવું, જરૂર હોય તો તે પુસ્તકો ભણવા માટે આપવા વગેરે ધર્મજ્ઞાન દાનના પ્રકારો છે.

જ્ઞાન લેનારની અગવડતાઓ મટાડવી અને તેને જ્ઞાન લેવાની ઉચિત સગવડતા કરી આપવી એ જ્ઞાનદાનનું મોટામાં મોટું લક્ષણ છે. કારણ કે જે મનુષ્ય પોતે જ્ઞાન આપી ન શકે તે પણ જ્ઞાન લેનારને જોઈતી વસ્તુ પૂરી પાડી તેને ભણવામાં ઉત્સાહ પ્રેરે તે પણ પરમાર્થથી જ્ઞાનનો દાતા જ છે.

વળી ધાર્મિક પુસ્તકોનું પ્રકાશન કરી જિજ્ઞાસુ જનોમાં તેને વ્હેંચવા, ધર્મિષ્ઠ અને ધર્મના જિજ્ઞાસુ જનોમાં ધાર્મિક પુસ્તકોની લ્હાણી કરવી, પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થયેલ વિદ્યાર્થીઓને ઇનામ આપવા વગેરે પણ ધર્મજ્ઞાનદાનના પ્રકારો છે.

ધર્મિષ્ઠ, ધર્મપરાયણ મનુષ્યોને સહાયક થાય એવું દાન વિશેષ ઇષ્ટ છે.

મોક્ષાર્થે પ્રવૃત્તિ કરનારા ત્યાગી સાધુસાધ્વીને વસ્ત્ર, પાત્ર, ઓઘો, રજોહરણુ, ઔષધ, રહેઠાણુ, સથારા–પથારી, અન્ન, પાણી, સૂત્ર, શાસ્ત્ર, પુસ્તકો વગેરે પૂરા પાડવા તે પણ ધર્મદાનના પ્રકારો છે. કારણ કે તેથી સાધુસાધ્વીઓ સ્વાધ્યાય, ધ્યાન, તપ વગેરે સંયમ પોષક પ્રવૃત્તિઓને સુખપૂર્વક આચરી શકે છે. અન્નપાન વગેરેના સાધન વગરનો દેહ મોક્ષને અનુકૂળ કોઈ પ્રવૃત્તિ કરી શકતો નથી. માટે સાધુ સાધ્વીને

વસ્ત્રપાત્ર વગેરે જરૂરીઆતની વસ્તુનું દાન આપનાર ગૃહસ્થ સાધુ-સાધ્વીના સયમ ધર્મને ઉત્તેજન આપે છે અને તેથી તે ગૃહસ્થ નિર્જરાનો ભાગી થાય છે અર્થાત્ તેના કર્મની નિર્જરા થાય છે એવો ધર્મદાનનો પ્રભાવ છે.

તેવીજ રીતે ધર્મારાધન કરનારા શ્રાવક શ્રાવિકાઓને ધર્મના ઉપકરણો જેવા કે મુહપત્તિ, ઓઘો, રજોહરણ, આસન, સૂત્રશાસ્ત્ર, તથા બીજા ધાર્મિક પુસ્તકો વગેરે જે કોઈ વસ્તુની ધર્મારાધનમાં જરૂર હોય તે પૂરી પાડવી તે પણ ધર્મદાન અને ધર્મજ્ઞાનદાનના પ્રકાર છે.

સાધર્મીને આયંબિલ કરાવવી, ઉપવાસનાં પારણાં કરાવવાં વગેરે પણ ધર્મદાનમાં આવી શકે કારણ કે એથી ધર્મની અનુમોદના કરવામાં આવે છે.

સાધુસાધ્વીને દાન આપતી વખતે ધ્યાનમાં રાખવુ કે મીઠું, અગ્નિ, ઠંડું પાણી વગેરે સચેત વસ્તુનો સ્પર્શ થવા દેવો નહિ. તેમજ એ ચીજો ખાસ સાધુના માટેજ બનાવેલી ન હોવી જોઈએ. અને સાધુને આપ્યા પછી બીજી બનાવવી પડે તેમ ન હોવું જોઈએ.

દાન કોને દેવું ?

હવે દાન કોને દેવું તેનો પણ વિચાર કરવો જોઈએ. દાન લેનાર પાત્ર પ્રમાણે તો દાનના ત્રણ પ્રકાર થાય—**(૧) સુપાત્ર (૨) કુપાત્ર, (૩) અપાત્ર.**

પાત્ર એટલે દાન લેનાર માણુસ અથવા જીવ. જગતમાં માણુસો પણ અનેક પ્રકારના હોય છે. વળી મનુષ્યની શકિત એટલી બધી પરિમિત હોય છે કે તે જરૂરિઆતવાળા જગતના સર્વ જીવોને દાન આપી શકે

નહિ તેથી તેણે દાન આપવામાં વિવેક રાખવો જોઈએ. અને તેની શકિત પ્રમાણે સારામાં સારી રીતે દાન કરવુ જોઈએ.

તેથી તેને પહેલોજ એ વિચાર આવે છે કે દાન કોને દેવું? માણસો તો ઘણા પ્રકારના હોય છે પરતુ સમુચ્ચયે તેમના ત્રણ વિભાગ પાડી શકાય—(૧) **સુપાત્ર** (૨) **કુપાત્ર** અને (૩) **અપાત્ર.** જે ઉપર જણાવી ગયા છીએ. **સુપાત્ર** એટલે સદાચારી, નીતિમાન, ધર્મિષ્ઠ અને **કુપાત્ર** તથા **અપાત્ર** એટલે દુરાચારી, અનાચારી અથવા અનીતિમાન અને અધર્મી.

સુપાત્ર કે કુપાત્ર દરેક માણસ દુઃખી હોય છે. તો દુ.ખી કુપાત્ર એટલે દુરાચારી દુઃખીઓ હોય તેના કરતાં સદાચારીને દાન માટે પસદ કરવાનું કારણ એ છે કે જેમ રેતાળ ભૂમિમાં બીનું વાવેતર નિષ્ફળ જાય છે તેમ દુરાચારને આપેલું દાન નિષ્ફળ જાય છે. કારણ કે દુરાચારી માણસ તેને મળેલા દાન, સહાયનો ઉપયોગ દુરાચારના કામમાં જ કરે છે એટલે દુરાચારી પોતાનું પાપ વધાર્યે જાય છે તેથી દાન આપતી વખતે પાત્ર જોવાની ખાસ જરૂર છે.

પરંતુ અહિંયા એક વાત સ્પષ્ટ કરવાની કે કુપાત્ર પણ રોગી કે ભૂખ્યો હોય તો તેના તરફ દયા લાવી તેને તે વખતે અન્ન કે દવા આપી તેની ભૂખ અને રોગ મટાડવા તેટલું દયા ભાવથી કરી શકાય અને તેમ કરવું યોગ્ય છે. પરંતુ દુરાચારી તેને મળેલા દાનનો દુરૂપયોગ ન કરે એટલે કે પાપકારી કામ ન કરે તેવી રીતે દાન આપવુ જોઈએ.

સુપાત્ર, કુપાત્ર અને અપાત્રની વિશેષ વિગત નીચે મુજબ છે.

અપાત્ર—કુલિંગી સાધુ, મ ત્રાદિ કરવાવાળા ગૃહસ્થ અને હઠ

કરી, ભય બતાવી બળાત્કારે પૈસા કઢાવનારા—એ સર્વ અધર્મને માર્ગે જનારા હોઈ તેમને દાન આપવાથી અધર્મને ઉત્તેજન અપાય છે. એટલે એવા દાનથી પાપ લાગે છે અને તેવું ફળ નરક નિગોદનું પણ આવે છે. માટે એ તો સર્વથા ત્યાજ્ય છે.

કુપાત્ર—જિન લિંગ ધારી પણ દ્રવ્યલિંગી મુનિ તથા જૈનાભાસી શ્રાવક, બાહ્ય આચારવાળા પણ અશ્રદ્ધાળુ શ્રાવક એ કુપાત્ર છે. તેમને ગુરુબુદ્ધિથી દાન દેનાર મિથ્યાત્વને ઉત્તેજન આપનાર બને છે. અથવા પાપને અનુમોદન આપનાર બને છે. પરંતુ અનુકંપાથી તેને દાન આપી શકાય.

સુપાત્રદાન અપાત્ર અને કુપાત્રને સમજાવવાથી હવે સુપાત્રની કિંમત સમજાઈ જશે. સુપાત્ર માણસ તેને મળેલા દાનથી સત્કર્મની વૃદ્ધિ કરે છે એટલે દાતા સત્કર્મનો ભાગી થાય છે.

જૈન ધર્મ એ શ્રેષ્ઠ ધર્મ છે. એટલે જૈન ધર્મ પાળનાર માણસો એટલે જૈનોને આપણે સુપાત્ર ગણી શકીએ. તેમાં પણ સ્થિતિ અનુસાર ત્રણ ભેદ પાડી શકીએ—

(૧) પંચમહાવ્રતધારી સાધુ સાધ્વી.
(૨) અણુવ્રતધારી શ્રાવક શ્રાવિકા.
(૩) અવ્રતી પણ સદાચારી (સમકિતી) શ્રાવક શ્રાવિકા.

વાંચક જોઈ શકશે કે આચારની દૃષ્ટિએ અથવા આધ્યાત્મિક સ્થિતિ અનુસાર ઉપરના ભાગ પાડેલા છે. અને તે ક્રમાનુસાર સુપાત્રદાન પણ ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ એમ ત્રણ પ્રકારનાં છે. એટલે મહાવ્રતધારી સાધુ સાધ્વીને આપેલું સુપાત્રદાન અને ત્રીજે નંબરે અવ્રતીને આપેલું સુપાત્રદાન છે.

દાનનું ફળ શું?

બધા દાનોમાં જ્ઞાનદાન, અનુકંપાદાન, અભયદાન, ધર્મદાન અને સુપાત્રદાન એ જ ખરી રીતે શુભ ફળ આપનારાં છે.

દાન આપનારની વૃત્તિ અથવા ભાવના ઉપર દાનના ફળનો ખાસ આધાર છે. અને તેથી જ આપણે ભાવના અનુસાર દાનના ભાગ પાડેલા હતા. દાન આપતી વખતે ત્રણ જાતની ભાવના થાય છે—

(૧) **વ્યવહારિક ભાવના.** સંસાર વ્યવહારના કામ માટેના કોઈ પણ દાન આપતાં વ્યવહારિક લાભનો ખ્યાલ રાખવામાં આવે છે. એટલે તે સ્વાર્થી ભાવના હોઈને તેનું ખાસ કોઈ શુભ ફળ મળતું નથી.

(૨) **દયા ભાવના**—દયા ભાવથી આપેલાં સર્વ દાન શુભ ફળદાયી છે. અને ભાવનાની ઉત્કૃષ્ટતા પ્રમાણે ફળની ઉત્કૃષ્ટતા હોય છે.

(૩) **નિસ્પૃહ ભાવના.** ફળની આકાંક્ષા રાખ્યા વિના ફક્ત આત્મકલ્યાણ માટે ભક્તિભાવથી, ધર્મભાવનાથી અથવા મોક્ષમાર્ગની ભાવનાથી જે દાન કરવામાં આવે તે શ્રેષ્ઠ દાન છે અને તેનુ ફળ પણ સર્વોત્તમ મળે છે.

આ ઉપરથી એમ સમજવાનું છે કે નિઃસ્પૃહ ભાવનાવાળો દાતા તે શ્રેષ્ઠ દાતા છે. તેનાથી હલકો બીજે નબરે દયાભાવવાળો દાતા છે અને ત્રીજે નબરે સાંસારિક અથવા વ્યવહારિક ભાવનાથી દાન કરવાવાળો આવે છે.

જે ભવ્ય આત્મા પોતાના નીતિપૂર્વક ઉપાર્જન કરેલા ધનનો દાન આપવામાં ઉપયોગ કરે છે તે દાન જ ફળ આપનારૂં થાય છે. અનીતિથી ઉપાર્જન કરેલા દાનમાંથી નાનો સરખો કે નજીવો ભાગ ભલે દાનમાં વાપરવામાં આવે પણ તેથી તેને તે દાન ફાયદાકારક નીવડતું નથી એટલે કે તેના દાનથી તેની અનીતિનું પાપ ધોવાઈ શકતુ નથી.

ધર્માત્મા સમ્યગ્દૃષ્ટિ પુરુષનું દાન શ્રદ્ધા, ભક્તિ અને ભાવપૂર્વક કરવામાં આવે છે તેથી તે દાન ઉત્તમ ફળ આપનારૂં બને છે.

દાતા જૈન ધર્મી ભલે હોય પણ તે જો પાત્ર અપાત્રને

વિચાર કર્યા વિના માન, મોટાઈ કે કીર્તિને માટે તેમ જ મિથ્યા મતની વૃદ્ધિને માટે દાન આપે તો તે દાન સંસારનું જ કારણ બને છે. વિવેકજ્ઞાન વિના ઉત્તમ પાત્રમાં ઉત્તમ દાન થઈ શકતુ નથી.

જે જે કારણથી જૈન ધર્મનો હ્રાસ થાય, દેવ, ગુરુ, ધર્મ તથા શાસ્ત્રના અવર્ણવાદ બોલાય તથા ચારિત્રનો લોપ થાય તેવા કારણોમાં દાન દેવું ને સંસાર વૃદ્ધિનું જ કારણ છે.

દાન આપતા સંભાળવાનું

દાન આપતી વખતે સત્કારપૂર્વક દાન આપવું. દાન લેનારને અપમાન લાગે તેવી રીતે બોલવું કે વર્તવું નહિ. દાન આપતાં મન બગાડવું નહિ, સંકોચવું નહિ. દાન પોતાને હાથે જ આપવુ પણ દાન આપવા માટે બીજાને હુકમ કરવો નહિ. કારણકે તેથી અહંકારની ભાવના આવી જવાથી દાનનું ફળ ઓછું થઈ જાય છે. દાન આપ્યા પછી ફળની શંકા કરવી નહિ. કારણ શંકાથી સ્વાર્થભાવના આવી જાય છે તેથી પણ ફળ ઓછુ થઈ જાય છે. અને લાભની આશાથી દાન આપવાથી જોઈએ તેવું શુભ ફળ મળતુ નથી.

વળી દારૂ, મધ, માંસ, કામોદ્દીપક વસ્તુઓ, હથિયાર, ઝેર વગેરે હિંસાકારી વસ્તુઓમાંથી કોઈ પણ વસ્તુનુ દાન આપવુ નહિ, કારણ કે હિંસાકારી વસ્તુનુ દાન પાપફળદાયી છે.

દિગંબર મત પ્રમાણે

દાનના પ્રકાર

દિગંબર સંપ્રદાય માણસની જરૂરીઆત પ્રમાણે દાનના ચાર પ્રકાર પાડે છે—

(૧) આહારદાન (૩) શાસ્ત્રદાન.

(૨) ઔષધદાન (૪) અભયદાન.

બીજી રીતે ચાર પ્રકાર

આમાં પણ મતભેદ છે. અને કેટલાકો ચાર પ્રકાર કહે છે તેની વિગત નીચે પ્રમાણે છે—

૧. દયાદાન—સર્વ પ્રાણીને અભયદાન આપવું તે. એટલે આ અભયદાન જ છે.

૨. પાત્રદાન—મુનિ આદિને દાન આપવું તે. એટલે આ ફક્ત સુપાત્રદાન છે.

૩. સમક્રિયાદાન—ગૃહસ્થને દાન આપવું તે. એટલે આ લૌકિક દાન છે.

૪. અન્વયદાન—પુત્રાદિકને ધન વગેરે આપવું તે. એટલે આ ઉચિતદાન છે.

આ ચારે ય દાનનું વિવેચન આગળ અપાઇ ગયું છે.

દિગબરોમાં મુખ્યત્વે તો ઉપર પહેલા કહેલા ચાર પ્રકાર વિશેષ રીતે માન્ય હોય એમ લાગે છે. વળી તેમાં (૧) નિશ્ચય અને (૨) વ્યવહારથી એમ દરેકના બબ્બે વિભાગ પાડે છે.

નિશ્ચયથી

દાનના ચાર પ્રકાર

નિશ્ચયથી ચાર પ્રકારની વિગત તેઓ નીચે પ્રમાણે બતાવે છે—

(૧) નિશ્ચય આહાર દાન—વેદનીય કર્મનો નાશ કરીને પોતાના અને પરના આત્મામાં એવો અવ્યાબાધ ગુણ પ્રગટ કરવો કે તેથી ક્ષુધા લાગે જ નહિ. એટલે ભૂખને શમાવવા માટે આહારની આવશ્યકતા રહે નહિ. એ નિશ્ચય આહાર દાન છે.

(૨) નિશ્ચય ઔષધિ દાન—જન્મ જરા મૃત્યુ એ ત્રણ

રાગથી સ્વ-પરના આત્માને છોડાવીને અવિનાશી અખંડ સુખ પ્રાપ્ત કરાવવું એ નિશ્ચય ઔષધ દાન છે.

(૩) **નિશ્ચય શાસ્ત્ર દાન**—સ્વ-પરના આત્મામાં સમ્યગ જ્ઞાનશક્તિનો વિકાસ કરવો તે નિશ્ચયશાસ્ત્ર દાન છે.

(૪) **નિશ્ચય અભયદાન**—સ્વ-પરના આત્માને વિષય કષાયરૂપ પ્રબળ વૈરીઓથી બચાવવા તે નિશ્ચય અભયદાન છે.

વ્યવહારથી
દાનના ચાર પ્રકાર

વ્યવહારથી આહારદાન અને ઔષધિદાન તે લૌકિકદાનના ભાગ જેવા છે.

આહારદાનના મુખ્યત્વે ત્રણ પ્રકાર પડે છે—(૧) જૈનેતરને, (૨) શ્રાવકને અને (૩) મુનિને આહારદાન.

પહેલો પ્રકાર અનુકંપાદાનમાં આવી જાય છે. **બીજા પ્રકારમાં** અનુકંપાદાન તથા સ્વામીવાત્સલ્યનો સમાવેશ થાય છે.

ત્રીજો પ્રકાર સુપાત્રદાનમાં આવી જાય છે. આ પ્રકાર ખાસ મહત્વનો છે કારણ કે તે મહાપુણ્યના લાભનું કારણ છે. સુપાત્રમુનિને આહાર દેવાનું ભાગ્ય બહુ થોડાને પ્રાપ્ત થાય છે. સુપાત્રમુનિને ભક્તિથી અપાયલા આહારદાનથી દાતાને સદ્ગતિ મળે છે, એટલું જ નહિ પણ મોક્ષમાર્ગમાં આગળ વધવાની તેને સરળતા અને સુલભતા પ્રાપ્ત થાય છે.

ઔષધિદાન સંબંધમાં ખાસ કહેવા જેવું એ છે કે હાલના વખતમાં ઘણા જૈનસંઘો તેમના તરફથી ઇસ્પિતાલો, દવાખાનાઓ ખોલે છે. અને તે સર્વ દવાખાનાં ફક્ત એલોપથી વૈદકશાસ્ત્રને અનુસરનારા જ હોય છે. એલોપથીમાં ઘણી ખરી દવાઓ

પ્રાણી હિંસાથી જ બનેલી હોય છે. અને તેવી સાવદ્ય દવાઓ સંઘના ધર્માદા દવાખાનામાં વપરાય છે. આ ઘણું ઘણું જ અઘટિત કાર્ય થાય છે. જૈનોના દવાખાનામાં હિંસાથી ઉત્પન્ન કરેલી સાવદ્ય દવાઓ વપરાય તે ઘણું જ શોચનીય છે.

જૈનોના દવાખાનામાં દેશી નિર્વદ્ય દવાઓ કેમ વાપરવામાં નથી આવતી અને દેશી વૈદ્યોને ત્યાં કેમ રાખવામાં નથી આવતા તે સમજાતું નથી.

ઉપરાંત હોમીઓપેથીની દવાઓ પણ નિર્વદ્ય હોય છે, સસ્તી હોય છે અને ઘણુંખરુ જલ્દી અસર કરનારી હોય છે. છતાં હોમીઓપેથીના ડૉકટરને જૈન દવાખાનામાં રોકવામા નથી આવતા કે હોમીઓપેથીની દવા વાપરવામાં નથી આવતી એ પણ ઘણું જ શોચનીય છે.

વળી કેટલાક શહેરોમાં તો જૈનો પાસેથી જૈનો માટેના દવાખાના ખોલવા માટે નાણાં ઉઘરાવીને અને નામ પણ જૈન દવાખાનાનુ રાખીને પોણાથી પણ વધારે પ્રમાણમાં તો જૈનેતરોને લાભ આપવામાં આવે છે.

એવા જૈન દવાખાનાઓની વ્યવસ્થા જ એવી હોય છે કે જૈનોને તેનો લાભ મળી શકતો નથી એટલે બહુ જ થોડા જૈનો લાભ લઈ શકે છે. આવી સ્થિતિ પણ જૈનોને માટે જરાય શોભાસ્પદ નથી.

દાન દેનારાઓએ પણ આવી રીતની ખોટી વ્યવસ્થા ન થાય તે માટે ધ્યાન રાખવુ જોઈએ.

અસ્તુ.

શાસ્ત્રદાન એ ધર્મદાનનો એક પ્રકાર છે અને **અભયદાનની** વિગત આગળ અપાઈ ગઈ છે તે પ્રમાણે જ છે.

ભાવ પ્રમાણે ચાર પ્રકાર

આ ઉપરાંત વળી દિગંબરો ભાવ પ્રમાણે દાનના ચાર ભાગ આ પ્રમાણે પાડે છે.

(૧) ભક્તિદાન. (૩) સમદાન.
(૨) કરૂણાદાન. (૪) કીર્તિદાન.

પહેલું ભકિતદાન એ સુપાત્રદાનનો જ પ્રકાર છે. કારણ કે પોતાનાથી અધિક ગુણવાળાને દાન કરવું તે ભક્તિદાન એમ વ્યાખ્યા કરવામાં આવી છે. ગુણીજનને ભક્તિભાવથી દાન કરવામાં આવે છે. એટલે ગુણીજનને સુપાત્ર ગણવામાં આવે છે. એટલે ભક્તિદાન એ સુપાત્ર દાનનુ જ બીજુ નામ છે.

બીજુ કરૂણાદાન એ અનુકંપાદાનનું બીજું નામ છે તેનું વિવેચન આગળ અપાઈ ગયું છે.

ત્રીજુ સમદાન છે તે ઉચિત દાનનુ બીજું નામ છે. અને ચોથું કીર્તિદાન છે. એ બનેની વિગત પણ આગળ અપાઈ ગઈ છે,

૨

દાન

લેખક

મુનિશ્રી જયવિજયજી

એરણની ચોરી કરે, સોયનું કરે દાન,
ઉંચે ચઢી નીરખતા, ક્યારે આવે વિમાન.

એ કહેવત પ્રમાણે અનીતિ તથા અસત્યના માર્ગે ચાલી કુડ, કપટ અને પ્રપચોની બાજી ખેલી લાખો રૂપીઆ કમાનારા પાંચ પચ્ચીશ હજારનું ધર્મસ્થાનક બધાવે કે નોકારશી સ્વામી વાત્સલ્યના જમણવારો કરે કે બીજા કોઈ ધર્માદા કાર્યમાં ખર્ચે તોપણ તેમને 'અહિંસા પરમો ધર્મ'ના અનુયાયી ગણી શકાય નહિ.

તત્ત્વજ્ઞાન અથવા પરમાર્થ માર્ગ પામવાની તીવ્ર ઇચ્છા કરનારને જિજ્ઞાસુ કે મુમુક્ષુ કહે છે. અને જે જિજ્ઞાસુ જીવ માર્ગની સન્મુખ થાય ત્યારે તેનામાં માર્ગાનુસારીના પાંત્રીશ ગુણો હોવા જ જોઈએ.

પ્રથમ ગુણસ્થાનમાં પરમાર્થ માર્ગ સન્મુખ થયેલ આત્મજ્ઞાન પામવાને પાત્ર થયેલ તત્ત્વજ્ઞાન પામવાની ભૂમિકામાં રહેલ, પરમાર્થના ઉમેદપણાની દશામાં આ ગુણસ્થાનક હોય છે, જેમાં પાંત્રીશ (૩૫) ગુણ પ્રગટ થાય છે.

તેમાં પ્રથમ ગુણ 'न्यायसंपन्न विभवः' ન્યાયથી જ પૈસો મેળવવો. બીજો ગુણ શિષ્ટાચાર પ્રશસા એટલે સદ્‌ગુણો તથા સદાચરણ પ્રત્યે જ પ્રીત રાખવી. આ પાંત્રીશ ગુણોમાં ગૃહ વ્યવહાર, કુટુંબ વ્યવહાર, આહાર વ્યવહાર, દપતી વ્યવહાર, લગ્ન તથા વિવાહ વ્યવહાર અને ધર્મ વ્યવહાર વગેરે આખા ગૃહસ્થાશ્રમના જીવનની રૂપરેખાનો ચિતાર આવી જાય છે.

હવે મૂળ દશાનો વિચાર કરીએ કે–' न्यायसंपन्न विभवः ' એ તો એકડે એકની માફક પ્રથમ જ ગુણુ છે. પાયા વિના જેમ મહેલ નિરર્થક છે, તેમ સત્ય અને ન્યાય વિના દાન પૂણ્ય સર્વ નિરર્થક છે અર્થાત્ મોક્ષ માર્ગ આપનાર નથી, પણુ સંસાર ફળ આપનાર છે.

બીજ, ભૂમિ તથા વરસાદ એ ત્રણે પ્રકારની સપૂર્ણુતા હોય તો જ ફળની પણુ વિશેષ વૃદ્ધિ થાય છે અને ત્રણુમાં બીજ બળેલ હોય, વરસાદ ન હોય અથવા ભૂમિ ક્ષારયુક્ત હોય એમ એ ત્રણુમાંથી એકની પણુ ખામી હોય તો આ ફળનો અભાવ થાય છે અને ત્રણુમાં જેટલી મદતા હોય તેટલી ફળની ન્યૂનતા હોય છે.

તેજ દષ્ટાંતે દાન, પુન્ય, વગેરે ધર્મક્રિયાઓ કરવા છતાં આત્મોન્નતિ થતી જણાતી નથી, કર્માવરણોની ક્ષીણુતા થતી જણાતી નથી, કષાય વિષયાદિ દોષો, આશા, તૃષ્ણા તથા માયાની મદતા થતી નથી, તેનુ કારણુ અનીતિ અને અસત્ય દોષથી સત્ફળનો નાશ થતો જણાય છે. મણુ દૂધપાકમાં જેમ અલ્પ ઝેર પડવાથી બધો દૂધપાક કડવો થાય છે, તેમ **સત્ક્રિયામાં અનીતિ તથા અસત્યરૂપ ઝેર પડવાથી ક્રિયા નિષ્ફળ થાય છે.**

શાલિભદ્રનો પૂર્વ ભવનો જીવ પોતે રબારી કુળમાં ગરીબ સ્થિતિમાં હતો. પૂર્વના દિવસે પાડોશીના ઘરે મિષ્ટાન્ન જોઈ તે ઘેર માતા પાસે તેવા સ્વાદિષ્ટ ખોરાકને માટે રોવા લાગ્યો. ગરીબ માતા પાસે પૈસાનુ સાધન ન હોવાથી છોકરાને તેવી હઠ ન કરવા સમજાવ્યો, પણુ અજ્ઞ બાળક સમજ્યો નહિ અને વધારે રોવા તથા તોફાન કરવા લાગ્યો. એટલે પાડોશીને દયા આવતાં કોઈએ દૂધ, કોઈએ સાકર અને કોઈએ ચોખા આપવાથી તેની માતાએ ખીર બનાવી.

મહા મુશીબત અને રૂદનથી ખેદ કરી ખીર મેળવનાર બાળકને ખીર ઉપર તીવ્ર પ્રીતિ છતાં સસ્કારબળને લઈ તેના અતરમાં સ્વાભાવિક ગુરૂભક્તિની સ્ફુરણા થઈ કે, ' જો તપસ્વી સાધુ મહાત્મા આવે, તો

તેની ભક્તિ કરી તેને ભિક્ષા આપી ભોજન કરું.' "ભાવના સદૃશી સિદ્ધિઃ" તે બાળકની નિર્મળ ભાવનાથી તરત માસોપવાસી સાધુ પારણાર્થે તે ગરીબને ઘેર ભિક્ષા લેવા આવ્યા. દિવ્ય મૂર્તિ સાધુને દેખતાં જ તેના રોમેરોમમાં આનંદ વ્યાપી રહ્યો. તરત જ હર્ષથી ઉભા થઈ પ્રસન્ન ચિત્તથી મુનિના પવિત્ર ચરણમાં શિર નમાવી બે હાથ જોડી સપ્રેમ વન્દન કરી ક્ષીરની ભિક્ષા આપવા તૈયાર થયો.

ધર્મશાસ્ત્રોમાં જણાવ્યુ છે કે પૌદ્ગલિક પદાર્થો કરતાં પારમાર્થિક સન્નિમિત્તો ઉપર જેને ઉત્કૃષ્ટ પ્રેમ હોય તે પરમાર્થ નિમિત્તોને જોઈ પ્રસન્ન ચિત્તવાળો હોય છે, તેવા પરમાર્થ-નિમિત્ત પ્રત્યે પ્રેમ કરનાર પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય બાંધે છે અને તે અલ્પભવી જ હોય છે.'

આ ફરમાન મુજબ તે ગોપબાળકની પણ તેવી જ પ્રીતિ અર્થાત્ ખેદ રૂદનથી કષ્ટે મેળવેલ ખીરમાં પોતાની તીવ્ર લાલસા છતાં સૌમ્યમૂર્તિ સાધુને નિરખતાં જ ક્ષીર પ્રત્યેની ઉત્કૃષ્ટ લાલસા મંદતાને પામી અને મહાત્મા પ્રત્યે પ્રીતિની ઉત્કૃષ્ટતા થઈ. એટલે તરત ક્ષીરના વાસણને ઉપાડી મુનિને આપવા પહેલાં ક્ષીર પ્રત્યેની પ્રિતિ જો કે મંદ થઈ છે, તથાપિ સર્વથા તે ક્ષીર પ્રત્યેનો મોહ ક્ષીણ થયો નથી, તેથી અર્ધી ક્ષીર મુનિને આપવાનો મનમાં સંકલ્પ થયો. એટલે ક્ષીરની અર્ધ ભાગની ખબર પડે માટે ક્ષીરની વચ્ચે, લીટો તાણ્યો, પરંતુ પરમાર્થ માર્ગના દાતા એવા સત્પુરુષ પ્રત્યેની પ્રીતિમાં દેહાધ્યાસ બુદ્ધિ અને જગદાકાર વૃત્તિનો લય થઈ ગયેલ હતો, સતમય વૃત્તિની એકાગ્રતા ન થાય તો પરાભક્તિ જ નથી અને તેવી સાચી ઉત્કૃષ્ટ ભક્તિ વિના મોક્ષ પણ નથી.

'અહા! મારે ગરીબને ઘેર જંગમ કલ્પવૃક્ષ! અહા! મારે ત્યાં સંત ભગવાનનાં પગલાં! આજે મારો દિવસ અને જન્મ સફળ થયો.' એવી ગુરૂભક્તિની ઉત્કૃષ્ટ ધારામાં અંતઃકરણ ઉલ્લસિત થતાં પ્રેમભક્તિના પ્રબળ વેગમાં પોતે ગુરુમાં એકમય થઈ જવાથી 'આ મારી ક્ષીર છે

અને હું એને આપુ છુ તથા આ મારા ગુરુ છે અને ક્ષીર લે છે, આ સત મહાત્માને આટલી ક્ષીર આપીશ અને આટલી મારા માટે રાખીશ, એવી દેહાધ્યાસ અને જગદ્વ્યકારવૃત્તિ રૂપ દ્વંદ્વભાવનો ધ્વંસ થવાથી ગુરુના પાત્રમાં બધી ક્ષીર પડી ગઈ, ત્યાં સુધી પણ ક્ષીર પ્રત્યે લક્ષ્ય જ ન રહ્યું.

તેમ જ ગુરુ પણ સમયજ્ઞ મહાત્મા હતા. આ ગરીબના ઘરની બધી ક્ષીર પોતાના ઉદરનુ પોષણ કરવા તેમને એક રોમમાં અણુમાત્ર પણ ભાવના ન હતી, પરતુ ક્ષીરના દાનથી મહાત્માની ઉત્કૃષ્ટ સેવા ભકિતએ ચડેલ અતઃકરણને ક્ષીર થોડી નાખવા અથવા 'હવે નાખીશ નહિ' એવા શબ્દોથી સ્ખલના થતાં આત્મસિદ્ધિ થવામાં મારા શબ્દો તેના ઉત્કૃષ્ટ ભાવને સ્ખલિત કરી અતરાયરૂપ થશે એમ જાણી નિરૂપાયે મહાત્માને મૌન ધારણ કરવાની આવશ્યકતા જણાઈ હતી.

આ ક્ષીરના અલ્પ દાનથી પણ તે આત્મા શાલિભદ્રનો જન્મ પામી ઋદ્ધિસપન્ન થયા અને સવાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં સુખ ભોગવી એક ભવમા મોક્ષે જશે.

અરિમર્દન નામના રાજા એક સાધુ મહારાજને એક જ વસ્ત્ર વહોરાવવાથી તે જ ભવે અનત કર્માવરણોનો લય કરી અવ્યાબાધ એવા પરમપદને પામ્યા. શાસ્ત્રમાં પણ ચિત્ત (નિર્મળ ભાવ) વિત્ત (ન્યાયસંપન્ન) પાત્ર (સદ્દગુરુ) એ ત્રણેના સમન્વય યોગથી જ સિદ્ધિ થવાનું જણાવ્યુ છે.

શંખરાજા અને તેની રાણી મુનિને માત્ર દ્રાક્ષજળના દાનથી નવમે ભવે **નેમનાથ** તીર્થંકર અને રાજેમતીનો જન્મ પામી મોક્ષે ગયા.

બલભદ્ર મુનિને લુખ્ખો આહાર આપનાર સુતાર એકાવતારી થઈ મોક્ષે જશે.

આ ઉપરથી આપણુને વિચારવાનું છે કે એક જ મહાત્માને માત્ર એક જ વખત આહાર, પાણી, વસ્ત્રાદિ સામાન્ય વસ્તુના દાનથી એક બે વા ત્રણ કે તે જ ભવે મોક્ષપદને પામ્યા તથા પામવાના હજારો દષ્ટાંતો શાસ્ત્રમાં મોજુદ છે. જ્યારે અત્યારે આપણે સેંકડો મુનિઓને હજારો ઉચા ઉચા સ્વાદિષ્ટ ખોરાકો, પાત્ર, વસ્ત્ર વગેરે હજારોના કિમતી દાન આપ્યા છે અને આપીએ છીએ; છતાં માગ્યા ઘરની ક્ષીર આપનાર અથવા શેર પાણી આપનાર જેટલી અંતર નિર્મળતા વા આત્મસિદ્ધિ થઈ વા થતી જણાય છે કે નહિ? અરે! તેના જેટલી નિર્મળતા કે શ્રેયતા થવી તો દૂર રહી; પરંતુ તેનાથી અલ્પાંશે પણ નિર્મળતા જણાય કે નહિ? જો તેમ ન જણાતુ હોય તો શું સમજવુ? તો ધીરા ભકતની કહેવત પ્રમાણે—

"કાંતો ગુરુ બાવળીઓ મળીયો, કાંતો જીવ તું પાપી,
ધર્મ પ્રયાસ અનંતા કરતાં, કર્મજાળ નવી કાપી રે."

આ પ્રમાણે કાં તો ગોપબાળકની ક્ષીર લેનાર નિષ્કામી પરોપાકરી સંત નહિ અને કાં તો ગોપાલક જેટલી ચિત્તની પ્રસન્નતા ઉત્કર્પંતા નિર્મળતા નથી, નહિ તો સેંકડો સાધુઓને હજારોનું દાન કરનાર તથા હજારો રૂપિયા ધર્મ માર્ગે ખરચનારાના આત્માની ઉત્કૃષ્ટતા, નિર્મળતા થયા વિના રહે જ કેમ?

કદાચ અહી કોઈ બચાવ કરશે કે અમે આપેલ દાનની હમણા શું ખબર પડે? એ તો આવતા અથવા પછીના કોઈ ભવમાં તેનુ ફળ જણાશે.' તો ઉત્તરમાં જણાવીશ કે, 'ફળની ઇચ્છા કરનારને દાનથી પરમાર્થ માર્ગ મળતો નથી, પણ સંસારની જ વૃદ્ધિ થાય છે. નિષ્કામ કર્મ એ જ મોક્ષનું પરમ સાધન છે. જેથી તમે આપેલ દાનનું ફળ ભવિષ્યમાં બે ચાર કે પચીશ ભવે તમને ભલે મળે, તમારા આપેલ દાનથી ભવિષ્યમાં તમને ધનાઢ્યપણુ કે રાજાપણુ

મળે તેની સાથે અમારે સબંધ નથી અથવા ફળમા અમે ભાગ લેવા ઇચ્છતા જ નથી. તમને ભવિષ્યમાં ફળ મળે કે ન મળે અથવા તરત મળે કે હજાર ભવ પછી મળે, તેનો અહી સબંધ નથી.

અહી તો આટલુ જ જણાવવાનુ છે કે, તમે સાધુ મહાત્માઓની ભક્તિ કરી દાન પુન્યમાં હજારો વાપર્યા પહેલા તમારા હૃદયમાં જે આશા તૃષ્ણા માયાદિ દોષો હતા, કષાય વિષયાદિનુ જે બળ હતું, સ્રી, ધન, કુટુબ તથા દેહ પ્રત્યેનો જે મોહ હતો, તે હજારોનુ દાન કરતાં તમારા હૃદયમાંથી ક્ષીણ કેટલા થયા ? મોહ મૂર્છા કેટલી ઓછી થઈ ? છળ પ્રપચમાથી કેટલાક મુક્ત થયા ? અનીતિ અસત્યથી કેટલા છૂટયા ? દયા, શાતિ, પરોપકાર ઐક્યતા, નીતિ, સત્ય, ક્ષમા વગેરે સદ્ગુણોની કેટલી વૃદ્ધિ થઈ ?

જો દોષ પ્રવૃત્તિનો નાશ અને સદ્ગુણોની વૃદ્ધિ દાન આપ્યા પહેલાંના કરતા દાન આપ્યા પછી ન થઈ હોઈ તો તમે કરેલ પ્રવૃત્તિ ને વાસ્તવિક સાચી નથી, પણ તેમાં કાંઈક ઝેર પડી ગયુ છે.

જૈન શાસ્રમાંથી કોઈ પણ વિદ્વાન સાધુ કે શ્રાવક એવુ સિદ્ધ કરી આપશે કે, કુડ કપટ. છળ પ્રપચ, અનીતિ કે અસત્યના મહાપાપથી લાખો રૂપિયા કમાઈ હજારોનુ દાન કરી ઉપાશ્રય ચણાવી, ધર્મશાળા કે પાઠશાળા બધાવી, ઉજમણા કે મહોત્સવ કરી, દેવ ગુરુ ધર્મના નિમિત્તે કલેશ કુસંપ વધારી, વૈર વિરોધ બાંધી કોર્ટ દરબારે રૂપિયા ખરચી, હજારોનુ દાન કરી, અનીતિ વા અસત્ય પૈસાની કમાણીનુ દાન કરી કોઇ પણ મોક્ષે ગયો હોય તેનો એક પણ દાખલો જૈન શાસ્રોમા છે જ નહિ.

માટે આજે લાખો રૂપિયાનુ દાન સમાજમાં જે વર્ષોવર્ષ થાય છે, છતાં સમાજની દરેક પ્રકારે પડતી થવાનુ કારણ એ જ છે કે, અનીતિ તથા અસત્યના લાખો રૂપિયા મેળવી હજારોનું દાન કરી

ધર્મની ભ્રષ્ટતા થઈ ગઈ છે. સત્ય નીતિથી કમાયેલ પૈસાનું સત્પાત્રમાં નિષ્કામપણે અલ્પ પણ દાન કરવાથી જ આત્માની સિદ્ધિ છે, પણ અનીતિ, અસત્ય અને સકામ ભાવનાએ લાખો રૂપિયા દાન કરનારને પરમાર્થ માર્ગનો અંશ પણ મળી શકે તેમ નથી, એ વાત નિર્વિવાદ સત્ય છે.

શાસ્ત્રોમાં અનીતિ, અસત્ય તથા સકામપણાથી થતી ધર્મકરણીને આત્મઘાતી ક્રિયા કહી છે.

આ લોક પરલોકની વાંછનાએ, ધન, ધાન્ય, સ્ત્રી, કુટુંબ કે રાજ્યની ઇચ્છાએ, પૌદ્‌ગલિક સુખની ઇચ્છાએ, માન પૂજા મેળવવાની લાલસાઓને ગરલ ક્રિયા તથા વિષ ક્રિયા (ગરલ વા ઝેરની માફક આત્માનો ઘાત કરનારી) કહી છે, જેથી પરમાર્થ માર્ગનો ઘાત થાય છે અને સંસારની વૃદ્ધિ થાય છે.

૩

દાન અને ઉદારતા

પ્રવચનકાર :
આચાર્યશ્રી વિજયરામચંદ્રસૂરિજી

*

ઉદારતા એ જ સદાચાર રૂપી વૃક્ષનું બીજ છે.

*

માનવજીવનમાં ઉત્તમોત્તમતાની અને અધમાધમતાની પણ શકયતા

માનવજીવનની મહત્તા સદાચારને આભારી છે. સદાચારોનુ સુન્દરમાં સુન્દર કોટિનુ આચરણુ એક માત્ર મનુષ્યથી જ શકય છે. સર્વોત્તમ કોટિના સદાચરણુવાળું જીવન તો માત્ર માણુસો જ જીવી શકે છે; નથી એવું જીવન નારકીના જીવો જીવી શકતા, નથી એવું જીવન તિર્યંચના જીવો જીવી શકતા કે નથી એવું જીવન દેવલોકના જીવો પણુ જીવી શકતા ! અને એથી જ તત્ત્વજ્ઞાની મહાપુરુષોએ આ મનુષ્યજન્મની મહત્તા ગાઈ છે.

અન્ય ગતિઓના જીવોનાં જીવનો કરતાં મનુષ્યગતિના જીવોનાં જીવનોની આ મોટામા મોટી વિશિષ્ટતા છે, પરન્તુ આ મનુષ્યજન્મ એ મોટામાં મોટું ભયસ્થાન પણુ છે. અધમાધમ આચરણોની પણુ જે શકયતા આ મનુષ્યગતિમાં છે, તેવી શકયતા અન્ય ગતિઓમાં નથી. આ જીવન એવુ છે કે આને અધમાધમ પ્રકારે પણુ જીવી શકાય. આમ છતાં પણુ, આ જીવનમા ઉત્તમોત્તમ પ્રકારનાં સદાચરણુથી જીવવાની શકયતા હોઈને જ તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ આ જીવનની મહત્તા ગાઈ છે.

'મારૂં જીવન અધમાધમ કોટિનું પણ બની શકે છે.' એ વાતનો ખ્યાલ રાખીને, માણસે ખૂબ સાવચેત બની જવું જોઈએ અને 'મારૂં જીવન ઉત્તમોત્તમ કોટિનું પણ બની શકે છે' એ વાતનો ખ્યાલ રાખીને માણસે પોતાના જીવનને સર્વોત્તમ કોટિના ગણાય તેવા સદાચરણથી સમલંકૃત કરવાના પ્રયત્નમાં લાગી જવું જોઈએ. નારકો, તિર્યંચો અને દેવતાઓ પણ જે ન કરી શકે, તે મારાથી શક્ય છે એ વિચારથી આત્મામાં જોમ પેદા કરવું જોઈએ અને 'કેમ મારૂં જીવન સદાચરણમય બને' એ લક્ષ્યથી બધા પ્રયાસો કરવા જોઈએ.

જ્યાંથી વધુમાં વધુ નીચી ગતિમાં પહોંચી શકાય અને જ્યાંથી ઉત્તમોત્તમ સ્થાને પણ પહોંચી શકાય એવું આ મનુષ્યગતિનું જીવન છે. આ કાળમાં આ ક્ષેત્રમાંથી માણસો એટલે બધે નીચે કે એટલે બધે ઉંચે પહોંચી શકતા નથી, છતાં પણ ઉત્તમોત્તમ સ્થાને પહોંચવાના પ્રયાસો તો અન્ય ગતિઓના જીવો ન કરી શકે તેવા કરી શકે છે. આપણે આવા મનુષ્યજીવનને પામ્યા છીએ, એટલે જ આપણને તત્ત્વજ્ઞાની મહાપુરુષો એ જ એક પ્રેરણા કર્યા કરે છે કે આત્માને ઓળખો અને આત્માના ભલાને માટે સદાચરણશીલ બનવાનો થાય તેટલો પ્રયત્ન કરો.

દાનેશ્વરી ઉદાર જ હોય એવો નિયમ નહિ

જેણે પોતાના જીવનને સુંદર પ્રકારે સદાચરણશીલ બનાવવું હોય તેણે સૌથી પહેલાં ઉદારતા ગુણને કેળવવો જોઈએ. ઉદારતા વિના સદાચારમય જીવન જીવી શકાય એ શક્ય નથી. સદાચાર રૂપ વૃક્ષ માટે ઉદારતા બીજની ગરજ સારે છે.

દાનેશ્વરીપણું એ જ ઉદારતા છે એમ નથી. દાનેશ્વરીપણું એ પણ ઉદારતાનું એક ફળ છે એમ કહી શકાય, પણ દાનેશ્વરી ઉદાર જ હોય એવો નિયમ નહિ. દાન ઘણું દેનારો પણ ઉદારતાથી દાન ન દેતો હોય અને કોઈને કોઈ પ્રકારની દુન્યવી સ્વાર્થથી દાન દેતો

હોય એ અશક્ય નથી. ઉદાર હોય તે શક્ય હોય તો દાનમાં ભંડારોના ભંડારો દઈ દે એમાં ના નહિ. પણ દાનમાં ભંડારોના ભંડારો દઈ દેનારો ય ઉદાર ન હોય એ શક્ય છે.

ઉદારતા હૃદયની વિશાળતા માગે છે. પોતાના સુખના ભોગે પણ પરાયા સુખની વાંછા અને તે પણ પોતાના કોઈ પણ પ્રકારના દુન્યવી સ્વાર્થ વિના જ, એ ઉદારતા છે. જેનામાં આવી ઉદારતા હોય, તે શક્ય હોય તો પરોપકાર માટે સર્વસ્વને તજવાની તૈયારી બતાવ્યા વિના રહે જ નહિ. આપી શકે તે જ ઉદાર એમ નહિ, પણ **નિઃસ્વાર્થપણે આપવાની વૃત્તિવાળો જ ઉદાર.**

ઉદારતા અન્તઃકરણની વસ્તુ છે. દાનાદિક એનું ફળ છે. દાન કરવા માટે સામગ્રી જોઈએ અને એ તો પુણ્યના યોગ વિના મળે નહિ. ત્યારે જેને પુણ્યના યોગે ઘણી સામગ્રી મળી હોય, તે જ ઉદાર બની શકે? ના, ઓછામાં ઓછી સામગ્રીવાળો પણ ઉદાર બની શકે. જે કોઈ બીજાને દઈ શકે નહિ તે ઉદાર નહિ એમ નથી, પરંતુ **જેને કશા પણ દુન્યવી સ્વાર્થ વિના દેવાનું મન થાય છે તે ઉદાર છે.**

પોતાના જ સુખનો વિચાર કરનારમાં ઉદારતા આવે નહિ.

આવી સ્થૂલ ઉદારતાનું શિક્ષણ, એ આર્યદેશમાં નવાઈનો વિષય ગણાય નહિ. આર્ય દેશની સુન્દર સંસ્કૃતિમાં ઉછરેલાઓને તો ઉદારતાનું શિક્ષણ બાળપણમાંથી મળે. માતા, પિતા આદિ વડિલો તેમ જ શિક્ષણદાતાઓનું વર્તન જ એવું હોય કે બાળકો ઉપર ઉદારતાના સંસ્કારો સીંચાયા કરે. એને એમ થયા જ કરે કે આપણે તો દુઃખ વેઠી લઈને પણ બીજા દુઃખીઓના દુઃખને નિવારવાનો ઉપાય કરવો જોઈએ.

આર્ય દેશમાં વડિલોના આચરણ દ્વારા પણ એ સંસ્કારો મળે અને ભણતર પણ એવું હોય કે એના દ્વારા એ જ સંસ્કારો પોષાયા-

કરે. વર્તમાનની તમારી રહેણી-કરણી અને અત્યારની શિક્ષણપદ્ધતિ લગભગ એવા પ્રકારની છે કે ગમે તેમ કરીને પણ મારે જ સુખી થવું, એવા સંસ્કારો બાળકોમાં રૂઢ થવા પામે !

જે માણસ કેવળ પોતાના સુખનો જ વિચાર કરે, તેનામાં ઉદારતા આવે નહિ. બીજાઓના સુખનો વિચાર આવ્યા વિના, ઉદારતા આવે જ શી રીતે? બીજા પણ સુખી થાય તો ઠીક, એવી ભાવના આવે તો 'બીજાઓ સુખી થાય એ માટે હું કાંઈક કરું' એવી ઉદારતાની થોડી પણ વૃત્તિ પ્રગટે.

આજે તો પોતાના સુખમાં મશગૂલ બન્યા રહેવાની વૃત્તિ કેળવાતી જાય છે અને એથી જે ઉદારતાને પ્રગટાવવાનું દ્વાર છે, તે બંધ થતું જાય છે. **ઉદારતા ત્યાગ માગે છે, જ્યારે આજે મોટે ભાગે વૃત્તિ ત્યાગની નથી, પણ ભોગની છે.** તમે ભોગમાં જ મશગૂલ હો અને બીજાઓના સુખનો વિચાર કરવા જેટલી તૈયારી પણ તમારામાં ન હોય; તો વ્યાખ્યાન સાંભળવા માત્રથી ઉદારતા થોડી જ આવી જવાની છે? અહીં તમારી પાસે મૂકાતી વાતોનો તમે વિચાર કરો અને નિર્ણય કરો કે કોઈના ય તરફ જોયા વિના મારે તો ઉદાર બનવું જ છે, તો તમને જરૂર લાભ થાય.

ભોગને બદલે ત્યાગના વિચારની પ્રધાનતા આવવી જોઈએ: એમ થવું જોઈએ કે 'જનાવરોમાં પણ પોતાના સુખનો વિચાર હોય છે, જ્યારે હું તો માણસ છું. મનુષ્ય થઈને હું મારા સુખનો જ વિચાર કરું તે વ્યાજબી નથી. મારા નિમિત્તે મારી પાસેનાં સાધનો દ્વારા બીજાઓના દુઃખનું નિવારણ થાય, બીજાઓના સુખમાં હું નિમિત્ત બનું, એમાં જ મારી માણસાઈ છે.'

ઉદારતાના યોગે થતો ગુણવિકાસ

સાચી ઉદારતા ક્રમે કરીને માણસને એ કક્ષાએ પણ પહોંચાડે છે કે એને સારા ય જગતના જીવોનું દુઃખ જાય અને સૌ કોઈ સુખી

બને એવો વિચાર આવે. એવો વિચાર આવે એટલું જ નહિ પણ એ વિચારને અમલમાં મૂકવાનો પણ અદ્‌ભુત કોટિનો ઉત્સાહ પ્રગટે.

ઉદારતાના યોગે જેમ અન્ય જીવોના આલોક સંબંધી હિતનો વિચાર આવે છે, તેમ તેમના પરલોકસંબંધી હિતનો વિચાર પણ આવે છે અને એ વિચાર વધતે વધતે એ કક્ષાએ પહોંચે છે કે સારા ય સંસારના જીવો મુક્તિને પામે. સારા ય સંસારના જીવો મુક્તિને પામો એટલો જ વિચાર નહિ, પણ એવી ય ભાવના પ્રગટે કે ક્યારે મારામાં એવી શક્તિ આવે, કે જેના યોગે હુ સારા ય સંસારના સઘળા જીવોને અન્ય સર્વ વસ્તુઓની રસિકતાથી મુક્ત બનાવી દઉં અને એક માત્ર મોક્ષમાર્ગની જ રસિકતામાં મગ્ન બનાવી દઉ!

ઉદારતા ક્રમે કરી માણસને એટલી બધી ઉચ્ચ કક્ષાએ અને સર્વોત્તમ કક્ષાએ પણ પહોંચાડી દે છે, એ ઉદારતાની જેવી તેવી મહત્તા નથી. એટલી ઊંચી અગર સર્વોત્તમ કક્ષાએ પહોંચવાને માટે બીજા ઘણા ગુણોને અપનાવવા પડે છે, પરંતુ જો કેવળ પોતાના જ સુખનો વિચાર હોય અને બીજાઓના દુઃખનુ નિવારણ કરવાનો કે તેમને સુખી કરવાનો વિચાર ન હોય, તો તેવા માણસમાં માણસને ઉચ્ચ અગર સર્વોત્તમ કક્ષાએ પહોંચાડનારા ગુણો પ્રગટી શકતા જ નથી. આ કારણે, માનવજીવનને સાર્થક કરવાને માટે, ઉદારતા એ સૌથી પ્રથમ આવશ્યક વસ્તુ છે.

કોઈના ય સુખનો દ્વેષ નહિ

જેનામાં ઉદારતા ગુણ પ્રગટે છે, તે પોતે ગમે તેટલો દુઃખી હોય તે છતાં પણ, બીજાઓના સુખની તેને ઈર્ષ્યા આવતી નથી. કોઈના ય સુખમાં પથરો આડે નાખવાની કે કોઈના ય સુખને લૂટી લેવાની વૃત્તિ, એના અંતઃકરણમાં પ્રગટતી નથી. બીજાને સુખી જોઈને દુઃખી થાય એવું એનુ હૈયુ હોતુ નથી, પણ બીજાને સુખી જોઈને પ્રસન્ન થાય એવ એન હૈયં હોય છે.

તમે માગો તે છતાંય સુખી માણસ કદાચ તમને તમારી માગેલી વસ્તુ ન આપે, તો પણ એના સુખ પ્રત્યે તમને દ્વેષ તો ન જ આવે, એની દયા જ આવે, બિચારો પૂર્વભવનુ પુણ્ય ખલાસ કરી રહ્યો છે અને નવુ પુણ્ય ઉપાર્જતો નથી તથા ભોગાદિકમાં જ રક્ત રહે છે, એટલે પોતાના સુખનો પોતે જ નાશ કરી રહ્યો છે, એવા વિચારથી એની દયા આવે. દીન, હીન આદિને આ આપતો નથી, તો પર ભવમાં પામશે શુ ? એવી દયા આવે.

એના પુણ્યે એ પામ્યો છે અને તમારા પાપના ઉદયથી તમને મળતુ નથી, તેમાં સુખી માણસના સુખનો દ્વેષ કરવાને કારણ શુ છે ? પણ પોતાનુ નહિ આપેલુ અને બીજાએ પોતાના પુણ્યયોગે મેળવેલુ સુખ પણ, જેઓમાં ઉદારતા નથી હોતી, તેમનાથી ખમી શકાતુ નથી. સુખી માણસોના સુખ પ્રત્યેના દ્વેષમાંથી તો આજે અનેકવિધ અનર્થકારક ચળવળો ઊભી થવા પામી છે.

કોઈના ય દુ:ખને ટાળવાને મથવાનો સ્વભાવ

જેનામાં ઉદારતા ગુણ પ્રગટે છે, તે જેમ બીજાને સુખી જોઈને દુ:ખી થતો નથી, તેમ તે બીજાને દુ:ખી જોઈને દુ:ખી થયા વિના પણ રહી શકતો નથી. પોતાના દુ:ખ કરતાં પણ બીજાના દુ:ખની અસર તેને ઝડપથી થાય છે, અને પોતાના દુ:ખના નિવારણને ગૌણ બનાવીને પણ બીજાના દુ:ખનુ નિવારણ કરવાનુ મન થઈ જાય છે.

આજે તમને આ વાત ઘણી કઠણ લાગવાનો સભવ છે, પણ ઉદારતા ગુણને પામેલામાં તો એ વસ્તુ સ્વભાવરૂપ હોય છે. એ માણસ પોતાની પાસે જે કાંઈ શકિત–સામગ્રી હોય, તેનાથી બીજાઓના દુ:ખનુ નિવારણ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. એની દયા વાતોડિયાની દયા હોતી નથી. વાતડાહ્યાઓ દયાની વાતો તો મોટી મોટી કરે, પણ દુ:ખી માણસને જોઈને 'બિચારો દુ:ખી છે' એમ કહીને ચાલતા થાય. બીજાનું દુ:ખ એને અડે–આભડે નહિ ઉદારતા ગુણ પ્રગટ્યો હોય તો એવું બને નહિ.

ઉદારતામાંથી થતું સદાચારોનું સર્જન

જેનામાં ઉદારતા ગુણ પ્રગટે છે, તે જેમ બીજાના સુખથી આનંદ અનુભવે છે અને બીજાના દુઃખને પોતાનું દુઃખ બનાવી લે છે, તેમ તેને એમ પણ થાય છે કે કોઈનું સુખ જાય અને એથી મને સુખ મળે એવું સુખ મારે નહિ જોઈએ, કોઈના પણ દુઃખમાં હું નિમિત્ત બનું નહિ, તેની મારે કાળજી રાખવી જોઈએ. કોઈને ય હું દુઃખી તો કરું નહિ. પણ મારા નિમિત્તે કોઈ દુઃખી થાય એમ પણ બનવું જોઈએ નહિ. આવું હૃદય ઉદારતા ગુણને પામેલાનું બને છે.

મારા નિમિત્તે કોઈ જીવ દુઃખી થવો જોઈએ નહિ. આવી વૃત્તિ જેનામાં પ્રગટે, તેને ધર્મની જરૂર પડે જ. એને લાગે કે મારે સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ જીવની હિંસાથી પણ બચવું જોઈએ. હિંસાના ત્યાગ માટે અસત્યનો ત્યાગ પણ કરવો પડે, ચોરીનો ત્યાગ પણ કરવો પડે. અબ્રહ્મ ત્યાગ પણ કરવો પડે, ધનાદિકની મૂર્ચ્છાનો પણ ત્યાગ કરવો પડે, રાત્રિભોજનાદિનો ત્યાગ પણ કરવો પડે અને ક્રોધ–માન–માયા–લોભ આદિ આંતરશત્રુઓનો ત્યાગ પણ કરવો પડે. વળી ઇંદ્રિયોનો નિગ્રહ સાધવા સાથે એને શરીરને પણ ખૂબ કસોટીમાં મૂકવું પડે.

એક ઉદારતા ગુણ આવે અને એ ગુણ સુવિકસિત બને, તો સંસારસુખનાં સઘળાં ય બાહ્ય સાધનોને તજવાની વૃત્તિ જન્મે. મન તથા ઇંદ્રિયો ઉપર કાબૂ મેળવવાનું મન થાય અને આ શરીરનો મોહ પણ પ્રયત્નપૂર્વક તજવા જેવો લાગે. માણસ પોતાની પાસે એવું કાંઈ રાખે નહિ, કે જેની રક્ષા માટે પણ પોતાની ઉદાર ભાવનાને હાનિ પહોંચે અને શરીરનું પ્રવર્તન પણ એવા પ્રકારે કરે કે એનો હિસ્સો બીજા જીવોનાં રક્ષણાદિમાં જ હોય.

ઉદાર પરમાત્મા અને પરમાત્માના માર્ગને શોધે

ઉદારતા ગુણ જો સાચા સ્વરૂપમાં વિકસિત બને, તો આનાથી પણ વિશેષ સુંદર પરિણામ આવ્યા વિના રહે નહિ. એને એમ થાય કે મારે કોઈ પણ જીવની હિંસાદિમાં નિમિત્ત બનવું નથી, તો મારે

જીવોના પ્રકારને પણ જાણવા જ જોઈએ. જીવો શામાં છે અને શામાં નથી, એ જાણ્યા વિના કે એના જાણકારનો આશ્રય લીધા વિના હિંસાદિથી બચાય નહિ.

માટે એ જીવને જ્ઞાની પુરુષની શોધમાં પડવુ પડે. એને એવા જ્ઞાની પુરુષનો આશ્રય લેવો પડે, કે જે જ્ઞાની પુરુષને આ ચર્મચક્ષુથી ન દેખાય એવા પણ દેહધારી જીવોના સઘળાં ય સ્થાનોનુ જ્ઞાન હોય. વળી ઉદાર હૃદયના માણસને એમ પણ થાય કે મારે જીવવાને માટે ખાનપાન આદિની જરૂર પડે છે. એટલે જ અન્નની હિંસામા અજાણતાં પણ નિમિત્ત બનવાથી હુ પરિપૂર્ણપણે બચી શકતો નથી. પણ જો મારે આ શરીર ન હોય તો મને ખાનપાનની જરૂર પડે જ નહિ.

શરીરના બધનમા હુ શાથી પડ્યો છુ? કર્મોના યોગથી! કર્મોના યોગથી સર્વથા મુક્ત-બની જાઉ, તો જ મારી ઉદાર ભાવના પૂરેપૂરી સફલ બને. અહીં પણ તેને જ્ઞાની પુરુષની જરૂર પડે, કેમ કે કર્મના યોગથી સર્વથા મુક્ત બનવાનો માર્ગ તો કર્મો કેમ બધાય છે, કેમ ઉદયમાં આવે છે અને એ કર્મોને કેવા પ્રકારે આત્માથી અલગ પાડી શકાય છે, એ તો અનન્તજ્ઞાની જ સ્વતત્રપણે બતાવી શકે, અશ માત્રે ય રાગ ન હોય, અશ માત્રે ય દ્વેષ ન હોય અને અશ માત્રે ય અજ્ઞાન ન હોય, એવા જ્ઞાની પુરુષનો માર્ગ જ એવા ઉદાર હૃદયના માણસને જોઈએ. આમ એ પરમાત્માના વિષયમાં સુનિશ્ચિત બની જાય. જે વીતરાગ અને સર્વજ્ઞ ન હોય, તે પરમાત્મા જ ન કહેવાય.

આજે એવા વીતરાગ અને સર્વજ્ઞ પરમાત્મા સદેહે ન મળે, તો કયો ધર્મમાર્ગ એવા પરમાત્માએ ઉપદેશેલો છે, એની શોધ પણ એવા ઉદાર હૃદયનો બનેલો માનવી કરે. સાચો ધર્મમાર્ગ અગર મોક્ષમાર્ગ તે જ, કે જે શ્રી વીતરાગ અને સર્વજ્ઞે કહેલો હોય. આવુ નક્કી કરીને, એવા માર્ગનું જ પાલન અને એનો જ પ્રચાર કરનારા સાધુસતોની એ

શોધ કરે. આમ ઉદારતા ગુણને પામીને તેના સુંદર વિકાસને પામેલો આત્મા કેટલી બધી પ્રગતિ સાધી શકે !

ઉદારતા ગુણના ફળની પરાકાષ્ઠા

દુનિયામાં ધર્મમાર્ગ તરીકે ઓળખાતા સંખ્યાબંધ માર્ગોમાંથી સાચા મોક્ષમાર્ગને શોધી કાઢ્યો અને એની આરાધના પણ કરવા માંડી, તો ય ઉદારતાની ભાવના એ એક એવી વસ્તુ છે કે એને સંતોષ થાય જ નહિ. કોઈ પણ જીવની હિંસામાં પોતે નિમિત્ત ન બને એવું જીવન તો પોતે સંપાદન કર્યું, પણ તેથી શું ? જગતના જીવોનું દુઃખ કાંઈ એટલા માત્રથી વેડફાઈ જાય ? ત્યારે પોતે સુખી બની જાય અને જગતના જીવો આમ ને આમ દુઃખી રહી જાય, એ એને ખટક્યા વિના રહે ?

એને તો એમ જ થાય કે—शिवमस्तु सर्व जगतः । સારા ય જગતનું કલ્યાણ થાઓ !' એ આવી ભાવના ભાવે એટલા માત્રથી જ કાંઈ સારાય જગતના જીવોનું કલ્યાણ થઈ જાય નહિ. એટલે એ વિચારે કે **જે કલ્યાણમાર્ગને હું પામ્યો તે કલ્યાણમાર્ગને જો સારાય જગતના જીવો પામે અને આરાધે, તો અવશ્ય તેમનું કલ્યાણ થાય. પછી એ ઉદાર હૃદયનો માણસ પોતાની જેટલી શક્તિ અને યોગ્યતા હોય, તેને અનુસરે, જગતના જીવોને પોતે જે કલ્યાણમાર્ગને પામ્યો છે. તે કલ્યાણમાર્ગ તરફ આકર્ષવાનો એ જ કલ્યાણમાર્ગના રસિક સૌને ય બનાવી દેવાનો પ્રયત્ન આરંભે.**

એટલું કરવા છતાંય એનું ઉદાર હૃદય જંપે નહિ. એ તો વધુ ને વધુ ઝંખે. એટલે પાછું હૈયું એ જ ભાવનામાં રમવા માંડે કે જો મારામાં તેવા પ્રકારની શક્તિ આવી જાય, તો હું સારા ય જગતના જીવોને આ મોક્ષમાર્ગના રસિક બનાવી દઉં. આ ભાવનામાં જીવવિશેષે તરતમતા હોય પણ **સાચા મોક્ષમાર્ગને પામેલા જીવમાં આવી**

ભાવના પ્રગટ્યા વિના તો રહે જ નહિ. આજ સુધીમાં આવા તો અનન્તા મહાપુરુષો થઈ ગયા છે.

તમે તમારા મગજને કસીને વિચારશો તો તમને જરૂર લાગશે કે ઉદારતા ગુણુની પ્રાપ્તિ દ્વારા આવું અનુપમ કોટિનું સુદર પરિણામ પણુ જરૂર આવી શકે. આ ભાવનાની ઉત્કટતા આવતાં, એવુ પુણ્ય પેદા થાય છે કે એ આત્માનો વીતરાગ અને સર્વજ્ઞ બનીને મોક્ષમાર્ગની સ્વતંત્રપણે એટલે અન્ય કોઈ પણ જ્ઞાનીના આશ્રય વિના જ, પ્રરૂપણા કરી શકે છે. એથી એમના જીવનકાળમાં સખ્યાબધ જીવો મોક્ષમાર્ગને પામી જાય છે પણુ એ તારકોએ પ્રવર્તાવેલો મોક્ષમાર્ગ તો એવા તારકોની મુક્તિ થયા બાદ પણુ સખ્યાબધ વર્ષો પર્યંત અને સખ્યાતીત વર્ષો પર્યંત પણુ વિદ્યમાન રહે છે અને ઘણા ઘણા જીવો એના દ્વારા પોતાના અને બીજાઓના કલ્યાણને સાધનાર બની શકે છે. ઉદારતા ગુણુના ફળની આ પરાકાષ્ઠા છે.

ભૂતકાળમાં ભૂખમરો કેમ નહોતો ?

ભૂતકાળમા આપત્તિ નહોતી જ આવતી એમ નહિ, પણુ તે વખતે માણુસો ઘણા ઉદાર હતા, ન હોય છતાં બીજાનુ લેવાનું મન નહિ અને જેની પાસે હોય તે પોતાની સપત્તિનો બીજાઓને માટે છૂટથી ઉપયોગ કરે, એટલે આપત્તિ જણાય નહિ. આ દેશમાં જ્યાં સુધી એવી દશા હતી, ત્યા સુધી દુકાળના વખતમા પણુ માણુસોનો અને ઢોરોનો ભૂખમરો આવ્યો નહોતો. આજે સુકાળ વખતે ય ભૂખમરો ચાલે એવી દશા છે. કેમકે સૌને લેવુ છે અને દેવુ કોઈને નથી. એ સ્થિતિ વધી છે.

એક વેપારીને કોઈ બીજા વેપારીને વધારે વેપાર કરતો જોઈને તેની ઈર્ષ્યા આવે છે. કોઈ પોતાની મેળે રળે તે ય ખમાતુ નથી. સત્તાઓ પણુ વેપાર કરવા મડી ગઈ છે. લગભગ આખા બજાર બૂમ

પાડે છે. કહેવત છે કે- ' જ્યાં રાજા વેપારી, ત્યાં પ્રજા ભિખારી. ' આ બધું કેમ બને છે? કોઈ પણ ડાહ્યો માનવી પરિચિતના સુખ-દુઃખનો વિચાર કર્યા વિના અને શક્તિ મુજબ તેને જરૂરી મદદ કર્યા વિના સુખનો ભોગવટો કરે જ નહિ, પણ કૃપણતા તો ડાહ્યાને ય ગાંડા બનાવનારી છે. આવી દશામાં શાન્તિ કેમ મળે અને શાન્તિ કેમ વ્યાપક બને, એ વિષે તમે ભણેલા-ગણેલા, ને બુદ્ધિશાળીઓએ વિચાર કર્યો છે કે નહિ?

લક્ષ્મીની લાલસા માણસને કેટલો નીચો બનાવે છે?

આર્ય દેશના આર્ય ગૃહસ્થો ભલે પૂરા ત્યાગી ન હોય, ઘરબારી હોય, પણ એમની ભાવનામાં ત્યાગ જરૂર હોય, આજે ત્યાગની ભાવના ઓસરી ગઈ છે, એના પરિણામે આર્ય દેશમાં રૂઢ બની ગયેલા સારા સસ્કારો ઉપર પણ પૂળો મૂકાઈ ગયો છે.

પહેલા તો એવુ કે, ઘરના વડિલ, બધા જમ્યા કે નહિ અને એમને શી શી તકલીફ છે તેની ચિન્તા કરે, સ્ત્રી પતિને અને પુત્રાદિ પણ માતા, પિતાદિને જમાડીને જમે. પોતાના સુખના ભોગે પણ બીજાને સુખી કરવાની ભાવનાની પ્રધાનતા હતી. કુટુંબ સાથે બેસીને જમે, ત્યાં ય એ દેખાઈ આવે. સૌ ઉદારતાની વાતો કરે. સબધી કે પડોશી દુ.ખી હોય, તો તેની ચિન્તા કરે અને શક્તિ મુજબ આપી આવે.

આજે તો ઘરમાં ચિન્તા પ્રાય· કમાઉ માટે રખાય છે અને તે પણ સ્વાર્થ સરે ત્યાં સુધી! કુટુંબની મર્યાદા ઘણે અશે લોપાઈ જવા પામી છે. લક્ષ્મી તુચ્છ લાગ્યા વિના ઉદારતા આવે શી રીતે? જેનામાં લક્ષ્મીની મમતા ઘણી હોય, તે ઉદારતાનો ઉપદેશ સાંભળવાને માટે ય· નાલાયક ઠરે છે.

લક્ષ્મી મેળવતા પાપ, સાચવતાં સળગી મરવાનુ, ભાઈ-ભાઈ વચ્ચે કજીયા કરવા પડે, છતા ય મૂકીને જ મરવાનુ, એ બધુ સાચું, પણ લક્ષ્મી જેને પરમેશ્વર રૂપે ભાસતી હોય, તેને ગળે આ બધી વાતો

શી રીતે ઉતરે? એ તો કહેશે કે—'લક્ષ્મી વગર જગતમાં સ્થાન નથી. પરમેશ્વરને માનનારને કોઈ પૂછતુ નથી,' એક લક્ષ્મીની લાલસા માણુસ જેવા માણુસને કેટલી બધી હદ સુધીનો પાપી, નિષ્ઠુર અને ક્રૂર આદિ બનાવી શકે છે, એની કલ્પના તો કરી જુઓ!

લક્ષ્મી તજવા જેવી લાગે, તો એને મેળવવાની લાલસા ઉપર કાબૂ આવે, જરૂર હોય છતાં મહેનત કરવાથીય ન મળે તો અનીતિ કરવાનુ મન થાય નહિ અને હોય તો તેનો સદુપયોગ કરી લેવાનુ મન થાય. એવા કુટુંબમાં સૌ પરસ્પરના સુખની ચિંતા કરે ત્યાં લક્ષ્મી માટેના ઝઘડા હોય નહિ. લક્ષ્મીનો જેટલો ત્યાગ, એટલુ સુખ વધારે.

પરમાત્માનું નામ સાચા ભાવે ક્યારે લેવાય?

લક્ષ્મી તુચ્છ છે એવુ હૃદયમાં વસી જાય, તો પરમાત્માનુ નામ પણુ સાચા ભાવે લઈ શકાય લક્ષ્મી જ સુખનુ સાચુ સાધન છે, એવું જેના હૈયામાં વસ્યુ છે. તેના હૈયામાં પરમાત્માનો વાસ સાચા રૂપમાં હોઈ શકે નહિ. પરમાત્માનુ એ નામ લેતા હોય, તો પણુ તે પરમાત્માને પોતાની લાલસા પૂરી કરી આપનારા ગુલામ બનાવવાને ઇચ્છે છે. એવો માણુસ સાચે ભાવે પરમાત્માનુ નામ લઈ શકે નહિ. એ નિષ્કામ ભક્તિ કરી શકે નહિ.

આર્ય દેશમાં જન્મીને આર્ય તરીકે ગણાતાઓમાં પરમાત્માનુ નામ સાચે ભાવે લેનારા ખૂટતા જાય છે, એ શોચનીય બીના છે. લક્ષ્મી તુચ્છ છે. ભોગ તુચ્છ છે, સસારના સુખમાં કાંઈ બળ્યુ નથી. સુખ તો પરમાત્મસ્વરૂપમાં છે, એ સ્વરૂપને પામવામા જ સાર્થકતા છે, એ વગેરે જેના હૈયામાં બેઠુ હોય, એ જ પરમાત્માનુ નામ સાચે ભાવે લઈ શકે છે. પરમાત્મા પાસેથી પામવા લાયક કોઈ વસ્તુ હોય, તો તે એ તારકનુ સ્વરૂપ છે. એ જેવા સ્વરૂપને પામ્યા, તેવા સ્વરૂપને હુ પણુ પામુ, એવી ઇચ્છાથી પરમાત્માનું નામસ્મરણુ આદિ કરાય.

પૈસાટકા વગેરે માટે જ પરમાત્માને ભજનાર વસ્તુતઃ પરમાત્માને

ભજતા નથી, પણ પૈસાટકા આદિને જ ભજે છે અને પરમાત્માને પોતાની એ ઇચ્છાને પૂરી પાડી આપનારા બનાવવાને ઇચ્છે છે. પરમાત્માએ જેનો ત્યાગ કર્યો, ત્યાગ કર્યો એટલુ જ નહિ પણ જેના ત્યાગને ઉપદેશ્યો, તે વસ્તુઓની તેને સુખનુ સાધન માનીને ઇચ્છા થાય અને ઉપરથી એ ઇચ્છાને પરમાત્મા પૂરી કરે એવી ભાવના આવે, એ શુ સારૂ છે? માટે લક્ષ્મી તુચ્છ છે, ભોગ તુચ્છ છે, સંસારનું સુખ તજવા લાયક છે, અને એક પરમાત્મ-સ્વરૂપ જ મેળવવા લાયક છે, એ વિચારમાં ખૂબ ખૂબ સ્થિર બની જાવ અને તે પછીથી પરમાત્માનું નામ લેવા માંડો, તો પરમાત્માની ભક્તિ સાચા રૂપમા આવે.

સખાવતમાં નામનાનો મોહ

પરમાત્માના નામસ્મરણમાં અને ત્યાગીને હાથ જોડવામાં જો તમારો ભાવ સાચા પ્રકારનો હોય, તો તમને લક્ષ્મી અને ભોગાદિ તજવા યોગ્ય તો છે જ એમ લાગે છે, એવું નક્કી થાય છે. હૈયામાં ઉદારતા પ્રગટાવવાને માટે આ વસ્તુ બહુ જરૂરી છે. લક્ષ્મીને સારી, સઘરવા લાયક અને એનાથી જ સુખ મળે એવું જે માનતો હોય, તેનામાં હૈયાની ઉદારતા આવે નહિ એ પૈસા આપે પણ એનુ દાન વસ્તુતઃ દાન ન હોય પણ સખાવત હોય.

સખાવત કરનારને નામના મેળવવાની લાલસા ઘણી હોય. સખાવત કરનારને જે નામના જોઈતી હોય, તે જો તેને ન મળે તો એ બીચારો હૈયામા દુઃખ અનુભવે. સાચા ઉદારને એવી ઇચ્છા થાય નહિ અને કવચિત્ એવી ઇચ્છા થઈ જાય તો ય તેને નામના ન મળે એથી કાંઈ દાન દીધા બદલ દુઃખ થાય નહિ. સખાવતી માણસો પ્રાયઃ પૈસા થોડા ખરચે અને બદલો મોટો લેવાને ઇચ્છે! દાન જેમ બને તેમ થોડુ અને નામના જેમ બને તેમ મોટી. આવી ગણત્રી હોય છે. આજે દાન તરીકે દાન કરનાર થોડા છે, બાકી તો સખાવતો

ચાલે છે. **નામ છપાય, પોતાના નામના પથ્થરો મૂકાય, કીર્તિ મળે, એ જ હેતુપૂર્વક મારે ભાગે સખાવત થાય છે** અને એવું કાંઈક મળે એટલે સખાવતનુ ફળ મળી ગયુ એવો સંતોષ અનુભવાય છે એણે આપેલા પૈસાથી કેટલા જીવોને કેવા પ્રકારનો લાભ થયો એ એ ન જુએ, પણ મારૂ નામ ક્યાં ક્યા ગવાયુ અને ક્યાં ક્યાં ન ગવાયુ એ એ જુએ '

લક્ષ્મી અને ઝેર

ઝેર જેમ મારક છે, તેમ લક્ષ્મી પણ મારક છે. ઝેર મારક હોવા છતાં પણ, વૈદ્યના હાથમાં આવેલુ ઝેર ભયંકર રોગને મટાડનારું પણ બને છે. વૈદ્યે તૈયાર કરી આપેલા ઝેરથી રોગ મટે, છતાં ઝેર પોતે તો મારનારૂ જ કહેવાય. તેમ લક્ષ્મી ખરાબ છે, પણ માણસ સારો બની જાય તો એનાથી સારાં કામો કરી શકે છે. અમુક માણસોએ પોતાની લક્ષ્મીનો વ્યય કરીને ઘણાં સારાં કામો કર્યાં, એમ કોઈ કહે તો સમજી લેવુ કે એ પ્રતાપ લક્ષ્મીનો નથી, પણ એના વ્યયથી સારાં કામ કરનારા માણસના સારા હૈયાનો એ પ્રતાપ છે.

જેમ વૈદ્ય કે ડૉક્ટર ઝેરને પણ એવુ બનાવી દઈને આપે કે એ ઝેર મારવાને બદલે જીવાડનાર બને અને રોગ કાઢી નાખે, તેમ સારા માણસના હાથમાં આવી ગયેલી લક્ષ્મી અનેક રીતે ઉપકારક બની જાય એ શક્ય છે.

લક્ષ્મીને જે તુચ્છ માને, તેને લક્ષ્મીને મેળવવાને માટે કરવુ પડતુ પાપ કરવુ ગમે નહિ, લક્ષ્મી આવી મળે તો એ નાચેકૂદે નહિ અને લક્ષ્મી જાય તો એ રોવા બેસે નહિ, એટલુ જ નહિ, પણ જ્યારે એ લક્ષ્મીને મૂકી દેવી પડે, ત્યારે એ મુઝાય નહિ. જેમને લક્ષ્મી તુચ્છ નથી લાગી, તેઓ પોતાની લક્ષ્મીને તો ઉદારતાથી ખર્ચી શકતા નથી, પણ પારકી લક્ષ્મી તેમને વાપરવાને માટે મળી હોય તો પણ તેઓ તેનો જોઈએ તેવો સારો વ્યય કરી શકતા નથી.

ઉદારતાના અભાવે
કુટુંબમાં શું બને છે?

ઉદારતાનો અભાવ થઈ જવાથી આજની કૌટુમ્બિક સમસ્યા ઘણુ વિકટ બની જવા પામી છે. કુટુમ્બમાંથી એકબીજાને મદદ રૂપ થવાની વૃત્તિ નાશ પામતી જાય છે અને લગભગ દરેકમાં પોતપોતાનો સ્વાર્થ સાધવાની વૃત્તિ પ્રધાન બનતી જાય છે.

આજે કુટુમ્બમાં મા અને દીકરા વચ્ચે અથવા બાપ અને દીકરા વચ્ચે પણ તકરારો થવા માંડી છે અને એ તકરારોનું કારણ જો તપાસવામા આવે, તો લાગે કે એકને ઉપકારનો બદલો લેવો છે અને એકને પોતે રળાઉ થયો એટલે કોઈના ય ઉપકારને ગણકારવો નથી.

આજે છોકરાઓ મા-બાપના ઉપકારને માનતા નથી અને છોકરાઓ તરફની આશામાંથી મા-બાપ છુટી શકતા નથી. મા-બાપનો છોકરાઓ ઉપરનો મોહ જતો નથી, કેમ કે મમત્વ છે, આશા છે. છોકરો પેટમાં હોય ત્યાં તો જન્મોત્સવની તૈયારી કરે એવાં ય મા-બાપો છે. મોહમાં પડેલાં અને આશાના તતુએ જીવનારા માતા-પિતાને કેટલાક છોકરાઓએ તો ગુલામ જેવાં બનાવી દીધાં છે.

આજે કેટલાય મા-બાપો હૈયામાં વેદના અનુભવે છે, કેમકે છોકરાઓ તરફથી કઈ કઈ આશા રાખેલી અને અનુભવ થાય છે એથી ઊલટો! પણ પાછી આશા આવે છે અને એ મોહને જીવતો રાખે છે. જો મોહ ન હોત તો મા-દીકરા અને બાપ-દીકરા વચ્ચે શુ થાત. તે કહેવાય નહિ.

પણ આમાં મા-બાપનો દોષ ઓછો નથી. મા-બાપે છોકરાઓને જેવા પ્રકારે કેળવવા જોઈએ તેવા પ્રકારે કેળવવાની કાળજી રાખી નહિ અને છોકરાઓ ઉલ્લઠ બને એવી રીતે કેળવાય છે એમ જાણવા છતાં પણ, મોહ અને સ્વાર્થથી એ વાતની ઉપેક્ષા કરી.

મા-બાપે છોકરાઓને મોક્ષમાર્ગના રસિયા બનાવવા તરફ લક્ષ્ય આપ્યું હોત, તો તેમને સસારની કેળવણી આવા ઉલ્લંઠ બનાવી

શકત નહિ. મોક્ષમાર્ગનો રસિક બનનારો સાધુ જ બને એવો નિયમ નથી. સાધુ બને તો સારૂ, નહિ તો ઉત્તમ ગૃહસ્થ બને.

ઉદારતા આવે તો–

આજે જે સત્તાધીશો અને સંપત્તિવાળાઓ ઉન્મત્ત અને બીજાઓની પરવા વિનાના બની ગયા છે, તેઓમાં જો ઉદારતાની વૃત્તિ પ્રગટેલી હોત તો તેઓ પોતાની સત્તા અને સંપત્તિથી બીજા ઘણાંઓનુ ભલુ કરી શકત અને પોતે પણ સુખનો અને શાન્તિનો અનુભવ કરી શકત.

ઉદારતા ગુણ પોતાની ચિન્તાના ભોગે પણ બીજાઓના ભલાની ચિન્તા કરાવે છે અને એ ચિન્તા પણ દુઃખદ નહિ પણ સુખદ બને છે. ઉદારતા, એ એવી વસ્તુ છે કે એ દરેક સ્થળે જોઈએ. જેને સુખ જોઈતુ હોય, તેણે હૈયાને ઉદાર બનાવવુ જોઈએ. બીજાની મદદની અપેક્ષા ન રહે અને કદાચ અપેક્ષા રહે છતાં પણ બીજો મદદ કરે નહિ, એવા સંયોગોમાં પણ ઉદાર માણસ દુર્ધ્યાનના દુઃખથી બચી શકે છે અને દયાના ભાવથી સુખી બની શકે છે.

દુઃખી માણસનું ઉદાર માણસ અપમાન કરે નહિ, કેમકે એ એવો ઉદાર હોય છે કે દુઃખી માણસનુ અપમાન કરવાનુ પણ એને મન થતું નથી. ઉદારતા આવે, એટલે દુઃખમાં પણ દીનતા પીડી શકે નહિ અને સુખમા પણ ઉન્માદ પીડી શકે નહિ ઉદાર માણસ બીજાના સુખનો વિચાર કરનારો બને છે અને ધીમે ધીમે તે એવો બને છે કે સૌના યોગે મારે સહવુ પડે તેમાં વાંધો નહિ, પણ મારા યોગે કોઈને ય સહવાનો વખત આવવો જોઈએ નહિ.

આથી તે હિંસા, અસત્ય, ચોરી, અનાચાર, ધનાદિકનો અતિ લોભ તથા ક્રોધાદિ કરતો નથી. ઉદાર માણસનો પ્રયાસ પાપથી રહિતપણે અને તેમ છતાં પણ ગૌરવભેર જીવવાને માટેનો હોય છે.

૪

અભયદાન

લેખક :

મુનિશ્રી ગબ્બુલાલજી મહારાજ

*

ઉપાશ્રયમાં ગુરુદેવ બિરાજી રહ્યા છે. મુખારવિન્દ સૂર્યોદય સમયના કમળસમુ પ્રફુલ્લિત અને સૌમ્ય છે. ગુરૂ મહારાજ કોઈ ધ્યાનમાં તો નહિ, પરંતુ તત્ત્વચિંતનમાં મગ્ન બનીને બેઠા છે. આસપાસનું વાતાવરણ ઘણુ જ શુભ છે. એમાં આવનારને ત્યાંના પરમાણુ શુભાધ્યવસાયથી પ્રભાવિત કરી દે છે. આવનાર વ્યક્તિ કાં તો ગુરુદેવને વિધિવંદન કરવા લાગે છે, કાં અરિહંત-સિદ્ધના સ્મરણમાં રત બની જાય છે.

અલ્પસમયના એ સંસર્ગથી માણસ પોતાની દિનચર્યા-પોતાનુ જીવન પુણ્યથી ભરેલ બનાવી દે છે, મહાપાપની કુમાર્ગી વૃત્તિ છોડીને નિયમિત જીવનનિર્વાહ અર્થે નિયમોપનિયમ ધારણ કરવા પ્રવૃત્ત થાય છે. આવો ભવ્ય છે એ વાતાવરણનો પ્રભાવ! ખરેખર એ સત્ય છે કે :
"साधूना दर्शनं पुण्यं, तीर्थभूमादि साधवः।"

એક જિજ્ઞાસુ આવે છે. સાદા અને સ્વચ્છ વસ્ત્રો ધારણ કરેલાં છે. પગરખાં એક બાજુએ કાઢે છે-જ્યા રાખવાથી ચિત્તની વ્યાકુળતા પણ ન ઉદ્‌ભવે તેમ ધર્મસ્થાનકના નિયમોનો પણ ભંગ ન થાય. એ પછી જેવા ગુરુદેવના દર્શન થાય છે કે પ્રથમ ઉતરીય વસ્ત્રથી મ્હોંની યતના કરે છે. કારણ કે, એ જાણે છે-યત્ના એ ધર્મની માતા છે—
"जयणा धम्मस्स जणणी"

બાદ બને હાથ જોડી, ગુરુ-સન્મુખ આવીને વિધિવંદન કરે છે. વંદન શુ, કહો અભિમાન અને અવિનયભાવના ચૂરેચૂરા કરે છે-નમ્ર

બને છે. બીજા સાધુ-સાધ્વીઓને વંદન કર્યા બાદ પર્ષદાને બને હાથ જોડીને શીષ નમાવી વિનય કરે છે અને કોઈને વિઘ્નરૂપ ન થાય, તેમ અવિવેક ન થાય તેવા સ્થાને, ગુરુદેવ પાસે નમ્ર થઈને બેસી જાય છે.

જ્યારે થોડા માણસો રહે છે ત્યારે એ જિજ્ઞાસુ શ્રાવક ઊઠીને વિશેષ વંદન કરીને નિવેદન કરે છે કે, 'ગુરુદેવ! આજ હું સ્વાધ્યાય કરી રહ્યો હતો ત્યારે મને અજબ પ્રેરણા થઈ કે—

दाणाण सेठं, अभयप्पयाणं, सच्चेसु वा अणवज्ज वयंति ।
तवेसु वा उत्तम बंमचेरं, लोगुत्तमे समणे नायपुत्ते ॥

આ ગાથા વારવાર બોલું છું ત્યારે મને અલૌકિક આનંદ ઉદ્ભવે છે અને અંતર-પ્રેરણા થાય છે કે એને બરાબર સમજી એના પરમાર્થ-આરાધનમાં જ કલ્યાણ છે. ગુરુદેવ! મેં સમજવાની ઘણી કોશીષ કરી પરંતુ સમાધાન થતું નથી, તો કૃપા કરીને એનું રહસ્ય સમજાવીને આપના આ સેવકને કૃતકૃત્ય કરો."

ગુરુદેવ બોલ્યા: 'ભાઈ, તારી જિજ્ઞાસુવૃત્તિને ધન્ય છે. કારણ કે એ શ્રુતિનો પરમાર્થ જાણવા ઇચ્છે છે. આ શ્રુતિ-ગાથાનો પૂરો અર્થ સમજાવવો મારા માટે અસંભવ તો નહિ, પણ અશક્ય જરૂર છે. મહાત્માઓની પેલી ઉક્તિ મને યાદ આવે છે કે—

मोह क्षयादनुभवन्न अविनाथ मृत्यौ
नूनं गुणान् गणयितु न तवक्षमेत ।

(कल्याण मंदिर)

અર્થાત્ હે નાથ! જેનો મોહ ક્ષય થવાથી જેણે આપનો તથા આપના ગુણોનો સાક્ષાત્ અનુભવ કર્યો છે એને માટે પણ, એ કહેવાની સદાને માટે અક્ષમતા બતાવાએલ છે તો પછી મારા જેવી મોહાચ્છાદિત માણસની તો વાત જ શું કરવી! તો પણ મારા ગુરુદેવ પાસેથી મને જે મળ્યું છે તેમાંથી કંઈક કહું છું.

જિનેશ્વર ભગવાને એ નિશ્ચિત જોયું છે અને અનુભવ્યુ છે કે જગતના પ્રાણી સુખની અભિલષા કરે છે, દુઃખની નહિ. સદા જીવવુ અભિલાષે છે, મરવુ નહિ. સુખ પણ ઇચ્છે છે–અનત, અક્ષય અને અવ્યાબાધ, જીવિત પણ ચાહે છે–સાદિ અનત અનત સમાધિ, અનત જ્ઞાન અનત દર્શન સહિત.

"सव्वे जीवावि इच्छति, जीविउं न मरिज्जिउ
दशवैकालिक सूत्र
सव्वे पाणापियावए, सुहसाया, दुइपडिकुला,
अप्पिय वहापिय जीविणो" (आचागग सूत्र)

અર્થાત્ સર્વ જીવ જીવવુ ઇચ્છે છે, મરવુ નહિ, સર્વ જીવોને પ્રાણ વહાલો છે, સુખ સાતા અનુકૂળ છે. દુઃખ અશાતા પ્રતિકૂળ છે, પ્રાણવધ અપ્રિય માને છે, જીવિત પ્રિય માને છે, જે જીવોની ઉપરોક્ત ઇચ્છા ફલીભૂત થઈ છે તેઓ સિદ્ધ સ્વરૂપ–પરમાત્મા બની ગયા છે. તેમની જે શબ્દોમાં પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે તે આ પ્રમાણે છે:—

अणुत्तरग्ग परम महेसी, असेसकम्म स विसोहइत्ता,
सिद्धिं गते साइमणतपत्ते, नाणेण सीलेण य दंसणेण
(સૂત્રકૃતાંગ સૂત્ર)

અર્થાત્ અતિમ કોટિના ઉત્કૃષ્ટ મહાન પુરુષો જેમણે કર્મ રજથી રહિત થઈ આત્માની અત્યત વિશુદ્ધિ કરીને સપૂર્ણ જ્ઞાન દર્શન અને શીલ સાધી અનત સિદ્ધ ગતિને (આત્મસ્વભાવમાં જ રમણુતા) પામ્યા છે, તેઓ અમારા આદર્શ રહે. અને આ ઉદ્દેશથી અમારી મનસા–વાચા–કર્મણા પ્રાર્થના છે, પ્રણામ છે.

શ્રાવક પ્રશ્ન કરે છે: "ગુરુદેવ! આ ગાથાનાં મહર્ષિપદથી પણ બોધ થઈ જાય છે એ દર્શાવતાં: 'अणुत्तरग्गं परम असेसकम्मं' એ ત્રણ વિશેષણ આપેલ છે, તો શુ એથી કોઈ વિશેષ તત્ત્વનિરૂપણ કરવાનો ઉદ્દેશ છે?"

"હા" ગુરુદેવ સમાધાન કરે છે "કામ, ક્રોધ, મદ, મોહ,

લોભ અને મત્સર એ છ શત્રુ આત્માના ગુણ અને સુખનો વિપ્લવ કરવાવાળા કહ્યા છે. ભૌતિક પદાર્થનું જ્ઞાન અને ઇન્દ્રિયજન્ય સુખેચ્છાથી જે આ શત્રુઓને વશ નથી તેમને 'ઋષિ' કહ્યા છે.

જે સમ્યક્ જ્ઞાન સહિત આત્મીય જ્ઞાન, ઇન્દ્રિયતાતીત સુખ એ શત્રુઓ જીતે છે તે મહર્ષિ કહેવાય છે. તેમાં સમ્યગ્દૃષ્ટિ શ્રમણોપાસક તથા મહાવ્રતધારી મુનિઓનો સમાવેશ થાય છે, જેમણે આ શત્રુઓનો આત્યંતિક નાશ કર્યો હોય છે તેઓ 'अणुत्तरग्गं परम महेसी' કહેવાય છે.

" कोहं च माणं च तहेव माया,
लोभं चउत्थं अज्झत्थ दोसा,
एयाणीवंता अरहा महेसी,
ण कुव्वइ पाव ण कारवेइ । "

આ શબ્દમાં असेसकम्मं થી સમજવું જોઈએ કે દ્રવ્યકર્મ, ગતાગત કર્મ અથવા કર્મયોગ્ય પુદ્ગલવર્ગણા (કર્મદલીક) ભાવકર્મ રાગદ્વેષનો કર્મ ઔદારિકાદિ શરીરના અંગ અને અંગોપાંગ એનો આત્યંતિક અભાવ સમજવો જોઈએ.

સર્વ જીવના અહિં બે વિભાગ કરવા રહે:–એક દેહાધ્યાસી–દેહ, ઇન્દ્રિયો, મન, શ્વાસોશ્વાસ વગેરેને આત્મામા નવાવાળા, જેઓ આ જીવનમાં જીવવા ઇચ્છે છે અને દેહાદિકના પરિવર્તન રૂપ–મૃત્યુરૂપ મરણ નથી ઇચ્છતા. સુખ પણ ઇન્દ્રિયાર્થ શબ્દાદિક ભોગોપભોગ પૌદ્ગલિક સુખ જ ઇચ્છે છે.

બીજા દેહાદિક કર્મથી રહિત, આત્મજ્ઞાતા, આત્મદ્રષ્ટા, આત્માનુવર્તી આ ભાવ–પ્રાણમાં જ નિરંતર લીન રહેવા રૂપે જીવવા ઇચ્છે છે. એનાથી અભાવરૂપ મૃત્યુ નથી ઇચ્છતા, સુખને અંગે ઉપર જણાવાઈ ગયું.

એ તો નિશ્ચિત થયું કે સૌ સુખની અભિલાષા કરે છે–દુઃખની નહિ, હવે એ વિચારવાનું કે સુખ પામવાનું કારણ અને દુઃખ ટાળવાનું

કારણ શું છે, એ બતાવવામાં આવે છે. એના બે માર્ગ બતાવેલ છે :- એક વ્યવહાર માર્ગ, બીજો નિશ્ચય માર્ગ.

વ્યવહાર માર્ગનો આ અર્થ સમજવો જોઈએ કે વ્યવહાર માર્ગ પર ચાલવાવાળાને માલુમ થાય છે કે હુ આ કરી રહ્યો છુ. અને બીજાને પણ માલુમ થાય છે કે હું આ કરી રહ્યો છુ.

નિશ્ચિત માર્ગના આચરણવાળા સ્વકર્તવ્યમાં ઉપયોગી હોય તો માલુમ થાય છે કે હુ આ કરી રહ્યો છુ. નિશ્ચિત માર્ગાનુગામીનુ આચરણ વીતરાગ કેવળીના સિવાય અન્ય છદ્મસ્થગમ્ય નથી હોઈ શકતુ. અનુયોગ દ્વારાના જૈનાગમમાં બે પ્રમાણ બતાવ્યા છે. (૧) પ્રદેશ પ્રમાણ, (૨) વિભાગ પ્રમાણ.

પ્રદેશ પ્રમાણ એ સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ વિષય, નિશ્ચયરૂપ હોવાથી કેવળીગમ્ય જ છે, છદ્મસ્થગમ્ય નહિ. વિભાગ પ્રમાણ એ સ્થૂળ વિષય હોવાથી છદ્મસ્થગમ્ય પણ છે અને વ્યવહારનય થઈ જાય છે. દાન, શીલ, તપ, ભાવના એ ધર્મના ભેદ કથચિત વ્યવહારમાં ગણવામાં આવે છે, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર એ ધર્મના ભેદ કથચિત નિશ્ચયમાં ગણવામાં આવે છે.

દાનનો અર્થ છે—'દેવુ.'

શીલનો અર્થ—'વીર્યનુ રક્ષણ કરવું.'

તપનો અર્થ છે—'તપાવવુ.' અને

ભાવનો અર્થ છે—'મૂળસ્વરૂપ તથા સત્ય બતાવવુ.'

જ્ઞાનનો અર્થ છે-'જાણવુ.'

દર્શનનો અર્થ છે-'શ્રદ્ધા રાખવી.'

ચારિત્રનો અર્થ છે-'ખાલી કરવુ તથા ભરવું-(દુર્ગુણો તજવા અને સદ્‌ગુણો મેળવવા.'

તપનો અર્થ થાય છે-'તપાવવુ' આ દ્વારા સુખ મળે છે અને દુઃખ ટળે છે.

હવે આ અગે કઈક વિશેષ કહુ-"दाणाण सेट्ठं अभयप्पयाणं" એ પદમાં 'દાન' શબ્દ બહુવચની આપેલ છે, એનાથી શાસ્ત્રકારોએ દાનના અનેક પ્રકાર બતાવ્યા છેઃ-અન્નદાન, વસ્ત્રદાન, પાત્રદાન, મકાનદાન, ઔષધદાન, ગોદાન, ભૂમિદાન, જ્ઞાનદાન, વિદ્યાદાન, જીવિતદાન, અભયદાન વગેરે.

सेट्ठं એ પદથી શ્રેષ્ઠતા બતાવાઈ છે.

अभयप्पयाणं એ પદથી બતાવેલ છે કે ભયગ્રસ્તજીવને અભય દેવુ-ભયાકુલતાવાળા જીવે અનુકુલતા પ્રાપ્ત કરવી એ અભયદાન છે. અભયદાનને શ્રેષ્ઠ બતાવેલ છે.

જો કે, શાસ્ત્રોમાં ભય અનેક પ્રકારના બતાવ્યા છે. જેમકે ઈહલોકભય, પરલોકભય, આદાનભય, અકસ્માતભય, આજીવિકાભય, અપયશભય અને મરણુભય. મરણુના સિવાય બધા ભયને જીવ સહી શકે છે અને તેથી પોતાનુ ઓછુ નુકસાન માને છે. પરતુ મરણુભય તો ભયકર છે, અસહ્ય છે અપ્રિય છે, અનીચ્છનીય છે અને એથી પોતાનુ મોટું નુકસાન માને છે.

આથી જીવમાત્રને અભય જ પ્રિય છે, ઇચ્છનીય છે એ હેતુને લક્ષમાં રાખીને અભયદાન-દાતાને મહાન લાભ બતાવ્યો છે. અભયદાનીને મોટી કર્મનિર્જરા થાય છે અને ખૂબ પુણ્યોપાર્જન થાય છે. આના પરિણામે અરિહત ભગવાનને માટે મોક્ષાર્થી આ વિશેષણો સાથે નમસ્કાર કરતા કહે છે કે—

'अभयदयाण चक्खुदयाण मग्गदयाण सरणदयाण जीवदयाण' ઇત્યાદિ દાનના ખાસ લક્ષણુ બતાવ્યા છે એ ખૂબ ધ્યાનમાં રાખવા જોઈએ.

"स्वपरानुग्रहार्थे अर्थोन दीयते इति दानम्" 'સ્વ'- આત્મા-

દેવાવાળા દાતાનું 'પર' સ્વથી પર. બીજા લેવાવાળા યાચકનું 'અનુગ્રહ.' રક્ષા, દયા, કરુણા, કૃપા, અભય એ બધા એકાર્થવાચી શબ્દ છે. આ દૃષ્ટિથી જેનો જે અર્થી છે તેને તે દેવુ એ દાન કહેવાય છે. દાતાઓના ચાર વિભાગ કરવામા આવ્યા છે તે નીચે મુજબ છે :—

૧ સ્વઅનુગ્રહ કરે છે, પર અનુગ્રહ પણ કરે છે.

સ્વઅનુગ્રહ કરે છે, બીજાનો નહિ.

બીજાનો અનુગ્રહ કરે છે, પોતાનો નહિ.

પોતાનો પણ નહિ, બીજાનો પણ નહિ.

આમાંનો પ્રથમ પ્રકારવાળો સમ્યગ્દષ્ટિ (વિવેકી) શ્રાવક, સાધુ વગેરે સમજવો જોઈ એ.

બીજા પ્રકારનો ધારણ કરનાર દેહાધ્યાસથી મુક્ત નિરંતર આત્મચિંતન યુક્ત અપ્રમત્ત સાધુ-સાધ્વી.

ત્રીજા પ્રકારવાળો પરમશ્રુતજ્ઞાની કેવળજ્ઞાની, તીર્થંકર ભગવાન,

ચોથો અભયાત્મા તથા અજ્ઞાની પાપમાં રત સ્વાર્થી જીવ"

"ગુરુદેવ! આનુ વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ કરવાની કૃપા કરશો તો અમને અબુધોને બોધ થશે અને અમે કર્તવ્યપરાયણ પણ થશું."

શિષ્યની જિજ્ઞાસાથી ગુરૂદેવે ફરમાવ્યુ—"સસારમા પરિભ્રમણ કરવાવાળો જીવ, પરિભ્રમણ કરે છે એનું કારણ અજ્ઞાન અને મોહ-મમત્વના બધન જ છે. જીવાત્મા જ્યાસુધી આ બધનોથી બદ્ધ છે, ત્યાંસુધી નિજાત્માનુ નિરુપમ, અચલ, શાશ્વત, પરમાનદસ્વરૂપ, એટલે પોતાનું સ્થાન પ્રાપ્ત નથી કરી શકતો. અને આ પ્રાપ્ત થયા વિના ભવચક્ર અથવા જન્મ જરા મરણ ભય શોક રૂપ મટી નથી શકતુ.

આ હેતુને માટે દાનધર્મ અને જ્ઞાનધર્મને પ્રથમ સ્થાન મળ્યુ છે. અર્થ લેવાવાળા યાચક બે જાતના હોય છે—એક ભૌતિક જીવનની જરૂરિયાતવાળા અન્નાદિક પદાર્થના વગર પ્રાયઃ આર્તધ્યાન-રૌદ્રધ્યાન

કરે છે. અને એ પાપ છે. પાપનુ પરિણામ દુર્ગતિ છે. દુર્ગતિમાં ખાસ કરીને શરીરાદિક દુઃખની ઉપલબ્ધિ છે. દુઃખી જીવ દુર્બોધિ હોવાથી ધર્મકર્મને કેવી રીતે સમજે ? આ થયો સિદ્ધાંત.

જીવોના કેટલાક ભેદ હોય છે. તેમાંથી સંજ્ઞી પચેન્દ્રી જીવ જેઓ કંઈક શારીરાદિક ભૌતિક વિજ્ઞાનના બળથી અન્નાદિક પદાર્થ યાચે છે, તેઓ અહીં તહીં ભમે છે, કારણીય શબ્દોદ્વારા પોતાનું દુઃખ વ્યકત કરે છે અથવા ભયકર આઘાત-પ્રત્યાઘાતથી ભયભ્રાંત દશા દર્શાવે છે. વિકલ મુખમુદ્રા તથા શરીરપ્રકંપન અતિસ્વેદ મૂર્છા અથવા નિર્ભય સ્થાનની પ્રાપ્તિને માટે દોડાદોડ કરીને કે કોઈ વિશેષ શકિતશાળી દયાળુની નિકટમાં આવી શરણુ સ્વીકારીને અભયની યાચના કરે છે.

ત્યારે સમજદાર જ્ઞાની તેને જોઈને પોતે પણુ વેદનાવાળા થઈ જાય છે. વેદનાનો અર્થ અહીં 'જ્ઞાન' સમજવો. પોતાના જ્ઞાન દ્વારા દુઃખીઓનું દુઃખ સમજવુ અને દુઃખ દૂર કરવાના પ્રયત્નમાં લાગી જવું.

શાસ્ત્રકારોએ કહ્યું છે કે મોક્ષાર્થી સ્વપરના શારીરાદિક દુઃખને જાણે અને તેનુ નિવારણુ કરવાનો યથાશકિત પ્રયાસ કરે. કહ્યુ પણુ છે કે—"खेयन्ने से कुसले" અર્થાત્ સે ખેદજ્ઞ 'स' મોક્ષાર્થી ખેદ, દુઃખ દુઃખને 'ज्ञ' જાણુવુ, 'कुसले' સુખને પ્રાપ્ત કરવાવાળો તથા કોઈના દુઃખને નિવારવા વાળો.

જ્યારે દુઃખીઓનુ દુઃખ માલુમ થાય છે ત્યારે કોઈના શુદ્ધભાવ અને શુભભાવ જાગૃત થાય છે, તેનાથી હેય-ઉપાદેયનું વિશેષ જ્ઞાન થાય છે. ભાવોને આધીન થઈને, ચૈતન્ય એ ભાવોને પરિણુત કરવાની પ્રવૃત્તિમા લાગી જાય છે.

એ જાણી લે છે કે મારી પાસે અન્ન-વસ્ત્ર વગેરેની સંગ્રહિત સામગ્રી છે. એ પરિગ્રહના રૂપે હોઈને હુ એથી બંધાએલો છુ. આ દુઃખોના કારણુ પરિગ્રહ મમત્વ-મૂર્ચ્છાના ત્યાગથી મારા આત્માને બંધન મુકત કરી મારે અકષાયભાવની વૃદ્ધિ કરવી છે.

આ થયો 'સ્વ' અનુગ્રહ-પોતાના આત્માની દયા-રક્ષા. અર્થીયાચકને અનુકૂળ યાચનીય પદાર્થ મળી જવાથી તેના પરિણામ અતિરૂપ રૌદ્રરૂપ થઈ રહ્યા હતા તેને દાતાની મદદથી સંતોષ થઈ આવે છે અને અતિ રૌદ્રનુ પરિણામ નથી રહેતું એથી લેવાવાળા યાચકની પણ દાતાએ અનુગ્રહ દયા રક્ષા કરી. આ હેતુથી કહ્યું છે કે, स्वपरानुग्रहीर्थे, अर्थीन दीयते इति दानम्."

બીજો યાચક આધ્યાત્મિક વિકાસને ચાહવાવાળો અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ, કષાય વગેરે આવરણોથી આવૃત હોવાથી શરીરાદિ દુઃખથી અનંતગણા દુઃખે દુઃખી થઈને ખૂબ વ્યાકુળ થાય છે, એ દુઃખ અવર્ણ્ય છે, અકથનીય છે. આ પ્રકારના દુઃખથી દુઃખિત થઈને આધ્યત્મિક સુખની શોધમાં જ પ્રવૃત્ત રહે છે, એને શોધે છે ને પામે છે. તેના પુણ્યોદયથી સત્ પુરૂષનો સમાગમ થઈ જાય છે.

એ સત્ પુરૂષો સર્વના નિષ્કારણ હૈતૈપિ હોય જ છે, તેઓ તેના અજ્ઞાનાદિનો પડદો ચીરવાનો પ્રયત્ન કરે છે અને વાસ્તવિક જ્ઞાનદાન આપે છે. કહ્યુ પણ છે કે—

तोनाणदसणसमणो, हियनिस्सेसाय सव्व जीवाण ।
तेसिविमोक्खणट्ठाए, भासई मुणिवरो विजयमोहो ॥

અર્થાત્ બધનાદિના કારણોને જાણીને જ્ઞાન દર્શનથી યુક્ત થતાં, સર્વ જીવોના હિત અને નિશ્ચય (કલ્યાણ)ને માટે અને એ જીવોને બધનોથી મુક્ત કરવાને માટે તેમને સત્ સ્વરૂપ ભાષણ કરે છે.

એમ કરવાથી પોતે નવીન કર્મોથી નિર્લેપ જ રહે છે, કારણ કે ઉપરોક્ત જ્ઞાની સત્ પુરુષ 'વિગતમોહી' છે પરમકૃપાળુ તીર્થંકર દેવ વગેરે મહાપુરુષોના આ મૌલિક ભાવ છે. એ જ ભાવ વર્તમાન જ્ઞાનિઓના છે અને ભવિષ્યના જ્ઞાનિઓના ભાવ પણ તે જ હશે. મોક્ષમાર્ગના વિષયમાં કદી કોઈ જ્ઞાનીના બેમત થતા નથી કહ્યુ પણ છે કે—

रागं च दोस च तहेव मोहं, उद्धतुकामेण समूल जाले ।
जे जे उवायापडि—वज्जियत्वा, तेक्किइस्सामिअहाणु पुव्वी ॥

અર્થાત્ રાગદ્વેષ તથા મોહની જાળમાં ચેતનના મૂળગુણો દબાયેલા હોય છે અને જડમૂળથી ઉખાડવાની ઇચ્છાથી જે જે ઉપાયો બતાવ્યા છે તે જ અનુક્રમથી કહુ છું. આ જ્ઞાનીઓનો ઉતમમા ઉત્તમ સિદ્ધાંત છે.

આત્મગુણના ઇચ્છુકને જ્યારે ઉપરોકત જ્ઞાનદાન મળે છે ત્યારે તે નિર્ભય થઈ જાય છે અને તે થોડા જ સમય બાદ પરમાત્મા–સિદ્ધ–બુદ્ધ–મુકત થઈ જાય છે. આ હેતુને ધ્યાનમાં રાખીને 'स्वपरानुग्रहार्थमर्षिनेहियते इति दानम्' એમ કહેવાએલ છે.

એથી ઉપદેશ લેવાવાળાઓનુ હિત થયુ, અજ્ઞાનનો નાશ અને આત્માનો પરમ વિકાસ થયો. ઉપદેશકને પણ અનતાનત કર્મનિર્જરા થાય છે એ જ તેમનો હિત અનુગ્રહ છે.

જ્ઞાનેચ્છુને જ્યારે મૂળ તત્ત્વ મળે છે ત્યારે તે આ નિશ્ચિતરુપથી નિર્ભય થઈ જાય છે. તેઓ કાયાને અને માયાને સર્વત્ર સર્વદા અનિત્ય, અશાશ્વત જ માને છે.

નિત્ય અને શાશ્વત તો આત્મા અને આત્માના ગુણને જ માને છે. હરઘડીએ તેમનુ એ જ રટણ રહે છે: 'एस अठे सेस अणठे ।' આના પરિબળથી તે પોતાનુ આ અટલ જીવનસૂત્ર બનાવી લે છે. 'जीवी आसथव विष्पनुक्का " મોધા દેહમા જીવવાની આશાથી અને અને દ્રવ્ય દશ પ્રાણોના પરિવર્તન રૂપ મૃત્યુથી જરા પણ ભય નહિ હોવાથી સર્વદા નિર્ભય રહે છે.

ઠાણાગ સૂત્રના દશમા સ્થાનમા દસ પ્રકારના દાનોનુ કથન છે. તેમાંથી આઠમા દાનને ધર્મદાન જ કહેલ છે. તેમા અભયદાન અને સુપાત્રદાનનો પણ સમાવેશ થાય છે. આથી પણ પ્રતીતિ

મળે છે કે અભયદાનના દેવાવાળાને ધર્મલાભ પણ થાય છે. આનાથી પણ અભયદાનની શ્રેષ્ટતા બતાવેલી છે.

કાયા અને માયાના મૂળ સ્વરૂપને સમજવાવાળાઓએ નક્ શળનાં કાયા અને માયા પર જે મમત્વ તથા તેથી નિર્મમત્વ આત્મીય અનલી સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરી લીધુ તેમણે મરણના સયોગોમાં રાગદ્વેષ મોહને ન થવા દીધો, તેઓ સદાને માટે સિદ્ધ બુદ્ધ અને મુક્ત બની ગયા છે. એના થોડા દાખલા આપણને યાદ રહે એ હેતુથી અહીં કેટલાક નામ માત્ર અપાયેલ છે.

ગજસુકુમાર મહામુનિ, સુકોશલસ્વામી, સુકુમાર મહામુનિ, ખધક ઋષિ, સ્કધ ઋષિ, તેમના પાચસો શિષ્ય, અરણ્ક મુનિ વગેરે અનત મહામુનિઓએ સ્વ-પરનુ હિત કરીને અભયદાનને ચરિતાર્થ કર્યું છે. આથી અભયદાનની પરમ શ્રેષ્ટતા પણ સાબીત થાય છે.

કેટલાક અભયદાનનો એવો અર્થ કરે છે કે, અભયદાન એટલે ભય નહિ દેવો, અર્થાત્ કોઈને પણ ભય ન પહોંચાડવો—આ અભયદાનનો અર્થ છે !

"ગુરુદેવ ! શુ આ અર્થ બરાબર થાય છે ?" શિષ્ય શકા કરે છે.

ત્યારે ગુરુદેવ કહે છે કે, એ અર્થ બરાબર નથી. આ અર્થ તો "ભયઅદાન" એવુ સૂત્ર જો બોલાય તો ઉપરનો અર્થ બધબેસતો થાય, અહી એમ તો બોલાતુ નથી. અહી તો 'અભયદાન' બોલાય છે, જેમ સુપાત્રદાનનો અર્થ સુપાત્ર યાચકને અન્નાદિક દેવું "પણ ત્યા સુપાત્રને અતરાય ન દેવો એવો અર્થ કેમ નથી કરતા ?" એમ પ્રશ્ન કરાય છે ત્યારે વાદી કહે છે કે સુપાત્રને અન્નાદિકના વગર પોતાના તપ સયમમા ગ્લાનિ થવાથી તે અન્નાદિકની યાચના કરે છે, તેમને તેમના યોગ્ય અન્નાદિક દેવાથીજ સુપાત્રદાનનો અર્થ સરે છે.

કોઈ દાતારને ત્યા સુપાત્ર મુનિ અન્નાદિક લેવા આવેલ છે. ત્યારે દાતાર તેમને અન્નાદિક તો કઈ પણ ન દે અને માત્ર એમ જ કહી દે કે "હુ આપને અતરાય નહિ આપુ" તો એને, સુપાત્રદાન દેવા બાદ જે નિર્જરા રુપ ધર્મ થાય છે, તે નથી થતો. કારણ કે, ઉક્ત ધર્મ તો અન્નાદિક દેવાથી જ થાય છે

જેમ સુપાત્રમુનિ, ક્ષુધાદિકના પ્રસગમા તેમનાં તપ-સયમમા વિઘ્ન થવાથી, અન્ન યાચે છે, તેમ જ મરણાદિના ભયથી અને રોગ થવાથી તે તેમની નિવૃત્તિને માટે પ્રાણોની નિર્ભયતા યાચે છે, ત્યારે દાતા તેમને યથાશક્તિ અભય કરે છે અને કરાવે છે. અહી એક શાસ્ત્રીય ઉદાહરણ આપવાથી આ વાત સ્પષ્ટ થઈ જશે.

સયતિ કપિલપૂરનો રાજા હતો. તે શિકારનો શોખીન હતો. એક દિવસ તે કેશરીવનમા રાજ-પરિવાર અને સેના સાથે મૃગયા અર્થે ગયો અને ત્યા એક હરણના ટોળાંને ઘેરી લીધુ. એક મૃગને તીર માર્યું. મૃગ બળવાન હોવાથી તીર સાથે દોડતુ દોડતુ એક વૃક્ષ નીચે ગર્દભાળી નામના મહામુનિ સ્વાધ્યાય-ધ્યાનમા તલ્લીન થઈ બેઠા હતા ત્યા આવીને પડ્યું

રાજાએ મૃગની પાછળ પાછળ ઘોડો દોડાવ્યો. તે પણ ત્યાં જ આવ્યો જ્યા મુનિરાજ અને મૃગ હતા. મુનિને જોઈને રાજાને થયુ કે "આ મૃગ મુનિને આશ્રયે રહેવાવાળું છે, અરેરે મે આને તીર મારીને ખૂબ જુલમ કર્યો."

રાજાને પોતે કરેલા હિંસાદિક જુલમથી, મોટો ભય ઉત્પન્ન થયો. તે વિચારવા લાગ્યો કે જો આ મુનિ કોપાયમાન થશે તો મારા સાથે કરોડોને ભસ્મ કરી દેશે. પછી તે સયતિ રાજા ભય ભ્રાન્ત થઈને ધ્રૂજતો ધ્રૂજતો પોતાનો પરિચય આપે છે અને અભયદાન માગે છે.

મુનિશ્રી ગર્દભાળી અણગારે, અભયદાનની શ્રેષ્ઠતાથી આકર્ષાઈને રાજાને અભયદાન દેવાને માટે અને સાથે સાથે રાજા સયતિથી

જગલના બધા જીવો જે ભયવાન બનેલા છે તેમને અભયદાન દેવરાવવાને માટે, પોતાના સ્વાધ્યાય-ધ્યાનની ચાલી રહેલી ધારાને બધ કરીને, અભયદાન આપ્યુ અને રાજાને અભયદાનની વાસ્તવિકતાની સાથે મૂળ જ્ઞાનદાન પણ આપ્યુ તેમજ બધા જીવોને રાજા પાસેથી અભયદાન અપાવ્યુ.

આના પ્રમાણને માટે ઉત્તરાધ્યાનના ૧૮મા અધ્યાયમાં આ મુજબ સૂત્ર છે.

"अभओ पत्थिवा! तुब्भं, अभयदाया भवाहि य,।
अणिच्चे जीवलोगम्मि, किं हिंसाए पसज्जसि? " ॥ ११ ॥

અર્થાત્ મુનિશ્રી ગર્દભાળી મહારાજ મૃદુ ભાષાથી સયતિ રાજાને કહે છે કે, "હે રાજન્! તારા વિચારોમા તુ એમ માની રહ્યો છે કે, આ મુનિ મારી નાખશે. એથી તુ ભયભ્રાન્ત થઈ રહ્યો છે. તને તારા પ્રાણ વહાલા છે. હુ તને અભયદાન આપુ છું તેવી રીતે આ જગલી જીવો અભય-દાન ઇચ્છે છે. તો તુ પણ તેમને અભયદાન આપ. આ અનિત્ય સસારમા હિંસાથી શુ મળે છે?

जया सव्व परिच्चज्ज, गंतव्वमवसस्स ते
अणिच्चे जीवलोगम्मि, किं रज्जम्मि प सज्जसि ॥ १२ ॥

અર્થાત્ હે રાજન્! તુ એ નથી જાણતો કે તારે સર્વ છોડીને અહીંથી અવશ્ય જવુ પડશે? તો પછી આ અનિત્ય સસારમાં રાજ્યમા શા માટે આસક્ત થાય છે?

जिविय चेवं रूपं च, विज्जुसपायचचल।
जत्थ त मुज्झासि राय, पेच्चत्थं नावबुज्झसे ॥ १३ ॥

હે રાજન્! વિદ્યુત્સમું ચચળ-ચપળ આ આયુષ્ય અને શરીરનુ રૂપ સૌદર્ય, એમા તુ શાથી મોહિત થઈ રહ્યો છે? એના મોહમાં તુ તારા પરલોકને કેમ નથી વિચારતો-એટલે કે, પરલોક માટેની

ઉત્તમ સાધના તુ કેમ નથી કરતો ? ઈહલોકની આ બધી રિદ્ધિ-સિદ્ધિ તો વિદ્યુત્‌ના ચમકાર જેવી છે. જેમ વીજળીનો પ્રકાશ ક્ષણમાત્ર રહીને પાછો અધકાર જ રહી જાય છે તેવી રીતે જ આ આયુષ્ય રૂપ સૌંદર્ય પણ! આ માટે પરલોકનુ જ્ઞાન મેળવવુ અને વાસ્તવિક સુખને માટે સાધના કરવી-એવુ કંઈ તુ કેમ નથી કરતો ?

दाराणि य सु या चेव, मित्ता य तह बंधवा ।
जीवंतमणुजीवती, मयं व्व नाणुययंति य ॥ १४ ॥

અર્થાત્ સ્ત્રીઓ, રાજરાણીઓ, પુત્ર-મિત્ર-બાંધવ-સગા-સંબંધીઓ બધા સ્વાર્થવૃત્તિવાળા હોવાથી, જ્યા સુધી તેમના અનુકૂળ એવા સ્વાર્થને પૂર્તિ-પોષણ મળે છે ત્યા સુધી તેઓ અનુજીવિ બનીને સાથે રહે છે, દ્રવ્યાદિકનો ભોગોપભોગ કરે છે, મોજ મજા ઉડાવે છે, પરતુ મૃત્યુરૂપી દુ:ખ આવતા કોઈ સાથે નથી આવતુ, તેમ નથી દુ:ખથી બચાવી શકતુ.

આ બધા કૃતઘ્ની હોવાથી આદર નથી કરતા, સ્ત્રી-પુત્રાદિકની આવી વાત છે તો ગૃહાદિક, રાજમહેલાદિક સ્થાવર સપત્તિ તો કેમ સાથ દઈ શકે ? ચેતન પણ તને સાથ નથી દેતુ તો જડ તો ક્યાથી સાથ આપશે ? આ માટે, આ બધા પર રાગ ન કરતાં પોતાના આત્માર્થે વીતરાગતાનુ સેવન કર !

नीहरंतिमयंपुत्ता, पितर परमदुक्खिया ।
पित्तरो वि तहा पुत्ते, बधूरा यं तव चरे ॥ १५ ॥

હે રાજન્! પિતા જ્યારે અવસાન પામે છે ત્યારે તેને શોકાકુળ પુત્ર ઘરની બહાર કાઢે છે, તેવી જ રીતે મૃતપુત્રને પિતા પણ ઘરની બહાર કાઢે છે, આ પ્રમાણે ભાઈ ભાઈને, સગાસબધી વગેરેને કાઢી નાખે છે. તેમને કોઈ પણ ઘરમાં નથી રાખતુ એમ સમજીને સર્વકર્મનો નાશ કરવાવાળા તપ સયમની આરાધના કર !

तओ तेणज्जिए दव्वे, दारे यपरिरक्खिए ।
कील्लंतिऽन्ने नरा रायं, हठतुठमलंमिकया ॥ १६ ॥

હે રાજન્! અનેક પરિશ્રમો ઉઠાવીને, સાથે ભૂખ, તૃષા, શીત-ઉષ્ણ, માનાપમાન વગેરે અનેક કષ્ટો સહીને જે દ્રવ્ય-ઉપાર્જન કર્યું છે અને સ્ત્રીઓને પણ રાખેલ છે, તેનુ ચોર વગેરેથી રક્ષણ પણ કર્યું છે, તે ધન અને સ્ત્રીઓનો મરવા પછી અન્ય મનુષ્યો ખુશીથી ભોગોપભોગ કરે છે અને અનેક પ્રકારના અલકારોથી અલકૃત થઈને અનેક પ્રકારની ક્રીડાઓ કરે છે અને એનાથી એ લોકો હર્ષ-સતોષ માને છે! એ સમજીને, હે રાજન! તપસયમનુ આચરણ કર.

तेणावि जं कय कम्मं, सुहं वा जइ वादुहं ।
कम्मुणा तेण संजुत्तो, गच्छइ उ परमव ॥ १७ ॥

અર્થાત્ હે રાજન્! નાશવાન ક્ષની દુનિયાને છોડીને આ જીવાત્મા પરલોકમાં જાય છે ત્યારે તેની સાથે, તેણે કરેલાં શુભ કે અશુભ કર્મના સિવાય કઈ સાથે નથી આવતુ. મોત પછી પરભવમા જીવ શુભાશુભ કર્મની સાથે જ જાય છે. આના સિવાય બીજો પદાર્થ કિંચિત્ પણ સાથે નથી જતો.

सोउण तस्स सो धम्म, अणगारस्स अतिए
महया सवेगनिव्वेढं, समावन्नो नराहिवो ॥ १८ ॥

અર્થાત્ તે ગર્દભાળી અણુગારની પાસેથી ધર્મનુ શ્રવણ કરીને રાજા સયતિને મહાન સવેગ-સર્વદુ.ખોના કારણભુત બધનોથી મુક્ત થવાની અભિલાષા ઉત્પન્ન થઈ અને તે મહાન નિર્વેદ-સસારના કામભોગોથી નિવૃત્તિરૂપ અરુચિ સહિત ઉદ્વિગ્નતાવાળો થયો. અર્થાત્ તેને પરમ નિર્વેદ થયેલો છે સયતિ રાજા મહામુનિ ગર્દભળીને કહે છે કે ' હે નાથ! આપના વચનામૃતથી સ્વ-પરનુ સ્વરૂપ સમજીને હુ બધા જીવોને અભયદાન આપુ છું અને સર્વ રાજ્ય-રિદ્ધિનો ત્યાગ કરીને

આપના પાસે સંયમ અંગીકાર કરૂ છુ." આમ રાજા સયતિ સર્વ જીવોને અભયદાન આપીને, સયમ પાળીને મોક્ષે ગયો.

*

આવાં આવા અનેક ઉદાહરણ આપી શકાય છે મુનિદેવે પછી એ જિજ્ઞાસુ શ્રાવકને બતાવ્યુ .—"અભયદાનની શ્રેષ્ઠતા એટલા માટે બતાવી છે કે તે મોક્ષનુ કારણ છે. જૈનેતર ધર્મોમાં પણ આનુ મહત્ત્વ બતાવતા પુરાણોમા જે કહ્યું છે તે વિષયમાં થોડા શ્લોકો અહીં આપેલ છે :—

'दियते प्रियमाणस्य कोटिन जीवित मेववा, ।
धनकोटिन गृण्हीयात, जीवो जीवितुमिच्छति ' ॥ १ ॥

અર્થાત મરતા જીવને કોઈ કહે કે, "બોલ તારી શુ ઇચ્છા છે? હુ તને એક કરોડની મિલ્કત અને જીવિતદાન એ બે આપુ છુ તેમાંથી તુ શુ લેવા ચાહે છે?" ત્યારે મરણથી ભયાકુળ થઈ રહેલો તે તુરત નિઃસંકોચ બોલી દે છે કે મને કરોડોનુ ધન નથી જોઈતુ પણ મને જીવતદાન જોઈએ છે—અને અભયદાન આપો !

'यः स्वभावात् सुखे विम्यो, भुतेभ्योदीय ते सदा,
अमय दुःख दु ख भोंत्येम्यो, उमयदानत दुच्यते ' ॥ २ ॥

અર્થાત્ જીવનો સ્વભાવ જ સુખની શોધ કરવાનો છે, એ સુખ જ ચાહે છે. એટલા માટે દુઃખથી—મરણથી દુઃખિત હોય તેને 'અભય' કરવો તેને અભયદાન કહે છે.

'नहीं भूयस्तमों धर्म, स्तस्माद न्योस्ति, भूतले ।
प्राणीनो भयमीताना, ममय यत्प्रदीयते ' ॥ ३ ॥

અર્થાત્ ભયભીત પ્રાણીને અભય-પ્રદાન કરવું એના જેવો બીજો કોઈ ધર્મ આ જગતમા નથી.

द्रव्यधेनुधरादीनां, दातारा सुलभासुवि, ।
दुर्लभ पुरुषो लोके, यः प्राणी स्वमवप्रदः ' ॥ ४ ॥

અર્થાત્ ધનાદિક દ્રવ્યના દાતા, ભૂમિ (જમીન) દાનના દાતા—જગતમા ઘણા હોય છે, તથા એ સુલભ છે. પરતુ આ લોકમા મરણ ભયથી મુક્ત કરવાવાળા તથા અભયદાન દેવાવાળા પુરૂષો દુર્લભ છે.

' महतामपिदानाना कालेन क्षीयते फलम् ।
भीता भयप्रदानस्य क्षयस्वन विद्यते ' ॥ ५ ॥

અર્થાત્ અન્ન, વસ્ત્ર, ઔષધ, મકાન, ગાય, ભૂમિ વગેરેનુ જેણે મોટુ દાન કર્યું હોય તેનુ (શુભ પુણ્ય) ફળ હોય પણ છે, તે ફળ ક્યારેક ક્ષય પણ પામે છે, પરતુ અભયદાનનું ફળ કદી ક્ષય નથી પામતુ. કારણ કે અભયદાનનુ ઉત્કૃષ્ટ મોક્ષફળ છે.

दत्तमिष्टं तपस्तप्तं, तीर्थसेवा तथा श्रुतम् ' ।
सर्वाण्यमयदासस्य, कलानार्हन्तिवोऽसीम् ' ॥ ६ ॥

અર્થાત્ આ વસ્તુનું દાન ચાન્દ્રાયણાદિક તપ તીર્થસેવા તથા શાસ્ત્રશ્રવણ—આ બધાનુ ફળ છે. તે અભયદાનના ફળથી સોળમી કળા જેટલુ જ કહેવાયું છે. એટલે અભયદાન બધા દાનોથી મહાન છે.

' एकतः कतव सर्वे, समग्र वरदक्षिणा ।
एकतो भयभीतस्य, प्राणीनः प्राण रक्षणमः ' ॥ ७ ॥

અર્થાત્ એક વ્યક્તિ પુરાણ-કથિત બધા પ્રકારના યજ્ઞ કરીને બધી જાતની ઊંચી દક્ષિણા દઈ જે ફળ પ્રાપ્ત કરે છે અને બીજી એક વ્યકિત ફક્ત એક જીવને અભયદાન દે છે. તો તેમાં પહેલી વ્યક્તિને બદલે બીજી વ્યકિત મોટુ ફળ મેળવે છે.

' सर्वे वेदान् तत्कुर्युः सर्वयज्ञायथोदिता ः ।
सर्वे तीर्थाभिषेकाश्च, तत्कुर्या प्राणीनां दया ॥ ८ ॥

અર્થાત્ એક વ્યક્તિ બધા વેદવિહિત કાર્ય નથી કરી શકતી. બધા પ્રકારના વિહિત યજ્ઞ પણ નથી કરી શકતી, બધા તીર્થોનો અભિષેક પણ નથી કરી શકતી, અને આ બધાં કાર્યોના ફળથી પ્રાણીઓની દયા (અભયદાન) કરી શકે છે.

*

આ રીતે અભયદાનની શ્રેષ્ઠતા બતાવવાને માટે અનેક પ્રકારના પ્રમાણભૂત ગ્રથોમાથી શ્લોકો આપી શકાય છે અહી એટલું કહીને આગળના ત્રણ પદો પર વિચાર કરવામા આવે છે.

મુમુક્ષુ જીવોએ એટલી સાવધાની જરૂર રાખવી જોઈએ કે જીવનમાં મન-વચન-કાયાથી કોઈપણ પ્રાણીને મરણભય થાય એવી પ્રવૃત્તિ તેનાથી થવી ન જોઈએ. તેમ જ યથાશક્તિ અભયદાન દેવુ, દેવરાવવુ, દેતા હોય તેને અનુમોદન કરવુ જોઈએ. જીવનમાં આ ધર્મની મોટી જરૂર છે-જીવનને એનાથી સફળ બનાવવુ.

૫

અભયદાન

લેખક :
મુનિશ્રી જયવિજયજી

*

जीवानां रक्षणं श्रेष्ठं जीवा जीवितकाङ्क्षिणः ।
तस्मात्समस्त दानेभ्योऽभयदानं प्रशस्यते ॥

દરેક જીવાત્મા પોતાના જીવનની અને સુખની ઇચ્છા કરે છે. તેથી જીવોનુ રક્ષણુ કરવુ, ભય અને દુઃખથી જીવોને મુક્ત કરવા તે શ્રેષ્ઠ છે.

ભય એટલે ત્રાસ અને દુઃખ, અશાંતિ, ક્લિામણા વગેરેથી મુક્ત કરવા તેને **અભયદાન** કહે છે.

મહાત્મા તુલસીદાસજી કહી ગયા છે કે—

દયા ધર્મ કો મૂલ હૈ,
પાપ મૂલ અભિમાન.

ધર્મનુ મૂળ દયા છે, ત્રાસથી દુઃખી થતા જીવાત્માને ભયથી મુક્ત કરવાથી દીર્ઘાયુ, સૌંદર્ય, આરોગ્યતા, ગભીરતા વગેરે ઉત્તમ ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે.

નીતિ શાસ્ત્રકાર પણુ કહે છે કે—

" त्यजेद्धर्मं दयाहीनं क्रियाहीनं गुरु त्यजेत् "

ક્રિયા એટલે સદાચાર–સચ્ચારિત્ર–તે વિનાનો ગુરુ ત્યાગવા યોગ્ય છે, તેમ દયાવિહીન ધર્મ પણુ ત્યાગવા યોગ્ય છે. જે ધર્મમાં અથવા

ધર્મના નામે કષાય કે કલેશની વૃદ્ધિ થતી હોય, બીજા જીવોને ત્રાસ થતો હોય, જીવાત્માઓના સુખ તથા શાંતિનો લય થતો હોય, જીવોને રીબાવવાનુ કે દુઃખી થવાનુ થતુ હોય તો તે ધર્મ નથી, પણ અધર્મ છે, માટે તે ત્યાગવા યોગ્ય છે.

કોઈ પણ જીવને દુઃખ આપનાર, પોતાના સ્વાર્થને માટે બીજાનું અશ્રેય કરનાર, બીજાને ત્રાસ આપનાર, તેનો ઘાત કરનાર એવા મનુષ્યાત્માનુ હૃદય નિષ્ઠુર, કઠોર હોય છે. તેવા પાપી હૃદયને સદ્બોધ કે સદ્જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતી નથી, તે પરમાત્માપદને પામી શકતો નથી પરંતુ જે આત્મા બીજાને દુઃખ-મુક્ત કરવા પોતાના તન, મન, ધન સર્વસ્વનો ભોગ આપી તેને સુખી કરે છે, તે આત્માનું હૃદય કોમળ હોય છે, જેથી તે સદ્બોધ કે સદ્જ્ઞાનને પામી શકે છે. એક મહાત્માએ પણ કહ્યુ છે કે—

"परप्राणैर्निजप्राणान् सर्वे रक्षति जतवः ।
निजप्राणैःपरप्राणान् यो रक्षति स उत्तमः" ॥

પારકા જીવોને દુઃખ આપી તથા કષ્ટ સંકટમાં નાંખી, તેને મારી કુટી ઘાત કરી, બીજાના પ્રાણોનો સંહાર કરી પોતાનુ રક્ષણ કરનારા તો અનંત જીવો આ વિશ્વમા ભર્યા છે, પણ પોતાના પ્રાણ વડે પારકાનુ રક્ષણ કરનાર જગતમાં કોઈ વિરલા જ છે. અને તે જ ઉત્તમ નર કહેવાય છે. દયા વિના દાન, ભિક્ષા, પૂજન, સામાયિક, વ્રત, ધ્યાન, તપ, જપ એ બધા જળતરંગવત્ (નિષ્ફળ) કહ્યા છે. વેદાંતશાસ્ત્રમા પણ કહ્યુ કે—

"यो दध्यात्कांचन मेरु कृत्स्ना चैव वसुधराम् ।
एकस्य जीवित दध्यात् न च तुल्य युधिष्ठिर ! ॥

"હે યુધિષ્ઠિર! એક જીવાત્મા સુવર્ણનો મેરૂ અથવા સમસ્ત પૃથ્વીનુ દાન આપે અને અન્ય જીવાત્મા એક જીવને અભય (જીવિત) દાન આપે, તો તે સુવર્ણ તથા પૃથ્વીના દાન કરતા અધિક છે.

અભયદાન એ ધર્મનું મૂળ અથવા બીજ છે. બીજ વિના ફળની પ્રાપ્તિ અને મૂળ વિના વૃક્ષની પ્રાપ્તિ હોતી નથી, તેમ અભય (દયા) વિના ધર્મની પ્રાપ્તિ પણ થતી નથી. ધર્મ કરનાર મનુષ્ય જો દયાહીન બને, તો તેના હૃદયમાંથી ધર્મભાવનાનો લોપ થાય છે. એક ગ્રન્થમાં કહ્યું છે કે—

"कृपानदीमहातीरे सर्वे धर्मास्तृणांकुराः ।
तस्यां शोषमुपेतायां कियन्नन्दति ते चिरम्" ॥

જ્યાંસુધી નદીમાં જળનો પ્રવાહ વહેતો હોય છે, ત્યાંસુધી નદીના તટ (કાંઠા) ઉપર વિવિધ જાતના તૃણાંકુરો લીલા નવપલ્લવિત હોય છે, નદીમાં વહેતા જળનો અભાવ થવાથી તટ ઉપરના નવપલ્લવિત તૃણાંકુરો શુષ્કતાને પામી બળી જાય છે, તેમ મનુષ્યાત્માની હૃદયરૂપ નદીમાં કૃપા (દયા) રૂપ જળનો પ્રવાહ વહન થતો હોય, ત્યાંસુધી જ તેના અંતઃકરણરૂપ તટપર વિવિધ જાતની સદ્‌ભાવના તથા સદ્‌ગુણો રૂપ ધર્માંકુરો પ્રફુલ્લિત હોય છે. અર્થાત્ ટકી શકે છે. પણ જ્યારે તેના હૃદયમાંથી દયારૂપ નીર નાશ પામે છે, ત્યારે તેના નિર્દય હૃદયમાં ધર્મભાવનાનો નાશ થઈ ક્લેશ કષાયરૂપ અધર્મ-ભાવના ઉત્પન્ન થાય છે.

આ પ્રકારે ધર્મશાસ્ત્રોમાં પૂર્વાચાર્યોએ અનેક પ્રકારના દાખલા દલીલો આપી શાસ્ત્રોમાં અભયદાનની વ્યાખ્યા કરી બતાવી છે. પણ શાસ્ત્રની વ્યાખ્યાને શબ્દાર્થમાં અથવા મંદબુદ્ધિથી ઉકેલતા અર્થનો અનર્થ થઈ જાય છે. અને શાસ્ત્રના આશયને સમજ્યા વિના પ્રતિપાદન કરેલા વિષયની અપૂર્વતા કે મહત્તા સમજાતી નથી દુનિયાદારીના સમાન્ય વ્યવહારોની પ્રવૃત્તિઓમાં પણ કોઈ વાતના ભાવાર્થને તથા તેમાં રહેલા રહસ્યને સમજ્યા વિના માત્ર શબ્દાર્થથી તેને સમજવા જતા અર્થનો અનર્થ થવા પામે છે.

એક શેઠને ત્યાં બુદ્ધિહીન જડ નોકર રહ્યો હતો. એક વખતે સાંજના શેઠજીએ જમી પોતાના નોકરને કહ્યું કે—'રાત પડવા આવી

છે, અને તે અંધારી છે, તેમ મારે ફરવા જવાનું છે, માટે ફાનસ સાફ કરી તેને સળગાવી લાવ.

અક્કલહીન નોકરે રૂપેરી કમાનવાળા બે ચાર રૂ. ની કીમતના ફાનસને રાખથી ઉટકી (માંજી) સાફ કરી ચુલામાં ભડકો બળતો હતો, તેમાં લાવીને મૂકી દીધું અને 'સળગી (બળી) રહે એટલે શેઠ પાસે લઈ જાઉં,' એમ મનમાં વિચાર કરી પા કલાક બેસી રહ્યો.

ફાનસ આવ્યું નહિ, એટલે શેઠે મૂર્ખ નોકરને હાક મારી કહ્યું—'અલ્યા! મારે મોડું થાય છે, માટે જલદી ફાનસને સળગાવી લાવ. આટલી બધી વાર કેમ થઈ? તને સળગાવતાં આવડે છે કે નહિ?

નોકરે કહ્યું—'સાહેબ! ફાનસ સળગાવતા કેમ ન આવડે? હમણા સળગાવી લાવું છુ. ફાનસ સળગાવવામા શું મોટી વાત કે કળા હતી?

પોતાના નોકરની આવી અનર્થકારક પ્રવૃત્તિ જોઈ શેઠ મનમા વિચાર કરી બોલ્યા કે —

"ભાવાર્થ સમજે નહિ, કરે કાંઈનું કાંઈ;
ફાનસ સળગાવવા કહ્યું, તો નાખ્યું ભડકા માંહિ."

સામાન્ય વિષયમાં આશય સમજ્યા વિના ઉલટું થઈ જાય છે, તો પછી મહાન જ્ઞાની પુરૂષોના તત્ત્વગંભીર શાસ્ત્રોનું આંતરિક જ્ઞાન પામ્યા વિના, આત્મસ્વરૂપ પ્રગટ કર્યા વિના, દેહાધ્યાસબુદ્ધિ તથા જગદાકાર વૃત્તિનો લય કર્યા વિના માત્ર શબ્દાર્થથી જ અર્થ કરવા જતાં અનર્થની વૃદ્ધિ થાય, તો તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી

અભયદાન માટે પણ અમુક વિરલા પુરૂષોને બાદ કરીને વિચાર કરવા બેસીએ તો શાસ્ત્રના હેતુથી હજારો કોશ દૂર પ્રવૃત્તિ થતી જણાય છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—'એક જીવને અભય આપનાર **મહાપદને** પામે છે, મહાપુન્ય ઉપાર્જન કરે છે અને **તીર્થંકરગોત્ર** બાંધે છે' તે વાત સત્ય છે.

પણ અભયદાન આપવુ તે શુ ? અને તે કેવી રીતે ? ચડાલ તથા મચ્છીમારોને પાચ પચીશ રૂપિયા આપી એ ચાર બકરા કે માછલા બચાવવા ? તે અભયદાન કહેવાતુ હોય તો તેવી કરણી કરનાર લાખો મનુષ્યો છે, અને તે બધા તીર્થંકર (પરમાત્મા) પદને પામે તો તે પદની મહત્તા જ નથી.

પાચ પચીશ રૂપિયા આપી એ ચાર બકરાને છોડાવવાથી અભયદાન કહેવાતુ હોય તો તેવા બોધથી જનસમાજમા આત્મિકધર્મની ઉન્નતિ નથી, પણ હાનિ છે, જનસમાજમા અનર્થ ઉત્પન્ન થવાનો સભવ છે. લોકો એમ જાણશે કે–'ગમે તેવા મહાપાપ કરીને અનીતિ અસત્ય તથા ક્લિષ્ટ કર્મોથી કમાણી કરી એ ચાર બકરા, માછલાં કે કુકડાને બચાવશુ એટલે મહત્પુણ્યની પ્રાપ્તિ થઈ જશે,' એમ ઉન્માર્ગે જવાનો સભવ રહે છે.

મહાપુરૂષોના વાક્યોનો અતર્ગત આશય જાણ્યા વિના શબ્દાર્થથી તેનો અર્થ સમજવા જતાં ઘણી વાર અનર્થ થતા જોવામા આવે છે. દાખલા તરીકે વેદાતમાં **સપ્તાહ** નામનુ પુસ્તક છે. તેમા ગમે તેવા અપૂર્વ ભાવ હશે, પણ તેને વાચનાર શબ્દજ્ઞાનીઓ એમ જણાવે છે કે—'ગમે તેવા પાપકૃત્ય કરનાર એક વખત બ્રાહ્મણ પાસે સપ્તાહનુ શ્રવણ કરે, તો તેને મુક્તિ મળે.' સપ્રદાયમોહના અજ્ઞાન–આવરણને લઈ સત્ય સમજવામા લોકોનુ વિચારબળ કેટલુ ક્ષીણ થવા પામ્યુ છે તે આ વાત પરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે. **પરીક્ષિત** રાજાને **શુકદેવજીએ** સદ્બોધ આપી તેનો સાત દિવસમાં મોક્ષ કર્યો છે. તે વાતની નકલ કરી કોઈ વિદ્વાન મહર્ષિએ શુકદેવજીના બોધના નામથી સપ્તાહ વાચવાને બતાવ્યુ, અસ્તુ.

મહાપુરૂષના વચનથી સરકારી આત્માનુ શ્રેય થાય એ વાત સભવિત છે, પણ તે વાચનાર બ્રાહ્મણ શુકદેવજીની દશાને કે તેની દશાના શતાંશપણાને પામ્યો છે કે માત્ર આજીવિકાના પોષણ અર્થે પોતાનું પેટ ભરવાનો ધધો લઈ બેઠો છે ? તેમ જ શ્રવણ કરનાર

પરીક્ષિત રાજા જેવી જિજ્ઞાસા તથા પાત્રતા ધરાવે છે કે માત્ર કુલાચારની પ્રવૃત્તિથી ધર્મ માની માતાગ્રહનું પોષણ કરે છે ? આ બાબતનો વિચાર ન હોવાથી ગમે તેવા કૃત્યો કર્યા હોય અથવા કરતા હોઈએ; પરતુ 'સપ્તાહના શ્રવણમાત્રથી અમારો મોક્ષ થશે' એમ માની સત્ય પામવાથી વિમુખ રહે છે.

બકરા, ગાય, ભેસ તથા પાડા વગેરે મારનાર ચડાલોને મ્હોંમાગ્યા પૈસા એકના દશગણા આપી તથા બકરીઇદના વખતમાં મ્હોમાગ્યા રૂપિયા આપી બે ચાર કે દશ ઘેટાં બકરાં છોડાવવાથી અભયદાન થતુ નથી, પણ હિંસાદાન જેવુ થાય છે. અર્થાત્ હિસાની વૃદ્ધિને ઉત્તેજન આપવાં જેવુ બને છે. કારણ કે પાચ રૂપિયાની કીમતના બકરાને દયાની લાગણીથી ઉશ્કેરાઈ જવાનો ભાવ કરનારા દશ પદર રૂપિયા આપી તેને છોડાવે, તે ચડાલના ધધાને ઉત્તેજન આપવા જેવુ થાય છે.

તે કારણથી તથા દયાના વેગમાં ઉશ્કેરાઈ બે ચાર બકરાને છોડાવી પાંજરાપોળમા દાખલ કરી દેવાથી 'જીવ બચ્યાનો ધર્મ થયો' એમ માનનાર પોતાની મોટી ભૂલ કરે છે. નિર્દય મનુષ્યની શસ્ત્રધારાથી મરણાત કષ્ટમા પડેલ પ્રાણીનુ રક્ષણ કરવુ; તેને મરણના ભયમાથી મુકત કરવો તે જીવ પોતાનો થયો ગણાય.

કોઈપણ દયાળુને શરણે જનાર તે શરણાગત પ્રાણીને મરતાં સુધી સાચવી રાખે, તેને દુઃખ કે કષ્ટ આવવા ન દે, તે જ શરણે આવવાની સાર્થકતા છે. તેમ ભયમાથી મુકત કરેલ જીવને આપણે પોતાના કુટુબીજનની માફક તેને સાચવવો જોઈએ. ભવિષ્યમા તેને જરા પણ આપત્તિ કે દુઃખ ન આવે, તેમ તેનું રક્ષણ કરવુ જોઈએ.

છતાં તેમ ન થતાં ચડાળ પાસેથી છોડાવી પાજરાપોળની અધમ સ્થિતિમા કે જ્યા ડાંસ મચ્છર વગેરે જતુઓ કરડી ખાતા હોય, જ્યાં કાગડા, ગીધ વગેરે ચાચો મારી ફાડી નાખતા હોય,

જ્યાં નોકરો નીચ જાતિના અને નિર્દયી રાખવામાં આવ્યા હોય, કે જેમના હૃદયમાં દયાની લાગણી પણ ભાગ્યે જ હોય, ત્યા રીબાવી મારવાથી ઓલા (આગગણ)માંથી કહાડીને ચુલામાં નાખવા જેવુ થાય છે.

અભયદાનની ખરી મહત્તા ત્યાજ છે કે મરનારની દયા ખાતાં મરનારને બચાવતાં મારનાર ઉપર પણ અણુ માત્ર અરૂચિ, તિરસ્કાર કે કષાય ઉત્પન્ન ન થાય તો જ અભયદાન કહી શકાય. કેટલેક સ્થળે જ્યાં મહાજન કે ન્યાતનુ જોર હોય છે, ત્યા ચડાળોને મારી કુટી તેની પાસેથી બકરાં કે ઢોર પડાવી દયા કરવાનું માનનારા જૈન સિદ્ધાંતથી વિરૂદ્ધ કરે છે. એ અભયદાન નથી, પણ કુલાચાર કે સસ્કારજન્ય મોહદાન છે.

જૈનશાસ્ત્રમાં નિરૂપણ કર્યા પ્રમાણે અભયદાનનુ યથાર્થ સ્વરૂપ કોઈ કોઈ સાધુ મહાત્મા અથવા શ્રાવક સમજ્યા હશે. બધા નહિ સમજ્યા હોય એમ કહેવાનો મારો હેતુ નથી.

"અપરાધી શું પણ નવિ ચિત્ત થકી.
ચિંતવીએ પ્રતિકૂલ-સુગુણ નર."

એ વાક્યથી સિદ્ધ થાય છે કે અપરાધીના પ્રત્યે કષાય કે વૈરભાવ ન લાવતાં દયા લાવવી એજ દયાળુનુ કર્ત્તવ્ય છે. જૈન-સમાજમા પણ ઘણે ભાગે આવા પ્રકારની વિવેકશૂન્ય પ્રવૃત્તિને જ દયાની ભાવના મનાઈ ગઈ છે

કેટલેક સ્થળે સાધ્વીઓ તથા આર્યાઓ વિધવા સ્ત્રીઓને બીજી સ્ત્રીઓની સુવાવડ નહિ કરવાની બાધા આપે છે. કેમ કે સુવાવડ કરવાથી અશુચિ પરમાણુઓના સંસર્ગને લઈ સુતક લાગવાથી સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, સ્વાધ્યાય વગેરે ધર્મક્રિયા અમુક દિવસો સુધી ન થઇ શકે, તેથી સુવાવડમા પાપ માની તે ન કરવાની બાધાઓ આપવા જતા શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ અધમ નિર્દય કૃત્ય ચાલે છે. અને તેવા દુષ્ટ કૃત્યને ધર્મગુરૂઓ તથા સાધ્વીઓ ધર્મ મનાવે છે.

બાધા લીધેલ વિધવાની દેરાણી, જેઠાણી કે નણંદ વગેરેને સુવાવડ આવતાં કોઈ કામ કરનાર ન હોય તો સુવાવડી સ્ત્રી તથા બાળક ભલે દુઃખી થાય અથવા મરી જાય. કાં તો કોઈ બાઈને નોકર રાખી તેની સુવાવડ કરાવે, કે જે બાઈ સ્નેહની લાગણીથી કામ કરનાર ન હોય. સુવાવડી સ્ત્રી કે બાળક મરી જાય, પણ બાધા લેનાર ભક્તાણીથી સુવાવડ ન થાય.

સામાયિક પ્રતિક્રમણ વગેરે ધર્મક્રિયાના ખાલી ખોખાના મોહમાં સુવાવડી સ્ત્રી કે તેનુ બચ્ચુ દુઃખી થાય કે મરી જાય, છતાં મનુષ્યની દયા કે સેવા કરવાની લાગણીથી ભ્રષ્ટ ધર્માંધ ભક્તો મનુષ્યનો બચાવ ન કરે, તો પછી સામાયિકાદિકથી શુ કાર્ય સરવાનુ હતુ? કાંઈજ નહિ. માત્ર ધર્માંધતા, ધર્મઘેલછા અને અજ્ઞાનના ચાળા જ છે.

બુટો ભક્ત કહે છે તે પણ બરાબર છે—

"અજ્ઞાનીના આચાર ઘણા. અને બુદ્ધિ એની બાયડી;
થોડાકમાં અટકી રહે, એમ કહે બુટો કાપડી."

આ પ્રમાણે જીવોને મારનાર ઉપર એક રોમગાં અણુમાત્ર પણ તિરસ્કાર કે કષાય-ભાવના ન થાય અને મરનારને બચાવી તેને પાજરાપોળની અંદર રીબાવી મારી નાખવા ન મોકલતાં બચાવેલ જીવ ભય કે દુઃખને ન પામે તેવી સાવચેતીથી કરૂણાપૂર્વક તેનુ રક્ષણ કરવુ તેને જ જ્ઞાનીઓ અભયદાન કહે છે.

જેમ દાનના અધિકારમા જણાવી ગયો છુ કે 'એરણની ચોરી કરી સોયનુ દાન કરનાર ધર્મી નથી, પણ ધતીંગ કરનાર છે, તેમ બે ચાર બકરાં, ઘેટાં, ગાયો, બળદ કે માછલાંને બચાવનાર પોતાના

સ્વાર્થને માટે ધનના ગુલામો બની કુડ-કપટ, અનીતિ કે અસત્યથી હજારો ભોળા લોકોને છેતરી, પ્રપંચના પાશમાં ફસાવી, હજારોનાં ગળાં રેસી, ખોટાં ખતો લખનાર, પોતાના સ્વાર્થને માટે મનુષ્યને છેતરનાર, પારકી થાપણ ઓળવનાર, બેચાર બકરાંને છોડાવનાર છતાં મનુષ્યો સાથે વૈર-વિરોધ કરી ક્લેશ વધારનાર,

વળી બીજાને દુઃખ તથા ત્રાસ આપનાર, કન્યાવિક્રય કરનાર, હજારો મનુષ્યોના લોહીનું પાણી કરી તેઓની કમાણી ઉપર તાગડધિન્ના કરનાર, ધર્મના નામે ક્લેશ, કુસંપ વધારી ઝગડા કરી કોર્ટે લાખો રૂપિયાનું પાણી કરનાર, સર્વ જીવોની સાથે મૈત્રીભાવનાની પ્રતિક્રમણમાં પ્રતિજ્ઞા લઈ મનુષ્યો સાથે જ કુડ-કપટ કરનાર, વૈર-વિરોધ કરનાર, બીજાનું ભુંડું ઇચ્છનાર અથવા કરનાર,

વળી વ્યાપારાદિકમાં ભાઈઓ તથા ભાગીદારો પ્રત્યે વિશ્વાસઘાત કરી હજારો અને લાખો રૂપિયાની ઉચાપત કરનાર, પરસ્ત્રી તથા પરપુરૂષ સાથે અનાચાર કરનાર, પૈસાના થોડાક સ્વાર્થની ખાતર અબોલ પ્રાણીઓ (ઊંટ, અશ્વ, બળદ વગેરે) ઉપર હદ ઉપરાંત ભાર ભરી તેમના પ્રત્યે નિર્દયતા કરનાર, એ ચાર બકરાંને છોડાવ્યાથી **ઉપરોક્ત દોષોમાંના એક પણ મહાદોષ હોય**, ત્યાંસુધી તે અભયદાનના સ્વરૂપને સમજ્યો જ નથી. તે માત્ર પોતાના કુલાચારો જ ધર્મ માની બેઠો છે.

વસ્તુતઃ તો તેવા અધમ કૃત્ય કરનારથી ધર્મ લાખો કોશ દૂર છે. જૈન શાસ્ત્રોમાં એવો એક પણ દાખલો કોઈ બતાવશે કે—'ઉપરોક્ત કહેલા દોષોવાળો જીવાત્મા બે ચાર બકરાં કે ઘેટાંને બચાવી પૈસાના સ્વાર્થને માટે હજારો જીવોને દુઃખ આપી તેણે અભયદાન આપ્યું હોય, અથવા ધર્મ કાર્યો હોય એમ કહેવાશે ? કદાપિ નહિ.

એરણની ચોરી કરનાર સોયનુ દાન આપવાથી ધર્મ પામવાનું કહી શકાય નહિ. તેમજ હજારો જીવો તથા મનુષ્યોને પણ ત્રાસ આપનાર, છેતરનાર, પોતાના સ્વાર્થની ખાતર તેમનુ ખરાબ કરનાર માણસ બેચાર બકરાં કે માછલા બચાવે, તેથી તે ધર્મિષ્ઠ છે વા તેણે ધર્મ કર્યો છે એમ કહી શકાય નહિ.

કેટલાક એવા પણ જીવો જણાય છે કે જમાનાનું અનુકરણ કરી બે ચાર માણસ વા બે ચાર કુટુબને પોષણ આપવાનો દેખાવ કરી- 'અમે મનુષ્યોની દયા કરનાર છીએ' એમ બતાવે છે. અને તે જ ડોળઘાલુ દયાળુઓ હજારો મનુષ્યોને છેતરી, દુ:ખ આપી પ્રપચમા ફસાવી લાખો રૂપિયાની કમાણી કરે છે, ત્યારે તેવા જીવો બિચારા 'અમો દયા કરીએ છીએ' એમ બતાવી અથવા માની પોતાના આત્માને છેતરે છે, અને સત્માર્ગના વિરાધક બને છે, પરમાત્મ-તત્ત્વથી વિમુખ રહી અનત કૃપાળુ પરમાત્માના ગુન્હેગાર બને છે.

૬

અનુકંપાદાન

લેખક :
મુનિશ્રી જયવિજયજી

:-

અનુકંપાદાન—કોઈ પણ દુ:ખી આત્માને જોઈ તેને દુ:ખથી મુક્ત કરવા માટે પોતાની શક્તિનો ભોગ આપવો તે.

શરીરની પીડાથી દુ:ખી થતા કોઈ પણ જીવાત્માને જોઈને અરેરાટ આવે, દયાની લાગણી જણાય છતાં પોતાના શરીરનો ભોગ આપી તેને દુ:ખમુક્ત કરવાની પ્રવૃત્તિ ન થાય, તો તેનુ નામ અનુકંપા નહિ, પણ કુલાચારના સસ્કારો જ છે.

જેમકે, એક કુતરો વા ઢોર શરીરની પીડાથી દુ:ખી થતો હોય, રૂધિર વા પરૂ નીકળતુ હોય, તડકે પડયો હોય, તેને જોઈ પોતાથી ઉપડે તો છાંયે મૂકવો, પાણી અથવા દવા લાવી તેના રૂધિર વગેરેને સાફ કરી પાટો વગેરે બાંધવો એ વગેરે ક્રિયા કરવામાં પોતાની મોટાઈનુ માન છોડી દેવુ, "હું આવો શેઠીઓ અથવા ધનાઢય થઈ આ કામ કેમ કરુ?" એક બે રૂપિયાનો ખરચ કરી નોકરને ભળાવી દે.

શરીરથી પીડાતા જીવને દુ:ખમુક્ત કરવા પોતાના શરીરની શક્તિ છતાં માન મોટાઈને લઈ અથવા 'મારા શરીરને મહેનત પડશે, દુ:ખ લાગશે કે મારા લુગડાં બગડશે' એવી દેહાધ્યસતી બુદ્ધિને લઈ પોતાના શરીરથી સેવા ન બજાવતાં બીજા કોઈને ભળાવી પોતે દયાનો ડોળ કરતો ચાલ્યો જાય, તો તે અનુકંપા કહી શકાય નહિ.

અનુકંપાદાન ત્રણ પ્રકારે છે. શારીરિક, માનસિક તથા આર્થિક.

શરીરથી અનુકપા કરવી તે **શારીરિક અનુકપાદાન** કહેવાય.

મનથી સામાના અતરનું દુઃખ દૂર કરવુ તે **માનસિક અનુકંપાદાન** કહેવાય અને

પૈસાથી સામાના દુઃખને દુર કરવુ તે **આર્થિક અનુકંપાદાન** કહેવાય.

શારીરિક અનુકંપાદાનનો દાખલો

શાંતિનાથ ભગવતમા વિશ્વના જીવો પ્રત્યે કેટલી અનુકપા છે, તે જાણવાને એક દેવતા સિચાણા નામના પક્ષીનુ રૂપ કરી પોતાની દૈવિક શક્તિથી બીજું પારેવા (કબુતર)નું રૂપ કરી પારેવાને મારી નાખવા અત્યુગ્ર ગતિથી તેની પાછળ પડ્યો.

મરણના ભયથી ભયભીત થયેલ પારેવુ શાંતિનાથ ભગવાન્ કે જેઓ મેઘરથ રાજાના ભવે ગૃહસ્થાશ્રમમા હતા તેમના ખોળામા આવીને પડયુ. પાછળથી સિચાણે આવીને પોતાના ભક્ષ્યની માગણી કરી. અને વિશેષમાં જણાવ્યુ કે—

"હે રાજન્ ! પારેવાનુ રક્ષણ કરતાં મારૂ મરણ થઈ જશે, તેનો કાંઈ વિચાર કર્યો ? આજે ત્રણ દિવસ થયાં મને ખોરાક મળ્યો નથી, ચોથે દિવસે મહાકષ્ટે આ પારેવુ મળ્યુ. માટે મારુ ભક્ષ્ય મને સુપ્રત કર. એકનું રક્ષણ કરી બીજાના જીવન પ્રત્યે ઉપેક્ષાં કરવી એ કોના ઘરનો ન્યાય ?

આ વખતે શાંતિનાથ પ્રભુ (મેઘરથરાજા)એ વિચાર્યું કે—"સિચાણાની વાત સાચી છે કારણ કે તે ત્રણ દિવસનો ભૂખ્યો છે, માટે તેની પણ દયા કરવી આવશ્યક છે." તેથી પ્રભુએ કહ્યું કે—'હે પક્ષી ! તુ ભૂખ્યો હોય, તો તારા જીવનનો ઘાત કરી આ પારેવાનો બચાવ કરવો, એ પણ ઉચિત નથી. તેમજ ત્રાસથી

ભયભીત થયેલ અને શરણે આવેલ પ્રાણીનો નાશ થવા દેવો એ પણ મારા ક્ષાત્રધર્મને કલંકિત કરવા જેવું છે. માટે પારેવાનો પણ બચાવ થાય અને તારે પણ ક્ષુધાની શાંતિ થાય, તેને માટે એક જ રસ્તો છે. તે એ કે આ પારેવા જેટલું માંસ મારા શરીરમાંથી હું તને કાપી આપું. કે જેથી તું શાંત થઈશ.

સિંચાણે તે વાત માન્ય રાખી. એટલે મેઘરથ (શાંતિનાથ) શસ્ત્રથી પોતાના સાથળ (જાંઘ)નું માંસ કાપી સિંચાણાને આપવા તૈયાર થયા તે વખતે પક્ષીએ કહ્યું કે—'એ માંસ પારેવા બરાબર તોળીને આપો.'

જેથી કાંટાના એક બાજુના ત્રાજવામાં પારેવાને મૂકી બીજી બાજુના ત્રાજવામાં પોતાના શરીરનું માંસ મૂકીને તોળ્યું. પણ દૈવી શક્તિના પ્રભાવથી પારેવાનું વજન વધારે જણાયું. તેથી મેઘરથરાજા (શાંતિનાથ પ્રભુ)એ થોડે થોડે પોતાના શરીરના અંગોપાંગ કાપતાં આખું શરીર સિંચાણાના ભક્ષણને માટે ત્રાજવામાં મૂકી દીધું.

તે જોઈ પેલા દેવતાએ પારેવા તથા સિંચાણાના રૂપને સંહરી લઈ પોતાનું દિવ્યરૂપ પ્રગટાવી પ્રભુ ઉપર પંચવર્ણી પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરી જય જયારવના માંગલિક દીવ્ય ધ્વનિથી રાજાની સ્તુતિ કરતો રાજાના ચરણ-કમળમાં પોતાના શરીરને નમાવી સપ્રેમ વંદના કરતો સ્વર્ગધામમાં ચાલ્યો ગયો.

બીજાના સુખને માટે પોતાના દેહનો ભોગ આપવા પણ રાજા તૈયાર થયા. આનું નામ જ સાચી અનુકંપા. આવા દયાસિંધુ ભગવાનને ત્રિધાયોગે નમસ્કાર હો, નમસ્કાર હો.

આ વિષયમાં એક ત્રીજું દૃષ્ટાંત એવું છે કે—અમેરિકાના માજી પ્રેસીડેન્ટ એ ચાર નોકરોની સાથે ગાડીમાં બેસી ચાલ્યા જતા હતા. રસ્તાની બાજુએ પાણીના કીચડવાળા ખાબોચીઆમાં એક ભુંડ (ડુક્કર) કીચડમાં ખુંચી ગયો હતો. તે નીકળવાને ઘણી જ

મહેનત કરતો હતો, પણ નીકળી ન શકવાથી અત્યંત દુ:ખી થતો હતો.

તેને જોઈ કોઈ પણ નોકરને હુકમ ન કરતા તેમ ગાડી ઉભી રખાવવાનો પણ અવકાશ ન લેતાં ચાલતી ગાડી ઉપરથી એકદમ કુદી પડી પોતાના કીમતી વસ્ત્રો બગડવાની પણ દરકાર ન કરતાં કાદવમાં પડી પેલા ભુંડને ખેંચીને બહાર કાઢયો.

તેને બહાર લાવ્યા પછી એક નોકરે કહ્યું કે—'મહેરબાન સાહેબ! આપે જાતે શા માટે આટલી બધી મહેનત ઉઠાવી? અમને હુકમ કર્યો હોત, તો તે કામ અમો પણ બજાવી શકત.'

તેના ઉત્તરમાં બાજી પ્રેસીડેન્ટ બોલ્યા કે, 'તમે કહો છો તે ઠીક છે. પણ આ દુ:ખને જોઈને મારા હૃદયમાં જે દુ:ખ થતુ હતુ, તે જ દુ:ખ તમારા હૃદયમાં થયુ હોત, તો તમને મારી આજ્ઞાનો પણ અવકાશ રહેત નહિ. મારી આજ્ઞા પહેલાં જ તમો મારી માફક કૂદી પડ્યા હોત, પણ તમારા હૃદયમા મારા જેવુ દુ:ખ થયુ હોય, તેવુ મને જણાતુ નથી. મારા હૃદયમા થતાં દુ:ખને માટે મારે જ મહેનત કરવી એ મને વધારે ઉચિત લાગ્યુ. તેથી મારે જાતે આ ખાડામાં પડી આ ભુડને બહાર કહાડવાની જરૂર જણાઈ. જો આ ભુડને કાદવ બહાર કહાડ્યો ન હોત, તો તેને દુખી જોઈ મારા હૃદયમાં જે પીડાનો ખટકો થયા કરતો હતો, તે પીડા દૂર થાત નહિ. અને ભુડને બહાર કહાડવાથી મારા હૃદયની પીડા શાત થઈ છે. જેથી મે ભુડની દયા કરી નથી, પણ મારા અતરની દયા કરી છે.

ધન્ય છે આવી દયાની લાગણીને! આનું નામ જ અનુકપા!

આ ઉપરનાં દષ્ટાંતો **શારીરિક અનુકંપાદાનના** ભેદનાં કહ્યાં, પણ સાથે **માનસિક અનુકંપાનો** પણ સમાવેશ થાય છે. કેમકે શરીરથી પીડા પામતા જીવોનુ અતર પણ પીડાય છે, અને શરીરની પીડા દૂર થતા માનસિક પીડાનો પણ લય થાય છે. છતાં માનસિક અનુકપાનો બીજો એક દાખલો એ વિષયને વિશેષ સ્પષ્ટ કરશે, અને તે પ્રમાણે છે:—

અગીયારમા સૈકામાં થયેલ કલિકાલ-સર્વજ્ઞ ભગવાન શ્રીમાન્ હેમચંદ્રાચાર્યજીએ કુમારપાલ રાજાને પ્રતિબોધ આપી આત્મજ્ઞાન સપન્ન બનાવ્યા હતા તે સમયના શંકરાચાર્યજીએ બૌદ્ધ અને જૈનોને ભારતભૂમિમાંથી બહિષ્કાર કરવાનો ધર્મવિવાદરૂપ ઝગડો ઉઠાવ્યો હતો. શકરાચાર્યજી બાળબુદ્ધિ મનુષ્યોમા 'જૈનો નાસ્તિક છે, કેમકે તેઓ પરમેશ્વરને માનતા નથી.' આવી ભાવનાના સસ્કારો ઠસાવી જૈન ધર્મ અને જૈન ધર્મના શાસ્ત્રો પ્રત્યે લોકોને આશકા દોષ વા અરૂચિ ભાવ ઉત્પન્ન કરાવવા તનતોટ મહેનત કરતા હતા.

શકરાચાર્યજીની દલીલ એ હતી કે-'જૈનો નાસ્તિક છે. કેમકે તેઓ પરમેશ્વરને માનતા નથી.' જૈનો પરમેશ્વરને માનતા નથી, તો પછી ઋષભદેવથી મહાવીર પર્યંત ચોવીશ તીર્થંકરો (પરમેશ્વરો) ને જૈનો ક્યાંથી લાવ્યા હતા? શકરાચાર્યજી મહારાજ! તમે તો એક પરમેશ્વરને માનો છો, પણ જૈનો તો ચોવીશ પરમાત્માઓને માને છે, જેથી આપશ્રીના કરતા જૈનોમાં ચોવીશગણી આસ્તિકતા સિદ્ધ થાય છે.

જૈનશાસ્ત્રની માન્યતા પ્રમાણે ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી એ બે યુગો મળીને એક કાળચક્ર થાય છે. તે દરેક ઉત્સર્પિણી તથા અવસર્પિણીમાં ચોવીશ તીર્થંકરો થાય છે. જેઓ જન્મ પામી પ્રારબ્ધ-કર્મ હોય, તો રાજ્ય અથવા ગૃહસ્થાશ્રમ ભોગવી અથવા વિના ભોગવ્યે ત્યાગ લઈ સર્વ કર્મનો નાશ કરી કેવલજ્ઞાન પામી સર્વજ્ઞ થઈ મોક્ષમાં જાય છે.

એવા અનત કાળચક્રમાં અનતા તીર્થંકરો તથા બીજા પણ અનત કેવળી ભગવાનો મોક્ષદશાને પામ્યા છે. જેઓ અનંતજ્ઞાની સર્વજ્ઞ ભગવાન પરિપૂર્ણ દશાની પરાકાષ્ટાએ પહોંચેલા પરમાત્માઓ જ છે, તેવા અનત પરમાત્માઓને માનનાર જૈનોને નાસ્તિક કહેવા એ આત્મસ્વરૂપને પ્રાપ્ત થયેલ પરમ જ્ઞાનીઓનુ કર્તવ્ય નથી.

જે ધર્મ, પુન્ય, પાપ, ધર્મ, અધર્મ, જીવ, અજીવ, સત્ય,

અસત્ય, સસાર તથા મેક્ષાદિક ભાવને માને નહિ, તેને જ નાસ્તિક કહી શકાય છે. જૈન, વેદાંત કરતાં કયા વિષયમાં ન્યૂનતા ધરાવે છે, કે જેથી તે નાસ્તિક કહેવાય ?

'પરમેશ્વર જગતૂનો કર્તા છે.' એમ માની જૈનો પરમેશ્વર-કર્ત્તાને માનતા નથી, તેથી નાસ્તિકતા છે ? **જો વિશ્વઘટના પરમેશ્વરની ઇચ્છા કે શક્તિથી થાય છે, તો પછી પોતાના કર્તાપણાની માન્યતાને નહિ માનનાર જૈનોને ઉત્પન્ન કરી પોતાના પગ ઉપર કુહાડો મારવાનૂ ડહાપણ કરવાની ઈશ્વરને શી જરૂર હતી? કે તેણે જૈનોને ઉત્પન્ન કર્યા.**

જૈનો પરમેશ્વરને માને છે. પણ 'વિશ્વની રચનાનો કર્તા પરમેશ્વર છે' એમ જૈનો માનતા નથી. કોઈ પણ કાર્ય ઉત્પન્ન થવામાં ઉપાદાન કારણ તથા નિમિત્ત કારણ એમ બે કારણની જરૂર પડે છે.

જેમકે ઘડો ઉત્પન્ન થવામાં ઉપદાન કારણ માટી છે તથા નિમિત્ત કારણ કુંભાર, દંડ, ચક્રાદિ છે. તેમ ઇશ્વરે જગતૂને ઉત્પન્ન કર્યું, તો જગતરૂપી કાર્ય ઉત્પન્ન થવામાં ઇશ્વર ઉપાદાન કારણ છે કે નિમિત્ત કારણ? જો ઇશ્વરને જગતૂનો ઉપાદાન માનીએ, તો ઉપાદાન કારણનો નિયમ છે કે કારણમાંથી કાર્ય થાય, એટલે કારણ પોતે કાર્ય થાય. જેમ મૃત્તિકા પોતે જ ઘટ બને, તેમ જગતૂનુ ઉપાદાન કારણ ઇશ્વર પોતે હોય તો ઇશ્વરનો જગતૂમાં સમાવેશ થઈ ઇશ્વર જગતૂથી જુદો ઠરતો નથી.

તેમ જ જગતૂરૂપ કાર્ય થયામા ઈશ્વર નિમિત્ત કારણરૂપે હોય, તો કુંભારે માટીમાંથી જેમ ઘટ ઉત્પન્ન કર્યો, તેમ ઈશ્વરે કઈ વસ્તુ-માંથી જગતૂ ઉત્પન્ન કર્યું ? જે વસ્તુમાંથી જગતૂ ઉત્પન્ન થયુ, તે વસ્તુ કયાંથી ઉત્પન્ન થઈ ? એમ એક પછી એક ભૂતત્ત્વ કારણોની પરંપરાનુ અનુસંધાન કરતાં પરમેશ્વર તથા જગત બને અનાદિ ઠરે છે

જૈનો પરમાત્માને વિશ્વનો કર્તા નહિ, પણ જ્ઞાતા જ માને છે.

મન, વચન તથા શરીર એ ત્રણ યોગ અને રાગદ્વેષાદિ દોષોથી સર્વથા મુક્ત થાય તેને ઈશ્વર કહે છે. તેવા અશરીરી, અસંગી પરમાત્માને જગત્ ઉત્પન્ન કરવાનું સાધન કે આવશ્યકતા નહિ હોવાથી તે વિશ્વનો જ્ઞાતા બની શકે છે.

દીપકની પાસે તેના પ્રકાશના નિમિત્તથી કોઈ જુગાર, વ્યભિચાર વગેરે અસત્ક્રિયા કરે, તેમજ સંધ્યાપૂજન, વાંચન, શ્રવણ વગેરે કોઈ સત્ક્રિયા કરે, એ સત્ અસત્ ક્રિયા કરવામાં જેમ દીપકની પ્રેરણા નથી, પણ બંને પ્રવૃત્તિમાં પોતાનો પ્રકાશ રહ્યો છે, પોતાના પ્રકાશના નિમિત્તે બને પ્રવૃત્તિઓ થાય છે.

તથાપિ જેમ દીપકને બાધા નથી, તેમ તેનામાં કરવાપણું નથી, માત્ર પ્રકાશવાપણુ જ છે, તેમ આ વિશ્વમાં હિંસા, ચોરી, વ્યભિચાર વગેરે અસત્ક્રિયઓ તથા દયા, ક્ષમા, બ્રહ્મચર્ય વગેરે સત્ક્રિયાઓ જે જે કર્મ આવરણોથી વીંટાયલા દેહધારી જીવાત્માઓ કરે છે; તે સર્વ આત્માઓની શુભાશુભ ક્રિયાઓને દેહરહિત પરમાત્મા દીપકની માફક જાણે ; પણ તે કરવા કે કરાવવામાં પરમાત્માની ઇચ્છા અથવા અનિચ્છા કે પ્રેરણા જેવુ કાંઈ છે જ નહિ, તેથી પરમાત્માને કરવાપણુ કે બાધનાપણુ કે જન્મ-મરણ ઉપાર્જવાપણુ કાંઈ છે જ નહિ.

માટે જૈનો પરમાત્માને જ્ઞાતા માને છે, પણ કર્તા માનતા નથી. કુંભાર ઘટ વગેરે ઉત્પન્ન કરવાની તથા વિનાશ કરવાની ક્રિયા કરે, કડિયો ઘર બાંધવાની તથા ભાંગવાની ક્રિયા કરે, એક રાજા રાજ્ય-ખટપટની ક્રિયા કરે, કર્માવરણોથી મલીન થયેલ દેહધારી આત્મા સુખ-દુ:ખ ઉત્પન્ન કરવાની, મેળવવાની, ભોગવવાની તથા આપવાની ક્રિયા કરે, હિંસા, દયા, ક્ષમા, ક્રોધ વિગેરેની પ્રવૃત્તિઓ કરે અને સર્વ કર્મબંધનથી તથા દેહથી મુક્ત થયેલ સચ્ચિદાનંદરૂપ પરમેશ્વર પણ તેવી ક્રિયા કરે, ત્યારે કુંભાર, કડિયો, રાજા, કર્મ સહિત દેહધારી જીવાત્મા અને પરમાત્મામાં ફેર શો ? પરમાત્મદશા પ્રાપ્ત થયા પછી પણ એની એ જ માથાકોડ રહી.

પરમાત્મદશામાં પણ જો આવી કડાકૂટ હોય, તો તે પરમાત્મા કરતાં કુંભાર, કડિયા વગેરેના જન્મ શું ખરાબ છે? અને તેવા જન્મો છોડી પરમાત્મદશા મેળવાથી શું વિશેષ છે? ઉલટી કુંભાર કડિયાને તો બે ચાર પદાર્થો ઉત્પન્ન કરવાની કે ભાંગવાની માથાકૂટ હોય, જ્યારે પરમાત્માને તો આખા વિશ્વના અનંત પદાર્થો ઉત્પન્ન કરવાની અને ભાંગવાની માથાકૂટ હોય છે.

આવા અનેક કારણોથી ઇશ્વરનુ કર્તાપણુ સિદ્ધ થતુ નથી, જેથી જૈનોએ ઇશ્વરનું કર્તાપણુ માન્યુ નથી. દશમાથી બારમા સૈકામા જૈનોમાં **અભયદેવસૂરિ, જિનવલ્લભસૂરિ, જિનદત્તસૂરિ,** તથા **હેમચંદ્રસૂરિજી** વગેરે સમર્થ આચાર્યો હતા, તેમને 'ઇશ્વર કર્તા છે' એમ સિદ્ધ કરવા તે સમયના શંકરાચાર્યજીએ કોઇ પણ સભા સમક્ષ મહેનત લીધી હોય, તેવો ઐતિહાસિક પુરાવો નથી.

હા. શંકરાચાર્યજીએ પોતાના કરેલ પુસ્તકોમાં કદાચ, તેવા પુરાવા આપ્યા હશે કે–' અમે જૈનોને આમ હઠાવ્યા. અમુક જૈનાચાર્યોને અંહીં હઠાવ્યા ને અમુકને ત્યા હરાવ્યા પણ એ તો એક શંકરાચાર્યજી ઉપર ક્યાં છે? જૈન, બૌદ્ધ, સાંખ્ય, રામાનુજ વગેરે દરેક મતાગ્રહી આચાર્યોએ પોતાની મહત્તા બતાવવા શાસ્ત્રો રચ્યાં છે. તેથી સત્ય શોધી શકવાનુ મુશ્કેલ છે.

પણ તે વખતમાં શંકરાચાર્યજીએ જૈનના કોઈ મહાન્ મહાત્મા સમક્ષ ઇશ્વરકર્તાની સિદ્ધતા કરવાનો પ્રયાસ કર્યો હોય તેમ જણાતુ નથી. કદાચ કોઈ સામાન્ય બુદ્ધિશાળી જૈન સાધુ સાથે વાદ કરી :તેને હઠાવી પોતાની બહાદુરી બતાવી હોય તો બનવા યોગ્ય છે, પણ મહાન્ આચાર્ય સમક્ષ ઇશ્વરકર્તાની માન્યતા સિદ્ધ કરી નથી.

તો પછી તેમ કર્યા વિના પાછળથી પોતાના પુસ્તકોમાં 'જૈનો ઇશ્વરને માનતા નથી, એ તો નાસ્તિક છે' એમ બે ચાર ગાળો ચોપડાવી બહાદુરી બતાવવી કે રાજી થવુ એ તો નિર્બળતા બતાવવા

જેવું થાય છે. ઈશ્વર કર્તા હો કે ન હો તેનું નિરાકરણ કરવાની અત્યારે જરૂર નથી, પણ અનાદિ કાળથી કર્મ-આવરણોથી બંધાયેલ જીવ કર્મ-બંધનથી મુક્ત કેમ થાય? તેની દેહાધ્યાસબુદ્ધિ કેમ ટળે? કામ, ક્રોધ, મદ, મોહ, મત્સર વગેરે દોષોનો નાશ કેમ થાય? પરમાત્મ પદની પ્રાપ્તિ કેમ થાય? ને પ્રથમ જાણવાની જરૂર છે.

વેદાંત ઈશ્વરને કર્તા માને છે અને જૈન કર્મને કર્તા માને છે. બંનેનો આશય ઊંચો છે. અર્થાત્ 'अहं ममेति बंधः' 'હું અને મારું' એજ જીવાત્માને બંધન છે. તો ઈશ્વરને કર્તા માનીને અથવા કર્મને કર્તા માનીને હું પણું (અહંકાર) દોષ કઢાડવાની જરૂર છે.

અનંત કાળના અજ્ઞાનપણાને લઈ દેહાધ્યાસ બુદ્ધિથી દરેક પ્રક્રિયામાં 'હું આમ કરી શકું, આને મારી શકું ને આને જીવાડી શકું. આમ કરું ને તેમ કરું' એ અહંકાર દોષનો નાશ કરવા માટે જ ઈશ્વર અથવા કર્મને કર્તા તરીકે માનનારાઓનો ઉદ્દેશ છે. તે ઉદ્દેશ તરફ ખ્યાલ પહોંચાડતા અર્થાત્ અહંકારાદિ દોષોનો નાશ કરતાં 'ઈશ્વર કર્તા છે' તે જ વાત સાચી છે અથવા 'કર્મ કર્તા છે' તે જ વાત સાચી છે એમ કદાગ્રહપણે માની વાદવિવાદ કરવામા ઈર્ષા તથા ક્લેશની વૃદ્ધિ કરવાનું થાય છે, અને અમૂલ્ય સમય નિરર્થક પ્રવૃત્તિઓમાં ફોફાં (ફોતરા) ખાંડવામા વ્યર્થ ગુમાવવાનુ થાય છે.

આ કારણથી શ્રીમાન્ હેમચંદ્રાચાર્યજીએ વિચાર્યું કે—"જૈન જેવા પવિત્ર દર્શન પ્રત્યે શંકરાચાર્યજીની ખોટી ઉશ્કેરણીથી લોકોના હૃદયમાં આશંકા અથવા અરૂચિભાવ થાય એ અન્યાય આપવા જેવું થાય છે." તેથી પોતાના જ્ઞાન-ધ્યાનની પ્રવૃત્તિને ઘડીભર મંદ કરી સમાજની સેવા કરવી, એ પણ એક મહાન ધર્મ છે એમ સમજી 'જૈનદર્શન સત્ય છે, તેને નાસ્તિક કહેનાર ભૂલ કરે છે' એમ દર્શાવવા, સત્યનો પ્રકાશ ફેલાવવા પોતાની જીંદગીનો ભોગ આપી જૈન સમાજને ટકાવી રાખ્યો છે.

જો તે સમયમાં હેમચંદ્રાચાર્યજી ન હોત, તો આજે **જૈનસમાજ**

એવુ નામ પણ ભાગ્યે જ હયાતી ધરાવત. તેમણે સમાજ સેવાના મહત્કાર્યથી ઉત્કૃષ્ટ પુન્ય ઉપાર્જન કર્યું.

એક સમયે તપના બળથી દેવીનુ આરાધન કરી દેવીની પ્રસન્નતા મેળવી પોતા કરતાં અધિક જ્ઞાની પાસે પાઠવ્યુ કે—'મારા તથા કુમારપાલના હજી કેટલા ભવ બાકી છે?' દેવીએ પરજ્ઞાનીને પૂછી ઉત્તરમાં શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યજીને બતાવ્યુ કે—' કુમારપાલના ત્રણ ભવ બાકી છે અને આપના પાંચ ભવ બાકી છે. કારણ કે કુમારપાલ કરતાં આપે જનસમાજની ઉન્નતિના ઘણુ જ મહત્કાર્યો કર્યા છે. તેમ જ હજુ પણ આપના હાથે સેવાના મહાન્ પુનિત કાર્યો થવાના છે. જેથી કુમારપાલ કરતા આપના વધારે બે ભવની જનસમાજને આવશ્યકતા છે.

આ સાંભળી શ્રીમાન્ હેમચન્દ્રાચાર્યજી ઉલ્લાસમાં આવી દેવીને કહેવા લાગ્યા કે—'મારા નિમિત્તથી સત્ય તત્ત્વનો પ્રકાશ ફેલાતો હોય, કોઈ પણ જીવાત્મા સંસારના બંધનથી મુક્ત થઈ પરમાર્થ તત્ત્વને પામી શકતો હોય, સન્માર્ગ પ્રત્યે અન્યાય કરનારનો પરાભવ થતો હોય, જનસમાજના હૃદયની આંતરિક લાગણીઓ માયિક બંધનોથી છુટી પરમાત્મા-તત્ત્વ ભણી વળતો હોય, કોઈનું પણ શ્રેય થતુ હોય, સમાજ અથવા દેશની ઉન્નતિ થતી હોય, તો મારૂ ગમે તેમ થાઓ, ભલે મારા બેપાંચ ભવ વધે, પણ તેમ કરવા (જનસમાજનુ શ્રેય કરવા) હુ પરમ પ્રસન્ન ચિત્તથી રાજી છુ.'

વાચકવર્ગ, જુઓ. માનસિક કરુણાનો અદ્ભૂત ચિતાર! ધન્ય છે આવા ભારતભૂમિના પુનિત સંતાનને! નમસ્કાર હો આવા આર્યદેશના કોહીનૂર હીરાને! કે જેના પવિત્ર ચરણસ્પર્શથી જ આ ભારતભૂમિ આર્યત્વના પુનિત નામને પામી છે.

માનસિક અનુકંપાનું બીજું ચિત્ર

દશમા સૈકામાં **શ્રીજિનવલ્લભસૂરિ** નામના સમર્થ તત્વજ્ઞની આચાર્ય મહાત્મા વિદ્યમાન હતા. તે સમયે ધર્મતત્ત્વની ઘણી જ ક્ષીણતા

અથવા મહત્તા હતી. તેમાં પણ બીજા સમાજને કરતાં જૈન સમાજમાં વિશેષતાએ અવ્યવસ્થા હતી. તે સમયે જૈનમાં રોમના પોપ ગુરુઓની માફક યતિ (ગોરજી) પોપ ગુરુઓની પ્રબળ સત્તા હતી. જૈન સમાજમાં પોપનુ જ સામ્રાજ્ય હતુ.

સાધુ આચારથી ભ્રષ્ટ થઈ મોજશોખ માણુતા વિષયોના ગુલામો બન્યા હતા. કચન તથા કામિનીની મોહજાળમાં લુબ્ધ થયા હતા. પોતાના દોષ બતાવનાર તથા સાચુ કહેનારને અનેક કષ્ટો આપવા તૈયાર થયા હતા. અર્થાત્ મારી નાંખવામાં પણ પાછા હઠતા ન હતા.

ઉપધાન કરનારને પદર રૂપિયા નાણુ (કર)ના ભરવા જોઈએ. ૨૮ લબ્ધિનો તપ કરે તો ગુરૂપૂજનના અમુક રૂપિયા આપવા. ક્ષીરસમુદ્રના સાત ઉપવાસ કરે તો પાંચ સાત રૂપિયા પોથીપૂજનમાં આપવા. માળા પહેરાવવાના અમુક રૂપિયા દેરાસરખાતે તથાગુરુપૂજનમાં આપવા અને વાસક્ષેપ (સુખડના ભુકાની ચપટી) નખાવવો.

અહીં કોઈ પ્રશ્ન કરશે કે—'**મહાવીર** ભગવાને **ગૌતમાદિ** અગીઆર ગણધરોને વાસક્ષેપ નાખ્યાનો શાસ્ત્રમાં અધિકાર છે.' તો તેના ઉત્તરમાં જણાવવાનુ કે—આજના પૈસાના પૂજારી ગુરુઓની માફક મહાવીરે, વાસક્ષેપ નખાવનાર કોઈ પણ ગૃહસ્થ પાસેથી પોથીપૂજન તથા ગુરુપૂજનના ખોટા બાના બતાવી પૈસા લીધાનો શાસ્ત્રમા પાઠ છે જ નહિ.

ઉજમણું કરવામાં આટલા રૂપિયા ખરચવા, આરતિ તથા દીવો કરવાના, તેમ જ પ્રભુની પૂજા કરવાના, સ્વપ્ના ઉતારવાના તથા પાલણુ ઝુલાવવાના એ વિગેરે કાર્યોના લીલામી (ચડાવા) ધધાઓમાં ઘી બોલાવી તેના પૈસા દેરાસર ખાતે તથા જ્ઞાનખાતે રૂપિયા આપવા તથા ગોસઈજીની માફક પોતાને ઘેર શ્રીપૂજ્યની પધરામણી કરાવી ગુરુપૂજનમા અમુક રૂા. ધરવા, એક દેરાસરમાંથી ભગવાનની મૂતિ બીજા દેરાસરમાં લઈ જવી હોય તે નકરો (ન કરો—એ શબ્દ પોતે જ

સૂચવે છે કે જે પોતાના ઇષ્ટદેવ ભગવાનની મૂર્તિ છે, તેને વેચવાનો અધમ ધધો ન કરો, છતાં મતાગ્રહથી મોહાંધ થયેલા બિચારા જીવો સત્ય વાતને સમજી શકતા નથી) મૂકવાનું બહાનુ કહાડી પ્રભુની પ્રતિમાઓના વેચાણુ કરવાના ધધાઓ કરવા, આઠ કે સોળ ઉપવાસ કરે તો સ્વામિવાત્સલ્ય કરવુ, તથા અમુક રૂપિયા (જેમ રેવન્યુ ખાતામાં નિયમિત ટેક્સ લેવાય છે તેમ) આપે તો અષ્ટ પ્રકારી અને અમુક રૂપિયા આપે તો અગીયાર યા સત્તરપ્રકારી પૂજા ભણાવવાના, બારસો સૂત્ર (કલ્પસૂત્ર)ના ચડાવા કરવાના, કચન-કામિનીથી રહિત નિર્ગ્રંથ ગુરૂ કહેવાય છતાં તેની પાસે રૂપિયા મૂકી વાસક્ષેપ નખાવવાના એ વગેરેની શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ અસત્ય પ્રવૃત્તિઓ ચલાવી જૈન માર્ગની છિન્ન ભિન્નતા કરી નાખી હતી.

જે પ્રવૃત્તિઓ માટે ઉપાધ્યાય મહારાજશ્રી યશોવિજયજી પણુ કહી ગયા છે કે :—

"કામકુંભાદિક અધિકનુ, ધર્મનું કો નવિ મૂલ્ય રે,
દોકડે કુગુરૂ તે દાખવે, શુ થયુ એ જગશૂળ રે."

કામ, ક્રોધ, મોહ, મદ, દ્વેષ, રાગ, મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન, કષાય, વિષય, મમતા, માયા તથા આશા-તૃષ્ણાદિક દોષોનો નાશ કરવાથી અને દયા, શાંતિ, સમતા, ક્ષમા, ભક્તિ, વૈરાગ્ય, પરોપકાર, વિશુદ્ધિ, દઢતા, ગભીરતા, ઐક્યતા, અભિન્નતા, ધૈર્ય, સહિષ્ણુતા, ત્યાગ, નિર્મોહતા, નિસગતા, નિર્ભયતા વગેરે ઉત્તમ આત્મિક ગુણોને પ્રગટ કરવાથી જ જે અમૂલ્ય ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય, તેના કામકુભ તથા રત્નચિતામણિ કરતાં પણુ અનત દરજ્જે અધિક પવિત્ર ધર્મને કુગુરૂઓએ દોકડે વેચી દીધો. અર્થાત્ ભાવના વિશુદ્ધ ધર્મ તે પૈસાથી ધર્મ થાય, એવી માન્યતા કરાવી લોકોના હૃદયમાં ઊંધો માર્ગ ઠસાવી દીધો.

તેથી આ જગત્મા કેવુ શૂળ ઉત્પન્ન કર્યું ? અર્થાત્ સત્ય માર્ગ

ન બતાવતા પૈસાથી જ ધર્મ બતાવ્યો. જો લોકોને ઉપરોક્ત કહેલ દોષોનો નાશ કરવામાં તથા સદ્ગુણોની વૃદ્ધિ કરવામા જ ધર્મ છે એમ બતાવ્યુ હોત, તો જૈન તથા અન્ય સમાજમાં જે કલેશ કુસંપ વધી પડ્યો છે, અનીતિ કે અસત્યથી પૈસા કમાવાના પ્રપંચો વધી પડ્યા છે, તે અધમ દોષો જનસમાજમાં વધવા પામત નહિ.

પણ 'તમો અમુક તપ અથવા અમુક ક્રિયા કરી આટલા પૈસા દેવ-ગુરૂના નામે ખરચો, એટલે તમારુ કલ્યાણ થશે.' આવા અણુસમજભર્યા બોધથી લોકો અનીતિના માર્ગે ચડી ગયા. અર્થાત્ કૂડકપટ, છળપ્રપચ કરી, અનીતિ કે અસત્યથી પૈસા કમાઈ વરઘોડા તથા ઉજમણા કરવામા કે **શત્રુંજય, ગિરનાર કે કાશી-મથુરાની** યાત્રા કરવા તથા સઘો કઢાડવામાં તેમ જ જૈન કે રામ-કૃષ્ણના મદિરો બધાવવા વગેરેના કોઈ પણ ધર્મના નામે થતા કાર્યોમાં સેકડો કે હજારો રૂપીયા ખરચવામાં 'ધર્મ થયો અથવા કલ્યાણ થયુ.' એમ માની બેઠા છે. જેઓ બિચારા ધર્મ થયાનુ અથવા કલ્યાણ થવાનુ માની અનત સંસારની વૃદ્ધિ કરે તેવી સ્થિતિમાં જ અમૂલ્ય મનુષ્યજીવનનો વૃથા વ્યય કરતા ગયા છે.

હમણાં પણ ઉપધાન, વરઘોડા વગેરેના ચડાવા તથા બીજી ઘણી ખરી પ્રવૃત્તિઓ તેવા સન્માર્ગભ્રષ્ટ કુગુરુઓએ પ્રવર્તાવેલી. પૈસાની વેચાણથી જ ધર્મક્રિયાઓના નામે પ્રવૃત્તિઓ થતી જણાય છે. એક દિવસ ઉપવાસ કરવો અને એક દિવસે ઊંગામાં ઊંચો સ્વાદિષ્ટ ખોરાક ખાઈ ઉપધાન કરવાનુ મહાન સૂત્રોમા છે નહિ. ધર્માચાર્યોના નામે યતિઓના રચેલા ગ્રથોમા તે વાત હશે. અથવા તો જે સૂત્ર (મહાનિશીથ વગેરે)ને જુદા જુદા ગચ્છના આચાર્યોએ પોતે છિન્નભિન્ન કરી તેમા પોતાનું ઉમેરી દીધુ હશે, તેવા સૂત્રોના દાખલા હશે.

એ સૂત્રોમાં કદાચ ઉપધાન શબ્દો હશે, પણ પૈસા ઉત્પન્ન થવાના ધંધા ચલાવવા જેવી પ્રવૃત્તિ તો છે જ નહિ. દાન આપવામાં

તો કદાચ પૈસાની જરૂર પડે, પણ તપ, શીલ કે ભાવનામા પણ પૈસાથી જ ધર્મ સમજાવી દીધો છે. તેમાં પણ જેની જેની જેટલી ભાવના થાય, તેટલા પૈસા ખરચવાનુ ભાગ્યે જ બને, એ તો પોપ ગુરૂઓએ તથા તેના ધર્માંધ ભક્તોએ 'અમુક તપમાં આટલા રૂપિયા અને અમુક પૂજામાં આટલા રૂપિયા આપવા' એવો જે જે કાયદો બાંધ્યો હોય તે પ્રમાણે આપે ત્યારે ચાલે. નહિ તો તેને નાતજાતના કોઈ પ્રસગને લઈ તે બિચારાને અટકાવી હેરાન કરે.

આ સંબંધમાં હજારો દાખલા તથા પુરાવા મારી પાસે મોજુદ છે. અમુક પન્યાસે ઉપધાનમાં અટકાવેલ છે, અમુક ગામના નામધારી સઘે નવકારશી અટકાવી છે, અમુક પન્યાસ તથા સાધુએ પોતાની ઇચ્છા મુજબ ન થવાથી તથા ઇચ્છા મુજબ કર ન ભરવાથી તેની ધર્મ ક્રિયા અટકાવી છે. એવા અનેક દાખલાઓ તથા પુરાવા મોજુદ છે.

તેથી જ ઉપાધ્યાય મહારાજે જણાવ્યુ છે કે—"દોકડે કુગુરૂ તે દાખવે, શું થયું એ જનશુળ રે." આવા પોપ-સામ્રાજ્યના સમયમાં જૈનશાસનની, સમાજ અને દેશની અધોગતિ થાય છે. એમ જાણી શાસન તથા સમાજની ઉન્નતિને માટે શ્રીમાન્ **જિનવલ્લભ-સૂરિએ** સન્માર્ગનુ સ્વરૂપ શુ? ત્યાગી મહાત્માઓનુ જીવન કેવુ હોવુ જોઈએ? સાધુ મહાત્માઓનું કર્તવ્ય શુ? શ્રાવકની દશા કેવી અને તેનુ કર્તવ્ય શુ? જીવનુ કલ્યાણ કેમ થાય? એ વગેરે સત્ય તત્ત્વો દર્શાવવા **સંઘપટ્ટક** નામના ગ્રથને રચ્યો છે.

પણ શું કરે? પોપ ગુરૂઓની પ્રબળ રાજસત્તામાં કોની પાસે કહે? જો કહેવા જાય, તો પોપગુરૂઓ તથા તેમના ધર્માંધ ભક્તો તેમને નાત બહાર કે સઘ બહારનો ભય બતાવી તેમને હેરાન કરે અને છેવટે મારી પણ નાખે. પણ જેના અતરમાં સમાજના શ્રેયની સાચી દાઝ ઉદ્ભવી છે, તેને કોઈ પણ જાતનો ભય હોય જ શાનો?

તે મહાત્મા તો જગતના બધા ભયો તથા સંકટોની દરકાર કરે જ નહિ. અરે! સમાજસેવા પાસે પોતાના દેહને પણ તૃણવત્ માની પોતાનું ખરૂ કર્તવ્ય બજાવવામાં પાછા હઠતા જ નથી.

શ્રીમાન્ જિનવલ્લભસૂરિજીએ કોઈ મહોત્સવનો મોટો પ્રસંગ મેળવી તે પ્રસંગે ઘણા સાધુ (પોપ ગુરૂ)ઓને તથા મોટા મોટા કહેવાતા શ્રાવકોને ભેગા કરી સંઘપટ્ટક નામનો ગ્રંથ વાંચવાનો પ્રયત્ન કર્યો તેની સાથે એક એવો પણ સંકલ્પ કર્યો કે—'આ ગ્રંથ વાંચી સંભળાવવાથી ઘણા પોપ-ગુરુઓ ચીડાઈ મને ધર્માંધ ભક્તો પાસે ઝેર અપાવી અથવા બીજે રસ્તેથી પણ મરાવી નાખશે.' એમ દૃઢ પ્રતીતિ હતી.

'પાપીઓના હાથે મરવા કરતાં પોતાના જ હાથે મરવું એ ઉત્તમ છે.' એમ જાણી પોતાના પેટમાં કટારી મારી આંતરડા અંતરમાં દાબી પેટે મજબુત વસ્ત્રનો બંધ બાંધી ભરસભા સમક્ષ પોતે ગ્રંથ વાંચી સંભળાવ્યો, વાંચી સંભળાવ્યા બાદ તરત જ વસ્ત્રનો બંધ છોડી નાખી કટારી પેટમાંથી બહાર કાઢતા તરત મરણ પામ્યા. અહા! ધન્ય છે ધન્ય છે એ મહાત્માના આત્મબળને! ધન્ય છે તેમના આત્મભોગને! ધન્ય છે તેમની જાહેર હિંમતને! નમસ્કાર છે તેમની સાચી સેવાને!

હાલમાં કેટલાક દેશનાયક કહે છે કે-'એક નવરત્નનો ભોગ આપ્યા વિના સમાજ અથવા દેશનો ઉદ્ધાર થનો જ નથી.' એ વાત સર્વાંશે સત્ય ઠરે છે. સત્ય તત્ત્વના પ્રકાશરૂપ સંઘપટ્ટક ગ્રંથ સાંભળવાથી તથા આ મહાન નરરત્ન યોગી મહાત્માના આવા અસહ્ય દુઃખદાયક મરણથી તે સભામાંના ઘણાખરાને પોપગુરૂઓની પાપી પ્રવૃત્તિઓ સમજાઈ ગઈ. અને સન્માર્ગ સન્મુખ થવામાં હજારો મનુષ્યાત્માઓ તૈયાર થયા.

પોપગુરૂઓના પાપથી કચરાનો સમાજ બચ્યો. પોપગુરૂઓની લીલા પ્રગટ થઈ, સાચુ શુ છે? તે જોતાં લોકો શીખ્યા, આનું નામ

તે માનસિક અનુકંપાદાન! તેવી જ રીતે પોતાની શકિત પ્રમાણે પૈસાનો ભોગ આપીને પણ દુખી આત્માને દુઃખમુક્ત કરવો તેને આર્થિક અનુકંપા કહે છે.

એક રાજા ઘોડા ઉપર બેસીને વનમાં ફરવા ગયો હતો. ફરવાના પરિશ્રમથી થાકેલો રાજા વિશ્રામ લેવા માટે એક ઝાડના થડમાં ઘોડાને બાંધી પોતે શીતળ છાયામાં બેઠો બેઠો કુદરતી રચનાનુ નિરીક્ષણ કરતો હતો. તેવામાં એક હરણુ કે જેની પાછળ શિકારી ધનુષ્ય પર બાણુ ચઢાવી શિકાર કરવા ત્વરાથી દોડતો આવતો હતો અને તે બાણુથી હરણુને મારી નાખવાની તૈયારીમાં હતો.

તેવામાં રાજાની કરૂણામય સૌમ્ય દષ્ટિ જોઈ પોતાના જીવનનો બચાવ કરવા માટે વેગથી દોડી પારધીના ત્રાસથી ભયભીત થયેલુ કંપતું ધ્રુજતું અને ત્રાસ પામતુ તે હરણુ શરણુ લેવા રાજાના ચરણુમાં પડયું. પોતાની અવ્યકત લાગણીથી પોતાનો બચાવ કરવા રાજાને દિનતા જણાવી. એટલે રાજા હરણુને સાંત્વન આપી નિર્ભય થવા સૂચવતો હતો, તેવામાં પારધી ત્યાં આવી પહોંચ્યો.

રાજાના ચરણુમાં પોતાના શિકારને જોઈ શિકારીએ રાજાને કહ્યુ કે—'મહારાજન! તે હરણુ તમારી માલેકીનુ નથી, પણુ વનમા ફરતુ વિના માલેકીનું છે. બે દિવસ થયા હું તથા મારૂ કુટુબ ક્ષુધાથી પીડાય છે, જેથી ક્ષુધાનુ દુઃખ ટાળવા ધનુષ્યબાણુ લઈને હુ શિકાર અર્થે નીકળ્યો, આ હરણુ મારી દષ્ટિએ પડવાથી હું તેની પાછળ પડયો. અત્યારે સાત આઠ કલાક થયા રખડી રખડી ક્ષુધા તથા રખડપટ્ટીના દુઃખથી હુ મરણુતુલ્ય થઈ ગયો છુ. માટે કૃપા કરી હરણુ મને સોપી દ્યો કે, જેના ભક્ષણુથી મારી તથા મારા કુટૂબની બે દિવસની જઠર (ક્ષુધા). શાંત કરૂ. અને સાત આઠ કલાક રખડવાની મહેનતને પણુ સફળ કરૂં.'

આ પ્રમાણે શિકારીનુ બોલવુ સાંભળીને રાજા બોલ્યો કે—મારે

શરણે આવેલ પ્રાણીનું પ્રાણાંતે પણ રક્ષણ કરવું એ મારો ધર્મ છે. માટે મારા ધર્મને કલંકિત કરી હું તને એ હરણ આપી શકું તેમ નથી.

રાજાની દયાની લાગણી જોઈ પારધી વિચારમાં પડયો અને છેવટે રાજાને કહ્યું કે—'રાજન! એક હરણની રક્ષણની ખાતર એક મનુષ્ય તથા આખા કુટુંબને ભૂખે મરવા દેવું એ કેવી દયા? હું આખો દિવસ રખડી મહેનત લઈ થાકી ગયો છું, જેથી એ હરણ ઉપર તમારો બિલકુલ હક્ક નથી, પણ મારો હક્ક છે. માટે હરણ મને સોંપી દે, નહિ તો મારા દેખતાં આ ધનુષ્ય ઉપર ચડાવેલ બાણથી જ એ હરણને હુ વીંધી નાખીશ.

એ રીતે પારધીનું કથન સાંભળી રાજા ગંભિર વિચારમા પડી ગયો. હવે શુ કરવુ? તે ન સૂઝવાથી ઘડીભર તે મુઝાઇ ગયો. જો કે રાજાની પાસે શસ્ત્રો તૈયાર હતાં, અને તેથી હરણનો બચાવ કરવા ધારે તો શસ્ત્રના પ્રહારથી શિકારીને મારી હરણને બચાવી શકે તેમ હતું; પણ રાજાના હૃદયમાં કુલાચારની કે કલ્પનાજન્ય દયાભાવના ન હતી, પરતુ સાચી દયાભાવના હતી. તેથી રાજાને વિચાર થયો કે—'મારનારને મારી મરનારનો બચાવ કરવો એ ખરી દયા નથી. મારનારની પણ દયા લાવી મરનારને બચાવવું એજ સાચી દયા છે

એમ ધારી હરણને ન મારવા પારધીને વિવિધ પ્રકારે બોધ આપીને રાજાએ સમજાવ્યો. 'આ બિચારા પામર જીવને મારવાથી નિરપરાધીનો વધ કરવાથી પરમાત્મા નારાજ થશે અને તને મહા પાપ લાગશે. અન્ય જીવને મારી પોતાના જીવનનું પોષણ કરવા કરતાં અન્નાહાર અથવા વનસ્પતિના ખોરાકથી જીવનનું પોષણ કરવું તે સર્વોત્તમ છે.'

એ રીતે બહુ પ્રકારે સમજાવ્યા છતાં ક્ષુધાથી વ્યાકુળ થયેલ અને જીંદગીભર હિંસાના કૃત્યોથી નિષ્ઠુર બનેલ પારધીને રાજાના સદ્બોધની અસર થાય જ ક્યાંથી?

છેવટે રાજાએ પારધીને કહ્યું કે, 'જો તું આજીવિકાના અર્થે જ આ બિચારા નિરપરાધી જીવનો ઘાત કરતો હોય, તો આજથી તેવું અધમ કૃત્ય તજી દે અને મારી સાથે નગરમા ચાલ. હું જીંદગીભર તારા કુટુબનુ પોષણ થાય તેટલું અનાજ અને દ્રવ્ય તને આપીશ

છતાં તે પાપાત્માને રાજાના વચન ઉપર વિશ્વાસ જ કેમ આવે? અવિશ્વાસી તે પારધીનું મન પાપી હતુ. જેથી તેણે રાજાને કહ્યું કે—'તું મને તારા નગરમાં લઈ જઈ કદાચ મારી નાખે, અથવા કેદ કરે અથવા ત્યાંથી ધક્કા મારી કહાડી મૂકે તો મારો ત્યાં શું ઉપાય ચાલે? એવી મારા મનમાં શકા રહ્યા કરે છે, જેથી હુ તારી સથે ત્યાં આવી શકું તેમ નથી.'

પારધીની શંકાજન્ય વાત સાંભળી રાજાએ કહ્યુ કે—'મારી સાથે આવતાં તને શંકા આવતી હોય, તો આ મારા શરીર ઉપર હીરા, માણેક મોતીજડિત લાખો રૂપિયાના હાર, કુંડલ, મુગટ તથા બાજુબંધ વગેરે આભૂષણો છે, તે લઈને પણ આ હરણને છોડી દે.'

'રાજાની પાસેથી લાખો રૂપિયાના દાગીના મળે છે' એમ ધારી પેલા પારધીનું મન લલચાયું; પણ ક્ષુધાથી તે એટલો બધો પીડિત થઈ ગયો હતો કે, તે દાગીના ઉપાડીને એક ડગલું ભરી શકે, તેટલી પણ તેનામાં શક્તિ ન હતી. તેથી તેણે રાજાને કહ્યું કે–'હે રાજન્! આપ લાખો રૂપિયાના દાગીના આપી મને તથા મારા કુટુંબને જીંદગીભરના દારિદ્રદુઃખથી મુક્ત કરવા તૈયાર થયા છો, તથા હિંસાના પાપકૃત્યથી પણ મુક્ત કરો છે, તેથી હું આપનો પરમ ઉપકાર અને આભાર માનું છું. પરંતુ બે દિવસની ક્ષુધા તથા આખા દિવસના પરિભ્રમણથી હું એટલો બધો થાકી ગયો છુ કે ભાર વિના પણ ખાલી એક ડગલું ભરવાની મારામાં તાકાત રહી નથી. તો પછી આ લાખો રૂપિયાના દાગીનાના ભારને ઉપાડીને હુ શી રીતે ચાલી શકુ? તો 'એક હરણના રક્ષણ માટે જેમ લાખોના દાગીના આપવાને આપ તૈયાર થયા, તેવી

રીતે મારા રક્ષણની ખાતર આપનો ઘોડો આપવાની મહેરબાની કરો. એટલે આપનો અનંતગણો ઉપકાર માની અશ્વારૂઢ થઈ સુખેથી હું મારે ધામ પહોચી શકું અને આ જન્મપર્યંત કોઈ પણ પ્રાણિવધ કરવાની પાપી પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરી દઉં.'

એ પ્રમાણે પારધીની દીન વાણી સાંભળતાં રાજાએ હર્ષપૂર્વક પોતાનો કીમતી અશ્વ તે પારધીને આપી દીધો. એક હરણ જેવા પશુના રક્ષણની ખાતર જે રાજાએ લાખોના દાગીનાની દરકાર ન કરી, તો પેલા પારધીના બચાવ માટે કીમતી અશ્વ આપવામાં તેને શું કઠિન હતું? કંઈ જ નહિ.

મારનારની દયા લાવી મરનારને બચાવવો એ જ સાચી દયા છે અને તેનું નામ ખરું અનુકંપાદાન છે. પૈસાની ખાતર પ્રાણ પ્રત્યેની દયાની લાગણી મંદ રહે, તો તેનું નામ સાચી દયા કે અનુકંપા નથી. પ્રાણી પ્રત્યેની દયાની લાગણીની ખાતર લાખો કે કરોડો રૂપિયાને તૃણવત્ માને છે, પૈસાની ખાતર પ્રાણીને જતો કરતો નથી, પણ પ્રાણીની ખાતર લાખો રૂપિયા અથવા સમૃદ્ધિને પણ જતી કરે છે, તે જ સાચી દયા છે, અને તેનું નામ જ આર્થિક અનુકંપાદાન છે.

૭

સુપાત્રદાન

• લેખક •

મુનિશ્રી જયવિજયજી

*

सुष्ठु पात्रं सुपात्रं
सुपात्रे दीयते तत्सुपात्रदानं

ઉત્તમ પાત્રમાં દાન આપવાને **સુપાત્રદાન** કહે છે. આ દાન બધા દાન કરતાં શ્રેષ્ઠ દાન છે.

સુપાત્રમાં જે પાત્ર શબ્દ છે, તે વાસણ કે બીજા પદાર્થ આશ્રયી નથી. પણ લાયકાતપણાને આશ્રયી છે. જેનામાં ઉત્તમ લાયકાત હોય, તે **સુપાત્ર** કહેવાય છે. સુપાત્રદાનથી પરાભક્તિ, પરમજ્ઞાન અને પરમાત્મ–દશાની પ્રાપ્તિ થાય છે. ચિત્ત, વૃત્તિ અને પાત્ર એ ત્રણે સંયોગો સમપણે પરિણમે તો સુપાત્રદાન કહી શકાય છે.

ચિત્ત—ગ્યાસતેલની દુર્ગંધયુક્ત વાસણમાં તેની ખરાબ ગંધ દૂર કર્યા વિના દુધ દહી કે ઘૃત વગેરે નાખવાથી તે ગંધાઈને ખરાબ થઈ જાય છે, પણ આપણા ઉપભોગને અર્થે કામ આવતા નથી, તેમ અંતઃકરણ એ પરમાર્થ તત્ત્વને રહેવાનું પાત્ર (વાસણ) છે, તેમાં મોહ, માયા, મૂર્છા, કષાય, વિષયાદિ અધમ દોષોની ખરાબ ગંધ અંતઃકરણમાં ભરાઈ રહી છે, ત્યાં સુધી સતસમાગમ, સેવા–ભક્તિ તથા સદ્બોધરૂપ ઘૃત વા અમૃત નાખવાથી તે ખરાબ થઈ જાય છે, વા ગંધાઈ જાય છે, અર્થાત્ નિષ્ફળતાને પામે છે.

માટે ચિત્તમાં વિશુદ્ધતા, પવિત્રતા, ક્ષમા, ભક્તિ, જિજ્ઞાસા, નિર્મોહિતા, વિષય વિરક્તતાદિ સદ્ગુણો હોય, તો તેવા ચિત્તમાં નિર્મળ

પ્રેમ (ભક્તિ) ભાવના પ્રબળપણે પ્રગટ થાય છે. "**ભાવનાસદૃશી સિદ્ધિઃ**" ભાવના પ્રમાણે સિદ્ધિ થાય છે. ભાવના મલિન હોય, વા શિથિલ હોય તો ફળસિદ્ધિની નિરર્થકતા થઈ જાય છે. ચિત્ત દોષમુક્ત, વિશુદ્ધ હોય, ત્યારે તેવા ચિત્તમાં પ્રસન્નતા અને નિષ્કાગતા એ બે ઉત્તમ ગુણો ઉત્પન્ન થાય છે. એ બંને ગુણસંયુક્ત ચિત્તમાં ઉલ્લાસ-ભાવ હોય, તેથી દાનની સિદ્ધિ થાય છે.

વિત્ત—દાન આપવામાં પૈસાની જરૂર પડે, તે પૈસો સત્ય અને નીતિથી કમાયેલ હોવો જોઈએ. મહારંભ, મહા પરિગ્રહના પાપ-ધંધાથી મેળવેલ પૈસાના અન્ન-પોષણથી અંતઃકરણની મલિનતા થાય છે. 'આહાર તેવા ઓડકાર' માટે જે ધંધામાં કુડ કપટ થતા હોય, અનેક જીવોને ત્રાસ થતો હોય, એવા પાપ-વ્યાપારથી નિવૃત્ત થવું.

સત્ય તથા ન્યાયને માર્ગે કમાણી કરનારના અંતરમાં તથા તે દ્રવ્યના ખોરાકમાં સાત્ત્વિકતા હોય છે. તેથી બુદ્ધિ નિર્મળ રહે છે, હૃદય જાગ્રત હોય છે, અનીતિ કે અસત્યથી મહાપાપનો ધંધો કરનાર તથા ક્રરતાથી કમાણી કરનારનું હૃદય પાપી હોય છે અને તેવા પાપી પૈસાના ખોરાકમાં તામસી તથા રાજસી વૃત્તિઓ ઉત્પન્ન થવાથી હૃદય ક્લિષ્ટ બને છે, તેથી સદ્ભાવના વા ધર્મપ્રીતિ ઉત્પન્ન થતી નથી. માટે વિત્ત, સત્ય તથા ન્યાયોપાર્જિત હોય તો જ દાનની સિદ્ધિ થાય છે.

પાત્ર—મધુર દૂધ તથા સ્વચ્છ જળ હોય, પણ જો તેને કાદવ, કીચડ કે દુર્ગંધવાળા ખરાબ પાત્રમાં નાખ્યુ હોય, તો તે ગંધાઈ જાય છે, તેમ નિર્મળ ભાવપૂર્વક ન્યાયવિત્ત-સંપન્ન પદાર્થોનું દાન અધમ પાત્રને આપવાથી આત્મિક લાભની પ્રાપ્તિ થતી નથી. માટે પાત્ર પણ ઉત્તમ જોઈએ.

આ વિશ્વમાં વિવિધ જાતનાં અનંત જીવોની કોટિમાં સર્વોત્કૃષ્ટ પાત્ર સત્પુરુષ જ છે. સચ્ચિદાનંદ (**સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રમય**) **રૂપ અવિનાશી એવું આત્મ તત્ત્વ જેના હૃદયમાં નિરાવરણ-**

પણ અપૂર્વભાવ પ્રગટપણાને પામ્યું છે, તેને જ જ્ઞાનીઓ સત્પુરુષ કહે છે.

માસક્ષમણને પારણે માસક્ષમણના ઉપવાસો કરોડો વરસો સુધી કરતો હોય, બાહ્ય ત્યાગના હઠબળથી ઉત્કૃષ્ટપણે બાહ્ય ચારિત્ર (બાહ્યાચાર) પાળતો હોય; પણ જો અંતરમાં આત્મજ્ઞાન પ્રગટ ન થયું હોય, તો તેને શાસ્ત્રકારો અજ્ઞાની કહે છે.

સત્પુરુષ તેજ છે કે જેને નિશદિન આત્માનો ઉપયોગ છે. અમારો ગચ્છ, મત, વા સપ્રદાય, અમારા શિષ્યો, આ અમારો ધર્મ અને આ તમારો એવી મમત્વ ભાવના તથા ભિન્નતા જેના હૃદયમાંથી નષ્ટ થયાં છે, ગમે તે દર્શન, ધર્મ, મત વા વેષ પ્રવૃત્તિ તરફ સત્ય એ જ જેને સ્વપણ સમજાયું છે, જગતના સર્વ ગચ્છ, મત અને દર્શનો પ્રત્યે જેની સમભાવ વૃત્તિ છે, દેહમૂર્ચ્છા અને જગદાકારવૃત્તિથી જે વિરકત થયેલ છે, શત્રુ–મિત્ર પ્રત્યે પણ જેને સમવૃત્તિ છે, એવી ઉત્કૃષ્ટ દશાધારક પુરુપ જ કહેવાય છે.

તેવા સત્પુરુષને પ્રસન્નતા તથા નિષ્કામના સહિત ચિત્તની નિર્મળ ભાવનાપૂર્વક સત્ય તથા ન્યાયસંપન્ન દ્રવ્યનું જે દાન કરવું તેને જ્ઞાની ભગવાન્ સુપાત્રદાન કહે છે.

પરમજ્ઞાની **બળભદ્ર** મુનિ જંગલમાં એકાંત સ્થળે રહેતાં અહોનિશ પ્રભુધ્યાનમાં જ નિમગ્ન હતા. શરીરના પોષણ માટે જંગલમાં ભિક્ષા મળે તો તે ગ્રહણ કરતા, નહિ તો અનાહારપણે આત્મધ્યાનમાં લીન રહેતા હતા.

તેમના પવિત્ર ચારિત્ર અને આત્મિક શાંતિના પ્રભાવથી તે વનમાંના સિંહ, વ્યાઘ્ર, સર્પ, નોળીયા, બિલાડાં, ઉંદર, હરણ, ગાય વગેરે પશુઓ પોતાના વૈર–વિરોધને ભૂલી જઈ મહાત્માના અદ્ભૂત પ્રભાવથી સ્નેહમાં સાથે રમતાં રમતાં મુનિરાજ પાસે આવતાં હતાં.

મહામુનિ તેમને અંતર્વિશુદ્ધિ થવા અર્થે-ધર્મનો-સદ્બોધ આપતા, જેથી પશુઓ અતિ પ્રસન્નતાને પામી આનંદ કલ્લોલ કરતાં હતા.

તેમાં એક સરળ સ્વભાવી હરણ, મહાત્મા પ્રત્યે બહુ જ પ્રીતિ અને પૂજ્યભાવથી વર્તતો હતો. મહાત્માના દર્શન તથા સમાગમથી પ્રસન્નચિત્તવાળો થઈ પરમ આનંદ પામતો હતો. સંતની સેવા માટે જંગલમાં મનુષ્યોને જવા આવવાના રસ્તાઓ તરફ નજર રાખી વટેમાર્ગુને જોતો અને જો કોઈ વટેમાર્ગુ પાસે ખાવાનું ભાતુ દેખે, તો તેનુ વસ્ત્ર પકડી મુનિ પાસે લઈ જતો, અથવા મુનિના વસ્ત્રને પકડી સંજ્ઞા કરી વટેમાર્ગુ પાસે મહાત્માને લઈ આવતો હતો.

મહાત્માને જોઈ વટેમાર્ગુઓ પોતાની પાસે ખાવાનું હોય, તે તેમને આપતા હતા. ગુરૂમહારાજને આહાર મળવાથી પોતાની સેવા સફળ જાણી હરણ અત્યંત આનંદ પામતો હતો.

એક વખત એક સુતાર પોતાના પેટ પૂરતું ખાવાનું ભાતુ લઈ તે વનમાં લાકડાં કાપવાને આવ્યો. ત્યાં ઝાડની એક મોટી ડાળને કાપતા કાપતા તે ઝાડથી છુટી પાડવાની તૈયારીમાં હતી. એવામાં 'આ સુતાર પાસે આહાર છે' એમ જાણી હરણ-મહાત્માને-સંજ્ઞા કરી ઝાડ પાસે લાવ્યો.

થોડે છેટેથી શાંતમૂર્તિ મહાત્મા મુનિને જોઈ પૂર્વના સંસ્કારથી સુતારના હૃદયમા મુનિ પ્રત્યે પ્રેમ, ભક્તિ તથા પૂજ્યતા ઉત્પન્ન થયાં. આવા મનુષ્યહીન ભયંકર જંગલમાં જંગમ તીર્થ (સાધુ)ને જોઈ અતિ પ્રસન્ન ચિત્તવાળો સુતાર હર્ષના આવેશમાં એકદમ ઝાડ ઉપરથી નીચે ઉતર્યો અને મુનિના ચરણકમળમાં નમસ્કાર કરી તેમના દર્શનથી પોતાનુ શ્રેય માનનાર સુતારે આહાર માટે તેમને આગ્રહ કર્યો.

સુતારના હૃદયની પ્રસન્નતા તથા નિર્મળ ભક્તિ જોઈ મુનિએ તેની પાસેથી આહાર લીધો. એવામાં કાપતાં કાપતાં થોડી લટકી રહેલ ડાળને પવનનો ઝપાટો લાગવાથી એકદમ તે તુટી અને નીચે જ્યાં મુનિ,

હરણ તથા સુતાર ત્રણે ઊભા હતા, ત્યા તેમની ઉપર પડી. ઘણી જ વજનદારે ડાળના પડવાથી ત્રણે જણ સમાધિમય કાળ કરી એકાવતારીપણે સાથે પાંચમા દેવલોકમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયા અને ત્યાંથી ત્રણે જણ મનુષ્ય-જન્મને ધારણ કરી પરમ પદ-મોક્ષસ્થાનને પામશે.

અનર્ગલ રાજ્યઋદ્ધિ, સુદર સ્વરૂપ, પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ, હાથી, ઘોડા, રથ, નોકરોની સાહ્યબી. સ્વર્ગના વિમાન સમાન સુશોભિત મહાલયો, અનેક પ્રકારના સુખોની સામગ્રી વગેરે છતાં ઋદ્ધિ, સિદ્ધિ અને સપત્તિને-ત્યાગી જગલમાં જિંદગી વ્યતીત કરનાર, બાહ્ય તથા અભ્યતર સસારનીઉપાધિથી વિરકત થઈ નિ:સ્પૃહીપણે જીવન ગાળનાર અહર્નિશ આત્મચિતવન, પ્રભુભજન અને આત્મોપયોગમાં રમણ કરનાર ક્ષુધા, તૃષા, શીત, તાપ વગેરેના ભયકર ઉપસર્ગો (દુ:ખો) સહન કરનાર, સિંહ, વ્યાઘ્રાદિ ક્રૂર અને વિકાળ પ્રાણીઓના અતરમા પણ શાંતિનુ સામ્રાજ્ય ચલાવનાર અને જીંદગીભર ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર પાળનાર સધુ, જગલમાં રહેનાર અજ્ઞ પ્રાણી હરણ અને જીંદગીભરમા જેણે સાધુદર્શન કે સત્સમાગમ કર્યો નથી, માત્ર અત્યારે એક જ વખત મુનિને આહાર આપનાર સુતાર એ ત્રણેની એકસરખી દશા? ત્રણેનો એક જ સમયે કાળ? ત્રણેની દેવલોકમાં તથા મોક્ષમાં પણ સાથે જ ગતિ? કયાં ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર પાળનાર મુનિ? કયાં જંગલમાં જડપણે જીવન ગાળનાર હરણ? અને કયા જડમતિ સુતાર?

છતા જે દશા મુનિએ અનેક કષ્ટો વેઠી જીંદગીભર ચારિત્ર પાળીને મેળવી, તે દશા હરણ અને સુતારે એક ક્ષણવારમાં મેળવી. આનુ કારણ? ત્રણેમા એવો તે કયો સરખો ગુણ ઉત્પન્ન થયો કે ત્રણેની સરખી ગતિ અને સમાન દશા?

મુનિ, સુતાર તથા હરણમા એક ગુણ ઉત્કૃષ્ટપણે એકસરખો એ હતો કે દાન આપવા તથા લેવાના સમયે ત્રણેની આત્મિક વૃત્તિઅતરપણાને પામી દેહાધ્યાસ બુદ્ધિ અને જગદાકાર વૃત્તિનો અત્યંત નાશ થયો હતો. ઘણા વખતના તપસ્વી મહાત્માને આહાર શોધી

આપવાની ભકિતમાં ઉત્કૃષ્ટપણે હરણનું ચિત્ત પ્રસન્ન થવાથી આહાર આપનાર સુતારની ભકિતનુ અનુમોદન કરતાં મુનિ પ્રત્યેની ગુરૂભકિતમાં એકાગ્રપણે સ્થિરપણાને પામતાં 'આ વૃક્ષ ઉપરની ડાળ પડશે. અને અમે કચરાઈ જશું.' એનો દેહભાવ જ ન હોવાથી મુનિભકિતમાં પોતાનુ દેહલક્ષ્ય ભૂલાઇ ગયું,

પોતાના પેટપોષણ જેટલું લાવેલ અન્ન તે મુનિને જોઈ આપવાને તૈયાર થયો. 'વનમાં રખડવાની તથા લાકડાં કાપવાની મહેનત કરતાં મધ્યાન્હ સમય થતાં મને ખાવાનું જોશે' એવું લક્ષ્ય ભૂલી જઇ 'મુનિને આહાર આપી દઈશ, તો પછી હું શુ ખાઈશ? મહેનતથી પરિશ્રમિત અને ક્ષુધાતુર થયેલ હું આહાર વિના ઘેર કેમ પહોંચી શકીશ?' એવો વિકલ્પ ન કરતા સંસ્કાર–બળથી મુનિને દેખતાં જ એના અંતરમાં પ્રીતિ અને પ્રસન્નતા પ્રગટ થતાં, ત્વરાથી ઝાડ ઉપરથી નીચે ઉતરી મુનિના ચરણમા નમસ્કાર કરી પોતાની પાસે ખાવાનું હતું તે બધું આપ દીધું. ભિક્ષા આપતી વખતે ભકિત તથા ચિત્તની પ્રસન્નતા ઉત્કૃષ્ટપણે પ્રગટ થયેલ હોવાથી આ ઝાડની ડાળ પડશે, તો મારું મરણ થશે' એવી દેહમૂર્છા તથા બાહ્યદષ્ટિનો વિકલ્પ પણ ન થતાં એકાગ્રભાવમાં લીન થતાં દેહાધ્યાસ–બુદ્ધિ તથા જગદાકાર–વૃત્તિનો નાશ થવાથી આત્મસિદ્ધિ મેળવી શક્યો.

જંગલમાં રહેનાર પશુની પણ આવી ગુરુભકિત જોઈ તેનું શ્રેય કરવાની ભાવનામા તથા 'આ સુતાર કે જે ગામમાંથી કેટલે દૂર વનમાં રખડી લાકડાં કાપતાં મહેનતથી થાકી ગયો છે, ક્ષુધાથી અશકત થઇ ગયો છે, છતાં ગુરૂભકિતમાં પોતાનું શું થશે તેનો અણુમાત્ર પણ વિચાર ન કરતાં પોતાનો આહાર મને આપે છે. આવા સરલ સ્વભાવી અને ગુરૂપ્રેમી આત્માનુ કલ્યાણ કેમ કરું?' એવી કરૂણામાં નિષ્કામ ભકિત કરનારા પવિત્ર ભકતો તરફ કરૂણામાં એકાગ્ર થતાં આત્મભાવમા સ્થિર થવાથી 'આ ઝાડની ડાળ નીચે તુટી પડતાં મરણ થશે,' એ લક્ષ્ય લય પામી જતાં દેહાધ્યાય–બુદ્ધિનો નાશ થઇ ગયો.

એમ ત્રણેની એકાગ્રતા અને અંતરસ્થિરતા એક સરખી - થઈ જવાથી સમાન દશા અને સમાન ગતિને પામ્યા.

ગમે તે સાધનથી ગમે તે કારણે કરીને કરવાનુ એક જ એ છે કે અનાદિ કાળથી દેહભાવ થઇ ગયો છે. દેહ તે જ હુ મનાયું છે, પાંચ ઈંદ્રિયોના વિષયોમાં ચિત્તવૃત્તિઓ રમી રહી છે. બાહ્યભાવ અને બાહ્ય-દષ્ટિમાં જ તલ્લીનતા થઇ ગઇ છે. અંતરજીવન શું? આત્મજાગ્રતિ કેમ થાય? તેનું ભાન ભૂલી જઇ જગતના વિવિધ પદાર્થો, સ્ત્રી. ધન, કુટુંબાદિક પ્રત્યે મમત્વભાવના, તીવ્ર આસકિત અને તદાકારવૃત્તિ રમી રહી છે. તેવા પદાર્થને મેળવવા તથા ભોગવવામા જીવન વ્યતિત થયા કરે છે. તેના સયોગે હર્ષ અને વિયોગે ખેદ થયા કરે છે. એ બધી પ્રવૃત્તિને દેહાધ્યાસ તથા જગદાકાર વૃત્તિ કહે છે, તેનો નાશ થાય, એ જ આત્માનું પરમ કલ્યાણ છે.

અર્થાત્ દેહાધ્યાસ-બુદ્ધિ તથા જગદાકાર-વૃત્તિ ભૂલી જઈ અતર-ભાવમાં આત્મજાગ્રતિ તથા તત્ત્વરમણતા થાય એ જ કલ્યાણ છે. સત્પુરૂષોની સેવા-ભકિતથી આત્મજાગ્રતિ ત્વરાથી થાય છે, જેથી સુપાત્ર દાનની મહત્તા જણાયી છે.

એ ભક્તાત્મા સુતારના દષ્ટાંતથી સમજી શકાશે કે તેના ચિત્તની ઉત્કૃષ્ટતા અને પ્રસન્નતા કેવી હતી. સામાન્ય રીતે પણ મુનિ મહાત્માને જોઈ ચિત્ત રાજી થાય છે પણ તેને પ્રસન્નતા કહેતા નથી. પરંતુ ગુરૂ સમાગમથી તેની ભકિતમાં સર્વભાવ વિલીનતાને પામી એવી એકાગ્રતા થાય તે સમયે પોતે કયાં છે? જગત શું છે? દેહ શુ છે? તેનું લક્ષ્ય જ ન રહે.

પ્રસનતા ઉત્કૃષ્ટપણે હતી, તેમજ વિત્ત પણ પોતે મજુરી કરી ઉપાર્જેલ સાચી કમાણીનું હતુ, કુડ-કપટ તથા અનીતિ રહિત હતુ અને પાત્ર પણ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે સત્ (આત્મસ્વરૂપ)ની પ્રાપ્તિ થયેલ, પરમજ્ઞાની, સર્વોત્તમ, સત્પુરૂપ હતા દાન આપવામાં કોઈ

જાતની સાંસારિક સુખેચ્છા રાખવામાં આવી ન હતી; પણ નિષ્કામ ભાવના જ હતી. તેથી એક જ વખતના અલ્પજ્ઞાનથી પણ અનંત ભવભ્રમણથી મુક્ત થઇ એક ભવે જ પરમપદ (મોક્ષ)ની દશાને પામી શકયા.

જ્ઞાનાદિ સાધનોથી સત્પુરૂષની ભક્તિ કરવી એ આત્મિક દશાનું ઉત્તમ કારણ છે. તનની, મનની, વિત્તની અને પ્રણિપત્તિ એમ ચાર પ્રકારે સત્પુરૂષની સેવા થાય છે. ચાર પ્રકારમાં પણ સર્વોત્તમ ચતુર્થ પ્રણિપત્તિમા જ રહેલ છે. પ્રણિપત્તિને લઈ ત્રણેની સાર્થકતા છે. સેવાધર્મ પ્રણિપત્તિ વિના ત્રણે સેવાઓ નિષ્ફળપણાને પામે છે.

તનની–શારીરિક ભક્તિ, શરીર સાધનથી સત્પુરૂષની વિનયાદિ ભક્તિ કરવી તે,

મનની–માનસિક ભક્તિ, તન, ધન, કુટુંબાદિ માયિક પદાર્થો કરતાં સત્પુરૂષ પ્રત્યે તથા તેમના સદ્બોધ પ્રત્યે અધિકતર પ્રીતિ–પ્રસન્નતા–ઉલ્લાસવૃત્તિ રહે તે,

વિત્તની–આર્થિક ભક્તિ, સત્ય તથા નીતિની કમાણીથી નિષ્કામપણે ગુરૂની સેવામાં વસ્ત્ર, પાત્ર, આહાર, વસતિ વગેરે તથા પ્રભુની સેવા–ભક્તિમાં પૈસાનો વ્યય તે,

પ્રણિપત્તિ–આજ્ઞા, સત્પુરૂષની જેવી આજ્ઞા હોય તે જ પ્રમાણે વર્તન કરે. પોતાની વૃત્તિને અનુસરતી આજ્ઞા ઉઠાવે તેનુ નામ આજ્ઞા-ધર્મ નથી, પણ વૃત્તિપોષણ રૂપ સ્વચ્છંદતા છે. સત્પુરૂષની જેવી આજ્ઞા હોય તે પ્રમાણે આજ્ઞાકારે વૃત્તિને રાખે તે જ આત્મશ્રેયનુ કારણ છે.

હેય, જ્ઞેય અને ઉપાદેય એ ત્રણ તત્ત્વો છે. ત્યાગવા લાયક પદાર્થો તથા પ્રવૃત્તિઓ શું છે? જાણવા લાયક શુ છે? તેમજ આદરવા લાયક શુ છે? તે માત્ર શબ્દાર્થપણે જાણવાથી વા બોલવાથી તત્ત્વની પ્રાપ્તિ થતી નથી.

આદરવા લાયક તત્ત્વો ઉદાસીનતા (ઉપેક્ષા) હોય અને ત્યાગવા લાયક જે દોષો કહ્યા હોય, તે દોષોમાં જ જીવન વ્યતીત થતું હોય, છતાં પામર આત્માઓ કહે છે કે, 'અમોને તત્ત્વનુ જ્ઞાન છે' એ કેટલી બધી અજ્ઞાનતા છે? અગ્નિને અડવાથી બળીએ છીએ એવી દૃઢ પ્રતીતિ છે તો સ્વપ્નાંતરે-પણ વિકલ્પ થતો નથી કે અગ્નિને અડવાથી બળશુ એ વાત સાચી હશે કે કેમ? માટે અગ્નિને અડી જોઉં એવી અણુમાત્ર પણ કલ્પના થતી નથી. તેમ વિષય તથા રાગદ્વેષાદિક શત્રુઓ આત્માનો ઘાત કરનાર છે, એમ જો યથાર્થ રીતે જાણ્યું હોય, તો તેવા દોષ તરફ સ્વપ્નાંતરે પણ વૃત્તિ દોરાય નહિ તેને તત્ત્વજ્ઞાન કહે છે, તેનું નામ સાચી શ્રદ્ધા છે.

મહાસતી સીતાજીએ અગ્નિમા પ્રવેશ કરતી વખતે એવો વિકલ્પ કર્યો હોત કે, 'આ જાજ્વલ્યમાન અગ્નિમાં પડતાં વખતસર બળી જઇશ તો?' એવો વિકલ્પક થયો હોત તો અવશ્ય બળીને ભસ્મીભૂત થઇ જાત. તેમ કેટલાક સંપ્રદાય મોહથી મતિહીન થયેલ, સત્ય તત્ત્વને ન જાણનાર અજ્ઞાની જીવો કહે છે. કે "શાસ્ત્રની વાતમાં આપણને ખબર ન પડે, કેવળી ભગવંત જાણે, આપણે શુ જાણીએ? ભગવાને કહ્યુ તે સાચુ" જુઓ, મુગ્ધ લોકોની કેવી પામર દલીલ?

કેવળી જાણે, કેવળી શું જાણશે? હવે તેમને જાણવાનું બાકી કંઈ રહ્યુ છે? નહિ જ. તે તો સર્વજ્ઞ ભગવાન સર્વ જાણી ચૂકયા છે, શાસ્ત્ર કેવલીને જાણવાને માટે નથી, પણ આપણને જાણવાને માટે છે. માટે 'કેવળી જાણે' એવુ કહેનારા મૂર્ખ લોકો પોતાના દોષનો બચાવ કરી છટકવા પામે છે. અલબત્ત, જે વાત સર્વજ્ઞ ભગવાન વિના બીજાથી જાણી શકાતી જ ન હોય, તેવી વાત જાણવાનુ જો કેવળીને ભળાવતા હોય, તો તે ઉચિત છે, પણ જો પોતે જરાક બળ કરે, સચો પુરુષાર્થ કરે, તો પોતે જાણી શકે અને બુદ્ધિગમ્ય થઈ શકે, તેવી વાતમાં પણ કેવળી જાણે!

તારુ આત્મકલ્યાણ કેવળીના જાણવાથી થશે કે તારા જાણવાથી? કેવળીના જાણવાથી બીજા જીવોનું કલ્યાણ થતું હોય, તો બીજાઓને ધર્મધ્યાન કરવાની માથાકુટ શા માટે કરવી પડે? માટે પોતે જાણવાને શકિતમાન થશે, સત્ય જાણવાને પુરુષાર્થ ફોરવશે અને આત્મબળ જાગ્રત કરશે, ત્યારે જ પોતાનુ શ્રેય થશે. આપણને જાણવા માટે જ જ્ઞાનીઓએ શાસ્ત્રો લખ્યાં છે.

સતી સ્ત્રી પોતાના પતિના નામે અગ્નિને શીતળ, ને ઝેરને અમૃત કરી પી જાય અને સર્પને ફૂલોની માળા બનાવે, ત્યારે પરમાત્માનું ભજન, સ્મરણ કે પૂજન કરનાર સર્પને દશ હાથ છેટે દેખતાં જ ભયભીત થઈ 'હાય મને કરડશે તો?' એવી શંકાથી ભાગતો ફરે, **તેમાં પ્રભુના વચન ઉપર શ્રદ્ધા કયાં રહી?** પ્રભુએ કહ્યું તે પ્રમાણે વર્તનારને પ્રભુના વચન ઉપર શ્રદ્ધા છે, પણ 'પ્રભુએ કહ્યું તે સાચુ' એમ ફોનોગ્રાફની માફક બોલનારને શ્રદ્ધા છે એમ કહી શકાય નહિ.

'પ્રભુએ કહ્યું તે સાચુ' એમ તો બધા બોલે છે. દિગંબરો, શ્વેતાંબરો, સ્થાનકવાસી, ગચ્છ, મત કે દર્શનવાળા બધા કહે છે કે, પ્રભુ કહે તે સાચુ.' પણ પ્રભુ શું? તેણે શુ કહ્યું છે? તેને યથાર્થ સમજી ત્યાગવા યોગ્ય કષાયાદિ દોષોનો ત્યાગ કરવો, આદરવા યોગ્ય સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રમાં જ રમણ કરે અને જાણવા યોગ્ય સમસ્ત વિશ્વના ભાવને સમપરિણામે નિર્લેપપણે ઉપયોગપૂર્વક જાણે તે તત્ત્વ ઓળખાણ તથા સાચી શ્રદ્ધા કહેવાય છે.

તેવી સાચી શ્રદ્ધાપૂર્વક સત્પુરૂષે જે પ્રમાણે આત્મશ્રેય થવાની અને કર્માવરણો છોડવાની આજ્ઞા કરી હોય, તે જ પ્રમાણે વર્તે તેને પ્રણિપત્તિ–આજ્ઞા અથવા સેવા કહી છે. સત્પુરૂષ તથા સ્વરૂપને યથાર્થ ઓળખવાથી સેવા કરવાનુ શ્રેય થાય છે, પણ ગાડરીયા ટોળાની માફક 'गतानुगतिको लोकः' એ રીતે દેખાદેખીથી સેવા કરનાર વા દાનાદિક આપનાર પરમાર્થ–માર્ગને સમજી કે પામી શકતો નથી.

નીતિશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—

"विचारेण कृतं कार्यं फलसिद्धिर्भविष्यति"

વિચારપૂર્વક કાર્ય કરવાથી જ ફળસિદ્ધિ થાય. દાન શું? કેવું દાન? તે કેવી રીતે અને કેવા પાત્રને આપવું? તેનો વિચાર કર્યા વિના 'અમુક મહાત્માને અમુક માણસે દાન આપ્યું તેથી તેનો મોક્ષ થયો, તેમ હું પણ દાન આપીશ, તો મારો પણ મોક્ષ થશે.' એમ કલ્પના ઉત્પન્ન કરી દાનાદિ આપનારને પરમાર્થ–માર્ગની પ્રાપ્તિ થઇ શકતી નથી. તેના ઉપર એક દૃષ્ટાંત આપી દાન–અધિકારને સમાપ્ત કરવામાં આવશે.

સૂર્યપુર નામના નગરમાં વિશુદ્ધ ચારિત્ર પાળનાર, પરમયોગી શાંતમૂર્તિ, પરમજ્ઞાની **યોગેન્દ્ર** નામે એક સાધુ મહાત્મા મધ્યાન્હ સમયે ભિક્ષા લેવાને માટે ફરતા ફરતા એક ગૃહસ્થના ઘરમાં ગયા. જે ઘરમાં પરમપવિત્ર, ધર્મરાગી, સદાચારી, પતિવ્રતા, સુશીલા સતી શ્રાવિકા હતી.

યોગમૂર્તિ **યોગેન્દ્ર** મહાત્માને જોઈને તે હર્ષિત અને પ્રસન્ન ચિત્તવાળી થઈ, સાત આઠ ડગલા મહાત્માની સામે જઈ, પ્રદક્ષિણા આપી, વિધિપૂર્વક વંદન કરી મહાત્માના આગમન ને દર્શનથી 'अद्य मे सफलं जन्म अद्य मे सफलं दिनं' એ રીતે પોતાના જન્મ તથા દિવસને સફળ થયો જાણી પોતાના આત્માને સાર્થક માનતી, અમીની મેઘવૃષ્ટિ, મોતીના મેહુલા તથા સુવર્ણનો સૂર્યોદય થતાં જે હર્ષ થાય, તે કરતાં પણ અગણિત હર્ષના અપાર આનંદથી ઉછળતી સતી સાધ્વી, મુનિરાજને ભિક્ષા આપવા માટે ઘરમાં ગઈ.

ત્યાં તે વખતે બીજું તો કાંઈ ન હતું, પણ માત્ર એક મોદક (લાડુ) હતો, તે લેવાને માટે ગુરુદેવને તેણે વિનયથી વિનતી કરી. મહાત્માને મોદક લેવાની લેશ પણ ભાવના ન હતી. છતાં પવિત્ર

સતીના અત્યાગ્રહથી તેના ભક્તિમય હૃદયને શાંત કરવા માટે મુનિએ અર્ધ મોદક લીધો અને આત્મકલ્યાણરૂપ તેને ધર્માશિષ આપી.

પવિત્ર સતીની અત્યુગ્ર નિષ્કામ ભક્તિના પ્રભાવથી અને યોગી મહાત્માના પુનિત પગલાંથી દેવતાએ સાડી બાર કરોડ સુવર્ણ (સોનામહોર)ની વૃષ્ટિ કરી, અહા ! ધન્ય છે એ મહાત્માનાં પવિત્ર ચારિત્રને ! અને ધન્ય છે મહાસતીની નિષ્કામ ભક્તિને !

આ વખતે એક નિરાશ્રિત ગરીબ ભિખારી રોટલાના ટુકડા માટે આજીજીથી પોતાના પામર જીવનને ધારણ કરતો અને ઘરોઘર રખડતો તે જ મહાસતીના બારણે આવીને ઊભો હતો. તે મહાત્માને મોદક માટે આગ્રહ કરનાર સતીને જોઈ વિચારમાં પડયો કે, 'આ શુ ? આવા મોટા શહેરમા સવારથી સાંજ સુધી હું ઘેર ઘેર રોટલાના ટુકડા માટે રખડુ છું, લોકોના ધક્કા અને તિરસ્કાર ખમું છું અને રખડવાના પરિશ્રમથી પગ થાકીને સુજી જાય છે, છતાં પેટ પૂરવા જેટલા સુકા રોટલાના ટુકડા પણ મળતા નથી. જ્યારે આ મહાત્મા પણ ભિક્ષા અર્થે નીકળ્યા છે, તેને લોકો દૂધ, દહીં, ઘૃત તથા મિષ્ટાન્ન વગેરે પરાણે તેના પાત્રમાં નાખી દે છે તથા લેવા માટે આગ્રહ કરે છે. હુ પણ જો આના જેવો વેષ ધારણ કરી સાધુ બનુ, તો ભુખની પીડા મટી જાય અને સારો સારો સ્વાદિષ્ટ ખોરાક ખાવાની મજા પડે.'

સતીના મહાલયની સામે એક વેશ્યાનું મકાન હતું. સાધુમહાત્માને અર્ધ મોદકનુ દાન આપતાં સાડી બાર કરોડ ચળકતી સોનામ્હોરની વૃષ્ટિ, તેણે પોતાના ઝરૂખામાં બેસીને જોઈ લીધી અને આશ્ચર્ય પામતાં વિચારમુગ્ધ બની ગઈ. 'અહા ! આ શો ચમત્કાર ? પૈસા મેળવવાને નીચ કૃત્યો કરી આખી જીંદગી બરબાદ કરતાં પણ મનમાનતુ ધન ન મળ્યું અને લોકોમાં તિરસ્કારને પાત્ર બની, જ્યારે આ સહેલો અને સરલ ઉપાય અદ્યાપિપર્યંત મારા જાણવામાં આવ્યો જ નથી. સાધુને મોદક આપવાથી સાડી બાર કરોડ સોનામ્હોરની વૃષ્ટિ ? અધધધ ! અહાહા ! સાત પેઢી સુધી બેઠે બેઠે ખાતાં પણ ખુટે નહિ એટલું

પુષ્કળ દ્રવ્ય માત્ર મોદક આપવાથી પ્રાપ્ત થયું. આટલા દિવસ આ કમાણીના સરસ અને સુંદર માર્ગની ખબર પણ ન પડી. અસ્તુ! 'ભૂલ્યા ત્યાંથી ફરીને ગણો' એ કહેવત પ્રમાણે હવે આ ઉપાય તુરતમાં સાધવાની જરૂર છે' એમ વિચારી બદામ, પિસ્તા, દ્રાક્ષ, જાયફળ તથા જાવત્રી વગેરે ઉંચામાં ઉંચો મસાલો નાખી પાંચ સાત મોદક બનાવીને તૈયાર કર્યા મધ્યાહ્ન સમયે ભિક્ષા વખતે પોતાના મકાનના ઝરૂખામાં બેસીને ચારે તરફ જોવા લાગી કે, 'જો કોઈ સાધુ મહાત્મા ભિક્ષા અર્થે ફરતા દેખાય તો આગ્રહ કરીને ઘરે તેડી લાવું.'

એક દિવસે પેલા ભાઈશ્રી (ભિખારી) કે જે બે ચાર દિવસ સાધુ મહાત્માની સાથે તેના આચાર, વિચાર તથા વેષ પહેરવાની ઉપર ઉપરથી રીતભાત જાણી, માથુ મુંડાવી, વેષ પહેરી સાધુના જોઈતાં ઉપકરણો મેળવી સાધુ બન્યા, તે—

"દાઢી મૂછ મુંડાવીને, વરવુ કીધુ મુખ,
સંસારની શોભા સઘળી ગઈ, પણ સીરાવ્યાનુ તો સુખ."

એ રીતે સાધુવેષ સજી ભાઈસાહેબ ભિક્ષા અર્થે ફરતા પ્રથમ પેલી વેશ્યાની દૃષ્ટિએ પડ્યા. વેશ્યાના અત્યાગ્રહથી ભિક્ષા લેવા ત્વરિત થઈ અત્યાનંદપૂર્વક તેના મકાનમાં દાખલ થયા. સાધુને જોઈ પ્રસન્ન થએલી વેશ્યા તેને વંદન અને પ્રદક્ષિણા કરી ઘરમાંથી સુગંધી અને સ્વાદિષ્ટ લાડુ લાવી. મનમોહન મોદકને જોઈ પેલા વેષધારી સાધુ તો રાજી રાજી થઈ ગયા દાઢમા પાણી છૂટયું અને લાડુ ખાવા માટે તેનુ મન તલપાપડ થઈ રહ્યું.

"ધરાયો જાણે ખાઈશ નહિ, અને ભૂખ્યો જાણે ધરાઈશ નહિ" એ કહેવત પ્રમાણે પોતાની ઝોળીમાથી એક મોટુ રામપાત્ર કાઢી લાડુ લેવા નીચે ધર્યું. પણ "વૈદ્ય વેશ્યા વકીલ ને યતિ, જેનો સંગ ન કીજે રતિ" એ રીતે પેલી વેશ્યા પણ પહોંચેલ બુટ્ટી હતી. 'એકદમ લાડવો નાખતાં સુવર્ણ-વૃષ્ટિ ન થાય, તો મફતનો લાડવો ગુમાવી

બેસવાનુ થાય ' એમ જાણી સાધુંના પ ત્રા ઉપર એક બે હાથ છેટે લાડવો પોત ના હાથમાં ધરી રાખીને આકાશ તરફ જોવા લાગી કે, ' જો કોઈ દેવના સોનામ્હોરની વૃષ્ટિ કરવા આવતો દેખાય, તો લાડવો પાત્રમાં તરત નાખી દઉં, નહિ તો મફતનો મોદક કાં ગુમાવું ? '

દશ પદર મિનિટ થવા આવી પણ ઘરમાં સુવર્ણની વૃષ્ટિ ન પડે અને પાત્રમાં લાડુની વૃષ્ટિ ન પડે. છેવટે ભિખારી ઊભો ઊભો થાકી જવાથી વિચાર કરવા લાગ્યો કે, ' આ વેશ્યાએ સાધુની ભક્તિ માટે ભિક્ષા તૈયાર કરી નથી, પણ ચળકાટથી ઝગમગતી સુવર્ણ વૃષ્ટિને જોઈ ' દેખ્યુ પીળુ અને મન થયુ છે શીળુ ' તેથી આને સુવર્ણવૃષ્ટિનો મોહ છે, તેમ મે પણ આત્મશ્રેય કરવા સધુવેષ લીધેલ નથી, પરંતુ પેટ ભરવા લીધો છે, તેથી બનેનો સ્વાર્થ છે. કયાં મહાસતીની નિષ્કામ ઉત્કૃષ્ટ ભક્તિ ? અને કયાં આ કુલટાની સ્વાર્થિક વૃત્તિ ? તેમ જ કયાં એ મહાત્માનુ નિર્મળ ચરિત્ર ? અને કયાં આ પેટ ભરવાના પ્રપંચ ! ' જલસે જોગી અને ગાલી મકવાણી ' એ કહેવતની માફક મારૂં અને આ દુષ્ટાનુ જોડું તો સરખુ બન્યુ છે, આમાં કોઈનુ કાર્ય થાય તેમ લાગતુ નથી નસીબ જયાં જાય ત્યાં બે ડગલા આગળને આગળ જ છે. આખા શહેરમાં રખડી રખડી ભુખે મરી જતો, તથાપિ પેટપૂરતુ મળતું ન હતુ, ત્યારે મસ્તક મુડાવી મહારાજ બન્યો, તો પણ દુઃખની દશા તો તેવીને તેવી જ રહી. ઉભા ઉભા પગ દુઃખવા આવ્યા, લાડવાને જોઈ ઉલટા ગલગલીયાં થાય છે, અને દાઢમાં પાણી છુટે છે, છતાં લાડવો મળવો મુશ્કેલ છે. વેશ્યાને દેખવું ને દાઝવુ થયું છે છેવટે તેણે કંટાળીને વેશ્યાને કહ્યું કે—

" ઓ સાધુ ઓ શ્રાવિકા, તુ વેશ્યા મે ભાંડ;
તેરે મેરે ભાગ્યસે, પથ્થર પડશે રાડ. "

અલી વેશ્યા ! એ નિર્મળ ચરિત્રવાન્ સાધુ મહાત્મા અને નિષ્કામ ભક્તિ કરનાર મહાસતી જુદી, આ તો તું વેશ્યા અને હું ભાંડ (ભીખારી) બને સરખા મળ્યા છીએ માટે સુવર્ણની વૃષ્ટિ તો બાજુ

પર રહી, પણ વખતસર પત્થરની વૃષ્ટિ પડશે, તો માથુ ફૂટી જશે. માટે ભલી થઈ લાડવો આપવો હોય તો આપ, નહિ તો ચાલ્યો જાઉં. હવે તો ઉભા રહીને પગ પણ થાકયા અને દુખવા આવ્યા છે.

તે સાંભળી વેશ્યા બોલી કે—' મહારાજ ! સુવર્ણની વૃષ્ટિ માટે જ મહેનત અને ખરચ કરી મોદક બનાવ્યા છે, જો સુવર્ણની વૃષ્ટિ પડે તો ત્રણના તેર આપુ, નહિ તો ખાઈને મારુ પેટ ઠારીશ એવો મફતનો માલ કયાં રસ્તામાં પડયો છે કે તરત લઈને તુ ચાલતો થાય ? તારા પગલાંથી સુવર્ણની વૃષ્ટિ ન થાય તો પકડ રસ્તો. આ સ્વાદિષ્ટ માલ મફત મળે તેમ નથી.' આ સાંભળીને બિચારો ભિખારી ધોએ મોઢે ચાલ્યો ગયો.

જેમ દેખાદેખીથી દાન શું ? તે કેમ આપવુ ? અને કેવા પુરૂષને આપવુ ? તે ન જાણવાથી વેશ્યા તથા ભીખારીની જેવી દશા થઈ, તેવી જ દશા, ખરૂ સ્વરૂપ ન સમજનારા હજારો અને લાખો રૂપિયાનું દાન કરતાં છતાં થતી જણાય છે. માટે દાનના યથાર્થ સ્વરૂપને સમજી, સત્પુરૂષને અતર્દષ્ટિથી ઓળખી, ચિત્ત, વિત્ત તથા પાત્ર એ ત્રણે સ્થિતિના સ્વરૂપને જાણી દાન આપનારની આત્મસિદ્ધિ થાય છે.

૮

સાચું દાન

પ્રવચનકાર
આચાર્ય શ્રી વિજય રામચંદ્ર સૂરિજી

※

સાચો પરોપકાર સ્વોપકારથી ભિન્ન નથી

ઉપકારના સાચા સ્વરૂપને જાણનારા પરમર્ષિઓમાંના એક પરમર્ષિ, સમર્થ પ્રવચનધર, આચાર્ય ભગવાન શ્રીમદ્ મુનિસુન્દરસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ—'સાચો પરોપકાર કોને કહેવાય? અને સાચા પરોપકારરસિકે પરોપકાર સાધવાને માટે શું કરવું જોઈએ?' એ વસ્તુનું એક સ્થળે ઘણું જ સુંદર વિવરણ કર્યું છે.

પહેલાં તો તેઓશ્રી—'પરોપકાર કરવો જોઈએ.'–એ વાતનું પ્રતિપાદન કરતાં ફરમાવે છે કે–"પોતાની શક્તિના પ્રમાણમાં એટલે કે–પોતાની શક્તિને ગોપવ્યા વિના નિરંતર પરોપકાર કરવો, એ ઉત્તમ પુરુષોની ઉત્તમ નીતિ છે; કારણ કે–પરોપકાર એ સ્વોપકારથી ભિન્ન નથી અને એ જ કારણે પરોપકારને કરતો આત્મા સ્વોપકાર અને પરોપકાર એમ ઉભય પ્રકારના ઉપકારને કરનારો બને છે."

આથી તમે સમજી શકશો કે વસ્તુતઃ પરોપકાર પરોપકાર જ નથી, કે જે કહેવાનો પરોપકાર સ્વોપકારથી ભિન્ન હોય. ઉત્તમ આત્મા નિરંતર શક્તિને ગોપવ્યા વિના પરોપકારની સાધનામાં ઉદ્યમશીલ બન્યા કરે છે, તેનું મૂળ નિદાન એ જ છે કે **સાચો પરોપકાર સ્વોપકારથી ભિન્ન નથી** આજે દુનિયામાં 'અહિંસા' અને 'સત્ય' ના નામે

પણુ જેમ 'હિંસા' અને 'અસત્ય' પોષાય છે. તેમ પરોપકારના નામે પણુ સાચા પરોપકારની ધાતક પ્રવૃત્તિઓ થઈ રહી છે.

તેવી રીતે અનર્થ કરનારાઓને અહિંસા, સત્ય કે પરોપકારના સિદ્ધાંત વિષે વાસ્તવિક જ્ઞાન નથી, છતાં તેઓ એવા ગર્વથી ફુલાતા ફરે છે કે—'અહિંસાદિના વિષયમાં અમારા જેટલી બીજા કોઈમાં સમજશકિત છે જ નહિ !'

પરોપકારવૃત્તિ એ ઘણી જ સુંદર વૃત્તિ છે, પરંતુ જેનામાં પરોપકારવૃત્તિ જન્મી છે, તે આત્માઓએ પરોકપકારના સ્વરૂપને સમજવાને માટે જરાયે બેદરકાર રહેવા જેવું નથી. કમથી કમ પરોપકાર એવો તો ન જ હોઈ શકે, કે જે સામાના આત્મહિતનો ધાતક હોય, શ્રી જિનેશ્વર દેવોનું શાસન એવો પરોપકાર કરવાનું વિધાન કરતું જ નથી, કે જે પરોપકાર આત્માનો ઉપકાર કરનારો થાય **આત્માને આત્મસ્વરૂપની સાધનામાંથી ભ્રષ્ટ કરીને પરસ્વરૂપની સાધનામાં યોજનાર કોઈ પણુ પ્રવૃત્તિને પરોપકારની પ્રવૃત્તિ તરીકે ઓળખવી એ કેવળ અજ્ઞાનનો જ વિલાસ છે.**

જેણે ઊંચામાં ઊંચી કોટિના ઉપકારી બનવું હોય, તેણે તો **સૌથી પહેલાં પોતાના આત્મા પ્રત્યે જ સાચા અનુકંપાશીલ બનવાની જરૂર છે. પોતાના આત્મા ઉપર અનુકંપા પ્રગટયા વિના બીજાના આત્મા ઉપર સાચી અનુકંપા પ્રગટવી એ શકય જ નથી.**

દ્રવ્ય પરોપકાર એ પણુ ભાવ પરોપકારના જ્ઞાતા દ્વારા એ ઘણી જ સુંદર રીતિએ સાધ્ય છે. ભાવ પરોપકારનો અર્થી આત્મા, દ્રવ્ય પરોપકારથી પણુ શકયતા મુજબ વંચિત રહેતો જ નથી અને કેવળ દ્રવ્ય પરોપકારનો રસિક આત્મા તો અવસરે અજ્ઞાનતાદિકના કારણુ ભાવ પરોપકારના વિધાયકોનો પણુ દુશ્મન બની બેસે છે

આ દ્રવ્ય અને ભાવના ભેદને તથા તેના સ્વરૂપાદિને નહિ જાણનારા આદમીઓ પરોપકારની ગમે તેટલી વાતો કરે, પરન્તુ તેઓ કયે સમયે પરોપકારના નામે જ પરોપકાર કરનારા નીવડશે તે કહી શકાય નહિ.

એકાન્તિક અને
આત્યન્તિક સુખ જ ઇષ્ટ છે

પરોપકાર કરવાની અભિલાષાવાળા આત્માએ સૌથી પહેલાં તો-'જીવ માત્રને અનિષ્ટ શું છે અને ઇષ્ટ શું છે'-એ જાણી લેવું જોઈએ. કારણ કે-જે અનિષ્ટ છે તેની પ્રાપ્તિથી જીવો દુ:ખી થાય છે અને જે ઇષ્ટ છે તેની પ્રાપ્તિથી જીવો સુખી થાય છે. વસ્તુત: તો જીવોને સુખ જ ઇષ્ટ છે જીવ માત્ર સુખને ઇચ્છે છે અને તે પણ એવા સુખને ઇચ્છે છે કે જે સુખ દુ:ખના અંશ વિનાનું હોય તેમજ કદી પણ નાશ ન પામે એવું હોય!

આ વસ્તુને દર્શાવતાં, તે જ સમર્થ પ્રવચનધર મહાત્મા ફરમાવે છે કે-'સ્વોપકારથી અભિન્ન એવો તે પરોપકાર જગતના જીવોને અખિલ અનિષ્ટોથી વિયુક્ત અને સર્વ ઇષ્ટોથી સંયુક્ત બનાવવા દ્વારાએ જ સાધ્ય છે. આ સંસારમાં ઇન્દ્રથી માંડીને તે કીટ સુધીના જીવોને અર્થાત્-પ્રાણી માત્રને એકાન્તિક અને આત્યન્તિક સુખ જ ઇષ્ટ છે."

જે સુખમાં દુ:ખનો એક અંશ પણ ન હોય, તે સુખને એકાન્તિક સુખ કહેવાય. અને જે સુખ કોઈ પણ કાળે વિનાશને પામનારું ન હોય તે સુખને આત્યન્તિક સુખ કહેવાય છે.

વિચારી જુઓ કે સૌને આવું જ સુખ ઇષ્ટ છે કે નહિ? જગતના જીવોની ઇચ્છા માત્રની આ ચિકિત્સા છે. જગતના જીવોની

ઇચ્છાઓ અપાર છે, પણ તે બધી જ ઇચ્છાઓ આ ઇષ્ટની કામના-માંથી જ પ્રગટેલી છે. સુખ એ જ સૌને ઇષ્ટ છે અને તે સુખ પણ દુઃખના અંશ વિનાનું તેમ જ અન્ત વિનાનું જોઈએ છે.

ઇષ્ટના આ વર્ણન ઉપરથી જગતના જીવોને શું અનિષ્ટ છે, તે આપોઆપ સમજાય તેમ છે. આથી સ્પષ્ટપણે સમજી શકાય તેમ છે કે ઊંચામાં ઊંચી કોટિના પરોપકારી બનવાને ઇચ્છતા આત્માઓએ તો પ્રાણી માત્રને એ એકાંતિક આત્યન્તિક સુખની પ્રાપ્તિમાં વિઘાતક વસ્તુ માત્રથી વિયુક્ત બનાવવાનો તેમ જ એ એકાન્તિક અને આત્યન્તિક સુખની સાધક વસ્તુઓથી સંયુક્ત બનવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

મોક્ષદાન એ જ શ્રેષ્ઠ પરોપકાર

હવે એવું એકાંતિક આત્યન્તિક સુખ કયા સ્થાને છે, તે પણ સાચા પરોપકારને સાધ્ય બનાવવાને ઇચ્છતા આત્માઓએ અવશ્ય જાણી લેવું જોઈએ. આથી તે જ સમર્થ પ્રવચનધર મહાત્મા ફરમાવે છે કે—"તે એકાન્તિક અને આત્યન્તિક સુખ સંસારમાં છે જ નહિ, તેવું સુખ તો માત્ર મોક્ષમાં જ છે. આ સંસારમાં જે સુખ છે, તે તો દુઃખથી યુક્ત છે એટલે એકાંતિક નથી અને અતિશય ભંગુર અર્થાત્ શીઘ્ર નાશ પામવાવાળું છે એટલે આત્યન્તિક પણ નથી. આ કારણે, **એકાંતિક આત્યન્તિક એવા સુખના અર્થી જીવોને મોક્ષનું દાન કરવા દ્વારા જ પરોપકારને સાચી રીતિએ સાધી શકાય તેમ છે"**

સંસારમાં સુખ નથી એમ નહિ. સંસારમાં પણ સુખ તો છે. પણ એ સુખ પ્રસ્તુતઃ કોઈ જીવને ઇષ્ટ નથી. અજ્ઞાનતાદિના યોગે અનિષ્ટ પણ વસ્તુ ઇષ્ટરૂપ લાગે તે શક્ય છે, પરંતુ જીવાજીવાદિ તત્ત્વોના સાચા સ્વરૂપને જાણનારા આત્માઓ સંસારના ક્ષણિક અને દુઃખયુક્ત સુખને કદી જ ઇષ્ટ માનતા નથી. આ કારણે અજ્ઞાન જીવો પોતાની અજ્ઞાનતાદિથી અનિષ્ટને પણ ઇષ્ટ માનતા હોય, તો પણ સાચા

ઉપકારીઓ કદી જ વાસ્તવિકપણે અનિષ્ટ છતાં અજ્ઞાન જીવોને ઇષ્ટ લાગતા એવા દાનની પ્રવૃત્તિને આચરવાને ઉત્સાહિત બનતા નથી.

સંસારનું સુખ સુઝે તેને કે જે વિવેક વિનાનો હોય. વિવેકીને સંસારનું સુખ ઇષ્ટ ભાસે જ નહિ. વિષયસુખો પ્રારંભમાં સુન્દર હોવા છતાં પણ પરિણામે દારુણ જ છે. આ વાતને જાણનારા આત્માઓ વિષયસુખની લાલસા પોષાય એવા એક પણ વચનને ઉચ્ચારે જ નહિ. અને ઉપયોગશુન્યતાદિના કારણે તેવું વચન ઉચ્ચારાઈ પણ ગયું હોય. તોય ખ્યાલ આવતાની સાથે જ પશ્ચાત્તાપ આદિ કર્યા વિના પણ રહે નહિ. કારણ કે **મોક્ષનું દાન એ જ મોટામાં મોટો અને સાચામાં સાચો પરોપકાર છે, એથી વિપરીત દાન, એ વસ્તુતઃ પરોપકાર જ નથી.**

મોક્ષદાન તેના ઉપાયના દર્શનથી

પરોપકારની સાધના ઉત્કર્ષને પામતી રીતિએ કરવી હોય, તો મોક્ષદાન માટે જ પ્રયત્નશીલ બનવું જોઈએ, એ નિર્વિવાદ વાત છે. કારણ કે એ સિવાયના મોટા દાનથી પણ જીવોને જે ઇષ્ટ છે તે એકાન્તિક સુખ પ્રાપ્ત થાય એ શક્ય જ નથી. આથી બીજા વિહિત દાનોનો નિષેધ કરાતો નથી, પણ બીજા દાનો સંપૂર્ણ સફલતાને ત્યારે જ પામી શકે છે, કે જ્યારે દાતાના હૃદયમાં મોક્ષદાનની સાચી ભાવના ઉત્પન્ન થયેલી હોય છે.

હવે મોક્ષનું દાન દેવાની ભાવના તો ઉત્પન્ન થઈ, પણ મોક્ષદાન કેમ દઈ શકાય તેનોય ખ્યાલ હોવો જોઈએ ને? મોક્ષ એ કાંઈ હાથમાં લઈ કે દઈ શકાય એવી વસ્તુ નથી એ માટે તો મોક્ષના અર્થી આત્માઓએ સ્વયં પ્રયત્નશીલ બનવું પડે છે. કોઈ મહેનત કરે અને

કોઈ મોક્ષ પામે, એ શક્ય જ નથી. પૌદ્‌ગલિક પદાર્થોમાં તો એક મેળવ્યા હોય અને બીજો ઉપભોગ કરે એ શક્ય છે, પરંતુ મોક્ષની વાતમાં તો **આત્માએ જાતે જ ઉદ્યમશીલ બનીને મોક્ષને પ્રાપ્ત કરવાનો હોય છે.**

સ૦ તો પછી મોક્ષદાન દ્વારા પરોપકાર સાધવો જોઈએ, એ વાત નિરર્થક બની જાય ને?

અનભિજ્ઞ આત્માને જ એ વાત નિરર્થક લાગે. જે કોઈને ય માટે શક્ય ન હોય, તેનુ આચરણ ઉપકારીઓ ઉપદેશે જ નહિ, **મોક્ષના ઉપાયનું દાન એને પણ મોક્ષદાન જ કહી શકાય. શ્રી અરિહંતદેવો મુક્તિદાતા ગણાય છે, તે મોક્ષના ઉપાયને દર્શાવનાર હોવાના કારણે જ!** મોક્ષના ઉપાયનુ દર્શન કરાવવા દ્વારા મોક્ષદાન થઈ શકે છે, એ વાત પરોપકારના સ્વરૂપનો ખ્યાલ આપતાં આ સમર્થ પ્રવચનધર મહાત્માએ પણ ફરમાવી છે.

તેઓશ્રી ફરમાવે છે કે—“ મોક્ષ હાથ વડે આપી શકાય એ શક્ય નથી, માટે મોક્ષદાનના અભિલાષીએ મોક્ષનો ઉપાય દર્શાવવો એ જ યોગ્ય છે: કારણ કે ઉપાયની ઉપાસનાથી જ ઉપેયની સિદ્ધિ સુખપૂર્વક થઈ શકે છે.’!

આથી સ્પષ્ટ છે કે મોક્ષના ઉપાયને દર્શાવવાનો પ્રયત્ન, એ મોક્ષદાનનો જ પ્રયત્ન છે: કારણ કે ઉપાય-દર્શનાદિ સિવાય બીજી કોઈ પણ રીતિએ મોક્ષનુ દાન થઈ શકતુ જ નથી. આ પ્રમાણે ફરમાવ્યા બાદ તે જ પરમર્ષિએ ‘મોક્ષનો ઉપાય કોને કહેવાય’ એ ફરમાવતા એ જ વસ્તુ સ્પષ્ટ કરી છે કે—

“અખિલવેદી એટલે સર્વજ્ઞ એવા શ્રી અરિહંતપરમાત્માએ પ્રરૂપેલો ધર્મ એ જ એક મોક્ષનો ઉપાય છે.”

દુનિયામાં ધર્મના નામે પ્રચલિત અનેક મતો હતા, છે અને હશે. પરતુ તે બધા કાંઈ મોક્ષના ઉપાય રૂપ નથી. મોક્ષનો ઉપાય તો માત્ર એક જ છે અને તે બીજો કોઈ જ નહિ પણ અનન્ત-ઉપકારી, અનન્તજ્ઞાની શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ઉપદેશેલો ધર્મ ! આ જાતિની પ્રરૂપણા, સ્વદર્શનના વ્યામોહથી કે પરદર્શન પ્રત્યે અસૂયાદિથી જન્મેલી ઇતરાજીથી, ઉપકારીઓએ કરી નથી, પરંતુ સુયુક્તિસંગતતા હોઈને જ ઉપકારીઓએ આ જાતિની પ્રરૂપણા કરી છે.

આજે સર્વ ધર્મો પ્રત્યે સમાન આદરભાવ રાખવાની કેટલાકો વાતો કરી રહ્યા છે: કેટલાકો વળી ધર્મોમાં પરસ્પર વિશેષ ભેદ નથી એવો પણ પ્રચાર કરી રહ્યા છે: પરંતુ ખરી વાત તો એ છે કે એક પણ ધર્મના સિદ્ધાંતોનું તેવાઓને વાસ્તવિક જ્ઞાન જ નથી. શબ્દોની થોડીક સમાનતાને જોઈને ખોટા રસ્તે નહિ દોરવાતાં. ધર્મના અર્થી આત્માઓએ ધર્મનો ઊંડો અભ્યાસ કરવાને તત્પર બનવું જોઇએ.

—તા. ૧-૫-૧૯૪૮ ના જૈન પ્રવચનમાંથી સાભાર ઉધ્ધૃત.

દાન અને શીળ ભાગ-૨

શીળ

આ પુસ્તકમાંનો શીળ સંબંધીનો
મારો લેખ જુદા જુદા ગ્રંથોના આધારે
તૈયાર કરવામાં આવ્યો છે. તેથી તે સર્વ
લેખકોનો આભાર માનું છું.

ઉપરાંત

બ્ર. શ્રી મૂળશંકર દેસાઈનો "પંચ
લબ્ધિ"નો લેખ તથા પંડિત શ્રી
શીતળપ્રસાદજીના પણ પાંચ
લેખો આપેલા છે.

લેખક - સંપાદક
નગીનદાસ ગિરધરલાલ શેઠ

જ્ઞાન અને ચારિત્ર

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—नाणेण विणा न हुंति चरण गुणा એટલે જ્ઞાન વિના શુદ્ધ ચારિત્ર ધર્મની પ્રાપ્તિ થતી નથી. વળી પણ તેમા કહ્યુ છે કે—

જ્ઞાન સંપન્ન થવાથી જીવ સર્વ પદાર્થોના યથાર્થ ભાવને જાણી શકે છે અને તે ચતુર્ગતિરૂપ સંસાર અટવીમાં દુઃખી થતો નથી. જેમ દોરાવાળી સોય ખોવાતી નથી તેમ જ્ઞાની જીવ સંસારમાં ભૂલો પડતો નથી અને જ્ઞાન, ચારિત્ર, તપ તથા વિનયના યોગોને પ્રાપ્ત કરે છે. તેમ જ સ્વસિદ્ધાંત તથા પરસિદ્ધાંતમાં કુશળ બની અસત્ય માર્ગમાં ફસાતો નથી. (ઉ. સૂ. ૨૯-૫૨).

જ્ઞાનાભ્યાસથી મનુષ્ય દશ ગુણ પ્રાપ્ત કરી શકે છે તે આ પ્રમાણે—

(૧) ક્રોધરહિત (૪) ક્ષમાવંત (૭) સર્વને પ્રિયકારી
(૨) વૈરાગ્યવંત (૫) દયાવંત (૮) શોક રહિત
(૩) જિતેંદ્રિય (૬) દાતા (૯) નિર્લોભી (૧૦) નિર્ભય

ચારિત્ર એ જ્ઞાન અને દર્શનનું મૂળ છે તેમ જ જ્ઞાન અને દર્શનનું ફળ પણ છે. ચારિત્ર એ જીવનના પ્રાણ છે. પરમેષ્ઠીઓનું પરમેષ્ઠીપણું ચારિત્ર પર છે.

જેઓ સદાચારશીળ છે તેમનો સુખ સાધનનો માર્ગ તેમના સદાચારના પુણ્ય તેજથી નિષ્કંટક બને છે અને તેઓ આ જીંદગીમાં જ સુખી થાય છે તેની સાથે જ તેમનું આત્મિક કલ્યાણ પણ સધાય છે.

૧

શીળ

ધર્મના ચાર પ્રકાર—દાન, શીળ, તપ અને ભાવના તેમાં દાનનું વિવેચન કરાઈ ગયુ છે. હવે શીળ સબધી વિચાર કરીએ. શીળનો કેટલાક લોકો શિયળ એવો અર્થ કરે છે તે ખોટુ છે, શીળનો અર્થ ચારિત્ર થાય છે. અલબત્ત, શીળમાં શિયળનો પણ સમાવેશ થઈ જાય છે.

જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર એ મોક્ષમાર્ગ છે. તેમાય પણ મોક્ષનુ અસાધારણ કારણ તો ચારિત્ર જ છે. અનુકૂળ પ્રતિકૂળ નિમિત્તોની હાજરીમાં આત્માને પોતાના સ્વ-ભાવ પરિણામમાં ટકાવી રાખવો તેનુ નામ જ સાચુ ચારિત્ર છે.

અનુકૂળ પ્રતિકૂળ પ્રસગો સિવાય તો સમભાવવાળા પરિણામ ઘણીવાર ઘણા માણસોમાં ઉપલક દૃષ્ટિએ દેખાય છે. પરતુ તેટલા સામાન્ય દેખાવથી ભાવચારિત્ર લેવાની કલ્પના કરવી તે બરાબર નથી. સોનુ કસોટીએ ચડે ત્યારે જ સોનાની પરીક્ષા થાય છે. તેવી જ રીતે અનુકૂળ પ્રતિકૂળ પ્રસગો પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જ ચારિત્રરૂપી સુવર્ણની પરીક્ષા થાય છે.

પરમશાશ્વત સુખની પ્રાપ્તિ માટે શુદ્ધ ચારિત્રની આવશ્યકતા રહે છે. ચારિત્રમાં ઘણા ગુણોનો સમાવેશ થાય છે. તે ગુણોને આત્મામાં ખીલવવા તે ચારિત્રનુ કાર્ય છે.

મનુષ્યોમાં
વિકાસની ભિન્નતા

સર્વ પ્રકારના જીવોમાં ઇંદ્રિયોની અપેક્ષાએ મનુષ્ય એ સંપૂર્ણ વિકસિત જીવ છે. પરતુ આધ્યાત્મિક રીતે તે અપૂર્ણ છે સર્વ મનુષ્યો

એકસરખી રીતે વિકાસ ભૂમિકાપર હોતા નથી. દરેક મનુષ્યની વિકાસ ભૂમિકા અથવા સ્થિતિ જુદી હોય છે. કેટલાક ઉચ્ચ ભૂમિકાએ પહોંચ્યા હોય છે ત્યારે કેટલાક હજુ પ્રાથમિક ભૂમિકામાં જ રવડતા હોય છે.

એ પ્રમાણે જુદી જુદી વિકાસ અવસ્થાવાળા અથવા જુદી જુદી વિકાસશ્રેણિવાળા મનુષ્યો માટે વિકાસ માર્ગ જુદા જુદા હોવા જોઈએ. બધાય માટે એક જ માર્ગ નિશ્ચિત કરવામા આવે તે જેઓ પ્રથમિક સ્થિતિમાં છે તેઓ આગળ વધેલાઓ સાથે સમાનગતિએ ચાલી શકે નહિ અને પાછા પડી જાય. તેથી નિરૂત્સાહી બની જાય.

તેથી જુદી જુદી અવસ્થાવાળા દરેક મનુષ્ય સરળતાથી વિકાસ માર્ગમા આગળ વધી શકે તેવી જાતનો વિકાસ માર્ગ ધર્મે બતાવ્યો છે.

બે વિકાસશ્રેણિ

ધર્મે વિકાસક્રમના ચૌદ વિભાગ પાડેલા છે. તેને ચૌદ ગુણસ્થાન કહે છે. પરતુ આચારના હિસાબે ધર્મે બે વિભાગ પાડેલા છે—(૧) સર્વ વિરતિ એટલે સર્વ જાતની માયામમતાથી, પરિગ્રહથી અને કષાયોથી વિરતિ. આવી સર્વવિરતિ સાધુઓથી જ પાળી શકાય. તેથી સર્વ વિરતિ ધર્મ સાધુઓ માટે જ છે.

ગૃહસ્થનો દેશવિરતિ ધર્મ

દેશવિરતિ એટલે અમુક અશે વિરતિ. સસારી મનુષ્ય જે અવસ્થામા હોય તે અવસ્થા પ્રમાણે તે અમુક અશે વિરતિ પાળી શકે તેથી તે આંશિક વિરતિને દેશ વિરતિ કહેવામા આવે છે. મનુષ્યની અવસ્થા અથવા સ્થિતિને અનુસરીને તેને દરેક આચારમાં, દરેક નિયમમાં. અમુક આગાર, અમુક છુટ જોઈએ છે તેથી દેશ વિરતિને આગારધર્મ પણ કહે છે, અને તે શ્રાવકો માટે છે.

સદાચરણથી આધ્યાત્મિક વિકાસ સાધી શકાય છે તેથી શ્રાવક માટે ધર્મે બાર જાતના સદાચાર ઠરાવ્યા છે. તેને બાર વ્રત કહેવામાં

આવે છે. વ્રત એટલે નિયમ અથવા પ્રતિજ્ઞા. તે પ્રતિજ્ઞામા જેટલુ ન પાળી શકાય તેવું લાગે તેટલી છુટ રાખી તે વ્રત, નિયમ કે પ્રતિજ્ઞા લઈ શકાય છે, એ રીતે સદાચારના આ બાર નિયમો, વ્રતો દરેક જુદી જુદી અવસ્થાના સસારી મનુષ્યને એટલે ગૃહસ્થને ઉપયોગી થઈ શકે છે.

જૈન ધર્મ એ સર્વશ્રેષ્ઠ ધર્મ છે. માનવ જીવનને આત્મસાધના દ્વારા ઉચી કક્ષાએ લઈ જવાનું તેમા સુઘટિત નિરુપણ કરવામા આવ્યુ છે. જૈન દર્શને માનવોની વૃત્તિઓનુ સ્વચ્છદ વિહરણ થતુ અટકાવવા માટે ૧૨ વ્રતો મૂકયા છે. એ વ્રતો વ્યવહાર ધર્મનુ નિરુપણ છે, વ્યવહાર ધર્મ એ નિશ્ચય ધર્મની ઉચી શ્રેણીએ ચડવાનુ પહેલુ પગથીઉ છે.

નીતિમય જીવન જીવવાની દૃષ્ટિએ વ્રતોનું પાલન અત્યાવશ્યક છે. વ્રત એ જીવનને સ્વચ્છદતામા પડી જતું અટકાવવા માટેની લગામ છે. અને એવી લગામ પ્રત્યેક માનવના જીવનમા હોવી જોઈએ. આજનું લોક માનસ પોતાના જીવન ઉપર કોઈ જાતના અકુશને સ્વીકારવાની ના પાડે છે એ એકદર રીતે ઠીક નથી.

આવા માનસને લીધે અનેક પતિત્વના રિવાજનો પ્રસાર પાશ્ચાત્ય સમાજમાં થઈ રહ્યો છે. આ જ માનસને લીધે સયુક્ત કુટુંબની ભાવના મૃતપ્રાય દશામા આવી પહોંચી છે. આ જ માનસને લીધે જનનાંકુશ (બર્થ-કન્ટ્રોલ)નાં સાધનો શોધાયાં છે. આ અકુદરતી પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન કરવાની જરૂરિયાત ઉભી થઈ છે તેનું કારણ એ જ છે કે માનવ આજે પોતાના જીવન ઉપર કોઈ પણ જાતનો અકુશ રાખવા માગતો નથી.

નિરંકુશ જીવન જીવનાની લાલસા જ તેને વ્રત નિયમના બધન સ્વીકારવા દેતી નથી આજે માનવીને કોઇ પણ જાતનુ અકુશ ખપતું નથી, માબાપ કે વડીલોનું અકુશ તે ચાહતો નથી, ખાવાપીવાનું બધન તેને ગમતું નથી, હરવાફરવા પ્રત્યેનો કોઈ નિયમ તેને સ્વીકાર્ય

નથી. બોલવા ચાલવાની સ્વતંત્રતા (કે સ્વચ્છંદતા!) ઉપર કોઈ જાતનો કાપ તેને કબૂલ નથી.

કોઇ અફાટ સાગરમા સ્વચ્છંદ રીતે વિહરી રહેલી નૌકા સાગર-જળ ઢાંકયા ખડકમાં અથડાઈ નાશ પામે તેવી રીતે આ સ્વૈરવિહારની વૃત્તિ માનવના જીવનને વિનાશને માર્ગે નોતરી રહી છે. એમાં કાંઇ સંદેહને કારણુ નથી.

જીવન નૌકાનો નાશ આ રીતે વહોરી લેવો એ માનવજીવનને નિરર્થક રીતે ગુમાવવા જેવું છે. માટે મનુષ્યે પોતાના જીવનને સ્વચ્છંદે વિહરવા દેવાને બદલે તેના ઉપર સુયોગ્ય અંકુશ મુકવો જોઈએ. એ તો સામાન્ય સમજની વાત છે કે પાપ એ સર્વ દુઃખોનું કારણુ છે. અને સ્વૈરવિહારથી પાપ કર્મ જરૂર બંધાય છે. માટે સુખની ઇચ્છાવાળા મનુષ્યે વ્રત નિયમ રૂપી અંકુશ રાખવો જોઈએ.

નિયમની આવશ્યક્તા

આત્મવિકાસ સાધવા ઇચ્છનારે મનનો નિગ્રહ કરવાની સૌથી પહેલી જરૂર છે. મનને અયોગ્ય માર્ગે જતુ રોકવાની શકિત કેળવવી જોઈએ અને મનની દૃઢતા સાધવી જોઈએ. તેને માટે વ્રત નિયમ ધારવાની જરૂર રહે છે.

હેતુ કે જ્ઞાન વિનાના આચારની અથવા વ્રત નિયમની ખાસ કાંઈ કિંમત નથી. આત્મ વિકાસ માટે, આત્માના કલ્યાણુ માટે વ્રત લેવામાં આવે તે જ્ઞાનપૂર્વક સમજીને પાળવાં જોઈએ.

નિયમો બે પ્રકારના હોય છે—(૧) નિષેધાત્મક અને (૨) વિધાનાત્મક.

નિષેધાત્મક નિયમમાં ત્યાગની મહત્તા રહે છે ત્યારે વિધાનાત્મકમાં વિશિષ્ટ કર્મ કરવાનો આગ્રહ હોય છે.

આત્મકલ્યાણની દૃષ્ટિથી જોઈએ તો વ્રત નિયમોની દરેક મનુષ્ય

માટે આવશ્યકતા છે. વ્રત નિયમના પાલન વિના કોઈ મનુષ્યની ઉન્નતિ કે ઊર્ધ્વગતિ થઈ શકતી નથી. વ્રતોમાં ઉન્નતિ માટેના જરૂરી સયમ અને સદ્‌ગુણોનો સમાવેશ થઈ જાય છે.

કોઈ અમુક વસ્તુનો ઉપયોગ આપણે જીવનમા કરતા ન હોઈએ છતાં તે વસ્તુ નહિ વાપરવાનો નિયમ, પ્રત્યાખ્યાન લેવામા ન આવે તો તે વસ્તુ ઉપરના મમત્વને લઈને તેનુ બધુ ય પાપકર્મ આવવાનુ તો ચાલુ જ રહેવાનું. જેમ તળાવમાં જળનો પ્રવાહ આવતો અટકાવવા માટે બધની જરૂર પડે છે તેવી રીતે આત્મામા આશ્રવ (પાપ)નો પ્રવાહ આવતો અટકાવવા માટે પ્રતિબધ, વ્રત નિયમ, પ્રત્યાખ્યાનની જરૂર છે.

દુનિયામાં ભોગોપભોગની ઘણી વસ્તુઓ હોય છે તે સર્વ ભોગવવામાં આવતી નથી. છતા મનુષ્યની તે ઉપરની તૃષ્ણા તો બની રહે છે. તે તૃષ્ણાનો નિરોધ ન થાય ત્યાં સુધી સતોષનો ગુણ પ્રગટે નહિ અને સતોષ ન હોય ત્યાં સુધી પાપનો આસ્રવ સતત ચાલુ રહે છે. માટે નિયમની જરૂર રહે છે.

માણુસ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે નિયમ, પ્રતિબધ કરી શકે. અમુક પ્રસગ માટેની કે અમુક જાતની જરૂરીઆત માટેની છુટ રાખી વ્રત પ્રતિજ્ઞા લઈ શકે કે જેથી જેટલે અશે પ્રતિજ્ઞા હોય તેટલે અશે મન ભટકતુ બધ થાય એટલે અશે પાપકર્મ આવતુ અટકે.

આ ઉપરથી વાચક વ્રત નિયમની જરૂરીઆત સમજી શકશે. તેમ જ સસારમાં જીવન વ્યવહાર ચલાવતાં છતાં વ્રત નિયમ પાળી શકાય છે તે પણ સમજી શકશે. કારણ કે પોતાને જીવનમા જરૂર પડતી છુટ રાખીને દરેક વ્રત નિયમ લઈ શકાય છે.

ગૃહસ્થ ધર્મના બે પ્રકાર

ગૃહસ્થોએ પાળવાનો ધર્મ તે ગૃહસ્થધર્મ. ગૃહસ્થાશ્રમની આદર્શતા ગૃહસ્થ ધર્મના પાલનમા સમાયેલી છે. તે ગૃહસ્થ ધર્મ બે પ્રકારનો કહેલો છે—तत्र गृहस्थधर्मोऽपि द्विविधः सामान्यतो विशेषतश्चेति —શ્રીહરિભદ્રસૂરિ.—એટલે—

૧. સામાન્ય ગૃહસ્થ ધર્મ.

૨. વિશેષ ગૃહસ્થ ધર્મ.

જે ધર્મ બધાને ઉદ્દેશીને સામાન્ય રૂપે રહેલો છે અને જેનું પાલન સર્વ સાધારણ સદ્દગૃસ્થો માટે શક્ય છે તે સામાન્ય ગૃહસ્થ ધર્મ છે. તેમાં માર્ગાનુસારીપણાના ગુણોનો સમાવેશ થાય છે તેથી આગળ જેઓ સત્ય જ્ઞાન પૂર્વક પાંચ અણુવ્રત, ત્રણ ગુણવ્રત અને ચાર શિક્ષાવ્રત મળી બાર વ્રતોનુ પોતપોતાની શક્તિ અનુસાર પાલન કરે છે તે વિશેષ ગૃહસ્થ ધર્મ છે.

સામાન્ય ગૃહસ્થ ધર્મ

માર્ગાનુસારીના ૩૫ બોલ

અનાદિકાળથી જીવ મોહમાયામાં રચ્યોપચ્યો રહીને નિરકુશપણે વર્તતો આવ્યો છે. હવે તેને ધર્મ અને નીતિ તરફ વાળવા માટે શ્વેતામ્બર પૂર્વાચાર્યોએ માર્ગાનુસારીપણાના કેટલાક નિયમો બતાવ્યા છે. શ્રી હરિભદ્રસૂરિજીએ માર્ગાનુસારીના લગભગ ૪૪ બોલ (નિયમો) બતાવેલા છે. તે ઉપરથી શ્રી હેમચદ્રાચાર્યે પાંત્રીશ બોલ (નિયમો) નિયત કર્યા છે અને તે તેમણે તેમના યોગશાસ્ત્રમાં વર્ણવેલા છે. આ નિયમો પાળીને અને તે નિયમો પ્રમાણેના ગુણો ધારણ કરીને અનુસરવાથી મનુષ્યમાં માણસાઈ પ્રગટ થાય છે.

સસાર વ્યવહાર શાંતિપૂર્વક અને સુખપૂર્વક તો જ ચાલી શકે કે જો મનુષ્ય અનીતિ છોડી નીતિપૂર્વકનો વ્યવહાર રાખે. માર્ગાનુસારીના પાંત્રીશ બોલ અબુધ સસારીજનોને નીતિને માર્ગે દોરે છે, તેથી તેને ધર્મનુ જ્ઞાન થાય છે અને તે ધર્માચરણ કરવા પ્રવૃત્ત થાય:છે.

લગ્ન-ગૃહસ્થાશ્રમ, સસાર વ્યવહારની શરૂઆત 'લગ્નથી થાય છે. ગૃહસ્થાશ્રમમાં લગ્ન અતિ મહત્વની વસ્તુ છે. તેથી તે સારી રીતે યોજાયલું હોવું જોઈએ. તેથી પૂર્વાચાર્યોએ કહ્યું છે કે:—

(૧) સમાન કુળ શીળવાળા પણુ અન્ય ગોત્રીની સાથે લગ્ન કરવુ. પતિ પત્ની સમાન ગુણુવાળા હોય તો ગૃહસ્થાશ્રમ સુખ રૂપ ચાલી સફળ નીવડે છે.

ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેણી કરણી માટે નિયમો બતાવ્યા છે કે—

(૨) સારા પાડોશવાળા સ્થાનમાં રહેવુ.

(૩) ઉપદ્રવવાળા સ્થાનનો ત્યાગ કરવો.

(૪) અજીર્ણ હોય ત્યાં સુધી ભોજન કરવુ નહિ.

(૫) પથ્યાપથ્યનો વિચાર કરી વખતસર ભોજન કરવુ.

(૬) સ્થિતિ અનુસાર વેષ ધારણુ કરવો.

ધનોપાર્જન–જીવન વ્યવહાર ચલાવવા માટે મુખ્ય આવશ્યકતા ધનની રહે છે. જીવનની દરેક જરૂરીઆત ધનથી જ ખરીદી શકાય છે તેથી પૂર્વાચાર્યે નિયમ બતાવેલ છે કે—

(૭) ન્યાયથી ધન ઉપાર્જન કરવુ અને

(૮) આવકના પ્રમાણુમાં ખર્ચ કરવો.

મનુષ્યે પોતાની આજીવિકા પેદા કરવા માટે પોતે જ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. બીજાના દાન કે દયા ઉપર આધાર રાખવો ન જોઈએ. કારણુકે તે પરાધીનતા છે અને તેની નૈતિક તેમજ માનસિક રીતે ઘણી ખરાબ અસર થાય છે અને આજીવિકા નીતિથી ઉપાર્જન કરવી જોઈએ. અને આજીવિકા પ્રમાણે જ પોતાનુ ખર્ચ રાખવુ જોઈએ. આવક કરતા ખર્ચ વધારે કરવાથી બીજા ઉપર આધાર .રાખવો પડે છે ને તે સારૂ નથી.

નીતિનિયમો—આ પ્રમાણે રહેલી કરણી તથા ધનોપાર્જન સંબધી નિયમો બતાવ્યા. પછી મનુષ્યે પોતાનું વર્તન નીતિધર્માનુસાર રાખવુ જોઈએ તે માટે પણુ નિયમો બતાવેલા છે તે આ પ્રમાણે—

(૯) કોઈના અવર્ણવાદ બોલવા નહિ.

(૧૦) નિંદનીય કાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ ન કરવી.

(૧૧) પરસ્પર વિરોધ ન આવે તેમ ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રણ વર્ગને સાધવા.

(૧૨) દેશના પ્રસિદ્ધ આચારોનુ પાલન કરવું.

(૧૩) દેશ તથા કાળ વિરુદ્ધ આચારનો ત્યાગ કરવો.

(૧૪) કાર્યના પ્રારભમા પોતાના બળાબળનો વિચાર કરવો.

(૧૫) પોષણ કરવા યોગ્ય જનોનું પોષણ કરવુ.

(૧૬) દરેક કાર્યમાં પૂર્વાપર વિચાર કરવો.

(૧૭) કૃત્યાકૃત્યના તફાવતના વિશેષ પ્રકારે જ્ઞાતા થવું.

સદાચારના નિયમો—વ્યવહારમાં અનેકની સાથે સંબધમાં આવવુ પડે છે તેમની સાથે પણ સારૂં વર્તન રાખવુ જોઈએ. તેને માટે પણ નિયમો બતાવેલા છે કે—

(૧૮) હમેશાં સારા આચરણવાળા સાથે સબધ રાખવો.

(૧૯) અતિથિ, દીન પુરૂષોનો યોગ્યતા પ્રમાણે સત્કાર કરવો.

(૨૦) ગુણીજનોનો પક્ષપાત કરવો.

(૨૧) લોકોની પ્રીતિ મેળવવી.

(૨૨) સારા પુરૂષના આચારની પ્રશસા કરવી.

અને **સારા ગુણો કેળવવા** માટે—

(૨૩) પાપનો ડર રાખવો.

(૨૪) માતાપિતાની સેવાભક્તિ કરવી.

(૨૫) વ્રત અને જ્ઞાનથી મોટા હોય તેની સેવા કરવી.

(૨૬) બુદ્ધિના આઠ ગુણ કેળવવા.

(૨૭) કદાગ્રહ ન કરવો.

(૨૮) કૃતજ્ઞ થવુ.

(૨૯) લજ્જાવાન રહેવુ.

(૩૦) દયા રાખવી.

(૩૧) શાંત સ્વભાવવાળા થવું.

(૩૨) પરોપકાર કરવામાં તત્પર રહેવુ.

(૩૩) કામ, ક્રોધ આદિ છ આંતર શત્રુઓને જીતવા.

(૩૪) ઇંદ્રિયોને વશ રાખવી.

માનસિક બળ—આ બધા ગુણો કેળવવા માટે માનસિક બળની જરૂર પડે છે. અને તે માનસિક બળ ધર્મજ્ઞાનથી વિશેષ કરીને પ્રાપ્ત થાય છે માટે—

(૩૫) નિરતર ધર્મનુ શ્રવણ કરવુ.

આ પ્રમાણે માર્ગાનુસારીના પાંત્રીશ બોલ, નિયમો શ્વેતાંબર પૂર્વાચાર્યોએ કહેલા છે તેનુ વિગતવાર વિવેચન આ સભા તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલ અને પૂ. મુનિશ્રી રત્નચંદ્રજી મહારાજનાં લખેલ "માર્ગાનુ-સારીના પાંત્રીશ બોલ" પુસ્તકમાં આપેલ છે તેથી તેનું અહિ વિવેચન કરેલ નથી. તો તે પુસ્તક વાંચી જવા વિનતિ છે. આ પાત્રીસ બોલનું આચરણ કરવાથી મનુષ્યમાં ગૃહસ્થના વિશેષ ધર્મનું આરાધન કરવાની શકિત આવે છે.

દિગંબર મતે
શ્રાવકના ચૌદ ગુણ

માર્ગાનુસારીના ગુણને મળતા જ દિગબરોમાં શ્રાવકના ચૌદ ગુણ બતાવેલા છે. દેશવિરતિ સાગાર ધર્મ આચરનાર શ્રાવકના 'ચૌદ' ગુણો ધર્મામૃત પુસ્તકના કર્તા પડિત શ્રી આશાધરજીએ બતાવ્યા છે તે પણ જાણવા સમજવા જેવા હોવાથી અત્રે આપ્યા છે—

शार्दूल विक्रीडित छंद

न्यायोपात्तधनो यजन् गुणगुरून् सद्गीस्त्रिवर्गं भजन्
नन्योन्यानुगुणं तदर्हगृहिणीस्थानालयो ह्रीमयः ।
युक्ताहारविहार आर्यसमितिः प्राज्ञः कृतज्ञो वशी
शृण्वन् धर्मं विधिं दयालुरघभीः सागरधर्मं चरेत् ॥ ११ ॥

અર્થ

૧. **ન્યાયોપાત્તધન**—ન્યાયથી ધનનુ ઉપાર્જન કરવુ. સ્વામીદ્રોહ, મિત્ર દ્રોહ, વિશ્વાસઘાત, ચોરી વગેરે નિંદનીય અન્યાયોથી ધન ઉપાર્જન કરવું નહિ. એવા અન્યાયોને મનમાં પણ પેસવા દેવા નહિ. અન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલુ ધન લાંબો વખત ટકી શકતુ નથી. પણ થોડા વખતમાં મૂળ સહિત નાશ પામે છે. ન્યાયથી પ્રવર્તનારને સહાય કરનારા મળી આવે છે પણ અન્યાયથી ચાલનારને સગો ભાઈ પણ છોડી દીએ છે.

૨. **ગુણગુરુનું પૂજન**—સદાચાર, સૌજન્ય, ઉદારતા, સભ્યતા, સ્થિરતા, પ્રિય ભાષણ વગેરે આત્મગુણોની પૂજા એટલે બહુમાન પ્રશસા કરવી, ગુરુ એટલે માતા, પિતા, આચાર્ય આદિની સેવા અભ્યુત્થાન, પ્રણામ આદિથી માન આપવું. તેમ જ જેઓ ગુણથી ગુરુ એટલે અધિક હોય તેમને પણ યથાયોગ્ય સન્માન આપવું.

લોકાપવાદથી ડરવુ, દીનદુઃખીને સહાય કરવામાં આદર રાખવો, કૃતજ્ઞતા, દાક્ષિણ્ય, ચતુરાઈવાળુ સભ્ય વર્તન ઇત્યાદિ સદાચાર કહેલા છે.

૩. **સદ્ગી**—સદ્ગી એટલે સારી વાણીવાળો, પ્રશસ્ત વાણી બોલનારો, પારકી નિંદા, કઠોરતા વગેરેથી રહિત મધુરભાષી.

પારકી નિંદા કુથલી કરવાથી અને પોતાનાં વખાણુ કરવાથી નીચગોત્ર બધાય છે. તેથી ભવોભવ નીચ ગોત્રમાં જન્મ થાય છે.

૪. **ત્રિવર્ગ સેવન**—ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રણ વર્ગની જેમ પરસ્પર વૃદ્ધિ થાય એ રીતે તેને સેવવા. એ ત્રણ વર્ગ એકબીજાને ઘાત ન કરતાં મદદ કરનારા થાય એ રીતે તે તે કાર્યમાં પ્રવર્તવુ.

૫. **ગૃહિણી સ્થાનાલય**—ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રણે વર્ગને યોગ્ય ગૃહિણી, સ્થાન અને આવાસવાળો. ત્રણે વર્ગને સાધવામાં મદદ કરે એવી કુલીન અને ગુણવાન પત્નીવાળો, ધર્માદિ સાધવાની અનુકૂળતા થાય તેવા ઘરવાળો.

ગૃહપતિ આવતાં ઉભા થઈ સન્માન આપવુ, તેમની સાથે ભાષણ કરવામાં નમ્રતા, દૃષ્ટિ નીચી રાખવી, યોગ્ય આસન આપવુ, તેના સૂતા પછી સૂવુ અને તેનાથી વહેલા ઉઠવુ એ સર્વ કુળવાન સ્ત્રીના સિદ્ધાંત ધર્મો કહેલા છે.

૬. **હ્રીમય**—હ્રીમય એટલે લજ્જાવાન. ખોટા કામ કરવાથી શરમાય એવો શરમાળ પ્રકૃતિવાળો.

૭. **યુક્ત આહારવિહાર કરનારો**—શાસ્ત્રમાં નિષેધ કરેલ તેને છોડી દઈને યોગ્ય આહાર વિહારનો આચાર પાળનારો.

૮. **આર્ય સમિતિ**—સત્સગ. આર્ય સજ્જન પુરૂષોની સાથે સોબત સગતિ કરનારો, લુચ્ચા, ધૂર્ત, હરામખોર, હલકા, ભાંડ, નટ વગેરેની સોબત ન કરે.

૯. **પ્રાજ્ઞ**—સારાસારનો વિચાર કરી શકે એવા જ્ઞાનવાળો.

આવુ ફળ મળે છે, આવી જાતની ક્રિયા છે, આ તેનાં સાધન છે, આ પ્રમાણે તેનો ક્રમ છે, આટલો તેમાં વ્યય કરવો પડે તેમ છે, આ તેનુ અનુષગિક ફળ છે, આ મારી દશા કે વર્તમાન સ્થિતિ છે, આ મારો સાચો મિત્ર છે, આ શત્રુ છે, આ પ્રયત્ન કરવા માટે યોગ્ય દેશકાળ છે. એવા વિચાર સહિત કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરે તે બુદ્ધિમાન, સમજુ, પ્રાજ્ઞ માણસ છે.

૧૦. **કૃતજ્ઞ**—પોતાના ઉપર કોઈએ કરેલા ઉપકારને ભૂલે નહિ કે ગોપવે નહિ પણ બરાબર યાદ રાખે અને માન્ય કરે.

૧૧. **વશી**—ઇષ્ટ પદાર્થમાં આસક્તિ ન રાખે અને અનિષ્ટ પદાર્થ પ્રત્યે અણગમો ન રાખે. સ્પર્શન આદિ ઇંદ્રિયોના વિકારોને રોકે અને કામ, ક્રોધ, લોભ, મદ, મત્સર અને મોહ એ છ અંતરંગ શત્રુઓને જીતે. એમ ઇંદ્રિયો તથા મનને વશ રાખનારો હોય તે વશી.

૧૨. **ધર્મવિધિને સાંભળનારો**—ધર્મ એટલે સ્વર્ગાદિ અભ્યુદય અને મોક્ષનો ઉપાય. તે ઉપાય કરવાની રીત આગમ અનુસાર નિર્ણિત થઈ હોય તે ધર્મની વિધિ. તેને હમેશાં સાંભળનારો.

જે ભવ્ય, પોતાને માટે હિતકારી શું છે તેનો વિચાર કરનારો હોય, સસારના નરકાદિ દુઃખોથી અત્યંત ભય પામ્યો હોય, સુખનો અભિલાષી હોય, સુશ્રુષા, શ્રવણ આદિ બુદ્ધિના આઠ વૈભવવાળો હોય, સાંભળેલાનો બરાબર વિચાર કરીને યુક્તિ અને આગમથી નિર્બાધ સિદ્ધ થયેલા દયામય કલ્યાણકારી ધર્મને ગ્રહણ કરનારો અને મિથ્યા આગ્રહથી રહિત હોય તે જીવ ધર્મ કથા શ્રવણનો અધિકારી હોવાથી ઉપદેશને યોગ્ય છે. તે ધર્મની વિધિને સાભળનારો શ્રાવક કહેવા યોગ્ય છે.

૧૩. **દયાળુ**—દુઃખીના દુઃખ દૂર કરવાની ઇચ્છા એ દયાનું લક્ષણ છે. દયાને આચરનારો તે દયાળુ. 'ધર્મનું મૂળ દયા' એવુ ભગવાનનું વચન છે તેથી દયાને જરૂરતી જાણવી.

જેવા પોતાના પ્રાણ પોતાને પ્રિય છે તેમ સર્વ જીવોને પણ તેમના પ્રાણ પ્રિય છે, એમ પોતાના દાખલા ઉપરથી સમજી શ્રાવક પ્રાણી માત્ર ઉપર દયા રાખે, પોતાને માટે જે પ્રતિકુળ લાગે તેવું શ્રાવક અન્ય પ્રત્યે ન આચરે.

આજીવિકાનો અભાવ, વ્યાધિ, શોક આદિથી દુઃખી હોય તેને યથાશક્તિ મદદ કરે તેમ જ કીડા ને કીડી જેવાં પ્રાણીને પણુ પોતાની સમાન જાણે, તેને આત્મારૂપ જાણી હણે નહિ.

૧૪. **અઘભીરુ**—અઘ એટલે પાપ. અઘભીરુ એટલે પાપ કરવાથી ડરનારો. ચોરી, મદ્યપાન, આદિ પાપનુ આ ભવ અને પરભવમા મળનારું દૃષ્ટ અદૃષ્ટ ફળ છે તે જાણીને પાપ કરવાથી દૂર રહેનારો.

ગૃહસ્થના લક્ષણુ

વળી શ્રી હરિભદ્રસૂરિજીએ શ્રાવક ધર્મવિધિ પ્રકરણુની ગાથા ૪ થી ૭માં ગૃહસ્થના લક્ષણુ આ પ્રમાણે જણાવ્યા છે—

૧. **અર્થી**—વિનીત પોતાની મેળે સામે આવેલો અને ધર્મનો જિજ્ઞાસુ.

૨. **સમર્થ**—ધર્મમા ધીર, નિર્ભય અને સ્થિર, અડગ.

૩. **શાસ્ત્રઅનિષિદ્ધ**—૧. બહુમાન, ૨. વિધિતત્પરતા અને ૩. ઔચિત્યવાન.

૧. **બહુમાનયુક્ત** ધર્મકથા પ્રિય, નિંદા નહિ સાંભળનારો, નિંદકની દયા કરનારો, તત્ત્વમાં ચિત્તની એકાગ્રતાવાળો અને અને તત્ત્વો જાણવાની અત્યત ઇચ્છા ધરાવનારો.

૨. **વિધિતત્પરતાવાળો**—ગુરુનો વિનય, કાળે ક્રિયા, ઉચિત આસન, યુક્ત સ્વર અને પાઠમા ઉપયોગ, એ બધી વિધિ કરવામા આદરવાળો

૩. **ઔચિત્યવાન**—લોકપ્રિય, અનિંદિત ક્રિયા કરવાવાળો, સકટમા ધૈર્ય રાખનાર, યથાશક્તિ ત્યાગવાળો અને લબ્ધલક્ષ્ય વગેરે ઔચિત્યને સાચવનારો.

આવી યોગ્યતાવાળો ગૃહસ્થ સામાન્ય ધર્મનો અધિકારી છે.

ગૃહસ્થનો વિશેષ ધર્મ

ગૃહસ્થ શ્રાવકનો વિશેષ ધર્મ એટલે માર્ગાનુસરીપણાથી માંડીને સર્વવિરતિ સાધુ થવાની સ્થિતિ સુધીનો શ્રાવકનો ઉન્નતિક્રમ. આ વિશેષ ધર્મને ધારણ કરવાને યોગ્ય અથવા આ ઉન્નતિક્રમમા આગળ વધવાને-યોગ્ય ગૃહસ્થમાં કેવા ગુણો હોવા જોઈએ તે ધર્મરત્ન પ્રકરણમાં, શ્રાદ્ધ વિધિ પ્રકરણ વગેરે ગ્રંથોમાં બતાવ્યુ છે. ધર્મ રત્ન પ્રકરણમા ૫-૬-૭ ગાથામાં ધર્મગ્રહણ યોગ્ય શ્રાવકના એકવીશ ગુણ નીચે પ્રમાણે બતાવ્યા છે.

શ્રાવકના એકવીશ ગુણ

૧ **અક્ષુદ્ર**—ઉતાવળીઓ કે છીછરો નહિ પણ ઉદાર, ધીર અને ગંભીર.

૨. **રૂપવાન**—કોઈપણ અવયવમાં ખોડ વિનાનો, પાંચેય ઇંદ્રિયોથી પરિપૂર્ણ અને સમર્થ શરીરવાળો.

૩. **પ્રકૃતિસૌમ્ય**—સ્વભાવથી જ પાપકર્મ નહિ કરનારો. શાંતસ્વભાવથી બીજાઓ પણ ઉપશમનુ કારણ અને તેવો સૌમ્ય પ્રકૃતિવાળો.

૪. **લોકપ્રિય**—નિંદા, જુગાર, શિકાર વગેરે શાસ્ત્રોમાં કહેલા લોક-વિરૂદ્ધ કાર્યોને નહિ કરનારો અને દાન, વિનય આદિ ગુણયુક્ત કે જેથી તે લોકપ્રિય બને.

૫. **અક્રૂર**—પ્રશસ્ત ચિત્તવાળો, કષાય કલેશ વિનાનો, ચિત્તમાં પ્રસન્ન રહેનારો.

૬. **ભીરૂ**—આલોક પરલોકના દુઃખોથી તથા અપયશ, કલંકથી ડરનારો પાપભીરૂ હોય.

૭. **અશઠ**—વિશ્વાસનુ પાત્ર કોઈને નહિ ઠગનારો ધર્મમાં શ્રદ્ધાવાન હોય.

૮. **સુદાક્ષિણ્ય**—પોતાનું કામ પડતુ મૂકીને પણ બીજાનુ કામ કરી આપે તેવો ચતુરાઈયુક્ત હોય.

૯. **લજ્જાળુ**—અયોગ્ય કાર્યો કરતાં લજ્જા પામનારો અને અંગીકાર કરેલા કાર્યને પૂર્ણ કરનારો.

૧૦. **દયાળુ**--દુઃખી, દરિદ્રી ધર્મ રહિત વગેરે પ્રાણીઓ પ્રત્યે અનુકંપા ધરનારો.

૧૧. **મધ્યસ્થ દૃષ્ટિવાળો**—રાગદ્વેષ રહિત, યથાશસ્થિત વસ્તુતત્ત્વનો વિચારક હોય, ઉપદેશમા વિવેકવાળો, નિષ્પક્ષપાતી.

૧૨. **ગુણરાગી**—ગુણ, ગુણીનો પક્ષપાત કરનાર, નિર્ગુણીની ઉપેક્ષા કરન.ર, પ્રાપ્ત ગુણની રક્ષામાં તથા નવા ગુણની પ્રાપ્તિમાં ઉદ્યમવાળો.

૧૩. **સત્કથક**—ધર્મ કથાની રુચિવાળો અને વિકથામા અરુચિવાળો.

૧૪. **સુપક્ષયુક્ત**—આજ્ઞાંકિત, ધર્મી, સદાચારી અને ધર્મ કાર્યોમા સહાયક પરિવારવાળો.

૧૫. **સુદીર્ઘદર્શી**—સૂક્ષ્મ વિચારપૂર્વક જેનું પરિણામ સુંદર જણાય તેવાં કાર્યો કરનારો.

૧૬. **વિશેષજ્ઞ**—પક્ષપાત વિના વસ્તુના ગુણદોષને યથાર્થ સમજનારો.

૧૭. **વૃદ્ધાનુગ**—નાના કે મોટા શુદ્ધ બુદ્ધિવાળા સદાચારી હોય તે વૃદ્ધ કહેવાય તેવા વૃદ્ધ ઉત્તમ પુરુષની સેવા કરનારો અને તેમની શિખામણને અનુસરનારો.

૧૮. **વિનીત**—ધર્મનુ મૂળ વિનય છે એમ સમજી અધિક ગુણીનો વિનય કરનારો.

૧૯. **કૃતજ્ઞ**—બીજાએ કરેલા ઉપકારને વિસરે નહિ. પ્રત્યુપકારની ભાવનાવાળો.

૨૦. **પરહિતાર્થકારી**—બીજાનુ હિત, પરોપકાર કરવાવાળો.

નોંધ—દાક્ષિણ્યગુણવાળો પ્રાર્થના કરનાર પ્રત્યે ઉપકાર

કરનારો હોય અને આ ગુણવાળો પ્રાર્થના વિના સ્વભાવથી જ પરહિત કરનારો હોય. એમ બને ગુણમા ભેદ સમજવો.

૨૧. લબ્ધલક્ષ્ય—ચતુર, ધર્મવ્યવહારને જલ્દી સમજનારો. જેને સહેલાઈથી ધર્માનુષ્ઠાન શીખવી શકાય તેવો.

આ એકવીશ ગુણવાળાને ઉત્તમોત્તમ જૈન ધર્મ ગ્રહણ કરવાને યોગ્ય કહેલ છે, આ એકવીશ ગુણોરૂપી રત્નોની શ્રેષ્ઠ સંપત્તિ જેની પાસે હોય તે શ્રાવક અને સાધુ એમ બને પ્રકારના ધર્મને ગ્રહણ કરવા શક્તિમાન બને છે એટલે કે શ્રાવકધર્મ તેમ જ સાધુધર્મ એ બનેની પ્રાપ્તિમાં આ એકવીશ ગુણો સૌથી પહેલાં જરૂરી છે.

દિગંબર મતે
શ્રાવકના એકવીશ ગુણ

પંડિત શ્રી બનારસીદાસજી શ્રાવકના ૨૧ ગુણ તેમના કવિતામાં નીચે પ્રમાણે વર્ણવે છે.

કવિતા

લજ્જાવંત દયાવંત પ્રતીતવંત
પરદોષકો ઢકૈયા પર ઉપકારી હૈ;
સૌમ્ય દૃષ્ટિ ગુણગ્રાહી, ગરિષ્ટ સબકોં ઇષ્ટ,
સિષ્ટ પક્ષી મિષ્ટવાદી દીરઘ વિચારી હૈ,
વિશેષજ્ઞ રસજ્ઞ કૃતજ્ઞ તજ્ઞ ધરમજ્ઞ,
ન દીન ન અભિમાની મધ્યવ્યહારી હૈ,
સહજ વિનીત પાપ ક્રિયાસોં અતીત ઐસો,
શ્રાવક પુનીત ઈકવીસ ગુણધારી હૈ.

—પંડિત બનારસીદાસજી

અર્થ

(૧) લજ્જા,
(૨) દયા,
(૩) પ્રસન્નતા,
(૪) શ્રદ્ધા,
(૫) પરના દોષને ઢાંકવા,
(૬) પરોપકાર,
(૭) શાંત સૌમ્યદૃષ્ટિ,
(૮) ગુણગ્રાહકતા,
(૯) સહનશીલતા,
(૧૦) સર્વપ્રિયતા,
(૧૧) મિષ્ટ મધુર વચન,
(૧૨) સત્યપક્ષી, (સત્યપ્રત્યે, સત્પુરૂષ પ્રત્યે પક્ષપાત),
(૧૩) દીર્ઘ વિચાર,
(૧૪) વિશેષજ્ઞ,
(૧૫) શાસ્ત્રજ્ઞાનની મર્મજ્ઞતા,
(૧૬) કૃતજ્ઞતા,
(૧૭) તત્ત્વજ્ઞતા,
(૧૮) ધર્મજ્ઞતા,
(૧૯) દીનપણું નહિ તેમ અભિમાનપણુ નહિ, એવુ મધ્યવ્યવહારીપણુ
(૨૦) સ્વાભાવિક વિનય,
(૨૧) પાપાચરણથી રહિતતા.

એ પવિત્ર એકવીશ ગુણધારી શ્રાવક હોય.

શ્રાવક ધર્મ
પાળવાનું ફળ

શ્રી સૂત્રકૃતાંગ સૂત્ર ૧-૨-૩, ૧૩માં કહ્યું છે કે—

मारं पिअ आवसे नरे, अणुपुव्वं पाणेहिं सजए ।
समता सव्वत्थ सुव्वते, देवाणं गच्छे स लोगयं ॥

જે પુરૂષ ઘરમાં નિવાસ કરીને પણ શ્રાવક ધર્મ પાળીને ક્રમશઃ પ્રાણીઓની હિંસાથી નિવૃત્ત થાય છે તથા સર્વ પ્રાણીઓમા સમભાવ રાખે છે તે સુવ્રતી પુરૂષ દેવલોકમા જાય છે.

શ્રાવકના વિશેષ ધર્મને અથવા ઉન્નતિ ક્રમને અગીયાર વિભાગમાં વહેચી નાખવામાં આવેલ છે અને તેને શ્રાવકની અગીયાર પ્રતિમા (પડિમા) કહેવામાં આવે છે.

શ્રાવકની અગિયાર પ્રતિમા

શ્રાવકની અગીયાર પડિમા અથવા પ્રતિમા સંબંધી પહેલો ઉલ્લેખ ઉપાસક દશાંગ સૂત્રમાં આવે છે. આનંદ શ્રાવકના અધિકારમાં આનંદ શ્રાવકે અગીયાર પ્રતિમા અંગીકાર કરી હતી તેનું વર્ણન તેમાં કરેલ છે.

પડિમા અથવા પ્રતિમા એટલે પ્રતિજ્ઞા અથવા અભિગ્રહ એવો અર્થ થાય છે.

તે પછી પ્રતિમાની વિગત દશાશ્રુતસ્કંધ સૂત્રમાં આપેલી છે તે વિગત પણ બહુ ટુંકી છે. પરંતુ તે પછીના આચાર્યોએ તેમના ગ્રંથોમાં વિશેષ વિગતો આપેલી છે.

આ અગીયાર પ્રતિમાના નામ, ક્રમ અને વિગત સંબંધી શ્વેતાંબર ગ્રંથો તેમ જ દિગંબર ગ્રંથોમાં થોડો થોડો ફરક દેખાય છે. શ્વેતાંબર પ્રમાણે અને દિગંબર પ્રમાણે અગીઆર પ્રતિમાઓ નીચે પ્રમાણે છે—

શ્વેતાંબર પ્રમાણે	દિગંબર પ્રમાણે
૧. દર્શન પ્રતિમા.	૧. દર્શન પ્રતિમા.
૨. વ્રત પ્રતિમા.	૨. વ્રત પ્રતિમા.
૩. સામાયિક પ્રતિમા.	૩. સામાયિક પ્રતિમા.
૪. પૌષધોપવાસ પ્રતિમા.	૪. પૌષધોપવાસ પ્રતિમા.
૫. કાયોત્સર્ગ પ્રતિમા અથવા દિવામૈથુન ત્યાગ પ્રતિમા.	૫. સચિત ત્યાગ પ્રતિમા.
૬. બ્રહ્મચર્ય પ્રતિમા.	૬. રાત્રિભોજન ત્યાગ પ્રતિમા.
૭. સચિત્ત ત્યાગ પ્રતિમા.	૭. બ્રહ્મચર્ય પ્રતિમા.
૮. આરંભ ત્યાગ પ્રતિમા.	૮. આરંભ ત્યાગ પ્રતિમા.

૯. ભૃતક ત્યાગ પ્રતિમા	૯. પરિગ્રહ ત્યાગ પ્રતિમા.
૧૦. ઉદ્દિષ્ટ ત્યાગ પ્રતિમા.	૧૦. અનુમતિ ત્યાગ પ્રતિમા.
૧૧. શ્રમણુભૂત પ્રતિમા.	૧૧. ઉદ્દિષ્ટ ત્યાગ પ્રતિમા.

પરતુ શ્વેતાંબર ગ્રથ **આવશ્યક ચૂર્ણિ**માં નીચે પ્રમાણે અગીઆર પ્રતિમા બતાવેલી છે—

૧ થી ઉપર ૪ પ્રમાણે જ.	૮. બ્રહ્મચર્ય પ્રતિમા.
૫. રાત્રિભોજન ત્યાગ પ્રતિમા.	૯. આરભ ત્યાગ પ્રતિમા.
૬. સચિત્ત ત્યાગ પ્રતિમા.	૧૦. ભૃતકત્યાગ પ્રતિમા.
૭. દિવામૈથુન ત્યાગ પ્રતિમા	૧૧. ઉદ્દિષ્ટ ત્યાગ પ્રતિમા.

પહેલી ચાર પ્રતિમાના નામ તથા ક્રમ શ્વેતાંબર દિગબરમાં એકસરખા જ છે તેમજ વિગતમાં પણ કાંઈ ફરક નથી.

શ્વેતાંબરમાં કાયોત્સર્ગ પ્રતિમાની અદર જ રાત્રિભોજન ત્યાગનો સમાવેશ કરેલ છે, પરતુ આવશ્યક ચૂર્ણિમા રાત્રિભોજન ત્યાગ પ્રતિમા જુદી બતાવેલી છે દિગબરમા પણ જુદી બતાવેલી છે. એટલે પાંચમી રાત્રિભોજન ત્યાગ પ્રતિમા રાખીએ તો કાંઈ ખોટુ નથી. દિવામૈથુન ત્યાગ અને કાયોત્સર્ગને મૂળ વિગત પ્રમાણે રાત્રિભોજન ત્યાગમાં સમાવેશ જ છે એટલે તેને જુદી બતાવવાની જરૂર રહેતી નથી.

બીજો ફરક નવમી પ્રતિમામા છે. શ્વેતાબરમાં નવમી ભૃતક ત્યાગ પ્રતિમા છે ત્યારે દિગબરમા પરિગ્રહ ત્યાગ પ્રતિમા છે. વળી દિગબરમા દશમી અનુમતિ ત્યાગ પ્રતિમા છે ત્યારે શ્વેતાબરમાં અનુમતિ ત્યાગ પ્રતિમા જુદી બતાવી નથી. પણ તેનો સમાવેશ નવમી ભૃતક ત્યાગ પ્રતિમામાં કરેલ છે. દિગબરમા પરિગ્રહ ત્યાગ પ્રતિમા બતાવેલી છે ત્યારે શ્વેતાબરમાં તેનું નામ જ નથી. પરતુ ગર્ભિત રીતે શ્વેતાંબરોએ પરિગ્રહ ત્યાગને ભૃતક ત્યાગ પ્રતિમામા સમાવેલ હશે એમ સમજાય છે.

પરિગ્રહ ત્યાગ એ એક જરૂરી વ્રત છે. પાંચ અણુવ્રતમા પણ પાંચમુ અપરિગ્રહવ્રત છે. તેથી પરિગ્રહ ત્યાગ પ્રતિમા જુદી બતાવવી તે ઠીક લાગે છે. જેમકે સામાયિક અને પૌષધનો બાર વ્રતમાં સમાવેશ થઈ જાય છે છતાં પ્રતિમા તરીકે જુદી જુદી બતાવેલી છે તે પ્રમાણે પરિગ્રહ ત્યાગ પણ જુદી હોય તે જરૂરી લાગે છે. કારણકે બાર વ્રત કરતાં અહિઆ અલગ પ્રતિમા વિશેષપણે પાળવામાં આવે છે.

ભૃતક ત્યાગ અને અનુમતિ ત્યાગનો પૂર્વાચાર્યોએ વિગત પ્રમાણે એક જ પ્રતિમામાં સમાવેશ કરેલો છે. તેથી તે બન્નેને એક જ પ્રતિમા તરીકે રાખવી તે ઠીક લાગે છે.

છેલ્લે શ્વેતાંબરમાં ઉદ્દિષ્ટ ત્યાગ અને શ્રમણભૂત એમ દશમી અને અગીઆરમી તરીકે બે પ્રતિમા બતાવેલ છે. ત્યારે શ્વેતાંબરની આવશ્યક ચૂર્ણિમાં તેમ જ દિગંબરમાં શ્રમણભૂતનો સમાવેશ ઉદ્દિષ્ટ ત્યાગમાં કરેલો છે. વાસ્તવિક રીતે ઉદ્દિષ્ટ ત્યાગથી શ્રમણભૂત બની જ જાય છે. એટલે તે બન્નેની ઉદ્દિષ્ટ ત્યાગ તરીકે એક જ પ્રતિમા બતાવવી એ જ યોગ્ય છે.

એટલે હવે અગીઆર પ્રતિમા નીચે પ્રમાણે નક્કી થાય છે—

૧. દર્શન પ્રતિમા.

૨. વ્રત પ્રતિમા.

૩. સામાયિક પ્રતિમા

૪. પૌષધ પ્રતિમા.

૫. રાત્રિભોજન ત્યાગ પ્રતિમા અથવા કાયોત્સર્ગ અથવા દિવામૈથુન ત્યાગ પ્રતિમા.

૬. સચિત્ત ત્યાગ પ્રતિમા.

૭. બ્રહ્મચર્ય પ્રતિમા.

૮. આરંભ ત્યાગ પ્રતિમા.

૯. પરિગ્રહ પ્રતિમા.

૧૦. ભૃતક ત્યાગ અને અનુમતિ ત્યાગ પ્રતિમા.

૧૧. ઉદ્દિષ્ટ ત્યાગ અને શ્રમણભૂત પ્રતિમા.

પ્રતિમાનો ક્રમ :

જેમ ચૌદ ગુણસ્થાન તે સાધકની દશા પ્રમાણે તેની ઉન્નતિ પ્રમાણે ચૌદ વિભાગ છે તેમ શ્રાવકના ઉન્નતિ ક્રમ માટે અગીઆર પ્રતિમા છે. આ અગીઆર પ્રતિમા તે અગીઆર શ્રેણી છે. તે શ્રાવકના આત્માને ઉચે ચઢાવી સાધુની કોટિમા મૂકી દીએ છે.

જુદા જુદા પુસ્તકોમાં જુદા જુદા ક્રમ છે એટલે શ્રાવકની અનુકૂળતા પ્રમાણે પ્રતિમાનો ક્રમ રાખી શકાય.

પ્રતિમાનો વિધિ :

આ અગીઆર પ્રતિમામાં શ્રાવક જેમ જેમ વધતા જાય તેમ તેમ તે ચારિત્રમાં આગળ વધતા જાય છે. કારણ કે અગાઉની પ્રતિમાના નિયમો ચાલુ રાખવા ઉપરાંત તે પછીની પ્રતિમાના નિયમ લેવાય છે. જેમકે બીજી પ્રતિમા લેતી વખતે પહેલી પ્રતિમાના નિયમ ચાલુ રહે છે. ત્રીજી પ્રતિમા લેતી પહેલી બે પ્રતિમાના નિયમો ચાલુ રહે છે એ રીતે અગીઆરમી પ્રતિમા લેતી વખતે અગાઉની દશેય પ્રતિમાના નિયમ ચાલુ રખાય છે.

પ્રતિમાનો સમય અથવા કાળ :—

દરેક પ્રતિમા કેટલા વખત સુધી પાળવી તેનું ચોકકસ ધોરણ નથી. તેનો પણ પ્રતિમાધારી શ્રાવકની અનુકૂળતા ઉપર મુખ્ય આધાર છે.

એટલે કે ઓછામાં ઓછો એક દિવસ પાળી શકે અને શકિત તેમજ અનુકૂળતા પ્રમાણે બે ત્રણ ચાર કે ઉત્કૃષ્ટ જેટલામી પ્રતિમા હોય તેટલા મહિના તે પ્રતિમા પાળી શકે. એટલે પહેલી પ્રતિમા એક મહિનો, બીજી પ્રતિમા બે મહિના, ત્રીજી પ્રતિમા ત્રણ મહિના એમ ચડતાં ચડતા અગીઆરમી પ્રતિમા અગીઆર મહિના પાળી શકાય. આનંદ શ્રાવકે સમય પ્રમાણે દરેક પ્રતિમા પાળી હતી.

શ્વેતાંબર ગ્રંથ જેવા કે 'જ્ઞાનદીપિકા', 'ધર્મસંગ્રહ' વગેરેમાં જેટલામી પ્રતિમા હોય તેટલા મહિનાનો તે પ્રતિમાનો કાળ ઠરાવ્યો છે. પરંતુ એવો ખાસ નિયમ નથી, કારણ કે તે તે પ્રતિમામાં દૃઢતા થવા માટે જરૂરના કાળમાં વ્યકિતગત ફેર પડે છે.

ઉપવાસ :—

આનંદ શ્રાવકે પહેલી પ્રતિમા એકાંતરા ઉપવાસથી, બીજી પ્રતિમા છઠ છઠના ઉપવાસથી, ત્રીજી પ્રતિમા અઠમ અઠમના ઉપવાસથી એમ ચડતા ચડતા અગીઆરમી પ્રતિમા અગીઆર અગીઆર ઉપવાસથી કરી હતી. પરંતુ અત્યારે એ પ્રમાણે પ્રતિમાધારી શ્રાવક ઉપવાસ કરી શકે તે સંભવિત નથી તેથી પૂર્વાચાર્યોએ ઉપવાસ ઉપર ભાર મૂકયો નથી. જેમની જેવી શકિત હોય તે પ્રમાણે એકાસણું, ઉપવાસનો તપ કરે. પણ ઉપવાસ કરવા જોઈએ એવું બંધન નથી.

આ પ્રતિમાઓનાં પાલનથી સામાન્ય શ્રાવક કરતા પ્રતિમાધારી શ્રાવક અસંખ્યાત ગણી ગુણ શ્રેણી વડે આત્મશુદ્ધિ કરે છે. એટલે તે પ્રમાણે અસંખ્યાત ગુણ પાપ કર્મોનો ક્ષય કરે છે. અને આ પ્રતિમાઓના નિર્મળ આરાધનાના ફળરૂપે ચરિત્ર મોહનીય કર્મનો ક્ષયોપશમ થવાથી આત્માને સંયમગુણ સ્થાનકની પ્રાપ્તિ થાય છે અર્થાત્ છેવટે મુનિપણું ગ્રહણ કરી શકે છે.

આ પ્રતિમાનો સમય પૂરો થયા પછી પ્રતિમાધારી એ સર્વ

પ્રતિમાઓની આરાધના ચાલુ રાખે અથવા તો મુનિપણુ અગીકાર કરે. તે તેના મન અને શરીરની સ્થિતિ ઉપર આધાર રાખે છે.

આ પ્રતિમાઓનુ આરાધન વ્રતધારી શ્રાવક કરી શકે છે તેમ અવ્રતી શ્રાવક પણુ આરાધન શરૂ કરી શકે છે. કારણુ બીજી પ્રતિમાથી તો વ્રતધારી થવુ જ પડે છે. આનદ શ્રાવકે સમકિત સહિત ચૌદ વર્ષ સુધી બાર વ્રતનુ પાલન કર્યા પછી કુટુબ જ્ઞાતિ આદિ સબધીઓને જમાડી, મોટા પુત્રને ઘરનો ભાર સોંપી નિવૃત્ત થઈ, સર્વની આજ્ઞા લઈ, પોતાને માટે આહારપાણી આદિ બનાવવાનો નિષેધ કરી, સાધુ સમાન વેષ ધારણુ કરી, રાત્રિદિવસ પ્રમાદ સામે ઝઝુમી, પૌષધર્મશાળામા રહીને અગીઆર પ્રતિમાનુ આરાધન કર્યું હતુ.

આનદ શ્રાવકની અગીઆર પડિમાનો કાળ સાડા પાંચ વર્ષનો છે. પડિમામાં વિધિયુકત તપ કરવાથી આનદ શ્રાવકનુ શરીર શુષ્ક બની ગયુ હતુ. માંસ તથા લોહી પ્રાય તપથી બળી ગયાં હતા પરતુ આત્મા શુદ્ધ બની ગયો હતો. તેમણે એક માસનો સથારો કર્યો અને શુદ્ધ પરિણામથી અવધિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હતુ.

પહેલી
દર્શન પ્રતિમા

શ્રાવકની અગીઆર પ્રતિમાઓ શુદ્ધ રીતે પાળવા ઇચ્છનારે સૌથી પહેલાં આ દર્શન પ્રતિમામા આઠ મૂળ ગુણોને સ્પષ્ટપણે ધારણુ કરવા જોઈએ. કારણુ કે આ મૂળ ગુણો પાયા રૂપ છે. મકાન ચણનાર તેનો પાયો મજબૂત બનાવે તો જ મકાન ટકી શકે તેવી રીતે આઠ મૂળ ગુણધારી શ્રાવકનુ મન મજબૂત બનવાથી તે આ અગીઆર પ્રતિમાઓ સહેલાઈથી પાળી શકે.

આઠ મૂળ ગુણ

આઠ મૂળ ગુણોના નામમા જુદા જુદા આચાર્યોમા મતભેદ છે. છતાં નીચેના આઠ ગુણો દરેક શ્રાવકમા હોવા જોઈએ એટલુ તો

બધા ય સ્વીકારે છે તેથી તે સર્વમાન્ય આઠ ગુણોને સ્વીકારીને અત્રે નોંધીએ છીએ. નીચેની આઠ વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવાથી આઠ મૂળ ગુણ પ્રગટે છે.

૧. મદ્ય, દારૂ.	૫. પાચ ઉદ્દબર ફળ.
૨. માંસ.	૬. જુગાર.
૩. મધ.	૭. રાત્રિભોજન.
૪. માખણ.	૮. અણગળ પાણી.

મદ્ય આદિ ઉપરની આઠેય વસ્તુઓમાં આસક્તિ રૂપ ભાવહિંસા છે. અને તેમા જીવોને થતી પ્રાણહાનિરૂપ દ્રવ્યહિંસા છે. એમ દ્રવ્ય અને ભાવ એ બને પ્રકારે હિંસાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

હવે તે આઠેયનુ વિગતથી સ્પષ્ટીકરણ કરીને બતાવવામાં આવે છે.

૧. મદ્ય, દારૂ—દારૂના એક બિંદુમાં એટલા જીવ હોય છે કે તે જો ફેલાય તો ત્રણ લોકને ભરી દીએ અને મદ્યપાનથી મનુષ્ય આલોકના તથા પરલોકના શ્રેયથી ભ્રષ્ટ થાય છે. દારૂ મનને મૂઢ અને મૂર્ચ્છિત કરનાર હોવાથી અને દુર્ગતિનુ કારણ હોવાથી આલોકમાં તથા પરલોકમાં અહિત કરનાર એવા દારૂનો સજ્જનોએ હમેશા ત્યાગ કરવો જોઈએ. અગ્નિના એક તણખાથી જેમ ઘાસની આખી ગજીનો નાશ થાય તેમ વિવેક, સયમ, જ્ઞાન, સત્ય, શૌચ, દયા, ક્ષમા વગેરે સર્વ ગુણો એક ફક્ત મદ્યપાનથી નાશ પામે છે.

મદ્ય આદિને સેવનાર સ્ત્રીને સેવવાથી અથવા તેની સાથે ભોજન આદિનો સસર્ગ કરવાથી શ્રાવકની અપકીર્તિ થવાની સાથે તેના વ્રતને હાનિ પહોંચે છે. માટે તેવી સ્ત્રીનો સસર્ગ કરવો નહિ.

વળી સર્વ પ્રકારના અથાણાં, રાતદિવસ મળી ૨૪ કલાક ઉપરાંત રાખેલાં દહી, છાશ અને ફૂગ આવી ગયેલ ભડકુ, દહીવડાં વગેરે ખાવાથી વ્રતને હાનિ પહોંચે છે માટે તે ખાવા નહિ.

૨. **માંસ**—પોતાની મેળે મરણ પામેલા પશુના માંસને ખાનાર કે સ્પર્શ કરનાર પણ હિંસક જ છે. કારણ કે રાંધેલી કે કાચી માંસની પેશીઓ, એક એક શરીરમાં અનંત જીવો સાથે ઉત્પન્ન થાય અને સાથે મરે એવા સાધારણ શરીરવાળા નિગોદના સમૂહને ઉત્પન્ન કરનારી હોય છે. જીવતા પશુને મારીને તેનુ માંસ ખાવામાં તો હિંસા છે જ પરંતુ પોતાની મેળે મરી ગયેલ પશુનુ માંસ ખાવામાં પણ હિંસા છે.

જેઓ પોતાના માસની પુષ્ટિને માટે અન્યનુ માંસ ખાય છે તેઓ જ પ્રાણીના ઘાતક છે. કારણ કે માંસ ભક્ષક ન હોય તો પ્રાણીનો વધ કોણ કરે ? માંસનાં સ્વાદથી લુબ્ધ દુષ્ટ બુદ્ધિ દેહધારીઓની ડાકણ જેવી બુદ્ધિ અન્ય દેહધારીને હણવા માટે પ્રવર્તે છે.

માંસ ભક્ષણમા લોલુપતાપૂર્વક આસક્તિ કરનાર નરક જેવી દુર્ગતિમાં જાય છે તથા સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે અને માંસ ભક્ષણના ત્યાગમાં રત રહેનાર સુગતિ પ્રાપ્ત કરે છે.

વનસ્પતિ, અનાજ વગેરે એકેન્દ્રિયના શરીર ચરબી, રક્ત, હાડકાં વગેરેથી રહિત છે તેથી તે માંસ નથી.

૩. **મધ**—મધ બનાવનાર માખી, ભમરા, મશક આદિ પ્રાણીઓના સમૂહના ઘાતથી પ્રાપ્ત થતુ અને રસ ચૂસીને વમન કરેલ હોવાથી તેમ જ વાઘરી વગેરેએ એઠુ કરેલુ હોવાથી અત્યંત અશુચિ એવા મધનુ એક બિંદુ માત્ર ખાનાર પણ જે પાપ બાંધે છે તે સાત ગામ બાળવાથી લાગતા પાપ કરતાં પણ અધિક છે એમ જ્ઞાનીઓ કહે છે.

'અહિંસક મધ' કે જેમા ટપકેલુ મધ ગ્રહણ કરાય છે અથવા મધપુડામાથી માખીઓને ઉડાડી મૂકીને લેવાય છે તેમાં પણ મધને આશ્રયે રહેલા ઇંડાં તેમ જ સૂક્ષ્મ પ્રાણીઓના ઘાતથી હિંસા છે

ફૂલોના એક પછી એક સમૂહમાથી રસ પીને માખીઓ તેને વમે છે તે મધ ઉચ્છિષ્ટ છે તેને ધાર્મિક પુરુષો ખાતા નથી. રેચ,

એનીમા, નેત્રાંજન વગેરેમા પ્રતિમાધારીને મધનો ઉપયોગ કરવો નહિ તેમ જ મહુડાં વગેરે ફૂલોનો ઉપયોગ કરવો નહિ.

૪. **માખણ**—મધની પેઠે માખણ ખાવાનુ પણ છોડે. કારણકે તેમાં બે મુહૂર્ત કાળ પછી નિરતર ઘણા મોટા પ્રમાણમાં જીવોના સમૂહ સમૂર્છિમપણે ઉત્પન્ન થાય છે.

૫. **ઉદુંબર**—જેમાંથી દૂધ જેવો રસ નીકળે એવા ક્ષીરવૃક્ષને ઉદબર કહે છે. પીપળાના ટેટા, વડના ટેટા, ઉમરડાં, અજીર અને કઠુમ્બર એ પાચ ઉદબર ફળને લીલા ખાનાર, તેમાં રહેલા ત્રસજીવોને હણે છે. અને સૂકા ખાનાર રાગભાવના સબધથી પોતાના આત્માને હણે છે. મધ વગેરેમાં જે રાગભાવ થાય તે જ ભાવહિસા અથવા આત્મઘાત છે.

એ પાચે ય ફળોમા સ્થૂળ ત્રસજીવો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે અને સૂક્ષ્મ જીવો તો અનત હોય છે તે આગમથી (સૂત્ર ઉપરથી) જણાય છે. અનત જીવોનો ઘાત કરનાર એવાં ઉદબર ફળમા આસકત ચિત્તવાળા-ઓની સરખામણી અમુક સખ્યાવાળા જીવ મારીને આજીવિકા કરનાર ધીવર અથવા માછીમાર સાથે કરી શકાતી નથી.

૬. **જુગાર**—સર્વ અનર્થને વિસ્તારનાર, નિર્લોભતાને મથી નાખનાર માયાનુ ઘટ અને ચોરી તથા અસત્યનું સ્થાનક એવુ જુગારનું વ્યસન દૂરથી જ ત્યાગવુ જોઈએ.

૭. **રાત્રિભોજન** અને

૮. **અણગળ પાણી**નો ઉપયોગ મદ્ય આદિના ઉપયોગ સમાન સદોપ હોવાથી ધાર્મિક જનો તેનો ત્યાગ કરે છે.

આ પ્રમાણે જેમણે મદ્ય આદિ મહાપાપોનો જીવનપર્યંતનો ત્યાગ કરવારૂપ આઠ મૂળ ગુણને ધારણ કર્યા છે અને જે સમ્યકત્વથી શુદ્ધ બુદ્ધિવાળો છે. અને જે જૈનધર્મમાં શ્રદ્ધાવાન છે તે જૈનધર્મની શ્રુતિને યોગ્ય થાય છે.

હવે આપણે દર્શન પ્રતિજ્ઞા માટે દર્શન સંબંધી વિચાર કરીએ.

દર્શનનો અર્થ

દર્શનનો અર્થ જોવુ એનો થાય છે. સામાન્યત. પ્રાણિમાત્રનો, જીવમાત્રનો જોવાનો સ્વભાવ હોય છે. કોઈ ચક્ષુથી જુએ છે, કોઈ અચક્ષુથી દેખે છે પરતુ અહીયા "આત્મભાવથી જોવુ તે દર્શન" એવો અર્થ થાય છે મિથ્યાત્વભાવથી જોવૂ તે મિથ્યા દર્શન છે, અને સમ્યક્ત્વ ભાવથી જોવુ તે સમ્યગ્દર્શન છે. અહીયાં **સમ્યક્ત્વ દર્શનનો** સબંધ છે.

પાંચ લબ્ધિ

શાસ્ત્રમા સમ્યગ્દર્શન અથવા સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત થતાં પહેલા પાંચ લબ્ધિ હોય એમ કહ્યું છે—(૧) ક્ષયોપશમ લબ્ધિ, (૨) વિશુદ્ધિ લબ્ધિ, (૩) દેશનાલબ્ધિ (૪) પ્રાયોગ્યલબ્ધિ અને (૫) કરણલબ્ધિ. તેની ટૂકી વિગત અહી આપેલી છે. તેની વિશેષ વિગત આ પછીના 'પચલબ્ધિ' નામના પ્રકરણમા આપેલી છે.

૧. ક્ષયોપશય લબ્ધિ—જેના હોવાથી તત્ત્વવિચાર થઈ શકે એવો જ્ઞાનાવરણ આદિ કર્મોનો ક્ષયોપશમ થાય અર્થાત્ ઉદયકાળને પ્રાપ્ત સર્વઘાતી સ્પર્ધકોના નિષેકોના ઉદયનો અભાવ તે ક્ષય તથા ભાવિ કાળમાં ઉદય આવવા યોગ્ય કર્મોનુ સત્તારૂપ રહેવુ તે ઉપશમ. એવી દેશઘાતી સ્પર્ધકોના ઉદય સહિત કર્મોની અવસ્થા તેનુ નામ ક્ષયોપશમ છે. તેની જે પ્રાપ્તિ થવી તે ક્ષયોપશય લબ્ધિ છે.

૨. વિશુદ્ધિ લબ્ધિ—મોહનો મદ ઉદય આવવાથી મદકષાયરૂપ ભાવ થાય કે જેથી તત્ત્વવિચાર થ' શકે તે વિશુદ્ધિ લબ્ધિ છે.

૩. દેશના લબ્ધિ—શ્રી જિનેશ્વર દ્વારા ઉપદેશેલા તત્ત્વનુ ધારણ થવુ, તેનો વિચાર થવો તે દેશના લબ્ધિ છે સત્યપુરુપનો યોગ થાય, બોધ સાંભળે અથવા સત્શાસ્ત્ર આદિથી બોધ ગ્રહણ થાય એમ બોધની

બાહ્ય સામગ્રી અને તે દ્વારા બોધ ગ્રહણ કરવાની શકિત પ્રગટ થાય તે દેશના લબ્ધિ કહેવાય છે.

૪. પ્રાયોગ્ય લબ્ધિ—આયુષ્યકર્મ વર્જીને બીજા કર્મોની પૂર્વસત્તા ઘટી અતઃ ક્રોડાક્રોડી સાગર પ્રમાણ રહી જાય તથા નવીન બંધ પણ અંતઃક્રોડાક્રોડી સાગર પ્રમાણના સંખ્યાતમાભાગમાત્ર થાય, તે પણ એ લબ્ધિ કાળથી માંડીને ક્રમથી ઘટતોજ જાય અને કેટલીક પાપ-પ્રકૃતિઓનો બંધક્રમથી ઘટતો જાય ઇત્યાદિ યોગ્ય અવસ્થા થવી તેનું નામ પ્રયોગ્ય લબ્ધિ છે.

૫. કરણ લબ્ધિ :—આ લબ્ધિમાં સમ્યકત્વ અવશ્ય થાય જ એવો નિયમ છે. પણ તે તો જેને પૂર્વે કહેલી ચાર લબ્ધિઓ થઈ હોય અને અંતર્મુહૂર્ત પછી જેને સમ્યકત્વ થવાનું હોય તેજ જીવને કરણ લબ્ધિ થાય છે.

સમ્યગ્‌દર્શનનું સ્વરૂપ

અરિહંતદેવ દેવ છે, નિર્ગ્રન્થ ગુરુ છે, દયા, અહિંસા, તપ, સંયમ એ ધર્મ છે એ સંક્ષિપ્ત સમ્યગ્દર્શનનું સ્વરૂપ છે.

સામાન્યતઃ જીવાદિ નવતત્ત્વનું સ્વરૂપ જેવું સર્વજ્ઞ દેવે જાણ્યું છે, જોયું છે તેના પર યથાર્થ શ્રદ્ધા કરે તે સમ્યગ્દૃષ્ટિ સમક્તિ શ્રાવક છે. આ શ્રાવક આસ્તિકવાદનો સંપૂર્ણ સ્વીકાર કરે છે, શ્રદ્ધા કરે છે. જીવાદિ પદાર્થ મૃત્યુ પછી પરલોકમાં જાય છે, અને તેની પ્રજ્ઞા બુદ્ધિ પણ આસ્તિક છે. આસ્તિકવાદી દર્શન સમકિતી શ્રાવકો સ્વયં પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયોના ઉદયથી સાધુ યોગ્ય ક્રિયા કરી શકતા નથી. પરંતુ દરેકને ક્રિયા કરવાનું કહે છે. કૃષ્ણ અને શ્રેણિક મહારાજાની જેમ.

આસ્તિકવાદી આસ્તિક પ્રજ્ઞ છે, આસ્તિક દૃષ્ટિ છે, સમ્યગવાદી છે, મોક્ષવાદી છે, પરલોકવાદી છે. તે માને છે કે લોક છે, પરલોક છે, માતા છે, પિતા છે, અરિહંત છે, ચક્રવર્તી છે, વાસુદેવ છે, સુકૃત છે, દુષ્કૃત છે. તેના ફળ છે, અશુભ ફળ ભોગવવા નરક સ્થાન છે,

શુભ ફળ ભોગવવા માટે સ્વર્ગાદિ સ્થાન છે, તેથી નારકી છે, દેવ છે, મોક્ષ છે. આ સર્વના અસ્તિત્વનો સ્વીકાર કરે છે, તેનું સ્થાપન કરે છે.

કોઈ જીવને કદી પૂર્વબંધ આયુષ્ય કે મહેચ્છાના કારણે નરકમાં પણ જવું પડે તો જીવ શુક્લપક્ષી હોવાથી ઉત્તરગામી નરકમાંથી નીકળી સુલભ બોધિ હોય છે. તેથી ફરીથી તેને મહેચ્છા હોતી નથી, તે નરકનું આયુષ્ય બાંધતો નથી કે નરકમાં જતો નથી. એ ક્રિયાવાદી સમ્યગ્દૃષ્ટિ શ્રાવક છે.

મહેચ્છા રહિત સ્વેચ્છાવાળો નરકાદિક આયુષ્યનો અબંધક સમ્યગ્દૃષ્ટિ શ્રાવક કેવળ એક વૈમનિક દેવના આયુષ્યનો અધિકારી છે. ત્યાંથી નીકળી દેશવ્રત અથવા સર્વવ્રત સ્વીકારી તેનું પાલન કરે છે. અને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે

સમ્યગ્દૃષ્ટિ શ્રાવક પ્રથમ દર્શન પડિમા–પ્રતિમા–અભિગ્રહ આદરે છે. તે હમેશાં સમ્યગ્દર્શન (તત્ત્વોમા) ઉપયોગવાળો રહે છે. તે શંકાદિ દોષોથી રહિત હોય છે. રાયાભિયોગાદિના પ્રતિબંધનો ઉચ્છેદ કરી તત્ત્વોનું જ અવલંબન કરી પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરે છે તેનું કારણ શાસ્ત્રકારોએ બતાવ્યું છે કે તેને દયા ક્ષમા આદિ સર્વ ધર્મમાં રુચિ હોય છે. અર્થાત્ તે સર્વ ધર્મને જાણી આત્મસ્વરૂપમા જ લીન રહે છે.

દર્શન પડિમાધારી શ્રાવકે માધ્યસ્થ ભાવના અવલંબનમા દૃઢ થવું જરૂરી છે માધ્યસ્થ ભાવ જ સત્યનો શોધક છે અને સત્યને પ્રાપ્ત કરે છે, નહિતર સત્યથી વંચિત રહેવાનો અંદેશો રહે છે. તેથી સમ્યગ્વાદ ગ્રહણ કરવો અત્યાવશ્યક છે. સંસારચક્રમાં અનેક વાદ છે. સામાન્યરૂપે બે જ વાદ પ્રસિદ્ધ છે, તે આસ્તિકવાદ અને નાસ્તિકવાદ.

દર્શન પડિમાધારી શ્રાવક સર્વ ધર્મ-ગ્રામ ધર્મ, નગર ધર્મ, રાષ્ટ્ર ધર્મ, પાખંડ ધર્મ, કુળ ધર્મ, ગણ ધર્મ, સંઘ ધર્મ, અસ્તિકાય ધર્મ, શ્રુત ધર્મ અને ચારિત્ર ધર્મ યથાર્થ જાણે છે. ચારિત્ર ધર્મની અધિક રુચિ કરે છે–તે પ્રમાણ સહિત જીવાદિ નવ તત્ત્વોને અને

ષટ્ દ્રવ્યને સાંગોપાંગ જાણે છે. પ્રથમ સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા આસ્તા આદિ ગુણોમાં ઓતપ્રોત બને છે. દેવાદિકની વાંચ્છના કરતો નથી, કે કોઈ ઋધિસિદ્ધિની ઇચ્છા રાખતો નથી.

દર્શન પડિમાધારી શ્રાવક બે જાતના છેઃ—(૧) શ્રાવકના બાર વ્રત ધારણ કર્યા ન હોય તે.

(૨) બીજા દર્શન પડિમાધારી શ્રાવકે દર્શન પડિમા ધાર્યા પહેલાં અણુવ્રત, ગુણવ્રત, શિક્ષા આદિ ધાર્યા હોય છે, પાળતા હોય છે અને ત્યારબાદ દર્શન પડિમાદિ અગિયાર પ્રતિમા ધારવા માટે કુટુંબ અને ગૃહનો ત્યાગ કરી, કુટુંબિકજનોની આજ્ઞા લઈ પૌષધશાળામાં વિધિથી પ્રવેશ કરે છે, અને દર્શન પડિમા ધારણ કરે છે આ દર્શન પડિમાધારી શ્રાવક ઉપરના શ્રાવકની માફક નિરતિચાર રહે છે. દેવાદિકની સહાયતા ઇચ્છતા નથી કે તેમની તરફથી થતા ઉપસર્ગોથી ચલાયમાન બનતા નથી.

" સમ્યગ્દર્શન " તથા " સમ્યકૂત્વ અને મિથ્યાત્વ નામના પુસ્તકો અમારા તરફથી બહાર પડી ગયેલ છે. તેમાંથી સમ્યગ્દર્શનનું સવિસ્તાર સ્વરૂપ જાણી લેવુ.

દેશસંયમ જેવી અગીઆર પ્રતિમાને અપ્રત્યાખ્યાનવરણ કષાયના ક્ષયોપશમથી ક્રમપૂર્વક ધારણ કરનાર શ્રાવક શુભ લેશ્યાની તગતમ્યતાવાળો હોય છે.

છ લેશ્યા

કષાય રંજિત યોગ પ્રવૃત્તિ તે લેશ્યા છે. આત્માને પુણ્યપાપ સાથે લીંપે તે લેશ્યા છે. લેશ્યા છ છે. તેના ભાવો વ્યક્ત કરતુ દૃષ્ટાંત નીચે મુજબ છે.

કોઈ એક વૃક્ષ ઉપર ફળ લચી રહ્યા હતાં. ત્યાં છ જણા જુદી જુદી લેશ્યાવાળા આવ્યા. તેમાં કૃષ્ણ લેશ્યાવાળાએ તો વૃક્ષને મૂળમાંથી ઉખેડવા માંડ્યુ, બીજી નીલ લેશ્યાવાળાએ થડ કાપવા માંડ્યુ, ત્રીજી

કાપોત લેશ્યાવાળાએ મોટી શાખાઓ કાપવા માંડી, ચોથી પીત લેશ્યાવાળાએ કાચાં પાકાં ફળ સહિત નાની શાખાઓ (ડાળીઓ) કાપવા માંડી, પાંચમી પદ્મ લેશ્યાવાળાએ પાકાં ફળ તોડવા માંડ્યાં અને શુક્લ લેશ્યાવાળાએ માત્ર નીચે પડેલા ફળ વીણવા માંડ્યાં.

પહેલા ચાર ગુણસ્થાનમાં શુભ તથા અશુભ બને પ્રકારની મળી ૭ ૭ લેશ્યા હોય છે. ૫, ૬, ૭ એ ત્રણ ગુણસ્થાનમાં પીત, પદ્મ અને શુક્લ એ ત્રણ શુભા લેશ્યા જ હોય છે. ૮ માંથી ૧૩ મા ગુણસ્થાન સુધી માત્ર એક શુક્લ લેશ્યા હોય છે અને છેલ્લુ ચૌદમુ ગુણસ્થાન લેશ્યા રહિત છે.

૧. **કૃષ્ણ લેશ્યા**—રાગદ્વેષરૂપી ગ્રહવાળો, દુરાગ્રહી, દુષ્ટ સ્વભાવવાળો, અનતાનુબંધી જાતિના તીવ્ર ક્રોધ, માન, માયા, લોભથી ગ્રાહ્ય છે. નિર્દય, પશ્ચાત્તાપ રહિત, મદ્યમાસાદિમાં લપટ, ખરાબ આહારમા અથવા લડાઈમા સદા આસક્ત એવો મનુષ્ય કૃષ્ણ લેશ્યાયુક્ત હોય છે.

૨. **નીલ લેશ્યા**—ક્રોધી, માની, માયી, લોભી, રાગી, દ્વેષી, હિસક, ક્રૂર, દુષ્ટ, ચોર, મૂર્ખ, અજ્ઞ, સ્પર્ધા કરનાર, નિદ્રાળુ, કામી, મદ, કૃત્ય અકૃત્યનો વિચાર ન કરનાર મહા મૂર્છા–મમતાવાળો અને મહા આરંભવાળો એવો નીલ લેશ્યાયુક્ત હોય છે.

૩ **કપોત લેશ્યા**—શોક, ભય, મત્સર, અદેખાઈ, પર નિંદામાં તત્પર સદા પોતાની પ્રશસા કરે, કોઈ સ્તુતિ કરે તો બહુ રાજી થાય. લાભઅલાભ તથા સ્વપરના ભેદને ન જાણતો મૂઢ, અહકારરૂપી ગ્રહથી યુક્ત થઈને સર્વ ક્રિયા કરનાર; કોઈ પ્રશસા કરે તો ધણુ આપી દીએ, લડાઈમાં મરવા પણ તત્પર થાય અને પરના યશનો નાશ કરનાર એવો કાપોત લેશ્યાવાળો હોય છે.

૪. **પીતપલેશ્યા (તેજો લેશ્યા)**—સમદષ્ટિ, ઈર્ષાદ્વેષ રહિત, હિતાહિતનો ભેદ વિચારનાર, ઉદાર અને વિચક્ષણ એટલે ચતુર એવો પીત લેશ્યાવાળો મોટા મનવાળો હોય છે.

૫. પદ્મ લેશ્યા—પવિત્રતા અને દાનમાં રત, સરળ, વિનયી, પ્રિયવાદી, 'સજ્જનોની સેવામાં ઉદ્યત અને સજ્જન એવો પદ્મ લેશ્યાવાળો ઉચિત ક્રિયાવાળો હોય છે.

૬. શુક્લલેશ્યા—નિદાન, અહંકાર અને પક્ષપાત રહિત, અશઠ, રાગદ્વેષ રહિત એવો શુક્લ લેશ્યાવાળો હોય છે.

ઉત્તમ સંવેગને પામેલા પ્રતિમાધારી શ્રાવકને પીત (તેજ), પદ્મ અને શુક્લ એ ત્રણ પ્રશસ્ત લેશ્યાઓ અનુક્રમે પ્રાપ્ત થાય છે.

લેશ્યા સબંધી વિશેષ વિગત માટે જિજ્ઞાસુએ શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનુ ૩૪મુ અધ્યયન જોઈ જવુ.

બીજી વ્રત પ્રતિમા

પાંચ અણુવ્રત.

(૧) સ્થૂળ હિંસા વિરમણ.
(૨) સ્થૂળ મૃષા વિરમણ.
(૩) સ્થૂળ અદત્તાદાન વિરમણ.
(૪) સ્થૂળ મૈથુન વિરમણ.
(૫) સ્થૂળ પરિગ્રહ વિરમણ.

ત્રણ ગુણવ્રત.

(૬) દિશા પરિમાણ.
(૭) ઉપભોગ પરિભોગ પરિમાણ.
(૮) અનર્થદંડ વિરમણ.

ચાર શિક્ષાવ્રત.

(૯) સામાયિક વ્રત.
(૧૦) દેશાવકાશિક વ્રત.
(૧૧) પરિપૂર્ણ પૌષધોપવાસ વ્રત.
(૧૨) અતિથિ સંવિભાગ વ્રત.

શ્રાવકની બીજી પ્રતિમા ધારણ કરનારે આ બારેય વ્રત વિધિપૂર્વક ગ્રહણ કરવા જોઈએ.

પ્રતિમા ધારણ કર્યા વિના પણ આ વ્રતો અગીકાર કરી શકાય છે. અને તે પણ શ્રાવકની શક્તિ, સજોગ અનુસાર બારમાથી ગમે તે એક, બે કે વધારે પાળી શકાય તેટલા વ્રત લઈ શકાય છે. બારેય વ્રત પાળી શકે તે બારેય વ્રત લઈ શકે છે.

પરતુ પ્રતિમાધારી શ્રાવકે તો બારેય વ્રત અગીકાર કરવા જોઈએ જ. વળી પ્રતિમાધારી શ્રાવકે પાંચ અણુવ્રત નિરતિચારપણે પાળવા જોઈએ. અને ત્રણ ગુણવ્રત તથા શીક્ષાવ્રત મળી સાત શીળવ્રત યથાશક્તિ પાળવાના છે. પણ તેના અતિચાર પૂરા ટાળી શકાતા નથી તેથી તે ટાળવાનો અભ્યાસ કરવાનો છે.

શ્રી **ધર્મસગ્રહ**ના સમ્ક્ત્વ અધિકારમાં ૨૧મી ગાથામાં કહ્યું છે કે—

न्याय्यश्च सति सम्यक्त्वेऽणुव्रतप्रमुखग्रहः ।
जिनोक्ततत्त्वेषु रुचिः शुद्धा सम्यक्त्वमुच्यते ॥

અર્થ—આત્માને સમ્યક્ત્વે પ્રાપ્ત થયા પછી જ અણુવ્રત, ગુણવ્રત અને શીક્ષાવ્રતરૂપ બાર વ્રત કે તેમાંના ઓછા વધુ વ્રત ગ્રહણ કરવાયુક્ત છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવે કહેલા જીવ અજીવ આદિ કે દેવ ગુરૂ આદિ તત્ત્વોમાં જીવની જે નિર્મળ રુચિ તે સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે.

સમ્યક્ત્વથી જ જીવને સર્વ તત્ત્વોનું સાચુ સ્વરૂપ સમજાય છે. અને તત્ત્વનુ સ્વરૂપ બરાબર સમજાયુ હોય તો જ વ્રત બરાબર નિરતિચાર-પણે પાળી શકાય છે. તેથી જ દર્શન પ્રતિમાને પહેલી મૂકી છે અને તે પ્રતિમા યથાયોગ્ય ધારણ કર્યા પછી જ માણસમા વ્રતને ગ્રહણ કરવાની, યથાયોગ્ય પાળવાની શકિત આવે છે. માટે શ્રાવકને પોતાને વ્રત બરાબર પાળી શકવાની ખાત્રી થાય ત્યારે જ બીજી પ્રતિમાં ધારણ કરવી જોઈએ.

સર્વ અનર્થનું મૂળ મિથ્યાત્વ છે. એ તો જાણીતી વાત છે કે ઉખર ભૂમિમાં બી વાવવામા આવે તો તે ઉગતા નથી. વાવેતર નિષ્ફળ જાય છે તેવી જ રીતે મિથ્યાત્વવાસિત જીવ વ્રત અંગીકાર કરે તો પણ તેને તેનુ યોગ્ય ફળ મળતુ નથી. કારણુ કે જીવ અજીવ આદિનુ મિથ્યાત્વીને જ્ઞાન નહિ હોવાથી તેણે લીધેલા વ્રતને તે યથાર્થ રીતે પાળી શકતો નથી અને તેથી તેને વ્રતનું ફળ મળતું નથી.

સમ્યકૃત્વ એ ગૃહસ્થનો વિશેષ ધર્મ છે. અને સમ્યકત્વથી આરભીને પાંચમા ગુણસ્થાનકના અત સુધી ઉત્તરોત્તર જે જે ગુણો આત્મામાં પ્રગટે તે સર્વે ગૃહસ્થનો વિશેષ ધર્મ છે એમ સમજી લેવુ. **પ્રવચન સારોદ્ધાર**ની ૯૪૦મી ગાથામાં કહ્યું છે કે—

मूलं दारं पइट्ठाणं आहारो मायणं निही ।
दुछक्कस्सावि धम्मस्स सम्मतं परिकित्तियं ॥

અર્થ—દ્વિષટ્ક એટલે પાંચ અણુવ્રત, ત્રણ ગુણવ્રત અને ચાર શીક્ષાવ્રત મળીને બાર વ્રતરૂપ શ્રાવક ધર્મના મૂળ, દ્વાર, પીઠિકા, આધાર, ભાજન અને નિધિ રૂપ સમ્યકત્વ છે.

મૂળ—સમકિત એ ધર્મ વૃક્ષનુ મૂળ છે. મૂળ વિના વૃક્ષ ટકી શકતુ નથી. તેવી રીતે સમકિત વિના ધર્મ ટકી શકતો નથી અને કુતીર્થિકોના મિથ્યાત્વ મતરૂપી પવનથી સમકિતરૂપી મૂળ વિનાનુ ધર્મ વૃક્ષ પડી જાય છે.

દ્વાર—દરવાજા વિના નગરમાં પ્રવેશ થઈ શકતો નથી તેમ સમ્યકૃત્વ વિના ધર્મનગરમા પ્રવેશ થઈ શકતો નથી.

પીઠિકા—પાયો. પાયા વિના મકાન ટકી શકે નહિ તેમ સમકિત રૂપી પાયા વિના ધર્મરૂપી મહેલ સ્થિર રહી શકતો નથી.

આધાર—જેમ મનુષ્યનો આધાર પૃથ્વી છે. મનુષ્ય નિરાધાર રહી શકે નહિ તેમ સમકિતના આધાર વિના ધર્મ ટકી શકે નહિ.

ભાજન—ઘી, દુધ વગેરે રસ રાખવા માટે ભાજન પાત્રની જરૂર છે તેમ સમકિતરૂપ ભાજન વિના ધર્મ રહી શક્તો નથી.

નિધિ—ભડાર. કિમતી વસ્તુઓ તિજોરી ભડારમાંજ સાચવી શકાય છે તેમ સમકિકરૂપી ભડારથીજ ધર્મ સાચવી શકાય છે.

માટે પ્રતિમાધારી શ્રાવકે પહેલાં પોતાનુ સમ્યક્ત્વ દૃઢ કરી લેવું. સમ્યકત્વ દૃઢ થવાની ખાત્રી થયા પછી બીજી પ્રતિમા ધારણ કરવી.

કેટલાકો એવી શકા કરે છે કે સમ્યક્ત્વ કે વ્રત પાળી શકવાની અમારી શક્તિ નથી માટે અમે વ્રત લેતા નથી. આવા શકાશીલ ભાઈઓ એક વાત તદ્દન ભૂલી જાય છે કે શક્તિ એમને એમ આવી જતી નથી. શક્તિને કેળવવી જોઈએ. પ્રયાસ પ્રયત્ન કરવા જોઈએ છે અને એ રીતે આસ્તે આસ્તે ટેવ પડતા શક્તિ જરૂર આવી જાય છે.

શ્રીહરિભદ્રસૂરિજી તેમના રચેલા **પંચાશક** ગ્રથમાં રહેલા પચાશકમાં ૩૫ થી ૩૮ ગાથામા સમ્યક્ત્વ અને વ્રતોમાં સ્થિરતા કે તેના પરિણામની પ્રાપ્તિ માટે શુ શુ કરવુ જોઈએ તે માટે જણાવે છે કે—

સમ્યક્ત્વ કે વ્રત વિધિ અનુસાર ગ્રહણ કર્યા પછી તે સબધમાં યથાયોગ્ય પ્રયત્ન કરતા રહેવુ જોઈએ તેમ કરવાથી વ્રત ગ્રહણ કરતી વખતે પ્રગટેલા ન હોય તેવા સમ્યક્ત્વના તથા વ્રતોના યથાર્થ ભાવો, પરિણામો, અધ્યવસાયો પ્રગટ થાય છે અને પ્રગટ થયેલા હોય તે વધારે દૃઢ થાય છે, શુદ્ધ થાય છે કારણ કે સમ્યક્ત્વ કે વિરતિને રોકનારૂં મોહનીય કર્મ છે તેને પ્રયત્ન કરવાથી તોડી શકાય છે. (૩૫)

એ પ્રમાણે પ્રયત્ન કરતા રહેવાથી અછતા પરિણામો પ્રગટે છે. અને પ્રયત્નના અભાવે છતા પરિણામો પણ અશુભ કર્મોદયથી ચાલ્યા જાય છે માટે અગીકાર કરેલા સમ્યક્ત્વ કે અણુવ્રતાદિ ગુણોનુ નિત્ય સ્મરણ કરવુ અને તેના પ્રતિપક્ષી મિથ્યાત્વ, હિસા વગેરેની જુગુપ્સા

કરવી, નિંદા કરવી અણુગમો કરવો. સમ્યક્ત્વ અને વ્રતો મોક્ષના હેતુરૂપ છે અને મિથ્યાત્વ, હિંસા વગેરે સંસાર વૃદ્ધિના કારણરૂપ છે તેનો સદા વિચાર કરતા રહેવું. (૩૬)

વળી શ્રી તીર્થંકર ભગવાનની ભક્તિ, વિનય કરવામાં ઉત્તમ સાધુતાથી યુક્ત ભાવ સાધુ વગેરેની સેવા કરવામાં, વિશેષ ગુણો મેળવવાની શ્રદ્ધામા અર્થાત્ વધુ ગુણો પ્રગટ થાય તેવા મનોરથો કરવામાં ઉદ્યમી રહેવુ. (૩૭)

એ પ્રમાણે પ્રયત્નશીલ રહેવાથી વ્રત ગ્રહણ કરતી વખતે તેવા પરિણામ ન હોય તો પણ પાછળથી પ્રગટ થાય છે. અને તે પ્રમાણે પ્રગટેલા પરિણામો અવરાઈ જતા નથી પણ નિર્મળ અને દૃઢ બને છે. માટે સમ્યક્ત્વ કે વ્રતો ગ્રહણ કરવામાં બુદ્ધિમાને પ્રમાદ કરવો નહિ. (૩૮)

વ્યવહારમાં જેમ અભ્યાસથી જ દરેક કામમાં કુશળતા મેળવાય છે તે જ પ્રમાણે ધાર્મિક ક્રિયાઓમાં પણ અભ્યાસથી જ સફળતા મેળવાય છે.

બાર વ્રતની વિગત અહિં આપેલ નથી કારણ કે બાર વ્રતના વિવેચનનુ જુદું પુસ્તક તૈયાર કરી આ સભા તરફથી બહાર પાડવાનું છે. પરતુ અહીં "આગમસાર"માથી ઉધ્ધૃત કરીને વ્યવહારથી અને નિશ્ચયથી બાર વ્રતનું ટુંકુ સ્વરૂપ અત્રે આપીએ છીએ.

નિશ્ચય અને વ્યવહારનયથી બારવ્રતનું વિવેચન

एकैकं व्रतमप्येषु द्विद्विभेदेन साधितम् ।
तद्विज्ञाय सुधीश्राध्दै रुचिःकार्या व्रतादरे ॥

શ્રાવકના બાર વ્રતમાંનુ દરેક વ્રત નિશ્ચય અને વ્યવહાર એવા બે બે ભેદથી કહેલ છે તે બરાબર જાણીને સદ્‌બુદ્ધિવાળા શ્રાવકોએ તે વ્રતોને આદરવાની રુચિ કરવી.

પહેલું વ્રત

વ્યવહારનયથી—બીજાનાં જીવને પોતાના જીવની જેમ ક્ષુધાદિ વેદનાથી પોતા સમાન જાણી તેની હિંસા કરે નહિ તે.

નિશ્ચયનયથી—પોતાનો જીવ અન્ય જીવની હિંસા કરવાથી કર્મ બાંધી દુઃખ પામે છે તેથી પોતાના આત્માને કર્માદિક વિયોગ પમાડવો યોગ્ય છે. આ જીવ અનેક સ્વાભાવિક ગુણવાળો છે, તેથી હિંસાદિ વડે કર્મગ્રહણ કરવાનો તેનો ધર્મ નથી. એવી જ્ઞાનબુદ્ધિથી હિંસાનો ત્યાગરૂપ આત્મગુણને ગ્રહણ કરવાનો નિશ્ચય કરવો તે.

બીજુ વ્રત

વ્યવહારનયથી—લોકનિંદિત એવા અસત્ય ભાષણથી નિવૃત્ત થવુ તે.

નિશ્ચયનયથી—ત્રિકાળજ્ઞાની ભગવને કહેલ જીવ અજીવનુ સ્વરૂપ અજ્ઞાનવડે વિપરીત કહેવુ અને પરવસ્તુ જે પુદ્‌ગળ આદિ છે તેને પોતાની કહેવી તે જ ખરેખર મૃષાવાદ છે. તેનાથી વિરમવુ તે નિશ્ચયનયથી બીજુ વ્રત છે.

આ વ્રત સિવાય બીજા વ્રતોની વિરાધના કરે તેનુ ચારિત્ર જાય છે પણ જ્ઞાન તથા દર્શન એ બે રહે છે. પરંતુ નિશ્ચય મૃષાવાદથી વિરાધિત થતા જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર ત્રણેય જાય છે. આગમમાં પણ કહેલ છે કે –" એક સાધુએ મૈથુનવિરમણ વ્રત ભાગ્યુ છે અને એકે બીજુ વ્રત ભાંગ્યુ છે. તો તેમા પહેલો સાધુ આલોચના પ્રાયશ્ચિતથી

શુદ્ધ થાય છે પણ બીજો સ્યાદ્વાદમાર્ગનો ઉત્થાપક હોવાથી આલોચનાદિ વડે શુદ્ધ થતો નથી.”

ત્રીજું વ્રત

વ્યવહારનયથી—ધન આદિક અદત્ત પરવસ્તુ લીએ નહિ. તેનુ પ્રત્યાખ્યાન કરે તે.

નિશ્ચયનયથી—દ્રવ્યથી અદત્ત વસ્તુ ન લેવા ઉપરાંત અંતઃકરણમા પુણ્યતત્ત્વના બેંતાલીશ ભેદ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાથી ધર્મકાર્ય કરે છે અને પાચ ઇન્દ્રિયોના ત્રેવીશ વિષય, આઠ કર્મની વર્ગણા વગેરે પર વસ્તુ ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છા કરતો નથી તે, તેનો નિયમ કરે તે.

ચોથું વ્રત

વ્યવહારનયથી—શ્રાવકોને સ્વદાર સતોષ અને શ્રાવિકાને સ્વપતિસંતોષ, શ્રાવકોને પરસ્ત્રીનો ત્યાગ અને શ્રાવિકાને પરપુરુષનો ત્યાગ.

નિશ્ચયનયથી—વિષયની અભિલાષા, મમત્વ અને તૃષ્ણાનો ત્યાગ.

શ્રાવકે બાહ્યથી પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કર્યા છતાં અને શ્રાવિકાએ બાહ્યથી પરપુરુષનો ત્યાગ કર્યા છતાં અંતરમાં જો તેને વિષયની લોલુપતા હોય છે અને તેનુ પ્રત્યાખ્યાન કરતો નથી તો તેને વિષય સબધી કર્મનો બધ થયા કરે છે.

પાંચમું વ્રત

વ્યવહારનયથી—શ્રાવકોએ નવ પ્રકારના પરિગ્રહનું પરિમાણ કરવુ તે.

નિશ્ચયનયથી—ભાવકર્મ તે રાગદ્વેષ અને અજ્ઞાનનો તથા દ્રવ્યકર્મ તે આઠ પ્રકારના કર્મનો તથા દેહ અને ઇન્દ્રિયોનો ત્યાગ તે.

કર્માદિ પરવસ્તુ ઉપરની મૂર્ચ્છાનો ત્યાગ કરવાથી જ ભાવથી પાંચમુ વ્રત થાય છે. કારણકે શાસ્ત્રકારોએ " मूच्छा परिग्गहो वुत्तो " મૂર્ચ્છાને જ પરિગ્રહ કહેલ છે.

છઠ્ઠું વ્રત

વ્યવહારનયથી —છ દિશાને જવા આવવાનુ પરિમાણુ કરવુ તે.

નિશ્ચયનયથી—નરક આદિ ચાર ગતિરૂપ કર્મના ગુણુને જાણી તે પ્રત્યે ઉદાસીભાવ રાખવો અને સિદ્ધ અવસ્થા, સિદ્ધ ગતિ પ્રત્યે ઉપાદેય ભાવ રાખવો તે.

સાતમું વ્રત

વ્યવહારનયથી—સર્વ ભોગ્યવસ્તુનુ પરિમાણુ કરવુ તે.

નિશ્ચનયથી—વ્યવહાર નયના મતે કર્મનો કર્તા અને ભોકતા જીવ જ છે. અને નિશ્ચયનયના મતે કર્મનું કર્તાપણુ કર્મને જ છે. કારણુ કે મન, વચન અને કાયાના યોગ જ કર્મના કર્તા છે. તેમ ભોકતાપણુ પણુ યોગમાં જ રહેલું છે. અજ્ઞાનથી જીવનો ઉપયોગ મિથ્યાત્વ આદિ કર્મ ગ્રહણુ કરવાના સાધનમાં ભળે છે. પરમાર્થ-વૃત્તિએ તો જીવ કર્મના પુદ્ગળોથી ભિન્ન જ છે અને જ્ઞાનાદિ ગુણોનો કર્તા અને ભોકતા છે. પુદ્ગળો જડ, ચળ અને તુચ્છ છે. વળી જગતના અનેક જીવોએ તે ભોગવી ભોગવીને ઉચ્છિષ્ટ થયેલા ભોજનની જેમ મૂકી દીધેલા છે તેવા પુદ્ગળો ભોગોપભોગપણે ગ્રહણુ કરવાનો જીવનો ધર્મ નથી, આ પ્રમાણે ચિંતન કરવુ તે નિશ્ચયનયથી સાતમુ વ્રત છે.

આઠમું વ્રત

વ્યવહારનયથી—પ્રયોજન વિનાના પાપકારી આરંભથી વિરામ પામવું તે.

નિશ્ચયનયથી—મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કપાય અને યોગ, તેના ઉત્તરભેદ સત્તાવન, તે કર્મબંધના હેતુ છે અને તેથી કર્મનો બંધ થાય છે. તેને આત્મીય ભાવથી જાણી તેનું નિવારણ કરવું તે નિશ્ચયથી અનર્થદંડ વિરમણ નામનું આઠમું વ્રત છે.

નવમું વ્રત

વ્યવહારનયથી—આરંભના કાર્ય છોડીને સામાયિક કરવુ તે.

નિશ્ચયનયથી—જ્ઞાન આદિ મૂળ સત્તાધર્મ વડે સર્વ જીવોને સરખા જાણી સર્વને વિષે સમતા પરિણામ રાખવા તે.

દશમું વ્રત

વ્યવહારનયથી—નિયમિત ક્ષેત્રમાં સ્થિતિ કરવી તે.

નિશ્ચયનયથી—શ્રુતજ્ઞાનથી દ્રવ્યનુ સ્વરૂપ ઓળખી, પાચ દ્રવ્યમાં ત્યાજ્ય બુદ્ધિ રાખી જ્ઞાનમય જીવનુ ધ્યાન કરવું તે.

અગીઆરમું વ્રત

વ્યવહારનયથી—અહોરાત્ર સાવદ્ય વ્યપારને છોડી સ્વાધ્યાય ધ્યાનમાં પ્રવૃત્તિ કરવી તે.

નિશ્ચયનયથી—આત્માના સ્વગુણનુ જ્ઞાનધ્યાન આદિવડે પોષણ કરવું તે.

બારમું વ્રત

વ્યવહારનયથી—પૌષધના પારણે અથવા હમેશાં અતિથિ સંવિભાગ કરી (સાધુને દાન દઈ) ભોજન કરવુ તે.

નિશ્ચયનયથી—પોતાના આત્માને તેમજ બીજાને જ્ઞાનાદિકનું દાન કરવુ, પાઠન, શ્રવણુ અને શ્રાવણુ (સંભળાવવું) વગેરે કરવુ તે નિશ્ચયથી બારમુ વ્રત છે.

આ પ્રમાણે નિશ્ચય અને વ્યવહાર બન્ને ભેદથી યુક્ત બાર વ્રત શ્રાવકોને મોક્ષ આપનારા થાય છે.

નિશ્ચય વિના એકલા વ્યવહારથી અંગીકાર કરેલા બાર વ્રત સ્વર્ગ સુખને આપનારા થાય છે પણુ મોક્ષને આપનારા થતા નથી. કારણુકે વ્યવહારચારિત્ર અને સાધુ શ્રાવકના વ્રત અભવ્ય પ્રાણીઓને પણુ પ્રાપ્ત થાય છે તેથી કાંઈ નિર્જરા થતી નથી. તેથી નિશ્ચયનય સહિત જ તે વ્રતોનુ પાલન કરવુ શ્રેષ્ટ છે. કહ્યું છે કે—

निच्छयनय मग्गसुखो, ववहारो पुन्नकारणो वुत्तो ।
पढमो सवर हेउ, आसवहेउ बीओ भणिओ ॥

નિશ્ચયનય મોક્ષમાર્ગ છે અને વ્યવહારનયને પુણ્યનું કારણુ કહેલો છે. પહેલો નય સવરનો હેતુ છે અને બીજો નય અસ્રવનો હેતુ છે.

નિશ્ચયનય જ્ઞાનસ્વરૂપ હોવાથી મોક્ષમાર્ગ છે અને વ્યવહારનય પુણ્યનો હેતુ હોવાથી તેના વડે શુભ અશુભ કર્મનો આસ્રવ થાય છે. અશુભ વ્યવહારથી પાપનો આસ્રવ થાય છે.

પરતુ વ્યવહાર વિના નિશ્ચયનુ જ્ઞાન થતુ નથી. આગમમા કહ્યું છે કે—શ્રીજિનમતને અંગીકાર કરવા ઇચ્છો તો વ્યવહાર અને નિશ્ચય એ બન્ને નયને છોડશો નહિ.

ત્રીજી
સામાયિક પ્રતિમા

પહેલી બે પ્રતિમા બરાબર પાળવાની સાથે આ ત્રીજી પ્રતિમામા શ્રાવક નિયમપૂર્વક સવારે, બપોરે અને સાજે અથવા સવારે અને સાજે

સામાયિક કરે છે. બે ઘડી અથવા ૪૮ મિનિટથી ઓછા વખતની સામાયિક કરતો નથી. પરતુ કોઈ ખાસ કારણના યોગે અતર્મુહૂર્ત ૪૮ મિનિટથી કઈક ઓછું કરી શકે છે. સામાયિકના પાંચે અતિચાર ટાળે છે.

બીજી વ્રત પ્રતિમામા પણ સામાયિક વ્રત આવે છે પણ ત્યાં અતિચાર પૂરા ટાળી શકાતા નથી. ત્યારે અહિઆ ત્રીજી સામાયિક પ્રતિમામાં સામાયિક વ્રત નિયમિત રીતે અને નિરતિચારપણે પાળવામાં આવે છે.

સામાયિક વ્રત દરમ્યાન વજ્રપાત જેવા ભયકર કષ્ટ આવી પડવા છતાં ક્યારેય પણ વ્રત સમાધિથી ડગતા નથી અને અડોલ નિશ્ચળ રહે છે. ભાવ સામાયિક અત્યંત દુઃસાધ્ય છે અને એ જ સામાયિક વ્રતની શોભા છે.

ચોથી
પૌષધ પ્રતિમા

આગલી ત્રણેય પ્રતિમાઓના નિયમો બરાબર પાળવાની સાથે આ ચોથી પ્રતિમામાં બે આઠમ, પૂનમ અને અમાસ એ પર્વના ચાર દિવસ આઠ પહોરનો પૌષધ ઉપવાસ કરે છે તેમાં અતિચાર ટાળે અને ધર્મધ્યાનમાં સમય ગાળે. ચાર પ્રકારના આહાર, સ્નાન વિલેપન આદિ સર્વ પ્રકારના અગ સસ્કાર તેમજ સસારના સર્વ આરભરૂપ વ્યાપારને તજીને પૌષધ વ્રત ધારણ કરવામા આવે છે.

બીજી પ્રતિમામાં પૌષધ વ્રત છે પણ ત્યાં અતિચાર પૂરા ટાળી શકાતા નથી. પણ હવે અહિઆ મન વિશેષ શુદ્ધ થવાથી નિયમિત રીતે અને નિરતિચારપણે પૌષધનુ પાલન કરવામા આવે છે.

પાંચમી
રાત્રિભોજન ત્યાગ પ્રતિમા

આ પ્રતિમાને **કાયોત્સર્ગ પ્રતિમા** પણ કહે છે અથવા **દિવા મૈથુન ત્યાગ પ્રતિમા** પણ કહે છે.

આગલી ચારેય પ્રતિમા નિરતિચારપણે શુદ્ધ રીતે નિયમપૂર્વક પાળવાની સાથે આ પાચમી પ્રતિમામા પર્વની રાત્રિ (બે આઠમ, પૂનમ અને અમાસની રાત્રિ) કાર્યોત્સર્ગમાં નિષ્કપપણે વીતાવે છે તેથી તેને કાયોત્સર્ગ પ્રતિમા કહે છે.

અશુભ કર્મનો નાશ કરવા માટે મન, વચન, કાયાના યોગને અર્થાત્ કાયોત્સર્ગને નિશ્ચયપણે ધારણ કરીને ઘરમા, બારણા પાસે, પૌષધશાળામા કે ચૌટામા પર્વની રાત્રિ વિતાવતાં કોઈ પરિસહ ઉપસર્ગથી ક્ષોભ પામતા નથી.

કાયોત્સર્ગમા શ્રી જિનેશ્વર દેવનુ ધ્યાન ધરે અથવા પોતાના રાગાદિ દોષોને હણવા માટે દોષના પ્રતિપક્ષી ઉપાયોનુ ચિંતન કરે.

આ પ્રતિમાધારી સ્નાન કરતા નથી, ધોતીઆની કાછડી ખુલ્લી રાખે છે દિવસે ભોજન સમાપ્ત કરીને રાત્રે ચારેય પ્રકારના આહારનો સર્વથા ત્યાગ કરે છે. મન, વચન, કાયાથી રાત્રિભોજન કરવા તેમજ કરાવવાથી વિરક્ત રહે છે.

વળી તે મન, વચન, કાયાથી દિવસે સપૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય પાળી દિવસના સ્ત્રીને સેવતો નથી. દિવસે નિદ્રા કરે તો મૈથુન સંબધી સ્વપ્ન આવવાનો સભવ છે તેવા સ્વપ્નથી બ્રહ્મચર્યનો ભંગ થયો ગણાય. તેથી દિવસે બ્રહ્મચર્ય ભગ થાય એવુ કોઈ કાર્ય કરતો નથી દિવસે સ્ત્રીને જોવા છતાં પણ વિકારી થતા નથી. એવા તે જિતેદ્રિય શ્રાવક

રાત્રે પણ માત્ર ઋતુકાળમાં જ અને તેમાં પણ માત્ર સંતાન અર્થે જ સ્ત્રી સમાગમની સખ્યાનુ પ્રમાણુ નક્કી કરીને સ્ત્રીને ભજે છે. પરંતુ તે પણ પર્વની (બે આઠમ, પૂનમ, અમાસની) રાત્રિએ તો નહિ. આ કારણુથી આ પ્રતિમાને **દિવા મૈથુન ત્યાગ પ્રતિમા** પણુ કહે છે.

સામાન્ય રીતે આ પ્રતિમાધારી વગર કારણે સચિત્ત આહાર કરતા નથી. પણુ ઔષધ આદિના સેવન માટે અથવા બીજા કોઈ કારણુસર સચિત આહારનો ત્યાગ કરતા નથી.

ચોથી પ્રતિમા સુધીના શ્રાવક રાત્રિભોજન કરતા નથી. બાર વ્રત (બીજી પ્રતિમામાં)ની સાથે પણુ રાતિભોજનનો ત્યાગ હોય છે, પરંતુ પ્રમાદથી કે પૂર્વ અભ્યાસથી નીચે પ્રમાણેની રાત્રિભોજનના નિયમનો ભગ કરવાનો સભવ રહે છે—

(૧) પ્રકાશ આવતો ન હોય તેવી અંધકારવાળી જગ્યામા ભોજન કરે તો તેને રાત્રિભોજન માનેલ છે.

(૨) રાત્રે ઓડકાર સાથે આહારપાણીનો ધચરકો આવે અને તેને ગળી જાય તેને પણુ રાત્રિભોજન માન્યુ છે.

(૩) સ્વપ્નમાં ભોજન કરવાને પણુ રાત્રિભોજન માનેલ છે.

(૪) રાત્રે મનમાં એવુ ચિતન કરે કે કાલે અમુક ભોજન કરીશ તો તે પણુ રાત્રિભોજનનો ભાંગો ગણાય.

પરતુ હવે આ પાંચમી પ્રતિમામા આત્મા સાવધાનીપૂર્વક કોઈ પ્રકારનુ રાત્રિભોજન ન કરે.

છઠ્ઠી
સચિત્ત ત્યાગ પ્રતિમા

આગળની સર્વ પ્રતિમાઓના નિયમો પાળવાની સાથે હવે વિશેષ

નિયમ લીએ છે કે સચિત્ત પદાર્થ ખાવા નહિ. અશન, પાન, ખાદ્ય અને સ્વાદ્ય એ ચાર પ્રકારના સચિત્ત આહારનો ત્યાગ કરે છે.

અશનમાં ચણા આદિ તથા અપક્વ અને દુષ્પક્વ ઔષધિ આદિ, પાન (પીવા)મા સચિત્ત જળ તથા તત્કાળમાં નાખેલુ સચિત્ત મીઠું આદિથી મિશ્રિત જળ, ખાદ્યમાં કાકડી, તરબૂચ, ચીભડા વગેરે, સ્વાદ્યમા દાતણુ, તામ્બૂલ, હરડે આદિ આહાર, સચિત્ત આહાર કહેવાય છે.

કાચુ પાણી, કાચુ શાક, વનસ્પતિ વગેરે ન ખાય. પ્રાશુક કે ગરમ પાણી પીએ. સુકી, પાકી, ગરમ કરેલી કે છિન્નભિન્ન કરેલી વનસ્પતિ વાપરે, પાણીનો રગ લવીગ આદિ નાખવાથી બદલાઈ જાય છે ત્યારે તે પાણી પ્રાશુક થઈ જાય છે.

ધન્ય છે તેમના ઈદ્રિયજયને કે જેમાં જતુ પ્રગટ જણાતા નથી એવી સચિત્ત લીલોતરી વનસ્પતિને પ્રાણ જતા પણ ખાતા નથી

સચિત્તના વ્યવહારનો તેને ત્યાગ નથી.

સાતમી
બ્રહ્મચર્ય પ્રતિમા

આગળની સર્વ પ્રતિમા નિયમપૂર્વક શુદ્ધ રીતે નિરતિચારપણે પાળવાની સાથે હવે તેનુ મન સારી રીતે તેના કાબૂમા આવી જાય છે એટલે હવે મોહનો વિજય કરીને તે દિવસે તથા રાત્રે અખડ સપૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય પાળવાનો નિયમ લીએ છે. સ્વપત્ની સાથેનો પણ સભોગ ત્યાગીને તે નવકોટિએ બ્રહ્મચારી થઈ જાય છે.

બ્રહ્મચર્યમા ચિત્તની સ્થિરતા માટે સ્ત્રીકથા, કામકથા વગેરે કામોત્તેજક શૃંગારી વાર્તાલાપ ન કરે કે તેવી વાર્તાની અથવા એવી બીજી ચોપડી ન વાચે તથા બ્રહ્મચર્યની નવ વાડો ચીવટથી પાળે.

આપ્ત વચન છે કે આત્મા અનંત શક્તિનો ધણી છે તે વાસ્તવિક છે. પોતાના સ્વરૂપમાં લીન બનેલો આત્મા જ ત્રણ જગતને

જીતનારા કામને જીને છે. બ્રહ્મચારી કામને વશ કરે છે એ આત્માની અનત શક્તિનો પુરાવો છે.

બ્રહ્મ એટલે આત્મધર્મ, તેમા ચર્ય એટલે ચરવુ અથવા રમણુ કરવું. આત્માનુ આત્મા સાથે રમણુ કરવું તે બ્રહ્મચર્ય અને આત્માએ અન્ય સાથે જોડાઈ ક્રિયા કરવી તે મૈથુન ક્રિયા છે આત્મધર્મથી ભિન્ન પદાર્થ, પુદ્ગળ પર્યાયમાં રમણુ કરવાને પણુ આધ્યાત્મિક શાસ્ત્રમા અબ્રહ્મ સેવન માનેલ છે.

અમારા "દશ લક્ષણુ ધર્મ" પુસ્તકમાનુ બ્રહ્મચર્યનુ પ્રકરણુ પણુ આની સાથે વાચી જવુ.

આઠમી
આરંભ ત્યાગ પ્રતિમા

આગલી સર્વ પ્રતિમાઓના નિયમો બરાબર પાળતા રહીને આ પ્રતિમામાં સર્વ લૌકિક આરભ વ્યાપાર, કારખાના, ખેતી આદિ ત્યાગી દીએ છે. આરભી હિંસાથી વિરક્ત થઈ જાય છે.

જમીન ઉપર જોઈને ચાલે છે. વાહનોનો ઉપયોગ કરતા નથી. નિમત્રણુ મળે ત્યા ભોજન કરી લીએ છે. પરમ સતોષી થઈ રહે છે.

ખેતી, વેપાર આદિ સર્વ પ્રકારના આરભ પ્રાણુી હિંસાના કારણુ હોવાથી મન, વચન, કાયા એ ત્રણુ પ્રકારે કરતા નથી પણુ પુત્ર, ભૃત્ય નોકર વગેરે પાસે આરભ કરાવવાનો ત્યાગ કરતા નથી.

આ આઠમી પ્રતિમામાં પોતે કરેલા આરભનો જ ત્યાગ થાય છે. પ્રેષ્યારભનો એટલે બીજા પાસે આરંભ કરાવવાનો ત્યાગ કરાતો નથી, પણુ પ્રેષ્યારભ એવા પ્રકારનો હોવો જોઈએ કે તેમા આત્માનુ તીવ્ર પરિણુામ ન હોય, ને પણુ જીવનનિર્વાહનો બીજો ઉપાય ન હોવાના

કારણે જ મદ, મદતર પરિણામથી અપ્રત્યાખ્યાન છે. તેમા પણ પોતાને માટે કે બીજાને માટે આરભમાં પ્રવૃત્ત થયેલા પ્રેષ્યને પ્રેરણા કરે પરતુ પોતાને માટે નવો આરંભ ન કરાવે.

સ્વયકૃત આરભ મહારભ હોવાના કારણે જ ત્રિવિધ કારણોમાં ભગવાને તેને જ પ્રથમ કહ્યો છે. અને તેના ફળનો ઉપભોગ પણ કારિત આદિની અપેક્ષાએ અત્યત કટુ છે.

નવમી
પરિગ્રહ ત્યાગ પ્રતિમા

આગલી સર્વ પ્રતિમાઓના નિયમો બરાબર શુદ્ધ રીતે પાળતા રહીને ધૈર્યવાન અને સતોષી થયેલો તે શ્રાવક ઘર, ખેતર, ધન, ધાન્ય, નાણુ વગેરે માલ મિલ્કતરૂપી આ સર્વ પરિગ્રહ મારો નથી અને હુ તેનો નથી એવા સંકલ્પથી તેને તજી દીએ છે. અને જ્ઞાતિજનો, વડીલો તથા સહધર્મીઓની સાક્ષીએ પોતાના પુત્રને અથવા તો તેવા સગોત્ર વારસને બોલાવીને તેને સોપી દીએ છે.

વળી તે તેના વ્યાપાર આદિ કાર્યોનો ભાર પણ પુત્ર કે વારસને સોપી દીએ છે. અને લૌકિક સઘળા વ્યવહારોમાંથી નિવૃત્ત થઈને વારવાર મોક્ષની અભિલાષામા દઢતા કેળવે છે.

છિન્નભિન્ન કરાયેલા મોહ મમકારરૂપી વાઘના ફરી ઊભા થવાની શકાવાળા ગૃહસ્થોને માટે આ પરિગ્રહ ત્યાગ ધીમે ધીમે ક્રમથી કરવાનો છે. કારણકે યથાશક્તિ કરેલો આત્માર્થનો પુરુષાર્થ જ સિદ્ધિદાયક થાય છે. શક્તિ ઉપરવટ એકદમ બધુ ત્યાગી દીએ તો પછી આર્તરૌદ્ર ધ્યાન થાય તેથી પોતાની શક્તિ અને પરિસ્થિતિ અનુસાર ક્રમથી પણ ત્યાગે તેમાં વસ્ત્રાદિ જરૂરના ઉપકરણ તો મૂર્ચ્છારહિતપણે સર્વસ્વ ત્યાગી ગૃહસ્થ રાખે જ છે.

આ પ્રમાણે એક સાથે કે ક્રમથી સર્વસ્વનો ત્યાગ કરીને પછી મોહથી કરાતા પરાજયને મંદ પાડવા માટે તે બુદ્ધિમાન ગૃહસ્થ ઉદાસીન ભાવથી કેટલોક વખત ઘરમાં રહે કારણકે હજુ પુત્ર આદિ કાંઈ પૂછે તો અનુમતિ આપે એ રૂપ મોહથી કરાતો પરાજય અહિ સૂચવ્યો છે.

જ્યારે પુત્ર વગેરેને તેની સંમતિ અનુમતિની જરૂર ન રહે ત્યારે તે પ્રતિમારી શ્રાવક ઘરથી બહાર ઉપવન, આશ્રમ કે ઉપાશ્રયમા રહે.

દ્રવ્ય અને ભાવથી એ બન્ને પ્રકારે ઘરમાંથી નીકળી જવા ઇચ્છતો તે શ્રાવક માતાપિતાદિ વડીલો, સ્વજનો તથા પુત્રાદિ સાથે યથાયોગ્ય સંભાષણ કરીને રજા લીએ જેમકે—

હે મારા દેહના જનક જનેતા ! આ મારો આત્મા તમારા વડે ઉત્પન્ન થયો નથી એમ તમે નક્કી માનો તેથી હવે તમારા સંબંધથી મને મુક્ત કરો. આ મારો આત્મા કે જેની જ્ઞાનજ્યોતિ પ્રગટ થઈ છે તે પોતાના અનાદિ જનક-જનેતા એવા શુદ્ધાત્માને પ્રાપ્ત થવા ઇચ્છે છે.

તેવી જ રીતે બાંધવોને કહે છે કે—તમે મારા દેહના બાંધવો છો તે સંબંધથી મને મુક્ત કરો. આ મારો આત્મા કે જેની આત્મ-જ્યોતિ પ્રગટ થઈ છે તે પોતાના અનાદિ બાંધવ એવા શુદ્ધાત્માને પ્રાપ્ત થવા ઇચ્છે છે.

પુત્રને કહે કે—હે પુત્ર ! તુ મારા દેહથી ઉત્પન્ન થયો છે, આત્માથી નહિ. માટે દેહના સંબંધથી મને મુક્ત કર આ મારો આત્મા કે જેની જ્ઞાનજ્યોતિ પ્રગટ થઈ છે તે પોતાના શુદ્ધાત્મારૂપ પુત્રને પ્રાપ્ત થવા ઇચ્છે છે.

પત્નીને કહે છે કે—હે મારા શરીરને રમણ કરાવનાર સ્ત્રી ! તારો સંબંધ મારા દેહ સાથે છે, આત્મા સાથે નહિ. એ દેહના

સબધથી મને મુક્ત કર. હુ શુદ્ધાત્માની અનુભૂતિરૂપ રમણીને હવે પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છુ છુ.

એ રીતે સર્વ ઐહિક સબધોને ત્યાગે.

આણંદ શ્રાવકે તો પરિગ્રહ ત્યાગીને પછી જ પ્રતિમા ધારણ કરવાની શરૂઆત કરી હતી. એટલે આણદ શ્રાવક પ્રતિમાની શરૂઆતથીજ પૌષધશાળામા રહેતા હતા. પરતુ જેઓએ તે પ્રમાણે ન કર્યું હોય તેઓ છેવટ હવે પૌષધશાળા કે ઉપાશ્રયમા રહેવાનું રાખે છે.

દશમી
અનુમતિ ત્યાગ પ્રતિમા

આ પ્રતિમાને ભૃતક ત્યાગ પ્રતિમા પણ કહે છે.

આગળની નવેય પ્રતિમાના નિયમો શુદ્ધ રીતે નિરતિચારપણે પાળવાની સાથે હવે તે પુત્ર, ભૃત્ય (નોકર) કે અન્ય માણુસ મારફત પણ પરિગ્રહ કે આરભ કરાવવાનો ત્યાગ કરે છે. તેમજ તે પોતાના વ્યાપાર વગેરેને અગે પણ નોકર આદિ બીજાની મારફત આરભ કરાવવાનો ત્યાગ કરે છે. વળી તે વિવાહ આદિ સસારના લૌકિક કાર્યોમા ગુણ કે દોષ બતાવતો અને પોતાની સમતિ અનુમતિ આપતો. પણ હવે તે સાંસારિક કાર્યોની સમતિ અનુમતિ દેવાનુ પણ ત્યાગી દીએ છે.

ઉપાશ્રય કે બીજા કોઈ પણ એકાત સ્થાનમાં રહી તે સ્વાધ્યાય આદિમા કાળ ગાળે અને આમત્રણથી પોતાને ઘેર કે બીજાને ઘેર જઈને જમે પણ ઘર સબધી કોઈ પણ કાર્યમા અનુમોદન આપે નહિ.

નિમંત્રણ હોય ત્યાં ભોજન કરવા જાય છે પણ તે વિચારે છે કે ભોજન દેહને ટકાવવા માટે છે અને મુમુક્ષુઓ ધર્મની સિદ્ધિ અર્થે

દેહને ટકાવવા ઇચ્છે છે. પણ હું સાવદ્યયુક્ત ઉદ્દિષ્ટ આહાર કરનાર છું તો મને સિદ્ધિ કેવી રીતે થાય? ક્યારે હું ભિક્ષારૂપ અમૃત ભોજન કરીશ? એ પ્રમાણે નિમંત્રણથી જમવા જવાનો ત્યાગ કરવાની ભાવના ભાવે.

અગીઆરમી
ઉદ્દિષ્ટ ત્યાગ પ્રતિમા

આની અંદર **શ્રમણભૂત પ્રતિમાનો** સમાવેશ થઈ જાય છે.

આગળની સર્વ પ્રતિમાઓના નિયમો બરાબર શુદ્ધ રીતે નિરતિચારપણે પાળતા રહેવાથી તેનું મન સારી રીતે કેળવાયું હોય છે, દૃઢ થયું હોય છે. તેથી હવે તે મનને સાધુ ધર્મમાં કેળવવા માટે અને આત્માની વિશેષ શુદ્ધિ સાધવા માટે મુખ્યત્વે સાધુના આચાર સ્વીકારે છે.

હવે તે નિમંત્રણથી ભોજન કરતા નથી. કારણકે તેથી ભોજનના આરંભનો દોષ લાગે છે, અને આ પ્રતિમામાં તો શ્રાવક ભોજનના આરંભનો ત્યાગ કરે છે. પ્રતિમાધારી શ્રાવકને ઉદ્દેશીને અથવા તેને માટે બનાવ્યું ન હોય પણ ગૃહસ્થીએ પોતાના કુટુંબ માટે તૈયાર કર્યું હોય તેવું ભોજન ભિક્ષાવૃત્તિથી લીએ છે.

પોતાને ઉદ્દેશીને ભોજન બનાવેલું હોય તે ભોજન તે સ્વીકારતા નથી તેથી આ પ્રતિમાને ઉદ્દિષ્ટ ત્યાગ પ્રતિમા કહે છે.

આ પ્રતિમામાં તેણે નિયમ લીધો હોય તે પ્રમાણે તે એક જ ઘરની ભીક્ષા લીએ અથવા તે એક કરતા વધારે ઘરની ગૌચરી માફક ભિક્ષા લઈ શકે. એક જ ઘરની ભિક્ષા લેવાનો નિયમ હોય એવા પ્રતિમાધારી શ્રાવક જે ઘેર ભિક્ષા લેવા જાય તે ઘેર પહેલા મુનિ ભિક્ષા લેવા આવેલા હોય તો તે મુનિ ભિક્ષા લઈ રહે પછી પાછળથી જાય

અથવા બીજા ઘેર જાય. એ રીતે યોગ્ય હોય તે એક જ ઘરની ભિક્ષા લીએ. ભોજન ન મળે તો અવશ્ય ઉપવાસ કરે.

આ પ્રતિમાધારી શ્રાવક સાધુ જેવા હોય છે પણ તેમને હજુ જ્ઞાતિવર્ગનો વ્યવચ્છેદ હોતો નથી તેથી તે સ્વજ્ઞાતિમાં જ ભિક્ષાવૃત્તિને માટે જાય છે.

ભિક્ષા માટે શ્રાવકને ત્યા જતા તેને કોઈ સાધુ ધારી ન લીએ (કારણકે તે આ પ્રતિમામા સાધુવેપ ધારણ કરે છે) માટે અથવા સાધુ જેવો આચાર પાળવાથી કોઈ ભ્રમમાં ન પડે એટલા માટે "પ્રતિમાધારી શ્રાવકને ભિક્ષા આપો" એમ કહીને ભિક્ષા લીએ. કોઈના પૂછવ થી સ્પષ્ટ કહે કે "હુ સાધુ નથી, હુ તો પ્રતિમાધારી શ્રાવક છુ."

આ પ્રતિમાધારી સાધુ જેવા આચાર અને વેશ, વસ્ત્ર, પાત્ર, મુહપત્તિ, રજોહરણ, ચાદર, ચોલપટ્ટો, શય્યા, સસ્તારક વગેરે ધારણ કરીને શ્રમણ નિર્ગ્રંથોના આચાર પ્રમાણે વર્તે છે ચાલતા સૂક્ષ્મ જીવોને જોઈને તેની રક્ષા કરતા ચાલે છે. બેસવા પ્રવેશવા આદિના સ્થાનમા રજોહરણથી જમીન વગેરેને પ્રમાર્જે માથાના, દાઢીના, મૂછ વગેરેના વાળનો લોચ કરે અથવા કાતર કે અસ્ત્રાથી પોતે ઉતારે અથવા બીજા પાસે ઉતરાવે.

તે મહિનામાં બે આઠમ, પૂનમ અને અમાસ એ ચાર પર્વના દિવસ ચાર પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરી ઉપવાસ કરે. બની શકતા બીજા બાહ્ય તથા આભ્યતર તપ આચરે. ત્યા સાધુ મુનિરાજ બિરાજતા હોય તો તેમની સેવા વૈયાવૃત્ય કરે

તે આધ્યાત્મિક વિષયોનો સ્વાધ્યાય પોતાની ઉત્કૃષ્ટ શક્તિપર્યંત કરે. અનિત્યાદિ બાર ભાવના અને પ્રમોદ આદિ ચાર ભાવના ભાવે.

રાત્રે થોડી નિદ્રા સિવાય પ્રમાદ કે આળસનું સેવન કરતા નથી. સ્વાધ્યાય, ધ્યાન, મૌન આદિ ધર્મધ્યાનમાં જ સમય વ્યતીત કરે છે.

આ પ્રતિમાધારી શ્રાવક ભૂમિ વગેરેમાં દાટેલુ, કોઈને ત્યાં મૂકેલું કે અમુક પ્રકારે ગુપ્ત રીતે સગ્રહ કરેલું વગેરે ધન્યધન્ય લેણદેણ ઇત્યાદિ પોતે જાણતો હોય અને કુટુબી આદિ તેને તે બાબતમા પૂછે તો તે જાણતો હોય તે પ્રમાણે માત્ર તેને જણાવે. ન જાણતો હોય તો 'હું જાણતો નથી' એમ કહે. જાણવા છતા ન કહે તો તેઓની આજીવિકામાં અતરાય પડે.

ઉપસંહાર

આવી રીતે આ અગીઆર શ્રેણીએ, પ્રતિમા દ્વારા ઉન્નતિ કરતા કરતાં તે શ્રાવક નિરાકુળતાને પામીને અધિક અધિક નિશ્ચય સમ્યક્ ચારિત્રરૂપ સ્વાનુભવનો અભ્યાસ કરે છે.

પાંચમી પ્રતિમામાં અનતાનુબધી અને અપ્રત્યાખ્યાન કષાયો તો રહેતા જ નથી. અને પ્રખ્યાત કષાયોનો પણ ઉદય મદ મદ થતો જાય છે. અગીઆરમી શ્રેણીમા અતિ મદ થઈ જાય છે. જેટલા જેટલા કષાય ઓછા થાય છે અને વીતરાગ ભાવ વધતો જાય છે, તેટલું તેટલુ નિશ્ચય સમ્યક્ચારિત્ર પ્રગટ થતું જાય છે.

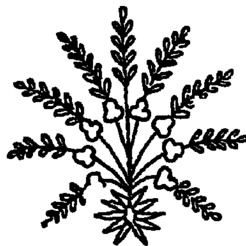
પછી પ્રત્યાખ્યાન કષાયના ઉદયને બિલકુલ જીતીને સાધુપદમાં પરિગ્રહ ત્યાગીને નિર્ગ્રંથ થઈ સ્વાનુભવનો અભ્યાસ કરતાં કરતાં ગુણ-સ્થાનના ક્રમથી અરિહત થઈ પછી ગુણસ્થાનથી બહાર સિદ્ધ પરમાત્મા થઈ જાય છે.

માટે પ્રતિમાનો કાળ પૂરો થતાં શક્તિ હોય તો દીક્ષા લેવી, શક્તિ ન હોય તો શેષ જીવનમાં શ્રાવક યોગ્ય ધર્મકરણી કરવી અથવા

ફરીથી પ્રતિમા ધારણ કરી માનવભવ સફળ કરવો. એમ કરવાથી આત્મસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે.

એક વાત ખાસ ધ્યાનમા રાખવાની કે પ્રતિમાવ્રત લીધા પછી પ્રાણ જતાં પણ વ્રત ભાંગવુ યોગ્ય નથી. કારણ કે પ્રાણ નાશથી તો તે ક્ષણે જ દુઃખ થાય પરતુ વ્રતભગથી તો ભવોભવ દુઃખ થાય છે. બુદ્ધિપૂર્વક જાણી જોઈને વ્રતભગ કરવાથી સમ્યક્ત્વની પણ વિરાધના થતા અનત સસારીપણુ થાય છે એમ આગમમા કહેલું છે.

સસારી જીવોને ધર્મ જેવો કોઈ મિત્ર નથી અને અધર્મ જેવો કોઈ શત્રુ નથી એમ હમેશાં વિચારતો શ્રાવક રાગદ્વેષરૂપ સકલેશવાળો થતો નથી.

૨

પંચ લબ્ધિ

લેખક

બ્રહ્મચારી શ્રી મૂળશંકર દેસાઈ

*

જીવમાં પાંચ પ્રકારના ભાવ થાય છે તેને પંચલબ્ધિ કહે છે. એ પાંચ પ્રકારના ભાવોના નામ આ પ્રમાણે છે—

(૧) ક્ષયોપશમ લબ્ધિ

(૨) વિશુદ્ધિ લબ્ધિ

(૩) દેશના લબ્ધિ

(૪) પ્રાયોગ્ય લબ્ધિ

(૫) કરણ લબ્ધિ

જે સમયે જીવમા કરણલબ્ધિરૂપ ભાવ પ્રગટ થાય છે ત્યારે જીવમાં નિયમાનુસાર સમ્યગ્દર્શન રૂપની અવસ્થા પ્રગટ થાય છે. કરણલબ્ધિરૂપ ભાવમાં આત્મા કદી નીચે પડતો નથી. નિયમથી તેના ભાવ વધતા વધતા સમ્યગ્દર્શનરૂપ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય છે.

ત્યારે હવે આપણે એ જોવું જોઈએ કે એ પાંચ પ્રકારના ભાવોમાથી આત્મામાં કેટલા ભાવોની પ્રાપ્તિ થઈ છે? અને બાકીના ભાવોની પ્રાપ્તિને માટે આત્માએ પુરુપાર્થ કરવો જોઈએ એ જ તેનુ પ્રથમ કર્તવ્ય છે.

ક્ષયોપશમ લબ્ધિ

જે શક્તિદ્વારા આત્મા પોતાનુ ભલુ બુરૂ, હિત અહિત, કલ્યાણ અકલ્યાણ તથા સુખ દુઃખનુ જ્ઞાન કરે તે શક્તિનુ નામ **ક્ષયોપશમ લબ્ધિ** છે.

શાસ્ત્રીય ભાષામા એમ કહી શકાય કે જો આત્માને મનઃપર્યાપ્તિની પ્રાપ્તિ થઈ જાય, દશ પ્રાણ પ્રાપ્તિ થઈ જાવ અથવા જો તે સંજ્ઞી પચેન્દ્રિય હોય તો તેને શયોપશમ લબ્ધિની પ્રાપ્તિ થઈ ગઈ છે એમ સમજવુ જોઈએ.

એવા આત્માની આઠ વર્ષની અવસ્થા થઈ જાય ત્યારે તે પોતાનો કલ્યાણમાર્ગ ગ્રહણ કરવા ચાહે તો ગ્રહણ કરી શકે છે.

જેમ ધનનો ભોગમાં ઉપયોગ કરે કે દાનમાં ઉપયોગ કરે છે તે આત્માના વિચારો ઉપર અવલબિત છે. તેમ આ ક્ષયોપશમ રૂપ જ્ઞાનને પાચ ઇંદ્રિયોના વિષયમાં લગાડવું કે કલ્યાણના માર્ગમા લગાડવુ તે આત્માના વર્તમાન પુરુપાર્થ ઉપર અવલબિત છે.

તેમાં કર્મનો દોપ કાઢવો તે મૂર્ખતા છે એ દોપ કર્મનો નથી પરતુ આત્માનો જ દોષ છે. એવા જ્ઞાનની પ્રાપ્તિને જ ક્ષયોપશમ લબ્ધિ કહે છે

વિશુદ્ધિ લબ્ધિ

જ્યારે આત્મામાં શારીરિક દુ.ખની અવસ્થા થાય છે અથવા સ્મશાન વૈરાગ્ય ચિંતવન થાય છે ત્યારે તે વિચારે છે કે—આ જન્મ મરણ કેમ થઈ રહ્યા છે? જીવને સુખી અથવા દુઃખી કોણ બનાવે છે? કોઈ જીવ ધનવાન અને કોઈ નિર્ધન કેમ હોય છે? હુ કોણ છુ? આ સસારમા મારૂં આવવુ કેમ થયુ? કયા કારણથી-કાર્યથી મારૂં આવવાનું થયું?—ઇત્યાદિ વિચાર કરે છે.

ત્યારે યથાર્થ વાત બુદ્ધિમાં નહિ આવવાથી શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાય, દેવદર્શન કરવાની ભાવના થાય છે. રૂઢી અનુસાર વીતરાગ જિનબિંબનુ દર્શન કરવાને જાય છે. તો પણ તે યથાર્થ દર્શન તો કયારેય પણ કરી શકતો નથી. યથાર્થ દર્શન એક વાર પણ થઈ જાય તો નિયમથી તે જીવ પોતાના કલ્યાણના માર્ગ પર આવી જાય.

પરંતુ માત્ર રૂઢીમા ફસેલા આત્મા વિશેષ વિચાર પણ નથી કરતો કે આટલા વર્ષથી દેવદર્શન અને ભકિત કરવા છતાં પણ મારા આત્મામા શાંતિ કેમ નથી આવતી? દેવદર્શનથી નિયમથી શાતિ મળવી જોઈએ. તો પણ તે રૂઢીથી વર્ષો વ્યતીત કરી રહેલ છે.

જો યથાર્થ આત્મશાંતિને માટે દેવદર્શન અને ભકિત કરતો હોય તો નિયમથી તે જીવ વિચાર કરત કે ભકિત કરવા છતા પણ શાતિની ગધેય નથી આવતી તેથી સમજાય છે કે ભકિતમાં ખરેખર કંઈક ગલતી–ભૂલ રહી જાય છે, એવો વિચાર કરીને તે પોતાની ગલતી–ભૂલ સુધારવાની ચેષ્ટા કરે છે. જો ભૂલ સુધારીને એક વાર પણ સાચા લક્ષથી દેવના દર્શન કરવામાં આવે તો જરૂર જીવ મોક્ષના માર્ગ પર આવી જાય.

સિંહના બચ્ચાનું દૃષ્ટાંત

એક ભરવાડ હતો. તેની પાસે ઘણી બકરીઓનુ જૂથ હતુ. તે જગલમા રહેતો હતો. એક દિવસ તે ભરવાડને જગલમાં તરતનુ જન્મેલું સિંહનુ બચ્ચું મળી ગયુ. તે સિંહના બચ્ચાને ઉઠાવીને તેણે પોતાની બકરીઓના ટોળામા રાખી લીધુ.

સિંહના બચ્ચાને જ્ઞાન નથી કે હુ કોણ છુ? તે પોતાનો ચહેરો તો જોઈ શકતુ નહોતુ પણ તે બકરીઓના ચહેરા જોતુ હતુ. તેથી તે માનતુ હતુ કે તે બકરીનુ બચ્ચુ છે અને એ માન્યતાથી તે બકરીના ટોળામાં રહેવા લાગ્યું. તે બકરીનુ દૂધ પીતુ હતુ, તેની સાથે નાચતુ, કૂદતુ, રમતુ હતું.

એમ કરતાં કરતાં સિંહનુ બચ્ચુ એક મહિનાનુ થયુ. એક દિવસ તરસ લાગતા અચાનક તે નદી કિનારે ચાલ્યુ ગયુ. તે વખતે પાણી એકદમ શાંત હતુ તેથી પાણી પીતાં પીતાં તેણે પોતાનો ચહેરો જોયો. તરત તેને વિચાર થયો કે બકરીઓથી તેનો ચહેરો જુદો છે. તેને લાગ્યુ કે તેની જાત બકરીની નથી

પાણી પીને તે બકરીના ટોળામા આવી ગયુ. બકરી સાથે તે રહેતું હતુ પણ અતરમા તેને શકા હતી કે તે તેની જાતનું નથી. એમ કરતાં બચ્ચુ બે માસનુ થઈ ગયુ ત્યારે એક દિવસ જગલનો મોટો સિંહ શિકાર માટે તે બકરીઓના ટોળા પાસે આવી ગયો અને તેણે સિંહનાદ કર્યો.

સિંહની ગર્જના સાભળીને બધી બકરીઓ ભાગી ગઈ બકરીઓને ભાગતી જોઈ સિંહનુ બચ્ચુ પણ ભાગવા લાગ્યુ. પણ ભાગતાં ભાગતાં તેણે પાછળ નજર કરી તો મોટા સિંહને જોયો. તેને જોતા જ તે સમજી ગયુ કે આ તો મારી જાતિનો જ છે. તો પછી હુ શા માટે ભાગુ ? એમ વિચારીને તે ઊભો રહી ગયો

પછી તેણે પણ સિંહનાદ કર્યો. બચ્ચાનો અવાજ સાંભળીને મોટા સિંહે વિચાર્યું કે એ ટોળામાં તો મારી જાતનો જ સિંહ છે તેથી હુ તેનો શિકાર નથી કરી શકતો એમ વિચારીને સિંહ ચાલ્યો ગયો. સિંહનુ બચ્ચુ પણ બકરાનુ ટોળુ છોડીને જગલમા પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે એકલુ રહેવાને ચાલ્યું ગયુ.

આ તો દૃષ્ટાત છે.

પણ એ પ્રમાણે જીવ એક વાર દેવના દર્શન કરીને વિચાર કરે કે "હુ પુદ્‌ગળની જાતિનો નથી. હુ ચૈતન્ય સ્વભાવનો છુ. મારા સ્વભાવમા, મારી જાતિમા અને દેવની જાતિમા જરા પણ ફરક નથી." આટલો જ વિચાર કરે તો આ જીવ જે અનાદિથી પુદ્‌ગળરૂપી ઢાચાને

(શરીરને) જ પોતાનુ સ્વરૂપ ભૂલથી માની બેઠો છે તે જીવ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવાથી જરૂર માનવા લાગશે કે હુ શરીર નથી પરતુ જ્ઞાયક સ્વભાવી આત્મા છુ.

જ્યારે શરીરને પોતાનુ નહિ માને તો પછી તે કેમ માનશે કે હુ મનુષ્ય છુ. અથવા સ્ત્રી છુ કે બાળક છુ ? એકવાર પોતાની જાતિનું યથાર્થ જ્ઞાન થઈ જાય તો પછી જીવ જે શરીરને પોતાનુ માનીને દુઃખી થઈ રહ્યો છે તેનાથી ઉદાસીન થઈને પોતાનામાં જ પોતાપણાની બુદ્ધિ કરીને પોતાના કલ્યાણ માર્ગ પર આવી જશે.

પરતુ એટલો વિવેક નહિ હોવાના કારણે માત્ર થોડોક શાસ્ત્રાભ્યાસ કરીને દિવસ વ્યતીત કરી રહેલ છે. જ્યારે જીવમા પોતાનુ કલ્યાણ કરવાની તીવ્ર ભાવના જાગૃત થઈ જાય છે ત્યારે તેને શસ્ત્રજ્ઞાન હોવાથી તે વિચાર કરે છે કે મારું કલ્યાણ નિયમથી સત્પુરુષદ્વારા જ થઈ શકે છે.

ત્યાર પછી તે જીવ નિસ્પૃહી સત્પુરુષ નિર્ગ્રંથ ગુરુની શોધમાં નીકળી જગલમા જ જશે કારણ કે શસ્ત્રજ્ઞાનથી તેને માલુમ છે કે નિસ્પૃહી ગુરુ જગલમાં જ રહે છે.

આ પ્રમાણે પોતાનો આત્મા જ પોતાનું કલ્યાણ કરવાના ભાવની સાથે ગુરુની પાસે જવાના ભાવ પણ થયા છે તે ભાવનુ નામ **વિશુદ્ધિલબ્ધિ છે.**

હવે વિચારવાનુ એ છે કે એવા ભાવ મારા આત્મામાં થયા છે કે નહિ. જો ન થયા હોય તો માનવુ જોઈએ કે હજી મારા આત્મામાં વિશુદ્ધિ લબ્ધિરૂપ ભાવ થયા નથી. તેથી એ ભાવ પ્રાપ્ત કરવા માટે પુરૂપાર્થ કરવો જોઈએ.

દેશના લબ્ધિ

સસારથી ભયભીત થયેલો આત્મા આત્મ-કલ્યાણની ભાવનાથી પ્રેરાઈને પોતાનો કલ્યાણનો માર્ગ જાણતો નહિ હોવાથી, બુદ્ધિપૂર્વક પરીક્ષા

કરીને શ્રી ગુરુના ચરણુમા વિનય અને ભક્તિપુર્વક પડીને પ્રાર્થના કરે છે—હે પ્રભુ ! મારા આત્માનુ કલ્યાણ કેમ થાય ?

એવા મુમુક્ષુ પ્રાણી સાસારિક વિષય સુખની વાચ્છા કરતા નથી. તેમ જ સાસારિક પદાર્થોની પ્રાપ્તિને માટે એક પણ પ્રશ્ન કરતા નથી. ધનની પ્રાપ્તિ કેમ થાય, પુત્રની પ્રાપ્તિ કેમ થાય, મુકદ્દમો કેમ જીતુ એવી વાંચ્છા તો તેમને હોતી જ નથી. તેને તો એકમાત્ર ભાવના છે કે મારા આત્માનુ કલ્યાણ કેમ થાય ?

એ જીવની એવી જિજ્ઞાસા અને વિનય જોઈને શ્રી ગુરુ તેને કલ્યાણનો માર્ગ બતાવે છે કે—

હે ભવ્ય ! કલ્યાણનો માર્ગ આ છે, આગમદ્વારા છ દ્રવ્ય, સાત અથવા નવ તત્ત્વ, ભાવકર્મ તથા નો–કર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજી લેવુ એજ સૌથી પહેલુ આત્માનુ કર્તવ્ય છે, **યથાર્થ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના ક્રિયાકાંડમાં ફસી જવું અથવા વ્યવહાર તપ નિયમ ત્યાગમાં ફસી જવું એ મોક્ષ માર્ગમા લઈ જનારો માર્ગ નથી. કારણ કે જ્ઞાન કર્યા વિના ત્યાગ શેનો કરશો ? ત્યાગ તો કષાયનો કરવો જોઈએ પરંતુ અજ્ઞાનમાં જીવ વિષય સામગ્રીનો ત્યાગ કરીને જ પોતાને ધર્માત્મા માનીને ચારેય ગતિનૃ પાત્ર બની જાય છે.**

મોક્ષની ચાહનાવાળા જીવે નય નિક્ષેપ તથા અનુયોગનુ યથાર્થ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને રાગદ્વેષની નિવૃત્તિ કરવી એ એક માત્ર મોક્ષનો માર્ગ છે. મોક્ષનો બીજો કોઈ માર્ગ નથી.

શાસ્ત્રોમા મોક્ષના બે માર્ગ બતાવ્યા છે–(૧) નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગ અને (૨) વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગ.

નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગ વીતરાગભાવનુ જ નામ છે અને વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગ અપૂર્ણ અવસ્થામા જે વીતરાગ ભાવની પ્રાપ્તિ થઈ છે તેની

સાથે જે પુણ્યભાવ છે તે પુણ્યભાવને વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગ કહેવામાં આવે છે.

પરતુ વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગને જ વળગી રહેવામાં આવે તો નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગનો ઘાત કરવાવાળો છે. એવું જાણીને વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગનો એટલે પુણ્ય ભાવનો અભાવ કરતાં કરતા નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગમાં આરૂઢ થવુ તે યથાર્થ મોક્ષમાર્ગ છે. પરતુ પુણ્યભાવ કરતાં કરતાં એની મેળે નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ થશે એવી ભાવના ન કરવી. વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગનો અભાવ કરવાથી જ તે નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગનુ કારણ થાય એમ સમજવુ જોઈએ.

ભાવકર્મ—આત્મામાં રાગ દ્વેષ મોહ આદિ જે પરિણામ થાય છે તે પરિણામનું નામ ભાવકર્મ છે. રાગ આદિક પર-દ્રવ્યના આલબન વિના થતા જ નથી. રાગાદિક જો પર-દ્રવ્યના આલંબન વિના થાય છે એમ માનવામાં આવે તો રાગાદિક આત્માના સ્વભાવ ભાવ થઈ જાય છે અને સ્વભાવ ભાવ હોવાથી સ્વભાવનો નાશ થતો નથી. તેથી મોક્ષનો પણ અભાવ થઈ જાય છે.

આથી સિદ્ધ થયુ કે રાગાદિક આત્માના સ્વભાવ ભાવ નથી, પરતુ ઔપાધિક વિભાવભાવ છે. અને વિભાવભાવ નિયમથી પરના અવલબનથી જ થાય છે. રાગાદિકનો ઉપાદાન કર્તા આત્મા જ છે અને રાગાદિક થવામા પર-દ્રવ્ય જ નિમિત્ત છે.

નિમિત્ત બે પ્રકારના છે—(૧) જ્ઞેયનુ નિમિત્ત અને (૨) રાગાદિક નિમિત્ત, જ્ઞેયના નિમિત્તનુ નામ નોકર્મ કહેવાય છે અને રાગાદિકના નિમિત્તનું નામ દ્રવ્ય કર્મ કહેવાય.

સસારમાં જ્ઞેય ન હોય અને જ્ઞાનનો પર્યાય થઈ જાય એમ કદી પણ બની શકતુ નથી. જ્ઞેય કારણ છે અને જ્ઞાનનો પર્યાય કાર્ય છે. પ્રથમ કારણ હોય છે પછી જ કાર્ય થાય છે. કાર્ય થયા પછી જ

કારણુનો સ્વીકાર કરવો તે ઉચિત માર્ગ નથી. કારણુ કે નિયમ એવો છે કે કારણુ વિના કાર્યની ઉત્પત્તિ થતી નથી.

જ્ઞેય પદાર્થ રાગાદિકનુ કારણુ નથી પરતુ આત્મા જ્ઞેયને જ્ઞેય રૂપ ન જોતા, જાણી જોઈને જ્ઞેયને રાગાદિકનુ કારણુ બનાવી લીએ છે. એ જ આત્માનો અપરાધ છે આ અપરાધમા આત્મા જ કસૂરવાન છે પરતુ જ્ઞેય પદાર્થ કસૂરવાન નથી. આત્મા અપરાધ કરીને જ્ઞેયને નિમિત્ત બનાવી લીએ છે.

એવી અવસ્થામાં આત્મામાં અપરાધ પર્યાય થયા પછી જ જ્ઞેયમાં રાગાદિકના નિમિત્તનો આરોપ આવે છે. જ્ઞેય જ્ઞાયક સબધમા જેવી જ્ઞેયની અવસ્થા છે તેવી જ જ્ઞાનની અવસ્થા થાય છે. પરતુ જ્ઞેયને રાગાદિકનુ નિમિત્ત બનાવાય છે ત્યારે જ્ઞેયમાં રાગાદિક રૂપ અવસ્થા હોતી નથી. પરતુ માત્ર આત્મામા જ રાગાદિક રૂપ અવસ્થા હોય છે.

જ્ઞેયને રાગાદિકનુ નિમિત્ત બનાવવાના આવા સબધનુ નામ ઉપાદાન નિમિત્ત સબધ છે, એવા ઉપાદાન નિમિત્ત સપાદનની પ્રધાનતા છે, નિમિત્ત ગૌણુ છે. કારણુ કે જ્ઞેયને રાગાદિકનુ નિમિત્ત બનાવવુ કે નહિ તે આત્મા ઉપર જ આધાર રાખે છે એવી અવસ્થામાં આત્મા સ્વતત્ર છે.

જેમકે—બે મનુષ્ય બેઠા છે. એટલામાં એક સ્ત્રી તેના સ્વાભાવિક ભાવથી તેમની પાસે આવી રહી હતી. તે સ્ત્રીને જોઈને પહેલા મનુષ્યે પોતાના ભાવમા વિકાર કર્યો. ત્યારે તે મનુષ્ય કહે છે કે મારા વિકાર ભાવ થવામા આ સ્ત્રી નિમિત્ત છે. પરતુ સ્ત્રીમાં નથી વિકાર થયો કે નથી તેણે વિકાર કરાવ્યો.

બીજો મનુષ્ય કહે છે કે સ્ત્રી તો મારા જ્ઞાનની જ્ઞેય વસ્તુ હતી. મે સ્ત્રીને જોઈ જરૂર છે પણ મને વિકાર કરાવ્યો નથી

જે મનુષ્યે પોતાના વિકારમા સ્ત્રીને નિમિત્ત બનાવી તેમા તે

પુરુષનો અપરાધ છે પરંતુ સ્ત્રીનો અપરાધ નથી. જ્યા જ્યાં આવા અપરાધ બનાવવામાં આવે ત્યાં ત્યા તેનુ નામ નિમિત્ત ઉપાદાન સબધ છે. શાસ્ત્રીય ભાષામાં તેને બુદ્ધિપૂર્વક ઉદીરણા કહેવાય છે. ઉદીરણામાં ઉપાદાનની મુખ્યતા છે કારણ કે તેણે જ જ્ઞેય પદાર્થને નિમિત્ત બનાવી લીધુ છે.

બીજા મનુષ્યે તો સ્ત્રીને માત્ર જ્ઞેયરૂપ માની છે. એ સબધનુ નામ જ્ઞેયજ્ઞાયક સબધ છે. જ્ઞેયજ્ઞાયક સબધમાં જ્ઞેયની પ્રધાનતા છે, જ્ઞાન ગૌણ છે. કારણ કે જ્ઞેય વિના જ્ઞાન થતુ નથી. તેથી જ્ઞેય નિમિત્ત છે. જ્ઞાનનો પર્યાય કાર્ય છે.

જ્ઞેય જ્ઞાયક સબધમાં જેવો જ્ઞેય છે તેવો જ જ્ઞાનનો પર્યાય હોય છે. પરતુ જ્ઞેયને રાગાદિકમા નિમિત્ત બનાવવામા આત્મામાં જેવી રાગાદિકરૂપ અવસ્થા થાય છે તેવી, જ્ઞેયને જે નિમિત્ત બનાવેલ છે તેમાં રાગાદિકરૂપ અવસ્થા થતી નથી. એ જ જ્ઞેય જ્ઞાયક અને નિમિત્ત ઉપાદાન સબધમા ફરક છે.

જ્ઞેય જ્ઞાયક સબધમા જ્ઞેય કારણ બનીને આવે છે એટલે પ્રથમ કારણ અને પછી જ્ઞાનરૂપ કાર્ય. પરતું નિમિત્ત ઉપાદાન સબધમા જ્ઞેય વિકારનુ નિમિત્ત બનીને આવતુ નથી. પરંતુ આત્માએ જ્ઞેયને રાગાદિકનું નિમિત્ત બનાવેલ છે. તેથી તેમા આત્માનુ પ્રધાનપણુ છે.

દ્રવ્ય કર્મ—આત્માના રાગાદિકનુ નિમિત્ત જોઈને કાર્મણ વર્ગણા, જ્ઞાનાવરણ આદિ આઠ કર્મરૂપ અવસ્થા ધારણ કરે છે તેને દ્રવ્ય કર્મ કહે છે.

દ્રવ્યકર્મ આત્માની એટલે આત્માના ગુણની વિકારી અવસ્થા છે. નોકર્મને ઉપચારથી કારણ બનાવવામા આવે છે. નોકર્મ જ્ઞેયનુ કારણ છે અને દ્રવ્યકર્મ આત્માની વિકારી અવસ્થાનુ કારણ છે. દ્રવ્યકર્મની સાથે આત્માનો નિમિત્ત નૈમિત્તિક સબધ છે. પરતુ નિમિત્ત ઉપાદાન સબધ નથી.

નિમિત્ત નૈમિત્તિક સબધમા નિમિત્તથી પહેલી અવસ્થા થાય છે. પછી નિમિત્તને અનુકૂળ જ નૈમિત્તિકની અવસ્થા થાય છે. નિમિત્ત નૈમિત્તિક સબધમા નિમિત્તનુ જ પ્રધાનપણુ છે અને નૈમિત્તિક ગૌણ છે. કારણ કે નૈમિત્તિકને નિમિત્તને અનુકૂળ અવસ્થા ધારણ કરવી પડે છે. એ જ નૈમિત્તિકની પરાધિનતા છે.

આત્માની વિકારી અવસ્થામાં દ્રવ્યકર્મ નિમિત્ત છે એમ કહેવુ તે ઉપચાર છે, પરતુ પર્યાય સમયવર્તી છે. એક સમયમાં બે પર્યાય નથી હોતા. તેથી એક સમયની કર્મનો ઉદય જ આત્માના વિકારનુ નિમિત્ત છે. બીજા સમયમા બીજુ નિમિત્ત ત્રીજા સમયમાં ત્રીજુ નિમિત્ત. ઇત્યાદિ.

કર્મના ઉદયની સાથે આત્માની અવસ્થાનો નિમિત્ત નૈમિત્તિક સબધ છે, દ્રવ્યકર્મ નિમિત્ત કારણ છે અને આત્માનો વિકારી પર્યાય નૈમિત્તિક પર્યાય કાર્ય છે.

નોકર્મ—નોકર્મ આપણા રાગાદિકનુ નિમિત્ત નથી પરતુ તે જ્ઞેયનુ નિમિત્ત છે. નોકર્મ વિના રાગાદિક થતા નથી તો પણ નોકર્મ રાગાદિક કરાવતુ નથી, નોકર્મને ઉપચારથી રાગાદિકનું નિમિત્ત કહેવાય છે. ખરી રીતે રાગાદિકનુ નિમિત્ત દ્રવ્યકર્મ જ છે.

નિમિત્ત ઉપાદાન સબધમાં સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા ચારિત્રની અપેક્ષાથી પોતાને રાગાદિકનો કર્તા માને અને નિમિત્ત નૈમિત્તિક સંબધમાં સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા રાગાદિકના દ્રવ્યકર્મને કર્તા માને છે. કારણ કે સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા રાગાદિક બુદ્ધિપૂર્વક કરવાને ચાહતો નથી પરતુ કર્મના ઉદયના બળદ્વારા રાગાદિક થઈ જાય છે.

આગમ અનુસાર ઉપદેશ સાંભળવો, તેનુ મનન ચિતન કરીને તેને હૃદયમા ધારણ કરી રાખવો. એ ધારણાનુ નામ દેશના લબ્ધિ છે. કોઈ કારણથી દેશા લબ્ધિ થયા પછી સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ ન થઈ અને આયુષ્ય પૂરુ થઈ ગયુ. પાપના ઉદયથી વખતે નરક આદિ

ગતિમાં પણ જવુ પડે તો પણ અને ત્યાં સદ્દેવ, ગુરુ, ધર્મનુ બાહ્ય નિમિત્ત ન હોવા છતાં પણ જીવ વેદનાને લીધે વિચાર કરે તો ત્યાં પણ જાતિસ્મરણ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ જાય છે અને જે વાત પૂર્વભવમાં દેશના લબ્ધિમા ધારણારૂપ રાખી હતી તે વાત ત્યા પણ યાદ આવી જાય છે. અને તેના પર વિચાર કરતા જીવ પોતાના ધારણા જ્ઞાનને નિમિત્ત બનાવીને સાતમી નરક જેવા સ્થાનમાં પણ સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

આથી સિદ્ધ થાય છે કે **દેશના લબ્ધિ મોક્ષમાર્ગમાં એટલે સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરવામાં પ્રધાન કારણ છે.** તેથી એ પણ સિદ્ધ થયુ કે આગમદ્વારા તત્ત્વોનો નિર્ણય કરવો એ જ સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરવામાં પ્રધાન કારણ છે. **તત્ત્વોની બુદ્ધિપૂર્વક શ્રદ્ધા કરવી એ જ આત્માનો પુરૂષાર્થ છે. અને અભ્યંતર નિમિત્ત, દર્શન મોહનીય કર્મનો ક્ષય થવો, ઉપશમ થવો કે ક્ષયોપશમ થવો એ તો અબુદ્ધિપૂર્વક મળી જાય છે, તે મળવાથી આત્મા નિયમથી સમ્યગ્દષ્ટિ બને છે તેમાં સંશય નથી.**

પ્રાયોગ્ય લબ્ધિ

જ્યારે આત્મામાં દેશના લબ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે, પદાર્થનું જ્ઞાન થઈ જાય ત્યારે તે જીવને સૌથી પહેલાં માંસ, મદિરા, મધ આદિનુ સેવન કરવાનો ભાવ મનુષ્ય પર્યાયમાં સહજ જ છૂટી જાય છે. તેના આચરણમા એટલો સુધારો તો તે કરી જ લીએ છે. તત્ત્વનું જ્ઞાન થયુ હોવાથી તે આત્મા પોતાની મેળે જ પર પદાર્થોથી ઉદાસીન બની જાય છે અને તેનો ઉપયોગ રાગદ્વેષ છોડવા ઉપર આપો આપ આવી જાય છે.

જ્યારે તેની રુચિ ધર્મ તરફ થઈ જાય છે ત્યારે ધર્મરુચિના કારણે તેના પરિણામ એટલા વિશુદ્ધ થઈ જાય છે કે તેના કર્મોની સ્થિતિ લાંબી હતી તે આપોઆપ અંતઃકોડાકોડીની સાગર પ્રમાણ રહી

જાય છે. તથા નવીન કર્મના બધ પડે છે તે પણ તેના વિશુદ્ધ પરિણામને લીધે અતઃક્રોડાક્રોડીની અદર સખ્યાતમો ભાગ માત્ર નવીન બધ પડે છે. કેટલીયે પાપ પ્રકૃતિઓનો બધ મટી જાય છે અને નવીન કર્મનો બધ કમ સ્થિતિ અને અનુભાગવાળો પડે છે.

આવા આત્માના વિશુદ્ધ પરિણામોનુ નામ પ્રાયોગ્ય લબ્ધિ છે. આ ચાર લબ્ધિરૂપ પરિણામ ભવ્ય તેમજ અભવ્ય બન્ને પ્રકારના આત્માઓને થઈ શકે છે. ભવ્યપણુ કે અભવ્યપણું એ આત્માનો ગુણ નથી પણ એ તો આત્મામા શ્રદ્ધા નામનો ગુણ છે.

જેવી અવસ્થા સહજ અનાદિની બનેલી છે પણ કોઈએ બનાવેલી નથી તેથી તેનુ નામ **પારિણામિકભાવ** કહેવામાં આવે છે. જેમાં કર્મનો સદ્ભાવ કે અભાવ કારણ નથી પરતુ સ્વયં આપોઆપ બનેલ છે તેને પારિણામિકભાવ કહે છે.

જેમ મગની ફળીમા (સિગમાં) મગના ઘણા દાણા હોય છે તેમાં એકજ દાણો કોરડુ થઈ જાય છે એ દાણાને કોરડુ કોઈએ બનાવેલ નથી પણ સહજ આપોઆપ બની ગયેલ છે. કોરડુ એ ખાસ કોઈ ચીજ નથી પણ મગમા જે સ્પર્શ નામનો ગુણ છે તે ગુણની એક વિશિષ્ટ પ્રકારની કઠોર અવસ્થા છે. એજ પ્રમાણે અભવ્ય પણ શ્રદ્ધા ગુણની એક વિશિષ્ટ અવસ્થા છે કે જેને આત્માનુભૂતિ કદી પણ નથી.

ઘણા લોકો એમ કહે છે કે ભવ્યપણુ અને અભવ્યપણુ એ આત્માનો ગુણ છે કારણ કે ગુણનુ નામ પારિણામિક ભાવ છે. પરતુ તેમનુ આવુ કથન ભ્રાંતિવાળું છે. ગુણ નામ પારિણામિક ભાવ છે. પરતુ તેમનુ આવુ કથન ભ્રાંતિવાળુ છે. ગુણ તો સર્વ આત્માઓમાં સમાન હોય છે. તેથી જ કહેવામાં આવે છે કે ગુણની અપેક્ષાએ સર્વ આત્મા સિદ્ધ સમાન છે.

ચારેય લબ્ધિરૂપ પરિણામ થયા પછી સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થઈ શકે અથવા ન પણ થાય તેનો ખાસ નિયમ નથી. પરંતુ ચાર લબ્ધિ વિના ક્યારેય પણ સમ્યગ્દર્શની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી એ નિયમ છે માટે સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છાવાળા જીવે આ ચાર લબ્ધિ રૂપ ભાવ પ્રાપ્ત કરવા આવશ્યક છે.

પ્રાયોગ્ય લબ્ધિરૂપ ભાવમાં જીવ પોતાને ધર્માત્મા માની લીએ છે. લોકો પણ તેને ભક્ત, ધર્માત્મા આદિ નામોથી સંબોધન કરે છે. અને તેથી જીવ પોતાને કૃતકૃત્ય માની બેસે છે. કારણ કે ભાવ મહા ઠગારો છે. તે ભાવ જીવને ધર્માત્મા માનવામાં ઠગી લીએ છે. તેથી જીવ કરણલબ્ધિમા આગળ વધતો નથી. તેથી આટલો પુરૂષાર્થ કરવા પછી મિથ્યાદૃષ્ટિ જ રહી જાય છે. માટે એવા ઠગારા પુણ્યભાવથી સાવધાન રહેવુ એ જ આગળ વધવાનો માર્ગ છે.

કરણ લબ્ધિ

કરણલબ્ધિરૂપ આત્માનો પરિણામ ઘણો સૂક્ષ્મભાવ છે. એ ભાવનુ વચનમાં યથાર્થ પ્રતિપાદન કરવુ તે અશક્ય છે. પરંતુ એ ભાવથી કર્મોમા કેવી અવસ્થા થાય છે તે ઉપરથી ભાવનુ અનુમાન થઈ શકે છે.

કરણલબ્ધિરૂપ ભાવ ધ્યાન અવસ્થામાં જ થાય છે કરણલબ્ધિરૂપ ભાવ થાય છે ત્યારે આત્મા નિયમથી સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરશે જ. એ ભાવમા આત્મા પડી જાય એમ બનતુ જ નથી. આ તો એવો ભાવ છે કે આત્મા પડી જાય એમ બનતુ જ નથી આ તો એવો ભાવ છે કે આત્મા પોતાના ધ્યેયને પામી જાય છે. એ જ એ ભાવની વિશેષતા છે.

જે જીવને મિથ્યાત્વ ભાવનો અભાવ હોવામા (થવામા) અંતર્મુહૂર્તકાળ બાકી રહે છે ત્યારે જ તે જીવને કરણલબ્ધિ ભાવ

પ્રાપ્ત થાય છે; નિમિત્તની અપેક્ષાથી આ કથન કરવામાં આવેલ છે. જે જીવને કરણલબ્ધિ ભાવની પ્રાપ્તિ કરવી હોય તેણે બુદ્ધિપૂર્વક એટલો જ પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ કે તત્ત્વ-વિચારમા પોતાનો ઉપયોગ લગાડે.

માત્ર નામ નિક્ષેપથી આગમના શબ્દો બોલ્યે જવા તેનુ નામ તત્ત્વ નિર્ણય નથી પરતુ જીવ તત્ત્વ શુ છે ને જાણવાનો પુરૂષાર્થ કરે. અજીવ તત્ત્વને અજીવ તત્ત્વરૂપ શ્રદ્ધાન કરે પરતુ આત્માની અજીવે તત્ત્વરૂપ અવસ્થા જ નથી એવુ નથી પુણ્ય તત્ત્વને પુણ્ય તત્ત્વરૂપ માને; પુણ્યભાવને પુણ્યભાવ માને પરતુ પાપભાવને પુણ્યભાવ માનવો એટલે કે શુદ્ધ આહાર ખાવાનો ભાવ પાપભાવ છે તેને પુણ્ય ભાવ માનવો, અથવા ઉપવાસનો ભાવ પુણ્યભાવ છે તેને પુણ્યરૂપ માનવાની સાથે સવર-નિર્જરા ભાવ માને એ તત્ત્વ નિર્ણય નથી. એ તો આત્માનો બુદ્ધિપૂર્વક અપરાધ છે, એ તો અતત્ત્વ શ્રદ્ધાન ભાવ છે.

આસ્રવ ભાવને આસ્રવ ભાવ માને પરતુ આસ્રવ ભાવને જાણે નહિ અને મોઢેથી પાઠ બોલ્યા કરે કે આસ્રવ સત્તાવન છે. એ તો અતત્ત્વ ભાવ છે સત્તાવન આસ્રવમા આત્માના આસ્રવ કેટલા છે? એનો પ્રશ્ન પૂછે કે તરત જવાબ દેશે કે મહારાજ, એ વાત શાસ્ત્રમા લખી નથી. અથવા કહેશે કે હુ જાણતો નથી. તો ભાઈ! તુ આસ્રવ તત્ત્વમા શું સમજ્યો?

એજ પ્રમાણે બધ ભાવને બધ ભાવ માનવો જોઈએ પરતુ અરિહતની ભક્તિને સારો ભાવ માને અને મને તીર્થંકરગોત્રનો ક્યારે બધ પડે એવી ભાવના કરે તો બધ તત્ત્વનુ જ્ઞાન શુ લીધુ? બધની ભાવના કરવી જોઈએ કે બધથી છૂટવાની ભાવના કરવી જોઈએ? તીર્થંગોત્રના ભાવ તો બધનના ભાવ છે. બધનની ભાવના કરવી એ

મિથ્યાદૃષ્ટિપણું છે. ભાવના તો બંધનથી છૂટવાની કરવી જોઈએ તેથી એવા જીવને બંધ તત્ત્વનું પણ યથાર્થ જ્ઞાન નથી.

સંવર તત્ત્વમાં પાંચ મહાવ્રત, પાંચ સમિતિ, ત્રણ વ્યવહાર ગુપ્તિને સંવર માને છે તેણે સંવર ભાવનું શું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું ? તેર પ્રકારના ચરિત્ર, દશ પ્રકારનો મુનિધર્મ, બાવીશ પ્રકારના પરિસહજન્ય ભાવને તથા બાર પ્રકારની ભાવનાના ભાવને સંવર માનતા હોય તો એ અજ્ઞાની જીવ છે.

એણે એ સર્વ પુણ્ય ભાવને સંવર માન્યા તો સંવર ભાવનું જ્ઞાન ક્યાં થયું ? સંવરને સંવર જાણવું તેમજ માનવું જોઈએ અને નિર્જરા ભાવને નિર્જરા જાણવી માનવી જોઈએ. પરંતુ બાર પ્રકારના તપના ભાવને નિર્જરા માને તો તેને નિર્જરા તત્ત્વનું જ્ઞાન નથી. બાર પ્રકારના તપના ભાવ તો પુણ્યભાવ છે. પુણ્યભાવને નિર્જરાભાવ માનવા તે અજ્ઞાનભાવ છે.

આથી સિદ્ધ થયું કે માત્ર નામ નિક્ષેપાથી તત્ત્વને જાણવા તે યથાર્થ નથી. **આત્માના પરિણામોને યથાર્થ જાણવા તેનું નામ બુદ્ધિપૂર્વક તત્ત્વનિર્ણય છે. તત્ત્વનો નિર્ણય કરવામાં આત્માનો ઉપયોગ લાગે છે અને તેથી આત્માના પરિણામ સમયે સમયે નિર્મળ થતા જાય છે.** એ નિર્મળ પરિણામોથી મિથ્યા કર્મની સ્થિતિ તથા અનુભાગ હીન હીન થતા જાય છે.

-

૩

શ્રાવકની
અગિયાર પ્રતિમા

: હિંદીમાં લેખક :

બ્ર. પં. શ્રી શીતળપ્રસાદજી

અનુવાદક

શ્રી ભોગીલાલ ગિરધરલાલ શેઠ

*

નોંધ

બ્ર. પં. શ્રી શીતળપ્રસાદજીએ તેમના 'આધ્યાત્મિક સોપાન" પુસ્તકમા અનોખી ઢબથી શ્રાવકની અગીઆર પ્રતિમાનુ વર્ણન કરેલું છે. એ વર્ણન દિગંબર ક્રમાનુસાર છે અને દિગબર સંપ્રદાયાનુસાર છે. તેથી તેમાં સહેજસાજ મતભેદ હોય તે સ્વાભાવિક છે. પરતુ તે વર્ણન એવુ સરસ છે કે તે વાંચતા જ પ્રતિમાધારી શ્રાવકના તે તે પ્રતિમા વખતે કેવા આચાર વિચાર હોય, કેવું વર્તન હોય તે તુરત સમજાઈ જાય છે. તેથી તે વર્ણન ખાસ ઉપયોગી હોઈને અત્રે આપેલુ છે.

*

૧

પહેલી દર્શન પ્રતિમા

આજ ક્ષાયિક સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા પોતાના કષાય ભાવોની અતિ, મદતા તથા વૈરાગ્ય ભાવની પરમ વૃદ્ધિ પામીને અતરગમાં એવા

ભાવ કરે છે કે આ આત્મા સર્વ પ્રકારના કર્મબંધનની જાળમાંથી છૂટી ક્યારે પોતાનુ નિજ સ્વતંત્ર સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરશે !! અત્યારે તેને અપ્રત્યાખ્યાનાવરણુ કષાયનો ઉપશમ વર્તતો હોઇ, તેની અવિરત સમ્યગ્દર્શનની શ્રેણી હતી તે પલટાઈને દેશ વિરત નામની પાંચમી શ્રેણી થઈ છે અને દર્શન પ્રતિમા (શ્રાવકની અગીઆર પડિમાંની પહેલી પ્રતિમા) નો આરભ થયો છે.

આથી તેને સમ્યક્ દર્શનના આઠ અગોના પાલનમા અને વિશેષ ચારિત્રની આરાધનામાં તીવ્ર ઉત્કંઠા ભાવ પ્રગટયો છે. તેનામા અપૂર્વ નિર્ભયતા છે, કોઈ ગમે તેટલો ભય બતાવે, ત્રાસ આપે પરતુ આ જ્ઞાની આત્મા સત્ય શ્રદ્ધાન, સત્ય જ્ઞાન, અને સત્ય આચરણથી કયારેય પણ ચલિત થાય તે શક્ય નથી બનતુ.

વળી તેને આલોક પર લોકનો ભય, વેદના, મરણ ભય, અરક્ષા, અગુપ્ત અને અકસ્માત ભય કિંચિત્ માત્ર હોતો નથી, કારણ તેણે પોતાના આત્માને જ સ્વલોક, પરલોક માન્યો છે, નિજ જ્ઞાન ચેતનાની વેદનાને વેદના ગણેલ છે, પોતાના જ્ઞાનસુખાદિ ધનને અચૌર્ય માનેલ છે, અને પોતાના આત્માને અજર, અમર, નિત્ય અને અકસ્માત રહિત એવો અનુભવેલ છે.

પોતાના અકપાથી આત્મ પ્રભુને કોઈ પર પદાર્થ વિકારી કરવા સમર્થ નથી એવી દૃઢતાથી નિઃશકિત અગનું પાલન કરે છે અને સકોચ વિના નિર્ભયતાથી પોતે નિર્ણય કરેલા માર્ગ પરથી પસાર થાય છે. લોક તેની પ્રશસા કરે કે નિદા કરે તેની પરવા નહિ કરતા પોતાના મતવ્યમા અટળ રહે છે.

ઇન્દ્રિયોથી ઉત્પન્ન થતુ સુખ અતૃપ્તકારી, આકુળતામય, બધરૂપ અને તૃષ્ણા તાપને વધારનારૂ તથા આત્મિક સુખ સ્વાધીન, શાંત અને તૃપ્તિદાયક છે એમ વસ્તુ સ્વભાવની દૃષ્ટિ હોવાથી તેને પદાર્થો પ્રત્યે ઘૃણા ઉપજતી નથી, આ રીતે નિર્વિચિકિત્સા ભાવનુ પાલન કરે છે.

જૈન સિદ્ધાંતના ભાવ રહસ્યના જ્ઞાતા આ ક્ષાયિક સમ્યગ્ દૃષ્ટિ જીવ અમૂઢ દૃષ્ટિ અગમાં અચળપણે ટકી રહે છે, તેમ જ વળી ઉપબૃહણ ગુણનુ પોષણ કરે છે. જો કોઈ જીવ અજ્ઞાન તથા તીવ્ર કષાયની પ્રેરણાથી કુમાર્ગગામી બને છે, તેની પણ નિંદા નહિ કરતાં તેને દયા-અનુકપા ભાવે જુએ છે.

પોતાના મિત્રોને મિથ્યાત્વ રૂપી કીચડમાંથી બહાર કાઢી સમ્યક્ત્વના સ્વચ્છ આગણમાં પ્રવેશ કરાવે છે.

તેનો પ્રેમ તથા વાત્સલ્યના ભાવ અત્યત ઉજ્વળ હોય છે. તેના અતરમા આત્મ પ્રભાવનાની સાથે સાથે પરમ પવિત્ર જૈન ધર્મની પ્રભાવનાની ઘણુ અપૂર્વ વૃત્તિ વહ્યા કરે છે. આમ આ જ્ઞાની જીવ વ્યવહારમા સમ્ગ્દર્શનના આઠે અગોનુ પાલન કરી, દર્શન પ્રતિમાના ભાવિ ચારિતાર્થ કરે છે.

૨

બીજી વ્રત પ્રતિમા

પહેલું અહિંસા અણુવ્રત

આ પાંચમા ગુણસ્થાનવર્તી શ્રાવકે પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયના મદ ઉદયથી હવે વ્રત પ્રતિમામા પદાર્પણ કર્યું છે, તેણે અહિસા અણુવ્રત અગીકાર કર્યું છે.

તેણે અહિસાનુ સ્વરૂપ સારી રીતે સમજી લીધુ છે. તેને યથાર્થ જ્ઞાન છે કે આત્મામાં રાગદ્વેષાદિ ભાવોની ઉત્પત્તિ ન થવા દેવી તે ભવ-અહિસા છે તથા પોતાના તથા બીજાના ઇન્દ્રિયાદિ પ્રાણોનો વિયોગ ન કરવો, ન કરાવવો તથા પ્રાણોને કષ્ટ ન પહોચાડવું તે દ્રવ્ય અહિસા છે.

બને પ્રકારની અહિંસાનું પાલન કરવુ તે કર્તવ્યરૂપ છે એવું શ્રદ્ધાન હોવા છતાં કષાયના ઉદયની બળજબરીથી લાચાર બની આ સમયે તો તે પોતાને માત્ર સંકલ્પી ત્રસહિંસાથી બચાવે છે; આરંભી હિંસા ઉપાદેય નથી એવી શ્રદ્ધા હોવા છતા તેને લાચારીએ કરવી પડે છે.

આજીવિકાના અર્થે અસિ, મસિ, કૃષિ, વાણિજ્ય, શિલ્પ અને વિદ્યા કર્મ કરવુ પડે છે ત્યાં પણ યથાશક્તિ મહારંભોને ટાળી અલ્પારંભમાં પ્રવર્તે છે, પરતુ ઉદ્યમી હિંસાથી પોતાને સર્વથા બચાવી શકતો નથી. વળી ગૃહમાં ખાન, પાન, સફાઈ આદિના આરંભથી ત્રસહિંસા થાય છે તેમાંથી પણ તે બચી શકતો નથી.

જો કોઈ અન્યાયી, પાપી, ઘરપર, ધર્મસ્થાનપર અથવા દેશ પર આક્રમણ કરે અને દરેક રીતે સમજાવવા છતાં તે ન માને તો તેનો યુદ્ધબળથી પણ સામનો કરી તેને પરાજિત કરે છે. અહિંયા જે હિંસા થાય છે તે વિરોધી હિંસા કહેવાય છે. જ્યાંસુધી તે ગૃહસ્થી છે, પરિગ્રહી છે ત્યાસુધી પરિગ્રહની રક્ષા સંબધી હિંસાથી પોતે બચી શકતો નથી.

હિંસાના બે ભેદ છે, તેમાં એક સંકલ્પી અને બીજી આરંભી. આરભીના ભેદમા ઉદ્યમી, ગૃહારભી અને વિરોધી હિંસાનો સમાવેશ થાય છે. આ આરભી હિંસાનો ત્યાગ આઠમી પ્રતિમા (આરભ ત્યાગ)માં હોય છે; તે પહેલાં તો યથાસંભવ યથાશક્તિ ન્યૂન કરવાનો ઉદ્યમ હોય છે.

બીજું સત્ય અણુવ્રત

જ્ઞાની સમ્યગ્ દૃષ્ટિ જીવ આત્માના પ્રેમમાં તરબોળ બની પાંચમા ગુણસ્થાને બિરાજમાન છે, અને હવે સત્ય વ્રતની ભાવના ભાવે છે. પરિણામોમાં એ વિચાર ઝળકે છે કે અસત્ય એ ઘોર પાપ છે. જ્યારે સત્ય એ માનવીનુ ભૂષણ છે

એ વિચારે છે કે હુ ક્રોધને એટલો વશ ન થાઉ કે જેથી મારાથી અસત્ય વચન કહેવાય જાય, લોભ મને એટલો ન સતાવે કે હુ અસત્ય બોલી, અન્ય પ્રાણીઓને ઠગુ, ભય એટલો ન વ્યાપે કે હું સત્યને છૂપાવુ અથવા સત્ય કહેવાથી જગતને લાભ થાય તેવુ હોય તેમાથી તેને વચિત રાખું તથા હાસ્યના ફદમા એટલો ન ફસાઉ કે જેથી અસત્ય દ્વારા સત્યની હાસી કરૂ.

આ પાચ ભાવનાઓને ભાવીને સત્ય અણુવ્રતના પાંચ અતિચારોથી પોતાને બચાવવા પૂરૂ ધ્યાન રાખે છે.

આ શ્રાવક કાળજીપૂર્વક લક્ષ રાખે છે, કે હુ કોઈ અન્યને મિથ્યા ઉપદેશ ન દઉ, કોઈની ગુપ્ત વાત કે રહસ્ય પ્રગટ ન કરૂં, જૂઠો લેખ ન કરૂ, કોઈની અનામત રકમ ખોટી રીતે ન લઉ તથા કોઈના સકેતો જાણી પ્રગટ ન કરૂ.

તેણે પોતાનો સર્વ વ્યવહાર સત્યના અવલંબન પર જ સ્થાપિત કર્યો હોય છે. આવા શુદ્ધ વ્યવહારથી લૌકિક જન પ્રસન્ન થાય છે અને તેનામા વિશ્વાસ રાખે છે અને તેથી તેનો વેપાર સુગમતાથી વધે છે.

તેને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કર્મનો તીવ્ર ઉદય હોતો નથી. તે બહુ જ મિષ્ટ, નરમ વિનયયુકત વચન બોલે છે, છતા હજુ તેનાથી સાવદ્ય વચનનો ત્યાગ થઈ શકતો નથી; અને તેમાંથી બચવાની ભાવના કરે છે.

આમ સત્યનુ મનન કરતાં કરતા આ શ્રાવક એકાએક શુભાશુભ ભાવોમાં અરુચિ કરી, શુદ્ધ ભાવોમાં રમણતા કરવા ભેદ વિજ્ઞાનનુ શરણુ ગ્રહે છે અને નિશ્ચય નયદ્વારા પોતાના આત્માને શુદ્ધ, બુદ્ધ, જ્ઞાતા દષ્ટા અવિનાશી અને આનદમય વિચારતાં વિચારતાં એકાએક નિજ પરિણુતિમા લીન થાય છે ત્યારે સ્વાનુભવ રસનો પ્રવાહ તેના અતરમાં વહેવા માંડે છે; અને તે રસમાં કલ્લોલ કરી આ જ્ઞાની અદ્ભુત આનદનો આસ્વાદ લે છે.

ત્રીજું અચૌર્ય અણુવ્રત

આ જ્ઞાની સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ શ્રાવકની બીજી પ્રતિમાના વ્રતોની ભાવના કરે છે અને ત્રીજું અચૌર્ય વ્રતનુ પાલન કરે છે. એ સમજે છે કે ભાવના રક્ષકનુ કાર્ય કરે છે. આ વ્રતની પાચ ભાવનાઓ ધ્યાનમા રાખી તે અચૌર્યવ્રતની રક્ષા કરે છે, તથા અણુવ્રતની શુદ્ધિ અર્થે જે દોષ અતિચાર થાય તેનાથી પણ બચવા પુરૂષાર્થ કરે છે.

વળી આ વ્રતનો વિકલ્પ કરવો એને પણ તે બધનુ કારણ જાણે છે. શુદ્ધ આત્માના અનુભવને જ કાર્યકારી અને સાચુ અચૌર્યવ્રત સમજે છે કારણકે ત્યાં પરપદાર્થના ગ્રહણના ભાવનો અભાવ હોય છે.

ચોથું બ્રહ્મચર્ય અણુવ્રત

પાંચમા ગુણસ્થાનની બીજી વ્રત પ્રતિમાનુ આ ચોથુ વ્રત છે. તેની ભાવના આ સમકિતી જ્ઞાની જીવ કરે છે. ચોથુ વ્રત સ્વસ્ત્રી સતોષ અને પરસ્ત્રી ત્યાગનુ છે. આ જ્ઞાનીને વિશ્વાસ છે કે આત્માનુભવ એ જ બ્રહ્મચર્ય છે, તથા વીર્ય રક્ષા તથા કામભાવના ત્યાગરૂપ બાહ્ય બ્રહ્મચર્ય તેનુ સહકારી કારણ છે એમ સમજીને આ વ્રતનુ પાલન કરે છે અને સભવિત દોષોથી બચવાની ભાવના સેવે છે.

આ ગૃહસ્થ બ્રહ્મચર્ય અણુવ્રતનુ પાલન કરે છે અને સાથોસાથ પૂર્ણ મહાવ્રત પાળી લાભ લેવા માટે ઉત્સુક બને છે. જેમ તેનું વ્યવહાર બ્રહ્મચર્યનુ પાલન એક દેશ છે, તેમ તેનુ અતરગ બ્રહ્મચર્ય પણ એક દેશ છે. સાધુવત્ અનુપમ આત્માનુભવરૂપ રસાયન ઉત્પન્ન કરવામા તે અધિકસમય લગાવી શકતો નથી તો પણ સવારે અને સાજે તે અમૃતનું પાન અવશ્ય કરે છે.

બ્રહ્મચર્ય વ્રતની ભાવના ભાવતાં એ સર્વ ઝઝટથી નિવૃત્ત થાય છે. કુશીળ અને શીળના વિચારોરૂપી તરગોને ઉલ્લંઘી જઈ તે એક મહાન, નિર્મળ સ્ફટિક રત્નસમ પવિત્ર અધ્યાત્મિક સરોવરમાં પ્રવેશ

કરે છે, ત્યાં પવિત્ર સ્વાત્માનુભવરૂપ જળ ભર્યું છે, ત્યાં રાગદ્વેષરૂપી મેલ કચરો નથી, અને ત્યા ચચળરૂપી ભેજ નથી. આવા નિર્મળ સરોવરમા આ જ્ઞાની જીવ આત્મિક ગુણોનુ મનન ચિંતવન કરતા કરતાં જ્યાં ડૂબકી મારે છે ત્યા "ક્યા સરોવર છે અને ક્યાં હું છુ" એવો વિકલ્પ વિરામ પામે છે એ તો માત્ર અનુપમ આત્મસવેદનરૂપ નિદ્રામાં બેખબર બની જઈ તે દશાના આનદનો સ્વાદ મેળવે છે.

પાંચમું પરિગ્રહ પરિમાણ અણુવ્રત

આ જ્ઞાની સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ બીજી વ્રતપ્રતિમાના પાચમા પરિ-ગ્રહપરિમાણ અણુવ્રતની ભાવના કરે છે. એ જાણે છે કે જેટલા જેટલા પદાર્થો પર સ્વામિત્વ બુદ્ધિ રાખવામાં આવે છે, તેટલા જ અધિક વિચારો તે પદાર્થો સબધી થયા કરે છે અને ચિત્તમા વિક્ષેપ ઉત્પન્ન થાય છે. ચિત્તની સ્થિરતા વિના આત્માનુભવનો અભ્યાસ કઠિન છે. આથી પોતાની યોગ્યતા અને ઇચ્છા અનુસાર દશ પ્રકારના પરિગ્રહનુ પરિમાણ જન્મભર માટે નક્કી કરે છે અને પરિમાણથી બહાર રહેલા પદાર્થોમાં મોહનો બીલકુલ ત્યાગ કરે છે.

વળી તે એવી ભાવના કરે છે કે પરિગ્રહ પરિમાણ કર્યું છે તેને પણ ભવિષ્યમા ક્રમશ ઘટાડતો જઉ. પરિગ્રહ હોવા છતા તે જળમા કમળની માફક અલિપ્ત રહે છે. આ વ્રતની દઢતા અર્થે એ પાંચ પ્રકારની ભાવના ભાવે છે કે પાચે ઇન્દ્રિયોને ભોગવવા યોગ્ય પદાર્થોનો સબધ હોવા છતા પોતે સમતા ભાવ રાખે. આ જ્ઞાની જીવ આ અણુવ્રતના પાચ પ્રકારના અતિચારથી પણ પોતાની રક્ષા કરે છે

નોંધ—પ્રસગવશાત્ પરિગ્રહ સબધી જાણવા જેવી હકીકત અહી આપીએ છીએ.—ન. ગિ. શેઠ.

પરિગ્રહ—પર વસ્તુનુ ગ્રહણ કરવું તે પરિગ્રહ.

આત્માની સ્વવસ્તુ જ્ઞાન અને દર્શન છે. એ સિવાયની શરીરથી માંડી સમગ્ર વિશ્વની અનેક દ્રવ્ય અદ્રવ્ય વસ્તુ એ પરવસ્તુ છે.

પરવસ્તુનો મોહ અને સગ્રહ એ પરિગ્રહ છે. પરિગ્રહ ત્યાગથી જીવ રાગાદિનો સર્વોત્કૃષ્ટ ઉપશમ કરી નાખે છે. અને તે ઉપશમને પ્રાપ્ત થયેલો જીવ સ્વસ્વરૂપમાં સ્થિર થઈ જાય છે.

બાહ્ય પરિગ્રહના નવ પ્રકાર

૧. ખેત—ખુલ્લી જમીન, બાગ, બગીચા, ખેતર, વાડી વગેરે.
૨. વથ્થુ—ઢાંકેલી જમીન, ઘર, હાટ, હવેલી, મકાન વગેરે.
૩. હિરણ—ચાંદીના દાગીનાઓ વગેરે.
૪. સોવન્ન—સોનાનાં અલંકારો.
૫. ધન—મહોરબંધ નાણું, સિક્કા વગેરે.
૬. ધાન્ય—ચોવીશ પ્રકારના ધાન્ય.
૭. દુપદ—બે પગા નોકર, ચાકર વગેરે.
૮. ચૌપદ—ચાર પગાં ગાય, ભેંસ, બળદ, હાથી, ઘોડા વગેરે.
૯. કુવીય—ઘરવખરી વગેરે.

આભ્યંતર પરિગ્રહનાં ચૌદ પ્રકાર.

ક્રોધ	લોભ	રતી	દુગચ્છા	નપુંસકવેદ
માન	હાસ્ય	અરતી	સ્ત્રીવેદ	મિથ્યાત્વ
માયા	ભય	શોક	પુરૂષવેદ	

બીજી રીતનાં ચૌદ પ્રકારમાં ત્રણ જાતના વેદને બદલે એક 'વેદ' એવુ નામ આપી તેમાં 'રાગ, દ્વેષ' ઉમેરીને ચૌદ પ્રકાર કહે છે.

છઠું દિશા પરિમાણુ વ્રત અણુવ્રત

તત્ત્વજ્ઞાની આત્મા પાંચમા ગુણસ્થાનની ભૂમિકામાં બેસીને વ્રતપ્રતિમાને અંદરથી વિચારે છે પાંચ અણુવ્રતનો વિચાર કરીને હવે

તે ત્રણ ગુણવ્રત સબધી વિચાર કરે છે. અણુવ્રતોમાં કરેલી પાપત્યાગની મર્યાદાને જે વધારે છે તેને ગુણવ્રત કહે છે. (ત્રણ ગુણવ્રત ધારણ કરવાથી ઉપરોક્ત પાચ અણુવ્રતનુ સરક્ષણ થઈ શકે છે.)

પહેલુ ગુણવ્રત દિશા પરિણામ વ્રત છે. તેનો ભાવ એવો છે કે સમસ્ત ભૂમડળમાં પ્રસરીને થતા પાપરૂપ વિકલ્પોથી રક્ષા કરી શકાય. આથી ગૃહસ્થ શ્રાવક આરભ કાર્ય માટે પ્રતિજ્ઞા કરે છે કે જન્મપર્યંત હુ પૂર્વ પશ્ચિમ, ઉત્તર દક્ષિણ, ઉપર નીચે, અને ચાર વિદિશા એમ દશ દિશાઓમાં બાંધેલી મર્યાદાથી અધિક દૂર નહિ જઉ. આ દિગ્વ્રત ધારણ કરવાથી તેને હવે જેટલો અસયમ છે તે અસયમ સમસ્ત ભૂમડલ પર ન જતાં માત્ર મર્યાદિત ક્ષેત્રમા રહે છે. આ રીતે પાચ અણુવ્રતોનું મૂળ આ વ્રતથી વૃદ્ધિગત થાય છે.

સતોષના સુંદર ભાવે અને કષાયની મદતાના પરિણામે તેને દિશાઓની મર્યાદા બાધવા માટે પ્રેરણા કરી છે. એ પોતે એટલો સતુષ્ટ અને દઢપ્રતિજ્ઞ છે કે લોભનુ નિમિત્ત મળવા છતા તે પ્રતિજ્ઞાનુ ઉલ્લઘન કરતો નથી, તેમજ તે વ્રતના પાંચ મુખ્ય અતિચારોથી પણ પોતાનું રક્ષણ કરે છે

આ પ્રમાણે આ જ્ઞાની કયારેય પણ કષાયને એવો આધીન થતો નથી કે તે અર્થ તથા કામને માટે મર્યાદાનુ ઉલ્લઘન કરે. મુનિદર્શન આદિ ધર્મકાર્યો કરવા માટે આ મર્યાદા હોતી નથી.

દિગ્વિરત્તિના વિકલ્પો કરતો આ જ્ઞાની શ્રાવક વ્યવહારમાર્ગને પણ બધનુ કારણ સમજે છે અને શુદ્ધનય દ્વારા આત્માનુભવના પથ પર વિચરવા ઈચ્છા રાખે છે.

સાતમું દેશાવકાશિક વ્રત

આજે જ્ઞાની આત્મા પાચમા ગુણસ્થાનવર્તી બીજી વ્રતપ્રતિમાના બીજા ગુણવ્રત સબધી મનન કરે છે દિગ્વ્રત પછી દેશવિરત ગુણવ્રત છે.

આ વ્રતમાં પાચ અણુવ્રતોનુ મૂલ્ય એકદમ વધી જાય છે, દિગ્વ્રતમાં જન્મભરની જેટલી ક્ષેત્રમર્યાદા બાધી હતી તે મર્યાદાની બહારના ક્ષેત્રમાથી તેનો રાગભાવ સપૂર્ણપણે છૂટી જવાથી તેને તે સબધે મહાવ્રતના ફળ સમાન ફળ મળતુ હતુ.

હવે આ દેશવ્રતમા તે પ્રતિદિન પ્રથમની મર્યાદાને પણ સકોચી એક દિવસ અથવા કોઈ પરિમિત કાળ સુધીની રાખવ નો નિયમ કરે છે. આથી તેનો રાગભાવ ઘટીને માત્ર મર્યાદિત કાળ સુધી મર્યાદિત ક્ષેત્રમાં રહે છે. આ વ્રતના ફળથી આ જ્ઞાનીને નિયમિત કાળ માટે કહેલી ક્ષેત્ર મર્યાદાની બહાર મહાવ્રતના અધિક ફળનો લાભ થાય છે.

જેમ ચારમાં ચાર ઉમેરવાથી આઠ થાય છે પરતુ ચારને ચારથી ગુણવાથી સોળ થઈ જાય છે, તેમ અણુવ્રતોને ગુણવાથી વ્રતનુ મૂલ્ય બહુ જ વધી જાય છે અને તેથી જ તેને ગુણવ્રત કહે છે. વાસ્તવમાં પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયના ઉદયની મદતા જ ઉપર જણાવેલ ફળનુ કારણ છે.

સતોષરૂપી અમૃતનુ પાન કરાવવુ એ જ દેશવ્રતનું અપૂર્વ ફળ છે. એટલુ જ નહિ પણ તે આસ્રવને રોકનાર, સવરનુ કારણ તથા મદકષાયરૂપ ભાવપુણ્ય બંધનો હેતુ છે. આવા પરમોપકારી દેશ વ્રતનું પાલન કરતો સતોષી જીવ પ્રયોજનભૂત કાર્યમાં કોઈપણ પ્રકારની હાનિ ન પહોંચે એવા લક્ષથી લોભની માત્રા ઘટાડતો રહે છે. વળી પાંચ દોષરૂપ અતિચાર ન લાગે તેનુ ધ્યાન રાખે છે.

આ વ્રતની ભાવનામા પર પદાર્થનુ જ ચિતવન છે, નિજ આત્માની ભાવના નથી, એવો વિચાર ઉદ્ભવતાં આ જ્ઞાની સર્વ પર પદાર્થ પ્રત્યેથી પોતાનો ઉપયોગ હઠાવી સ્વપરિણતિમાં જોડે છે.

આઠમું
અનર્થદંડ વિરમણવ્રત

આજ આ જ્ઞાની સમ્યગ્દૃષ્ટિ પાચમા ગુણસ્થાનની બીજી વ્રત પ્રતિમાના અનર્થદંડ વિરતિ નામના ત્રીજા ગુણવ્રતની ભાવના ભાવે છે. આ ગુણવ્રતના ધારવાથી પાચ અણુવ્રતોનુ મૂલ્ય બહુ વધી જાય છે; અણુવ્રતમા જે મૂલ્ય હતુ તે અહી ચારગણુ થાય છે. ધારો કે અણુ-વ્રતનુ મૂલ્ય (પાચ) હતુ, તે દિગ્વિરતિમા ૨૫, દેશ વિરતિમા ૬૨૫, અને અનર્થદંડ વિરતિમા ૬૨૫ × ૬૨૫ અર્થાત્ ૩૯૦૬૨૫ થઈ જાય છે.

આનો હેતુ એ છે કે શ્રાવકને દેશવિરતિ વ્રતમા દસ દિશાઓમા ક્ષેત્રની મર્યાદા જે બહુ ઘટાડી હતી તે મર્યાદાની અદર પણ તેને ધર્મ અર્થ અને કામ પુરૂષાર્થની સફળતા માટે જેટલી આવશ્યકતા જણાય તેટલા પ્રમાણમાં તે સાવધ કર્મો કરવાની ઇચ્છા રાખે છે. આથી જે કાર્ય સાથે તેને કોઈ પ્રયોજન નથી તેવુ કરી તે વૃથા પાપકર્મના બધને ભાગીદાર બનતો નથી.

સમ્યગ્દૃષ્ટિ જ્ઞાની જીવ સદા એમ જ ચાહે છે કે ફોકટ સકલ્પ વિકલ્પ કરી આત્માને ક્ષોભિત ન કરુ, અને આથી પાંચ પ્રકારના અનર્થદડને ટાળવા ધ્યાન રાખે છે, અપધ્યાનથી અથવા ખોટા વિચારથી, પ્રમાદના આચરણથી. હિંસાકારી શાસ્ત્રોના દાનથી અને પાપકર્મોના ઉપદેશથી પોતાને બચાવી લે છે. ઉપરાત આ વ્રતના પાચ દોષરૂપ અતિચાર પણ સભવિત હોઈ તે ન લાગી જાય તેનુ સતત ધ્યાન રાખે છે. તે અતિચારના નામ (૧) કદર્પ કથા, (૨) કુચેષ્ટા, (૩) મૌખર્ય દોષ, (૪) સયુક્તાધિકરણ અર્થાત્ શાસ્ત્રનો સબધ મેળવવો (અને ૫) ઉપભોગ પરિભોગમા આસક્તિ.

આ પાંચ પ્રકારના દોષોમાંથી ઘોર પાપકર્મનો બધ થાય છે. એમ સમજીને તેમાંથી બચવા ભાવના રાખે છે.

નવમું સામયિક શિક્ષાવ્રત

આ સામયિક વ્રતને શિક્ષાવ્રત એટલા માટે કહે છે કે આ ક્રિયાનો અભ્યાસ મુનિ અવસ્થામાં ધારણ કરવામાં આવતી સામયિક ચારિત્રની શિક્ષા* આપે છે.

સામયિક શબ્દ "સમય" પરથી બનેલ છે. સમય નામ આત્મદ્રવ્યને કહે છે. જ્યાં આત્મા સબંધી અનુભવ છે. પરપદાર્થોમાં રાગાદિભાવ નથી અને સમતાભાવનો પ્રવાહ વહે છે તેને સામાયિક કહે છે આત્માનુભવ એ જ સત્ય સામાયિક છે.

આ સામાયિક ભાવની પ્રાપ્તિ માટે વ્રતીએ દિવસમાં ઓછામાં ઓછો એક વખત, અને બની શકે તો સવાર, બપોર અને સાંજ એમ ત્રણ વખત એકાતમા નિશ્ચિત્ બની ૪૮ મીનીટ માટે અભ્યાસ કરવો.

સામાયિકમાં શાંત ભાવથી કોઈ સામાયિક પાઠનો અભ્યાસ કરવો અને તેના ભાવનું ગ્રહણ કરવુ. વળી પોતાના આત્માને પરમાત્મા સમાન વિચારી કોઈ મત્ર દ્વારા જપ કરવો. પિડસ્થ ધ્યાનની ધારણાઓનો વિચાર કરવો અને અથવા પોતાના આત્માને નિર્મળ જળની માફક ચિતવી તેમાં મનને ડુબાવવુ, યથાશક્તિ ધ્યાન ધરવુ અને આત્મામાં લય થવા માટે ચર્ચા કરવી, આ સામાયિક પરમ કલ્યાણકારી છે.

આ નવમા સામાયિકવ્રતના પાંચ અતિચાર છે તેને યથાશક્તિ ટાળવા ઉદ્યુક્ત રહેવુ મનમા અન્ય અશુભ વિચાર કરવો, અશુભ,

* શિક્ષાવ્રત આત્મભાવમા દાખલ થવાનો અભ્યાસ કરાવે છે. સ્વાનુભૂતિ, અનુભવજ્ઞાન શિખવે છે.

માઠું વચન બોલવું, કાયાની અશુભ ચેષ્ટા અથવા વ્યાપાર કરવો, નિરાદર તથા નિરુત્સાહથી સામાયિક કરવી તથા સામાયિક અવ્યવસ્થિતપણે કરવી તે પાંચ દોષ છે તેને ટાળવા શ્રાવક જ્ઞાની સદા તત્પર રહે છે.

સામાયિક શિક્ષાવ્રત મને પરમ ઉપકારી છે એવી ભાવના કરતાં કરતાં આ જ્ઞાની એકાએક સર્વ વિકલ્પોનો ત્યાગ કરી આત્મા પોતાના સ્વદ્રવ્યપ્રતિ ઉપયોગયુક્ત થાય છે ત્યારે નિજ આત્મામા સ્થિર થાય છે. **આ સ્વાનુભવ છે તે જ સાચી સામાયિક છે.**

દશમું પૌષધોપવાસ શિક્ષાવ્રત

આ જ્ઞાની આત્મા આજે વ્રત પ્રતિમાના દસમા પૌષધોપવાસ શિક્ષાવ્રત સબધી વિચારે છે. આ જ્ઞાની મનમાં ચિતવે છે કે એક માસમા ચાર પોષધ-દિવસ અથવા પર્વદિન હોય છે, તે દિવસમા ઉપવાસ કરવો જોઈએ. પાચ ઇન્દ્રિયોની ઇચ્છાઓને રોકી તેમને ધર્મ-સાધનામાં લગાવવી, શરીરની સંસ્કાર ક્રિયાને રોકવી. વ્યાપાર ભોજન પાનાદિ આરભનો ત્યાગ કરી પૌષધોપવાસ ઘરમા અથવા સાધુઓના આશ્રયમાં અથવા આત્મ મનનને ઉપયોગી એવા સ્થાનમાં બેસીને ધર્મ સબધી ચિતવનમા, સામાયિક ભાવમાં, શાસ્ત્ર વિચારમાં ધર્મચર્ચામાં તથા શ્રી જિનેન્દ્રદેવની ભક્તિ આદિ શુભ ભાવના સબધી ક્રિયાઓમા અનુરક્ત રહેવુ તેને પૌષધોપવાસ કહે છે.

જૈન દર્શનમાં શકિત અનુસાર તપનુ માહાત્મ્ય છે. શકિત બહાર તપ આદિ કરવુ, એ આકુળતા તથા સક્લેશ પરિણામનુ કારણ છે. આ પૌષધોપવાસ વ્રત દોષ રહિત પાળી અતિચારોથી બચવું ઉચિત છે.

હજુ સુધી તો આ જ્ઞાની ધાર્મિક વ્રતોનો માત્ર અભ્યાસ કરે છે. તેની શ્રદ્ધા છે કે આ વ્રત પરમ કલ્યાણનું કારણ છે. તે શરીર, વચન, મન અને આત્માના દોષ અને વિકારોને શમાવનાર, તેની શકિતઓનો

શુદ્ધ કરનાર, ચારિત્રના બળને પુષ્ટ કરનાર, પાપકર્મોથી નિર્જરા કરનાર, મહાન પુણ્ય કર્મને ઉત્પન્ન કરનાર અને આત્મામા સુખશાંતિ સ્થાપનાર છે.

આ વ્રતને શિક્ષાવ્રત એટલા માટે કહેવામા આવે છે કે અહી કરવામાં આવતી ક્રિયા વાસ્તવમાં મુનિધર્મનુ જીવન છે. આ વ્રતમાં મુનિના પ્રધાન ચારિત્રની શિક્ષા શ્રાવક લેતો હોવાથી તેને શિક્ષાવ્રત કહે છે.

અગીયારમુ
ભોગોપભોગ પરિમાણુ શિક્ષાવ્રત

પાચમા ગુણસ્થાનવર્તી બીજી વ્રતપ્રતિમાનુ ત્રીજુ શિક્ષાવ્રત ભોગોપભોગ પરિમાણુ વ્રત છે આ જ્ઞાની આત્મા આ વ્રતનો વિચાર કરે છે. માસ, મધુ અને સર્વ માદક પદાર્થો જેમાં અધિક હિસા થવાની સભાવના છે એવા પદાર્થો ભોગવાનો તો તેને પ્રતિબધ છે જ. જેમા સ્વાદ અલ્પ અને અનત એકેન્દ્રિય જીવોના પ્રાણુનાશની સભવિતતા છે. એવા કદ મૂળ આદિ પદાર્થોનો પણ તેને ત્યાગ છે જ.

જે એક વખત કામમા આવે તેને ભોગ અને વારવાર ભોગવી શકાય તેને ઉપભોગ કહે છે.

આવા ભોગ તથા ઉપભોગ યોગ્ય પદાર્થો ભોગવવાની મર્યાદા આ જીવ દરરોજ સવારે ચોવીસ કલાક માટે અથવા અધિક સમય માટે બાધે છે. આથી પરિમાણુ બહારની વસ્તુઓ સબધી તેને ઇચ્છા હોતી નથી. **વાસ્તવમાં રાગાદિ ભાવોને ઘટાડવા એ જ આ વ્રતનો હેતુ છે.**

આ વ્રતને શિક્ષાવ્રત એટલા માટે કહે છે કે અહિ જ્ઞાની નિયમથી ભોગમાં સતોષ ગુણને કેળવી તેનો અભ્યાસ કરે છે, જે અભ્યાસ સાધુ દશામા સહકારી, ઉપયોગી થાય છે.

શ્રી સમંતભદ્રાચાર્ય અનુસાર આ વ્રતના પાચ અતિચાર આ પ્રમાણે છે. (૧) પાંચ ઇન્દ્રિયોના ભોગોનો વારંવાર વિચાર કરવો (૨) ભોગોમાં વૈરાગ્ય ભાવ ન હોવો (૩) ભોગવવામાં અતિ લોલુપતા હોવી (૪) ભોગોની તૃષ્ણા નહિ ઘટાડતા વધારવી અને (૫) મર્યાદાથી અધિક ભોગોને ભોગવવા.

શ્રી ઉમા સ્વામીજી મહારાજ અનુસાર પાચ અતિચારમાં ત્રણ અતિચાર એ અપેક્ષાએ છે કે કોઈ શ્રાવકે કોઈ દિવસ માટે સચિત વસ્તુ ખાવાપીવાનો ત્યાગ અર્થાત્ એકેન્દ્રિય જીવ સહિત પદાર્થો ન લેવાનુ વ્રત લીધુ હોય તેને આવા દોષથી બચવુ જરૂરનું છે. (૧) ભૂલથી સચિત પદાર્થ ખાવો (૨) સચિતથી સબધિત પદાર્થો ખાવા, જેમકે કેળાના પાન પર ભોજન કરવુ (૩) સચિતને અચિત સાથે ભેળવી ખાવુ.

(૪) જે ભોજન કામ ભાવની તીવ્રતા વધારે એવા હોય તેનુ ગ્રહણ કરવું (૫) જે ભોજન કાચુપાકુ, ઓછુ પકાવેલ અને અધિક પકાવેલ હોય તે લેવુ.

આ જ્ઞાની એવી ભાવના કરે છે કે ધર્મ કાર્ય માટે આ નાશવત શરીરની પણ રક્ષા કરવી જોઈએ અને તેથી આવશ્યક પદાર્થો જ માત્ર ભોગોપભોગ માટે ગ્રહણ કરૂ અને શેપનો ત્યાગ કરૂ.

બારમું
અતિથિ સંવિભાગ શિક્ષાવ્રત

આજે આ જ્ઞાની અતિથિ સવિભાગ નામા ચોથા શિક્ષાવ્રત પર વિચાર કરે છે. જે સયમની રક્ષા અર્થે જનસમુદાયની બહાર જગલ અથવા પહાડોમાં વિચરે છે, જેમને કોઈ ખાસ તિથિઓમાં ઉપવાસાદિનો નિયમ નથી અને જેમને આવવા માટે કોઈ નિર્ણિત તિથિ નથી તેને અતિથિ અથવા સાધુ કહે છે. આવા સાધુમુનિને પોતાના કુટુબ અર્થે જ બનાવેલ ભોજનપાનમાંથી વિભાગ કરી વહોરાવવું ને અતિથિ સવિભાગ

છે. આને શિક્ષાવ્રત એટલા માટે કહે છે કે જે મુનિઓને વિધિ સહિત દાન કરે છે, તેને પોતાને સ્વયદાન લેવાની શિક્ષા મળે છે. આ શિક્ષાવ્રત મુનિ અવસ્થાનુ પૂર્વ સાધન છે.

મુનિ ઉદ્દિષ્ટ આહારના ત્યાગી છે. તેવી જ રીતે ૧૧ મી પ્રતિમાધારી ક્ષુલ્લક તથા એલક પણ તેવા જ ત્યાગી છે; તેઓ પણ સાધુના નાના ભાઈ છે. સાધુપદના ઉમેદવાર છે. આ ત્રણેની એવી ગાઢ પ્રતિક્ષા હોય છે કે સ્વયં આરંભ કરવો નહિ, બીજા પાસે પોતા માટે કરાવવો નહિ, તથા આરભની અનુમોદના કરવી નહિ. ગૃહસ્થે પોતાના માટે તૈયાર કરેલ આહારમાંથી સતોષપૂર્વક ગ્રહણ કરવુ' એવી ભિક્ષાવૃતિ વિરક્તોનો ધર્મ છે.

એવા નિર્ગ્રંથ સાધુ અથવા પૂજ્ય મહાત્માઓને નવ પ્રકારની ભકિતથી સપન્ન થઈ દાન દેવુ ઉચિત છે. નવધા ભકિત આ પ્રમાણે છે :—

(૧) સગ્રહ મુનિને આવતા દેખી ભકિતથી કહેવુ કે શુદ્ધ આહારપાનની જોગવાઇ છે. માટે પધારો.

(૨) ઉચ્ચ સ્થાન યોગ્ય ઉચ્ચ સ્થાન પર બેસાડવા.

(૩) પાદોપક્રમ ચરણોનુ પ્રક્ષાલન કરવુ.

(૪) અર્ચન.

(૫) પ્રણામ.

(૬) મન શુદ્ધિ. દાન સિવાય મનમાં અન્ય કોઈ વિકલ્પ હોય તે દૂર કરવો.

(૭) વચનશુદ્ધિ. મૌન સહિત રહેવુ તથા આવશ્યકતા હોય ત્યારે યોગ્ય મિષ્ટ વચન કહેવુ.

(૮) કાયશુદ્ધિ.

(૯) એષણાશુદ્ધિ. ભોજન શુદ્ધ હોય અને મુનિના નિમિત્તથી બનાવેલ ન હોય.

આમ નવ પ્રકારની ભકિતથી દાતારે સાત ગુણ સહિત પ્રસન્ન મુખથી દાન કરવુ યોગ્ય છે. સાત ગુણ તે —

(૧) ઐહિક ફલાનપેક્ષા. દાનના ફળની ઈચ્છા ન હોવી

(૨) ક્ષમા અને શાંત ભાવ હોવા.

(૩) નિષ્કપટતા, સરળતાથી શુદ્ધ ભોજન આપવુ; માયાચારીથી અશુદ્ધને શુદ્ધ ન કહેવુ.

(૪) અનસુયત્વમ્. ઈર્ષા ન કરવી.

(૫) અવિષાદ. અંતમાં શોક ન હોવો.

(૬) મુદિતત્વ. દાન સમયે મન હર્ષિત હોવુ

(૭) નિરહંકાર. અહંકાર રહિત થવુ.

મુનિઓને ઉપર મુજબ દાન કરવુ. એલક અથવા ક્ષુલ્લકની પણ નવ ભકિતમાંથી યથાયોગ્ય ભકિત કરવી ઉચિત છે તે સિવાય મધ્યમ પાત્ર પણ છે; તે એવા શ્રાવક છે કે જેઓ પહેલી દર્શન પ્રતિમાથી શરૂ કરી દસમી પ્રતિમા સુધીના વ્રત પાળે છે, તેમને પણ ભકિતથી યથાયોગ્ય દાન કરવુ. જે વ્રત રહિત છે, પરતુ સાચા દેવ, શાસ્ત્ર, ગુરુમાં પૂર્ણ શ્રદ્ધાવત છે. તે જ ધન્યપાત્ર છે; તેને પણ આદર સહિત દાન દેવુ.

દાનનુ બહુ મોટુ ફળ છે, લોભના ત્યાગથી મન વિશુદ્ધ થાય છે, આ પ્રમાણે આ જ્ઞાની શ્રાવક શિક્ષાવ્રતના મહિમાનો વિચાર કરે છે.

સંલેખના

આ જ્ઞાની આત્મા આજે શ્રાવકની બીજી વ્રત પ્રતિમામાં સલેખના સબધી વિકલ્પ કરે સલેખના અથવા સમાધિમરણનું વ્રત વતોમાં શિખર સમાન છે.

કોઈ દિવસે આયુકર્મનો ક્ષય થવાથી એક પર્યાય છોડી બીજી પર્યાયમા જવામા સમાધિમરણ અત્યત ઉપકારી મિત્ર છે કારણ કે તે આ સસારી જીવને ધર્મભાવની પ્રાપ્તિનો લાભ મેળવી આપે એવી

સાતાકારી સ્થિતિમા લઈ જાય છે. મરણ સમયે શુભ લેસ્યાના પ્રભાવથી શુભ ગતિ મળે છે, આથી અતિ આવશ્યક છે કે અંત સમયે આર્ત્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાન ન હો, કિંતુ ધર્મધ્યાન હો, સમતાભાવ હો, કષાયોની અતિ મંદતા હો, આત્માની સન્મુખ પરિણામ હો, રત્નત્રયની અંદર રમતા એવા ભાવનિક્ષેપરૂપ ભાવ હો.

શ્રાવક નિરંતર એવી ભાવના રાખે છે કે મારુ સમાધિમરણ હો. કષાયભાવોને સારી રીતે કૃષ કરવા તેને કષાય સલેખના અને કાયાને કૃષ કરવી તે કાય સલેખના કહેવાય છે.

જ્યારે એવું અનુમાન થાય કે આ શરીર કોઈ એવી આપત્તિમાં ફસાઈ ગયુ છે કે જેમાથી બચવુ અને જીવિત રહેવું અસંભવિત છે. તે અસાધ્ય રોગમાં સપડાયુ છે, અગ્નિ મુખમાં પ્રવેશી ચૂકયુ છે અથવા ભયાનક દુર્ભિક્ષ અથવા યુદ્ધની મધ્યમા આવ્યુ છે, ત્યારે વ્રતોની રક્ષા નહિ થઈ શકે એમ જાણી જ્ઞાની શ્રાવક પોતાના વ્રતોને જોખમ ન પહોંચે એવી રીતે વ્રતોની રક્ષા કરીને શરીરનો ત્યાગ કરે છે.

આ વ્રતના પાંચ અતિચાર આ પ્રમાણે છે. (૧) જીવિત રહેવાની ઇચ્છા કરવી, (૨) મરણની ઇચ્છા કરવી, (૩) અગાઉ ભોગવેલા ભોગનુ સ્મરણ કરવુ, (૪) પ્રથમ શરીર ઉપકારી મિત્ર હતુ તેની સાથે પ્રીતિ કરવી, (૫) ભવિષ્યના ભોગોની વાંચ્છા કરવી. આ પાંચ દોષ છોડી સરળ, શાંત ભાવમા રહી દેહત્યાગ કરવો તે સલેખના છે.

૩

ત્રીજી સામાયિક પ્રતિમા

આ જ્ઞાની ગૃહસ્થ બીજી વ્રત પ્રતિમાનુ પાલન કરતા કરતા અંતરંગમા અધ્યાત્મજ્ઞાનના અભ્યાસને વધારે છે તથા આત્મિક આનંદના

અધિક સ્વાદ માટે ત્રીજી સામાયિક પ્રતિમામા પ્રવેશ કરે છે. હવે તેણે પ્રાત કાળ, મધ્યાહ્ન તથા સાયકાળે એકાતમા બેસીને સામયિક શિક્ષા વ્રતનુ પાલન કરવુ જોઈએ તથા પ્રત્યેક વખતે પૂરી બે ઘડી સામાયિક કરવી જોઈએ એવી ભાવના કરે છે. આ ત્રીજી શ્રેણીમા ઉપરોક્ત ત્રણે સમયે સર્વ કાર્ય છોડી આત્મભાવના કરવી જોઈએ.

સામાયિક માટે તે એકાત તથા નિરાકુળ ક્ષેત્રની પસદગી કરે છે. સામાયિકના પ્રારભમા તો એવી ભાવના કરે છે કે "મારો કોઇ શત્રુ નથી, તેમ મિત્ર નથી, હુ અત્યારે સર્વ અનાત્મસબધી વિચારોથી નિવૃત્ત થઈ એક માત્ર આત્માના ગુણ પર્યાયમા રમણતા કરૂ છુ, રાગદ્વેષને ત્યાગુ છુ અને સમતાભાવને ગ્રહુ છુ."

સામાયિક પ્રતિમાધારી સામાયિકના સમયે બિલકુલ મુનિવત્ શાંત તથા સૌમ્ય બની જાય છે. યદિ કોઈ કષ્ટ આપે અથવા દુર્વચન કહે અથવા પ્રહાર કરે તોપણ પ્રયોગકર્તા દ્વેષ કરતા નથી. કારણ કે તે સમયે તેણે પોતાના આત્માને જ પોતાનુ ઘર માન્યું છે આથી તેઓ તે ઘરની રક્ષા ક્રોધ, માન, માયા, લોભાદિ શત્રુઓથી અતિ પ્રયત્નપૂર્વક કરે છે. અર્થાત્ કહો કે અત્યારે ભાવસાધુ છે.

હવે તે જ્ઞાની શ્રાવક વ્યવહારનયને ગૌણ કરી નિશ્ચયનયનો આશ્રય લે છે. પ્રતિક્રમણ, પ્રત્યાખ્યાન, સ્તુતિ, વદના આદિ વ્યવહાર સામાયિક સબધી વિકલ્પોનો ત્યાગ કરી, અસલી નિશ્ચય સામાયિકમાં આરૂઢ થાય છે. નિશ્ચયનયના આશ્રય વડે બુદ્ધિમાંથી જગતની વિચિત્રતા એકાએક સરી જઈ, સર્વ શુદ્ધ, શુદ્ધ, ચૈતન્યમય, પરમ વીતરાગી દેખાય છે. પુદ્ગલાદિ પાચ દ્રવ્ય ભિન્ન ભિન્ન નજરમાં આવે છે. હવે તે સ્વાનુભવ અર્થે અન્ય સર્વ આત્માઓમાંથી પોતાનો ઉપયોગ હઠાવી પોતેપોતાના જ આત્માની નિર્મળ શુદ્ધ ભાવરૂપી ભૂમિમા પ્રવેશ કરે છે. ત્યા પ્રવેશતા જ, સર્વ ભવતાપ શમી જાય છે, દ્વૈતની કલ્પના વિલય થાય છે અને એક માત્ર આત્મભાવ જાગ્રત થાય છે. આ સ્વાનુભવરૂપી

આનંદામૃતનો સ્વાદ અપૂર્વ છે, આ સ્વાદનો ભોક્તા સાચી સામાયિકનો સ્વામી છે. આવી સામાયિકના બળથી અથવા સમભાવના પ્રભાવથી પૂર્વબદ્ધ ઘણાં કર્મોની સ્થિતિ ઘટી જાય છે, પાપકર્મનો અનુભાગ શમે છે તથા પુણ્ય કર્મનો અનુભાગ વધી જાય છે.

૪

ચોથી પૌષધોપવાસ પ્રતિમા

ક્ષાયિક સમ્યક્‌દૃષ્ટિ શ્રાવક ૧૧ પ્રતિમાઓમાથી પહેલી ત્રણ પ્રતિમાઓના વ્રતનો અભ્યાસ કરીને હવે ચોથી પૌષધોપવાસ નામની પ્રતિમામા પ્રવેશ કરે છે.

તે મનમાં દૃઢ સંકલ્પ કરે છે કે એક માસમાં બે અષ્ટમી તથા બે પાખી એ ચારે પર્વમા હું પૌષધોપવાસ કરીશ. ઉપવાસ એક તપ છે, અને શક્તિ અનુસાર તે કરવા યોગ્ય છે. આ ઉપવાસ–તપ ભાવ હર્ષયુક્ત તથા સંક્લેશ પરિણામ રહિત હોય છે; શ્રાવકાચારમા આ તપને ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ તથા જઘન્ય એમ ત્રણ પ્રકારે કહેલ છે.

જ્યારે અષ્ટમીના દિવસે ઉપવાસ કરવાનો હોય ત્યારે તે કયારેક સપ્તમીના બે પ્રહર બાદ કયારેક સપ્તમીના સંધ્યાકાળથી અને કયારેક અષ્ટમીના પ્રાતઃકાળથી સર્વ ગૃહારંભનો ત્યાગ કરે છે, જેટલા સમય સુધી પૌષધ કરે છે, તેટલા સમય માટે પોતાનુ રાજ્યપાટ, વ્યાપાર-વણજ, કૃષિ આદિ સર્વ આરંભ કોઈ બીજાને સોંપી પોતે નિશ્ચિત થાય છે.

આ પૌષધોપવાસી સર્વ તરફથી એટલે સુધી નિશ્ચિત થઈ જાય છે કે શરીરની પણ ચિંતા, વિકલ્પ આદિ છોડી, માત્ર પોતાના આત્મારામમા રમણ કરવાનો દૃઢ નિશ્ચય કરી તેમાં જ વીર્યને જોડે છે.

એકાળે સામાયિક કરવા ઉપરાંત બાકીના સમયમા સ્થિરતાથી શાસ્ત્રાભ્યાસ કરે છે, ધર્મબુદ્ધિ-જીવો સાથે ધર્મચર્ચા કરે છે, શ્રી જિનેન્દ્ર ભગવાનની સ્તુતિ વંદના આદિ કરે છે. પ્રમાદ તથા આલસ્યને તો બિલકુલ વશ થતા નથી. આધ્યાત્મિક શાસ્ત્રોનો સ્વાધ્યાય કરતાં કરતાં તે જ્ઞાની વિચારમા પડી જાય છે કે "અહો! આ સંસાર અસાર છે, શરીર અપવિત્ર છે, ઇન્દ્રિયભોગ પરાધીન, ક્ષણભંગુર અને અતૃપ્તિકારી છે." આમ વિચારી નિશ્ચય કરી સત્ ચિત્ આનંદમય એવા પોતાના આત્માની ગુણાવલીમાં ઉપયોગ લગાવી તેમાં જ રમણ કરવા ઉદ્યમ કરે છે.

૫

સચિત્ત ત્યાગ પ્રતિમા

સમ્યક્દૃષ્ટિ શ્રાવકની આ પાંચમી પડિમા છે. ઇન્દ્રિયોના વિષયોને જીતવાને ઉદ્યમી આ શ્રાવક પોતાની ઇચ્છાઓ ઘટાડે છે અને એવો નિશ્ચય કરે છે કે શાસ્ત્રાનુસાર સચિત્ત અર્થાત્ જીવસહિત પદાર્થોનુ ભક્ષણ નહિ કરૂ, માત્ર તે જ પદાર્થો ખાવાના ઉપયોગમા લઇશ કે જેમા એકેન્દ્રિય જીવ પણ ન હોય.

આ શ્રેણીમા હજુ આરંભનો ત્યાગ નથી, પોતાની આજીવિકા અર્થે કૃષિ વાણિજ્ય આદિ તથા પાણી ભરવુ, કપડા ધોવા, રસોઈ બનાવવી એ આદિ ગૃહારંભો કરે છે. અહિ તેને માત્ર સચિત્ત આહાર કરવાનો ત્યાગ છે. તેના પરિણામોમાંથી સ્વચ્છંદ તથા નિરંગલ પ્રવૃત્તિ નીકળી જવાથી હવે આ જ્ઞાની કાચુ પાણી ન લેતા માત્ર પ્રાશુક પાણી પીએ છે, તથા સચિત્ત પદાર્થો અચેત થયા પછી જ ખાય છે. કોઈ સચેત એકેન્દ્રિય વનસ્પતિ આદિ સુકવવાથી, ગરમ કરવાથી, નિમક આદિ મેળવવાથી અચેત વા પ્રાશુક થઇ જાય છે. તેવી વનસ્પતિનો જ આહારે કરે છે.

નિરર્ગળ પ્રવૃત્તિ અટકાવવાથી તથા વિચારરૂપ પ્રવૃત્તિ ઉદિત થવાથી ઇન્દ્રિય સંયમ તથા પ્રાણુ સંયમોનું અધિક અંશે પાલન થાય છે. આ જ્ઞાની શ્રાવકના પરિણામોમાં દયા ભરપૂર ભરી હોય છે. તેની એવી ભાવના હોય છે કે મારાથી કોઈ પણ પ્રાણીનો ઘાત ન થાય. મારા ભાવોમાં ઇન્દ્રિય વાસના ન હો. છતાં પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયના ઉદયથી તે પૂર્ણ સંયમી બની શકતા નથી, પરંતુ તેઓ સંયમાસંયમી, દેશ સંયમી છે. **જેટલે અંશે ઇન્દ્રિયસંયમ તથા પ્રાણસંયમ છે તેટલે અંશે સંયમી અને જેટલે અંશે એ બંને સંયમ નથી તેટલે અંશે અસંયમી છે.**

આ જ્ઞાની કોઈ પણ પ્રાણીને નિરર્થક કષ્ટ આપતા નથી. જેટલી જેટલી વસ્તુ વિના ન ચાલી શકે તેમ હોય તેટલી સચિત વસ્તુને અચેત કરે છે. જ્યાં અનંતકાયી જીવ હોય છે એવી વસ્તુ રસનેન્દ્રિયના રાગ-વશ અચેત કરતા નથી. પ્રયોજનવશ ઔષધ આદિને સચેતમાંથી અચેત કરે છે તેવી અનિવાર્ય હિંસામાં પણ ઉદાસીનતા છે પરંતુ રાગના અતિમંદતાના અભાવમાં આરંભી હિંસાનો ત્યાગ પૂર્ણપણે થતો નથી.

આ પાંચમી પ્રતિમાધારી શ્રાવક બહારથી વ્યવહાર ચારિત્રની ઉન્નતિ કરતા હોય છે ત્યાં પણ તેમનું મુખ્ય ધ્યાન અંતરંગ ચારિત્રની પર સ્થિર હોય છે. ત્રણે કાળની સામાયિક ઉપરાંત સમય કાઢી તે આકુળતાના કારણરૂપ પુદ્ગળ દ્રવ્યના સંયોગને ભૂલી જઈ આત્મદ્રવ્યના ગુણપર્યાય પર ચિત્ત લગાવે છે, અને સ્વાનુભૂતિમય પરમ આનંદરસનું પાન કરે છે. વિચારતાં જણાશે કે તે સચિતના ત્યાગી થઈ અચિતને પણ ભોગવતા નથી, પરંતુ નિજ ચેતનારૂપ સચિત પદાર્થને જ ભોગવે છે અને એ ભોગમાં એટલા આસક્ત છે કે તેમને મહાન લોભી કહેવામા કંઈ ખોટું નથી.

૬

રાત્રિભુક્તિ ત્યાગ પ્રતિમા

જ્ઞાની આત્મા પ્રથમની પાચ પ્રતિમાઓના નિયમોનુ પાલન કરતા કરતા હવે છઠ્ઠી પ્રતિમામાં પ્રવેશ કરે છે. આ પ્રતિમાનુ નામ રાત્રિભુક્તિત્યાગ છે, અહી રાત્રે અન્ન, પાન, સ્વાદ્ય તથા લેહ્ય એવા ચાર પ્રકારના આહારનો સર્વથા ત્યાગ કરે છે.

અહિ તે એવી કક્ષાએ પહોંચે છે કે જ્યાં તે સ્વય રાત્રિ ભોજન કરતા નથી તેમજ અન્યને કરાવતા નથી. તે ખાવાપીવાના વિકલ્પથી છૂટે છે, હજુ તે આરભી ગૃહસ્થ, છે, તેને આધીન કુટુબ, પશુ આદિ પણ છે, પરતુ અહિ તે તેઓની સભાળ અર્થેનુ કાર્ય પોતા પરથી ઉતારી અન્ય કોઇને સોંપે છે કે જેને આવો કોઇ નિયમ નથી રાત્રે બીમારને આહાર પાણી દેવા. ઢોર પશુઓનુ ખવરાવવુ, અથવા કોઈ અતિથિ આવી ચડે તો તેને આહાર દઈ સત્કાર કરવો એ આદિ કાર્ય અન્ય કોઇને સોપી, પોતે સર્વ ચિંતાઓથી છૂટી ૧૮ કલાક માટે ઉપવાસી થાય છે.

રાત્રે સ્વય ભોજન ન કરવાનો પાકો નિયમ આ પ્રતિમામા થાય છે. જોકે કોઈ દયાવાન ગૃહસ્થ પહેલી દર્શન પ્રતિમામા પણ તેનો અભ્યાસ કરે છે, તથાપિ કોઈ ગૃહસ્થ રાત્રિભોજન ત્યાગ સર્વથા ન કરી શકે, પાણી ઔષધ આદિનો ત્યાગ ન કરી શકે તેવી અવસ્થામા હોય, તે પણ પ્રથમની પાંચ પ્રતિમાઓનુ પાલન નિયમપૂર્વક કરી શકે છે અને પછી અહિ છઠ્ઠી પ્રતિમામા પ્રવેશ કરે ત્યારે તો નિયમથી ચારે પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરે છે. અર્થાત્ આ પ્રતિમાનો ધારવા પહેલાં જો કોઈ શ્રાવક રાત્રિએ કઈ પણ ન લે તો તે બહુ ઉત્તમ છે, પરતુ કોઈ કારણવશ સર્વથા ન છોડી શકાય તેમ હોય અથવા છોડવાના અભ્યાસી હોય તેને પણ અહિ તો રાત્રિભોજનનો ત્યાગ કરવાનો હોય

છે. આથી જ્ઞાની શ્રાવક રાત્રે પણ ધર્મધ્યાન અને આત્મચિંતન માટે સમય કાઢી તે કાર્યમાં રત બને છે. વાસ્તવમાં જગતના સર્વ કાર્યોની અપેક્ષાએ આત્માના ઉપવનમાં કલ્લોલ કરવાનુ આ જ્ઞાની આત્માને અધિક રૂચિકર ભાસે છે.

૭

બ્રહ્મચર્ય પ્રતિમા

આ જ્ઞાની ગૃહસ્થ છ પ્રતિમાઓનો અભ્યાસ કરી હવે સાતમી પ્રતિમાનો વિચાર કરે છે. તે ચિંતવે છે. કે સ્ત્રી સસર્ગ જીવનની શક્તિ તથા સંયમને નષ્ટ કરે છે; સ્ત્રી સંસર્ગનો મોહ આત્માની શુદ્ધિના અભ્યાસમાં બાધક છે, હવે જો હું મન, વચન, કાયાથી સ્ત્રી સસર્ગનો ત્યાગ કરી બ્રહ્મભાવમાં રત થઈ ભલી રીતે બ્રહ્મચર્યવ્રત પાળુ, તો તે મને આત્માનુભવના મનનમાં અતિ સહાયતારૂપ થાય. આમ વિચારી, પોતાનો નિર્ણય સ્વપત્ની પાસે પ્રદર્શિત કરી, તેને સતુષ્ટ કરીને પોતાના ગૃહના કોઈ એક એકાંત ઓરડામાં પોતાનુ શયન આસન ગોઠવે છે.

જો કે હજુ તેણે આરભ તથા પરિગ્રહનો ત્યાગ કર્યો નથી, કુટુબની રક્ષા તથા આજીવિકાના સાધનને સભાળે છે તો પણ તેની વૃત્તિ સારી રીતે સતોષમય બની ઉપશમી ગઈ છે.

તે બ્રહ્મચર્યની રક્ષાર્થે દિવસમાં માત્ર એક વખત ભોજન કરે છે, તેમાં પણ કામો-તેજક પદાર્થોનો ત્યાગ કરે છે. અને આવશ્યક હોય તો બીજી વખત ફળ અથવા દૂધ કોઈ વાર લે છે. તેના વેષમા પણ પરિવર્તન થાય છે. તે સાદા કપડાં પહેરે છે, જોનારને તે વૈરાગી લાગે એવી તેની વર્તના હોય છે.

તે પાંચ ભાવનાઓ ભાવે છે તે આ પ્રમાણે—

(૧) સ્ત્રીઓમાં રાગ વધારનાર કથા સાંભળવી નહિ.

(૨) સ્ત્રીના મનોહર અંગો રાગભાવથી નિરખવા નહિ.

(૩) પૂર્વ ભુક્ત ભોગોનુ સ્મરણ કરવુ નહિ.

(૪) કામોત્તેજક આહારપાણી લેવાં નહિ.

(૫) સ્વદેહને શ્રૃંગારથી સજવો નહિ, જે જે નિમિત્તોથી કામવિકારની ઉત્પત્તિ થાય તે તે નિમિત્તોથી તે દૂર ભાગે છે.

તે હવે બિલકુલ નિરભિમાની તથા ઉદાસીન થયા છે. બાહ્ય બ્રહ્મચર્યના પ્રતાપથી વીર્યની શક્તિ વર્ધમાન થતી જાય છે. બાહ્ય બ્રહ્મચર્ય માત્ર શરીરરક્ષક છે અને આંતરિક આત્મિક બ્રહ્મચર્ય વિના તેનું મૂલ્ય નથી એમ જાણી બ્રહ્મરૂપ નિજ આત્માના ધ્યાનમા વિશેષ ઉદ્યમી રહે છે.

૮

આરંભ ત્યાગ પ્રતિમા

આ જ્ઞાની શ્રાવક પહેલી સાત પ્રતિમાઓના પાલનથી પરમ સતુષ્ટ છે, પરતુ આરભ ત્યાગ ન હોવાથી તેને આજીવિકા અને ઘર સબધી આરભિક ક્રિયા મન, વચન ને કાયાથી કરવી પડે છે, આથી આ ક્રિયાના સકલ્પ વિકલ્પ આત્માનુભવમા બાધક છે એમ જાણી તે હવે આજીવિકા સબધી સમસ્ત વિકલ્પનો ત્યાગ કરે છે.

હવે તેને નથી મતલબ ખેતીથી કે નથી વેપારથી. નથી રાજ્યપાટના પ્રબધથી કે નથી શિલ્પ આદિ કાર્યથી પરિગ્રહ પરિમાણ વ્રતમાં રાખેલી સપત્તિ પરિગ્રહ મર્યાદામાં સતોષી બની, તે હવે ધનોપાર્જનનો ત્યાગ કરે છે. વળી પોતાના માટે આહારપાણી સબધે આરંભ કરવાનો, કરાવવાનો ત્યાગ કરે છે. પોતાના સ્ત્રી અથવા પુત્ર અથવા અન્ય કોઈ શુદ્ધ ભોજન માટે કહે તો જે કઈ આહારમાં મળે તે સતોષથી ખાઈ લેવાનો નિયમ લે છે.

અત્યાર સુધી તેને સંકલ્પી હિંસાનો ત્યાગ હતો તથા આરંભી હિંસાથી બચવા યથાશક્તિ પ્રયત્ન હતો, પરંતુ આજથી તે આરંભી હિંસાનો ત્યાગ કરે છે. વળી તેને જે કંઈ પરિગ્રહ છે, તેના ત્યાગની પણ ભાવના રાખે છે.

હવે આ જ્ઞાની મહાત્મા દિવસે ભૂમિને દૂરથી જોઈને ચાલે છે અને રાત્રે કદાચિત્ ચાલવું પડે તો પ્રકાશમાં જ ગમન કરે છે પરંતુ અંધારામાં તો ચાલતાં જ નથી. ભાવ એવા છે કે પોતાના નિમિત્તથી કોઈ સ્થાવર કે ત્રસ જંતુને કષ્ટ ન હો.

તેમને હવે યાત્રા કરવાની ઉત્સુકતા રહી નથી.

આત્મધ્યાનને જ જીવનનો મુખ્ય ધ્યેય બનાવી તે પોતાના આત્માને સાચા દેવ, સાચા ગુરૂ, અને સાચું તીર્થ સમજે છે. જો કદિક ભ્રમણમાં તીર્થની વંદના માટે અવસર પ્રાપ્ત થાય છે તો તે વંદના કરે છે પરંતુ તેને એ વ્યવહાર ધર્મની આકુળતા નથી; અને તે છતાં વ્યવહાર ચારિત્રના નિયમોનું ભલી રીતે પાલન કરે છે. ટૂંકામાં તે અત્યંત સંતોષી છે.

પરિગ્રહ ત્યાગ પ્રતિમા

આ સમ્યગ્જ્ઞાની આત્મા આઠ પ્રતિમાઓના નિયમોને ભલે પ્રકારે પાળતો જો કે આત્મધ્યાનનો અભ્યાસ અધિકતાએ કરે છે તો પણ પરિગ્રહમાં મમત્વ બુદ્ધિ પરિણામોની શુદ્ધતામાં બાધક છે એમ સમજી હવે તે પરિગ્રહ ત્યાગ નામની નવમી પ્રતિમામાં પદાર્પણ કરે છે.

તેને હવે પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયની મંદતા થતી જાય છે. પોતાની સર્વ સંપત્તિ ધ્યાનમાં લઈ, તેમાંથી સંતાનોને આપવાની છે તે આપી દઈ બાકીની જૈન ધર્મની ઉન્નતિમાં, આહાર, ઔષધિ, વિદ્યાદાન, આવશ્યક ધર્મ કાર્યમાં વાપરવાનો પ્રબંધ કરે છે. આમ સ્થાવર જંગમ

સંપત્તિમાં મમત્વપણું હતુ તે કાઢી નાખી નિર્મમત્વ ભાવને પ્રાપ્ત થાય છે. જો કે સમ્યક્ત્વની અપેક્ષાએ તો તે મમત્વરહિત હતા જ પણ ચારિત્રની અપેક્ષાએ મમતા સહિત હતા. અહિ મમતાનો ત્યાગ કરે છે.

હવે તે પોતાનુ ઘર પણ છોડે છે અને કોઈ એકાંત ઓરડી કે ધર્મશાળા આદિ સ્થળમા નિવાસ કરે છે, પોતાની પાસે ધન રાખવાનો ત્યાગ કરે છે, માત્ર યથાવશ્યક થોડા વસ્ત્ર તથા ભોજન પાણી માટે બે ત્રણ પાત્ર રાખે છે, અને અતીવ સંતોષથી રહે છે.

આરંભના ત્યાગી હોઈ તે પગપાળા ગમન, મુસાફરી કરે છે, મનની અંદર તીર્થયાત્રાનો મોહ નથી. યદિ સુગમતા અને સંતોષથી વિહાર કરતા કોઈ તીર્થક્ષેત્ર નિકટ આવે તો તે પુણ્યભૂમિમા જઈ ભક્તિથી મહાન સત્પુરૂષોના ગુણોનુ સ્મરણ કરી પોતાના જન્મને કૃતાર્થ માને છે. જો કોઈ ધર્માત્મા ગૃહસ્થ ભક્તિપૂર્વક નિમંત્રણ કરે છે, તો ત્યા જે કાંઈ મળે તે સંતોષથી આરોગી સંયમના રક્ષણ અર્થે ઉદર-પોષણ કરે છે. રસાસ્વાદથી તૃષ્ણાને તેણે દમી નાખી છે.

તેઓ રાત્રે નિદ્રા અલ્પ લે છે અને સૂતા સૂતા વૈરાગ્યની ભાવના ભાવતા હોય છે. જો કે તેનુ મન સંસારના પદાર્થોથી ઉદાસીનતા ભજે છે તો પણ ધર્મની પ્રભાવના માટે તે સદા ઉત્સુક હોય છે. સમયની અનુકૂળતાએ તેઓ શ્રાવકોને ધર્મોપદેશ આપે છે, પરોપકાર અને ધાર્મિક આચરણ કરવા ઉત્તેજિત કરે છે. તેઓ પ્રેમથી શાસ્ત્રાભ્યાસ કરે છે અને ધર્મ અને પરોપકારવર્ધક લેખો તથા પુસ્તકો લખે છે.

જો કે તેઓ શુદ્ધોપયોગના પ્રેમી છે પરતુ પોતાના ઉપયોગને અધિક કાળપર્યંત શુદ્ધ ભાવમા સ્થિર રાખવા અસમર્થ હોવાથી લાચારીએ શુભોપયોગમા રમણતા કરાવે છે. જ્યારે તેઓ શુભોપયોગમા

હોય છે ત્યારે તેમના પરિણામમાં જીવ માત્રનું હિત વર્તતુ હોય છે, સર્વ પ્રત્યે મૈત્રીભાવ, ગુણવાનો પ્રત્યે પ્રમોદભાવ, પીડિતો પ્રત્યે દયાભાવ તથા અસમાન વિચાર અથવા વિરોધ પરિણતિ ધરાવનાર પ્રત્યે માધ્યસ્થ ભાવ હોય છે.

નવમી પ્રતિમા સબધી વિકલ્પ કરતા આ જ્ઞાની તેવા વિકલ્પનો પણ ત્યાગ કરી નિર્વિકલ્પ થવાની ઇચ્છા રાખે છે. કારણ કે તેને યથાર્થ સમજ છે કે જે કાંઈ બાહ્ય માર્ગણાના વિચારમાં, કર્મોની બધ, ઉદય, સત્તાના વિકલ્પમા, શ્રાવક તથા મુનિ ધર્મનાં ચારિત્રના ચિતવનમાં, તીર્થંકરાદિ મહાન પુરુષોનાં ચારિત્રમા ઉપયોગ લગાવે છે; આ શુભોપયોગ છે, તો પણ વીતરાગ પરિણામરૂપી શુદ્ધોપયોગને ઉત્પન્ન કરવાનું નિમિત્તકારણ છે.

આ જ્ઞાની સવારે સાડાચાર અગર પાંચ વાગ્યે ઉઠીને સામાયિકમા લાગી જાય છે. બે અથવા ચાર ઘડીની સામાયિક કરે છે. પછી કંઠસ્થ ગ્રથોના પાઠ કરે છે, બાદ નવીન ગ્રથનો સ્વાધ્યાય કરે છે. ફરી નિમિત્ત મળે તો શ્રાવક શ્રાવિકાઓને ધર્મોપદેશ આપે છે. પશ્ચાત શૌચક્રિયાથી નિવૃત્ત થઈ, બહુ ગ્લાનિ જણાય તો સ્નાન કરી લે છે.

દસ સાડાદસ સમયે સ્વાધ્યાય મદિરમાંથી નીકળે છે ત્યારે જે કોઈ શ્રાવક શૌચાદિક માટેનુ પાત્ર, કમડળ તેમની પાસેથી લઈ લે છે, તેમની પાછળ પાછળ તેમને ઘેર જઈ પ્રતિજ્ઞાથી પ્રતિકૂળ ન હોય તેવો આહાર અત્યત શાંતિથી, સતોષથી અને મૌનપૂર્વક ગ્રહણ કરે છે. ભોજન બાદ શ્રાવક શ્રાવિકાઓને ઉપદેશ દે છે.

ફરી સ્વસ્થાને આવી થોડો આરામ લઈ બપોરની બે અથવા ચાર ઘડીની સામાયિક કરે છે. ત્યારબાદ કોઈ ગ્રથનુ સપાદન કરે છે. અથવા કોઈ શિષ્ય અભ્યાસાર્થે આવે તો અભ્યાસ કરાવે છે વા કોઈ મિત્ર ધર્મચર્ચા માટે આવે તો ધર્મચર્ચા કરે છે.

સધ્યા સમયે શૌચ માટે ખુલ્લા સ્થાનમા જાય છે, પછી એકાંત

સ્થળે બેસી સંધ્યા સામાયિક કરે છે. રાત્રે ધર્મચર્ચા અથવા શાસ્ત્રોપદેશ કરે છે. ચારિત્ર છે તે માત્ર નિશ્ચય ચારિત્ર અર્થે જ છે. તેથી બાહ્ય ચારિત્રના વિકલ્પ કરવા છતાં પણ અંતરમાં સ્વરૂપાચરણ ચારિત્રની જ આસક્તિ છે.

૧૦

અનુમતિ ત્યાગ પ્રતિમા

આજે આ જ્ઞાની આત્મા દસમી અનુમતિ ત્યાગ પ્રતિમા ધારવાની દૃઢ ભાવના કરે છે. અત્યાર સુધી જે કોઈ પોતાના સંતાન અગર અન્ય કોઈ સંસારિક કાર્યોમાં લાભ હાનિ સંબંધે સંમતિ પૂછતા તો તેઓ લાભ કે હાનિ બતાવતા હતા, અને પોતાનો ઉપયોગ આવા સાંસારિક પ્રપંચમાં લગાવતા હતા.

હવે આ પ્રતિમામાં તેઓ અનુમતિ દેવાના વિકલ્પનો ત્યાગ કરે છે. કદાપિ કોઈ સલાહ પૂછે છે તો તેઓ મૌન ગ્રહણ કરે છે. સંસારી કાર્યોની ચર્ચા સન્મુખ થવાથી ઉપયોગ વિકલ્પમય, ચંચળ તથા ધર્મધ્યાનથી વિમુખ થાય છે તેમ સમજી તેવા વિષયોથી અલિપ્ત રહે છે. જેવી રીતે ધન ધાન્ય, કુટુંબાદિ બાહ્ય પરિગ્રહ અંતર પરિગ્રહ જે મૂર્છા, મમતા, વાસના આદિનું નિમિત્ત કારણ છે તેવી રીતે લૌકિક કાર્યના વિચાર રાગદ્વેષ ઉત્પન્ન થવામાં નિમિત્ત કારણ છે, એમ તેમની શ્રદ્ધા છે.

આ દસમી શ્રેણીમાં તેઓ ધર્મ અથવા પરોપકાર કથા સિવાય અન્ય કોઇ પ્રકારની વાત કરતા નથી જો કે સ્વાનુભવમાં રહેવું એ જ ઉત્તમ અને પરમ પ્રશંસનીય છે એમ સમજણ છે તો પણ તેવું અવગાહન બહુ અલ્પસમય માટે સંભવિત હોઈ, તેઓ ગુણસ્થાન પછી સૂતા સૂતા તત્ત્વનું મનન કરે છે અને બાદ અલ્પ નિદ્રા લે છે.

૧૧

ઉદ્દિષ્ટ ત્યાગ પ્રતિમા

(૧) ક્ષુલ્લક વ્રત

તત્ત્વજ્ઞાની આત્મા શ્રાવકની દસ પ્રતિમાઓનાં નિયમોનુ ભલે પ્રકારે પાલન કરીને હવે તે અગિયારમી પ્રતિમા તરફ ઝુકી ક્ષુલ્લકના નિયમો પાળવાની ભાવના કરે છે. તેમના મનમા વૈરાગ્યભાવે પોતાનું સ્થાન વિશેષતાએ ગ્રહી લીધુ છે. તેમણે શરદી ગરમી સહેવાનો સારો અભ્યાસ કર્યો છે.

હવે તેઓ માત્ર એક કૌપીન અથવા ચાદર રાખે છે, જે વડે પોતાનુ પૂર્ણ અગ ઢાકી ન શકાય. જો માથુ ઢાકે તો પગ ખુલ્લા રહે અને પગ ઢાકે તો માથું ખુલ્લું રહે તેવી ચાદર રાખે છે. અહિ ભાવ એ છે કે અગને શરદી, ગરમી ડાસ, મચ્છરની બાધા સહન કરવાનો અભ્યાસ મળે અને આખરે પરિગ્રહ રહિત નિર્ગ્રંથ રૂપના ધારક થઇ શકાય. વિશેષ દયા પાળવાના અર્થે કોમળ ઉપકરણ ' અથવા મોરપિછ રાખે છે. દરેક વસ્તુને યત્નાપૂર્વક ઝાડીને લે છે, મૂકે છે.

તેઓ મુનિઓના સસર્ગમા અથવા ક્ષુલ્લકોના સત્સગમાં રહી શ્રાવકની પ્રતિમાઓમાં કહેલી સર્વ ક્રિયાઓનુ પાલન કરે છે. આઠમ અને પાખીના દિવસે નિયમથી ઉપવાસ કરે છે.

તેઓ મન, વચન, કાયાથી કૃત, કારિત અને અનુમોદનથી આરભના ત્યાગી છે. તેઓ ઉદ્દિષ્ટ આહારના ત્યાગી છે પાત્રને માટે જે બનાવવામા આવે તે ઉદ્દિષ્ટ આહાર છે, તેનાથી ક્ષુલ્લક વિરક્ત હોય છે. શ્રી અમિતગતિ આચાર્ય મહારાજે સુભાષિત રત્ન સદોહમાં તેમને त्यक्तोद्दिष्ट : કહ્યા છે. ગૃહસ્થોએ પોતાના કુટુબ માટે જે આહાર તૈયાર

કર્યો છે તેમાથી દેવામા આવે તો ભિક્ષાવૃત્તિથી લે છે. તેઓ ભિક્ષાર્થે નીકળે છે ત્યારે ગૃહસ્થના આંગણા સુધી જઈ, ઉભા રહી, "ધર્મલાભ" કહે છે અને પછી મૌન રાખી થોડીવાર ઊભા રહે છે. જો ગૃહસ્થ ભક્તિથી સત્કારે તો ઠીક. નહિ તો બીજે ઘેર જાય છે. યદિ લાભ ન થાય તો સમભાવ રાખે છે.

કોઈ ક્ષુલ્લક એક જ ઘેર આહાર લેવાનો નિયમ રાખે છે, ત્યાં તે ગૃહસ્થ ભક્તિથી જે આપે તે થાળીમાં અથવા હાથમાં લઈ ખાય છે. જે ક્ષુલ્લકને એક જ ઘરનો નિયમ નથી, તે ભોજન પાત્ર રાખે છે અને તેમા થોડુ થોડુ ભોજન ગ્રહણ કરે છે ભોજનપાત્ર ધોઈને સ્વય સાફ કરે છે. આમ બે પ્રકારે ક્ષુલ્લક હોય છે.

આ ક્ષુલ્લક કેશ વધી જાય ત્યારે પોતાની મૂછ, દાઢી અને માથાના વાળ કાતરથી કપાવે છે. કેવળ સયમ પાળવાના હેતુએ શરીરની રક્ષા કરે છે. જિવ્હાના સ્વાદવશ ભોજન કરતા નથી. દિવસના એક વખત ભોજન કરવાનો અભ્યાસ રાખે છે કયારે સાધુનુ ચારિત્ર પાળી શકુ એવી ઉચ્ચ ભાવના રાખે છે.

(૨) ઐલક વ્રત

ક્ષુલ્લકપદમા ખુલ્લા ભાગને શરદી ગરમી આદિ બાધા સહેવાની આદત પડવાથી હવે આ જ્ઞાની આત્માને વિશ્વાસ છે કે જો હુ હવે વસ્ત્ર ન રાખુ તો પણ બધા પ્રકારની બાધા સહી શકીશ. આમ વિચારી ઉત્કૃષ્ટ શ્રાવકની વૃત્તિ અર્થાત્ ઐલક ચારિત્ર ધારવાની ભાવના કરે છે.

શ્રી ગુરૂ (જિન મુનિ)ના શરણે જઈ વસ્ત્રનો ત્યાગ કરે છે, પરતુ લગોટ રાખી લે છે. કારણ તેણે હજુ લજ્જાનો વિજય કર્યો નથી. આ ઐલક શ્રાવક પહેલાં વર્ણવેલી સઘળી ક્રિયાઓનું પાલન કરે છે તથા મુનિના ચારિત્રનો યથાશક્તિ અભ્યાસ કરે છે.

ભિક્ષા સમયે નીકળે છે ત્યારે તેઓ એક વખત પોતાના હાથમાં જ આહારપાણી કરે છે. પોતાના હાથે કેશ લોચ કરે છે. આ ઐલક પણ મુનિની માફક કાષ્ઠનુ કમંડલ રાખે છે; ગત્રે મૌન રહે છે. અને વિશેષ ધ્યાનનો અભ્યાસ કરે છે. જ્યાં સુધી એક લગોટનો પણ પરિગ્રહ છે ત્યા સુધી શ્રાવકની સજ્ઞા છે, તેઓ અષ્ટમી, પાખી ઉપરાંત બીજા પણ ઉપવાસ કરે છે. તેમને એકાંતવાસ બહુ પ્રિય હોય છે. એકાત સ્થળમા જ અધિક સમય રહે છે અને આત્મમનનની બહુ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિ રાખે છે.

શ્રાવક અને શ્રાવિકા બને એક દેશ ચારિત્ર અથવા અગિયાર પ્રતિમાના વ્રતોને પાળી શકે છે. શ્રાવકાચારમા જે જે વ્રત ક્રિયા કહી છે તે શ્રાવક તથા શ્રાવિકા બને માટે છે ફરક માત્ર એટલો જ છે કે આર્ય (દેશવ્રતી) એક લગોટ રાખે છે ત્યારે આર્યા એક સાડી રાખે રાખે છે. આત્મોન્નતિના માર્ગ પર પ્રયાણ કરતા આ શ્રાવક-શ્રાવિકા બહુ જ શાત હોય છે અને નિરતર આત્મભાવનામાં રહે છે.

દેશવિરત ચારિત્ર

ઉપસંહાર

સમ્યક્દૃષ્ટિ આત્માને વ્યવહાર ચારિત્ર દ્વારા નિશ્ચય ચારિત્રની ઉન્નતિ પહેલી પ્રતિમાથી શરૂ કરી અગિયારમી ઉદ્દિષ્ટત્યાગ પ્રતિમા સુધી થાય છે. વાસ્તવમાં આત્માનુભવની સ્થિરતા તથા નિર્મળતાની અધિકતાને ઉન્નતિ કહે છે.

વિચારવાથી સ્પષ્ટ થશે કે આત્માનો સ્વભાવ મોહ અને કષાય ભાવ રહિત છે. જ્યારે જ્યારે મોહ તથા કષાયનો અનુભાગ ઉદયમાં આવે છે ત્યારે ત્યારે અનુભાગના પ્રગટવાની સાથે આત્માના ભાવને પણ તે રૂપ કરે છે. આત્માના ક્રોધથી ઉપયુક્ત થવાથી ક્રોધી, માનથી

ઉપયુક્ત થાય તો માની, માયાથી ઉપયુક્ત બને ત્યારે માયાવી અને લોભથી ઉપયુક્ત થતાં લોભી થઈ જાય છે.

ચારિત્રની ઉન્નતિનો અર્થ એવો છે કે કષાયનો મંદ મંદ અનુરાગ ઉદયમા આવે. પાંચમે ગુણસ્થાને અનંતાનુબંધી કષાય તથા અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયનો ઉપશમ થવાથી તેનો ઉદય હોતો નથી. પણ પ્રત્યાખ્યાનાવરણ તથા સંજ્વલન કષાય તથા નવ નોકષાય ઉદયમાં રહે છે, તેનો અનુરાગ જેમ જેમ ઘટતો જાય છે તેમ તેમ દેશચારિત્ર-ગુણ રૂપ વીતરાગતાનો અંશ વધે છે.

અગિયારમી પ્રતિમામા પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયનો ઉદય અત્યંત મંદ પડી જાય છે, ત્યારે પંચમ ગુણસ્થાન સંબંધી ચારિત્ર પણ અધિક ઊંચુ થઈ જાય છે.

આત્માભવ કરવાવાળો શ્રાવક સમ્યક્દૃષ્ટિ તથા સમ્યક્જ્ઞાની હોવાથી તેને આત્માના સ્વભાવનુ સાચુ શ્રદ્ધાન તથા જ્ઞાન છે તથા ક્ષાયિક સમ્યક્દૃષ્ટિના શ્રદ્ધાન તથા જ્ઞાન શ્રાવકની સર્વ પ્રતિમાઓમા પ્રયોજન-ભૂત તત્ત્વોનાં તથા આત્માના સ્વભાવનાં શ્રદ્ધાન અને જ્ઞાનની અપેક્ષાએ સમાન છે.

કદાચિત્ જ્ઞાનાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમ વિશેષથી ક્ષાયિક સમ્યક્-દૃષ્ટિનુ જ્ઞાન પ્રત્યેક પ્રતિમા વખતે વૃદ્ધિગત થાય, તો પણ સમ્યક્ત્વની અપેક્ષાએ સર્વ પ્રતિમાઓમા સમાનતા હોય છે અર્થાત્ આત્મસ્વરૂપના અનુભવમા શ્રદ્ધાન અપેક્ષાએ સમાનતા અથવા વૃદ્ધિપણુ હોઈ શકે છે, પરંતુ ચારિત્રની અપેક્ષાએ દરેક પ્રતિમા વખતે કષાયની મંદતા થતી હોવાથી, તે પ્રમાણમા વીતરાગતાના અંશ વધતા રહે છે.

જ્યારે આત્મા, શ્રદ્ધાન, જ્ઞાન તથા ચારિત્ર સહિત નિજભાવમાં ઉપયુક્ત થાય છે ત્યારે સ્વાનુભવ થાય છે અને આવી એકતાનતા, લવલીનતા થોડા સમય સુધી ટકે છે. આ એકતાનતામાં જેટલી જેટલી

કષાયની મંદતા, તેટલી તેટલી ચારિત્રની અથવા વીતરાગતાની ઉન્નતિ થાય છે

આ પ્રમાણે શ્રદ્ધાન અથવા સમ્યક્ત્વની અપેક્ષાએ ક્ષાયક સમ્યગ્દષ્ટિને પહેલી પ્રતિમામાં જે અનુભવ છે તે જ અગિયારમી પ્રતિમામાં છે; પરતુ ચારિત્રની અપેક્ષાએ અનુભવ અધિક નિર્મળ છે તથા જો જ્ઞાનની વિશેપતા થઈ હોય તો અનુભવ આધિક સ્પષ્ટ થાય છે. વળી પ્રત્યેક પ્રતિમાએ આત્મવીર્યની વૃદ્ધિ થતી રહે છે અને તેથી આત્માનુભવની સ્થિરતાનો સમય પણ ઉત્તરોત્તર પ્રતિમા વખતે વધતો જાય છે.

૪

દેશના લબ્ધિ

હિંદીમા લેખક: બ્રહ્મચારીજી શ્રી શીતલપ્રસાદજી પંડિત

અનુવાદક:

શ્રી ભોગીલાલ ગિરધરલાલ શેઠ

*

સત્પુરૂષનો યોગ થાય, બોધ સાંભળે અથવા સત્શાસ્ત્ર આદિથી બોધ ગ્રહણ થાય એમ બોધની બાહ્ય સામગ્રી અને તે દ્વારા બોધ ગ્રહણ કરવાની શક્તિ પ્રગટ થાય તે દેશના લબ્ધિ કહેવાય છે.

૧

એક ભવ્ય જીવ આધ્યાત્મિક આશ્રમમા જઈ અતિ પ્રેમપૂર્વક અધ્યાત્મચર્ચા શ્રવણ કરીને ગદ્‌ગદ થઈ રહ્યો છે પરમ અધ્યાત્મયોગી કહે છે—

"હે વત્સ! તે જે સસારને પોતાનો માન્યો છે તે પર્યાય સ્વરૂપ હોઈ નાશવત છે અને ફરી નવીન અવસ્થામા પલટાવાનો છે. તુ જે જે અવસ્થામા મોહ કરે છે તે બધા શરદઋતુના મેઘની માફક પ્રલય પામવાની છે. તેનો નાશ થયા પછી તુ જેટલે અંશે રાગ કરે છે, બરોબર તેટલે અંશે શોકસાગરમા ડૂબી જઈશ. કરોડો ઉપાય કર્યા છતાં તે પર્યાય ફરીથી હોવી અસંભવિત છે. સભવ રહે છે કે કોઈ એક વસ્તુના જેવી પર્યાય બને પરતુ જે અવસ્થાનો નાશ થયો તેનો ફરી જન્મ થવો તો કઠિન

છે આવી તારા ક્ષણિક હર્ષ વિષાદના કારણરૂપ એવા પર્યાય સ્વરૂપ જગતથી મોહ છોડ, સાતાકારી સબધોમા રાગ ન કર, અસાતાકારી સબધોમાં દ્વેષ ન કર. તારી દૃષ્ટિ ફેરવી નાખ, પર્યાય દૃષ્ટિ પ્રતિ લક્ષ ન આપતાં દ્રવ્ય દૃષ્ટિથી જો. દ્રવ્ય દૃષ્ટિથી જોતાં દ્રવ્ય-વસ્તુનું અસલ સ્વરૂપ દેખાય છે અને તેમાં ઉપજતી તથા વિણસતી બધી પર્યાયો ગૌણ થઈ જાય છે.

જો તુ લોક તરફ નજર કરીશ તો તેમા જીવ, પુદ્ગળ, ધર્મ, અધર્મ, આકાશ અને કાળ એ છ દ્રવ્યોની સત્તા જોઇ શકીશ. મૂળ દ્રવ્યરૂપથી જોતાં એ છ દ્રવ્યો પોતાના નિજ સ્વભાવમાં પ્રગટપણે રહે છે. ત્યારે જીવમા નથી દેખાતી નર નારકાદિ પર્યાયો અને પુદ્ગળમાં, સ્કધોનાં વિવિધ નાના મોટાં દશ્યો. ધર્માદિ ચાર દ્રવ્ય તો સદા નિર્વિકારી છે. (જીવ અને પુદ્ગળ નિમિત્ત નૈમિત્તિક સબધને આધીન હોઇ વિકારી ભાવમાં પરિણમે છે.)

દ્રવ્ય દૃષ્ટિમાં, ન કોઇ બધુ છે. ન કોઇ મિત્ર, ન કોઇ શત્રુ, ન કોઈ મોટો, ન કોઇ નાનો. સર્વ જીવ સમાન આકારવાન, અસખ્ય પ્રદેશી, શુદ્ધ, પૂર્ણ ચૈતન્યમય, પરમ વીતરાગી, પરમાનદી, પરમ કૃત્યકૃત્ય, અનત વીર્યવાન, પરમ નિર્વિકાર, તથા અખડ એકરૂપ રત્નત્રયમય એવા દેખાશે. તો હવે તુ કોના પ્રત્યે રાગ કરશે અથવા દ્વેષ કરશે? તેથી સમતાભાવ ધારણ કરી પોતાને શુદ્ધ સ્વરૂપી શ્રદ્ધી, સર્વ તરફથી વૃત્તિ સકેલી લઇ પોતામાં જ ઉપયોગનુ સ્થાપન કર. એ જ આનંદનુ બીજ છે.

૨

શ્રી ગુરૂ તત્ત્વરૂચિધારી શિષ્યને ઉપદેશે છે —

"હે ભવ્ય જીવ! આ જગતનું ચરિત્ર પર્યાયાર્થિકનયથી ચાલે છે. પર્યાય સૂક્ષ્મ હો કે સ્થૂલ, પણ નિશ્ચયે ક્ષણભગુર છે. તેનું પલટાવુ કાળદ્રવ્યના નિમિત્તથી થાય છે. કાળ દ્રવ્ય દરેક પ્રદેશ પર વિરાજમાન છે. આથી લોકના સર્વ પદાર્થો સમયે સમયે પરિવર્તન કર્યા કરે છે. દ્રવ્ય

દૃષ્ટિથી ન કોઈ ઉત્પન્ન થાય છે, ન કોઈ મરે છે; પર્યાય દૃષ્ટિએ જોતાં ઉપજવુ મરવુ થાય છે. અને એને જ પલટવુ કહે છે.

કોઈ મરણથી ભયભીત બને છે, કોઈ રોગથી ડરે છે. કોઈ આપત્તિથી ભયાન્વિત થાય છે. પરતુ જે વસ્તુ સ્વરૂપનો જ્ઞાતા છે તે મરણને એક ભવથી બીજા ભવમા પલટવુ માને છે, રોગને પુદ્ગળનું પલટવુ માને છે અને આપત્તિને કર્મ નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થવુ માને છે. આથી ભયભીત થતો નથી યુદ્ધ ક્ષેત્રે ઉભેલા વીર સૈનિકની સમાન એ કર્મજનિત અવસ્થાઓથી ગભરાતો નથી.

જેઓએ શુદ્ધ નિશ્ચય નયનો આશ્રય સ્વીકારીને પોતાના આત્માને અવિનાશી. અમૂર્તિક, ચેતનામય, શાન્તિમય અને આનદમય, જાણ્યો છે, તેઓ સુમેરૂ પર્વત સમાન અચલ અને અડોલ રહે છે. પુદ્ગળ કર્મના ફળરૂપ વિધવિધ અવસ્થારૂપી વાદળોથી રજમાત્ર પણ ચલિત થતા નથી

હે ભવ્યાત્મા ! કર્મોદયની અવસ્થા બદલાવવા કોઈ સમર્થ નથી. આથી તું નિશ્ચિત થા. અન્ય સર્વ શરણનો ત્યાગ કરી માત્ર એક પોતાના આત્માનુ શરણુ ગ્રહણુ કર જે જગતના સર્વ પરદ્રવ્યોથી પ્રેમ હઠાવી લઈ, પોતાના જ ગુણોમાં રમણુ કરે છે તે શુદ્ધ સ્વાત્માનુભવરૂપી પ્રયોગને પામે છે. આ પ્રયોગમાં એવી ખૂબી છે, એવો ગુણ છે કે તત્કાળ આત્માને સુખ શાંતિ મળે છે. તેના નિમિત્તથી પાપકર્મ ખરી જાય છે અથવા પાપ પુણ્યમા પલટાય છે, આજ પ્રયોગ સસારના રસને સુકવી નાખી મુક્તિરૂપી અદ્ભૂત લાભને દેવાવાળો છે. આથી હે શિષ્ય ! જગતના પ્રપચથી નિવૃત્ત થા, નિવૃત્ત થા, અને એક ચિત્ત થઈ પોતાની રત્નત્રયી આત્મગુફામા વિશ્રામ કર.

૩

પરમ અધ્યાત્મ યોગી કહે છે—" હે વત્સ ! આ સંસારમા જીવ કર્મથી લિપ્ત છે, અને વિષય ભોગની અગ્નિમા બળી જળી રહ્યો છે,

રાત્રી અને દિવસ સુખ કામનાથી સુખની સામગ્રી એકઠી કરે છે, પરંતુ અનુભવે છે કે ઇચ્છાનુસાર સામગ્રીની પ્રાપ્તિ થતી નથી. જો તે કદાપિ મળે છે છે તો તેને સતત ભોગ થતો નથી, અંતરાય નડ્યા કરે છે, યદિ યોગ્ય વસ્તુ બની રહે છે તો તૃષ્ણા શાંત થતી નથી, ઉલટી ચૌગુણી વૃદ્ધિ પામે છે. એવામાં વૃદ્ધાવસ્થાથી શરીર ક્ષીણુતાને પામી આખરે છૂટી જાય છે, આ પ્રમાણે તૃષ્ણાની શાંતિ ન થવાને કારણે મનુષ્ય, તિર્યંચ, દેવ અને નારકીના જીવો અત્યંત અત્યંત દુઃખી છે.

વાસ્તવમાં સંસારમાં દુઃખ આપનાર માત્ર મિથ્યાત્વ અથવા અજ્ઞાનભાવ છે. જે જે જીવોએ અજ્ઞાન, મિથ્યાદૃષ્ટિ છોડી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું તે તે જીવો દરેક ગતિમાં પ્રત્યેક દશામાં સુખી હોય છે.

હે ભવ્ય! હું તને જે ઔષધિ બતાવું છું તેનું સેવન કર. જો, તું વિચાર કે તું કોણુ છે! શું તું શરીર છે? નહિ. શું તું રાગદ્વેષ, ક્રોધ, માન, માયા લોભ છે? નહિ. કારણુ કે બધા આકુળતાના પરિણામ છે. તું વિચાર કર અને પછી જોઇશ તો જણાશે કે તું એક જ્ઞાન દર્શનસ્વરૂપ દેખવા જાણુવાવાળો છે. તારૂં જ્ઞાન એ તારો ખજાનો છે. તેનાથી જ તું રાત દિવસ અનુભવ કરે છે તું જ ચેતના પ્રભુ છો. તારામાં જાણવા દેખવાની પૂર્ણ શક્તિ છે. તું બહુ શાંત સ્વભાવી છે, મહા સુખી છે.

હે ભવ્ય! જો તું મળરહિત જળને જોઈ શકશે તો તું પોતાના સ્વરૂપની ઝલક જાણી શકીશ. જેવી રીતે પાણી સ્વભાવથી નિર્મળ, શાંત અને મીઠું હોય છે. તેવી રીતે તારો આત્મા પણુ પોતાના મૂળ સ્વભાવે નિર્મળ, સર્વ કર્મમળ રહિત, લોકના સ્વરૂપને પ્રકાશિત કરનાર, પરમ વીતરાગ અને આનંદમય છે. સત્ય કહીએ તો તું સ્વભાવે પરમાત્મા સ્વરૂપ જ છો. આથી હવે તું નિશ્ચિત થઈ એમ વિચાર કે 'હું પરમાત્મા સ્વરૂપ છું, શુદ્ધ છું, નિર્વિકાર છું.' આ ભાવના ભાવ્યા કરવાથી તું આખરે જ્યારે તે ભાવનાથી પણુ પર થઇશ ત્યારે પોતે પોતામાં સ્થિર થવાથી આનંદમય થશે. આ આનંદના પરમ પ્રભાવે

સંસારનું કોઇ પણ પ્રકારનું દુઃખ દુઃખદાયી થતું નથી. માટે હે વત્સ! જો તારી સુખપ્રાપ્તિની ઇચ્છા હોય તો તું તારી પોતાની સહજ પરિણતિમાં વિશ્રામ કર."

પરમદયાળુ શ્રીગુરૂ શિષ્યને ઉપદેશે છે :—

" હે ભવ્ય જીવ! તું પ્રસન્ન ચિત્તથી મારો ઉપદેશ સાંભળ. તારા શરીરની અંદર એક જાણવાવાળો પદાર્થ છે તેને આત્મા કહીએ છીએ, તેની કદિયે ઉત્પત્તિ થઈ નથી અને નાશ થશે નહિ. તે અનાદિ અનંત અવિનાશી છે. પોતાની સત્તા અન્ય સર્વ જીવોથી નિરાળી રાખે છે.

આ આત્મા પોતાની કર્મબંધરૂપ સૃષ્ટિ પોતે જ ઉત્પન્ન કરે છે તેથી બ્રહ્મા છે; પોતાના ઉપાર્જિત કર્મોનું ફળ પોતે જ ભોગવે છે અને એથી સૃષ્ટિનું પાલન કરે છે માટે વિષ્ણુ છે, તથા પોતે પોતાના મોક્ષ પુરુષાર્થથી સર્વ કર્મને નષ્ટ કરી શુદ્ધ, બુદ્ધ ને મુક્ત થઈ પોતાની સૃષ્ટિનો સંહાર કરતો હોવાથી તે જ રૂદ્ર અથવા મહેશ છે. આમ એ એક દ્રવ્યરૂપ હોવા છતા પણ સ્વરૂપે છે; ગુણોના સહભાવીપણાથી ધ્રૌવ્ય અને પર્યાયોના ઉત્પન્ન અને વિનાશ થવાના કારણે ઉત્પાદ વ્યયરૂપ છે.

દરેક જીવ એકબીજાથી અત્યંત ભિન્ન છે. એક પતિ-પત્ની જન્મભર સ્નેહપૂર્વક સાથે રહે છે, પતિ સમ્યક્ દૃષ્ટિ હોય તો સ્વર્ગે જાય છે અને પત્ની મિથ્યાત્વી હોય તો તિર્યંચ થાય છે. જેનું આયુષ્ય કર્મક્ષીણ થાય છે તેને એકલાને મરવું પડે છે અને પોતાનો જ કર્માનુસાર ક્યાંક જન્મ ધારણ કરે છે. તીવ્ર અસાતાવેદનીય કર્મના ઉદયથી એક રોગગ્રસ્ત થાય ત્યારે તેની વેદના તેને પોતાને જ ભોગવવી પડે છે, બીજા કોઈ મિત્ર કે બંધુ કે સ્વજન તે વેદનાનો અંશ માત્ર પણ ભોગવવા શક્તિમાન નથી.

હે ભવ્ય! આથી તું એમ સમજ કે, તારો જીવ એકલો જ કર્મને બાંધે છે, એકલો જ ભોગવે છે, એકલો જ સુખીદુઃખી થાય છે.

એકલો જ સંસારભ્રમણ કરે છે અને એકલો મુક્તિ પ્રાપ્તિ માટેની શક્તિ ધરાવે છે.

તુ સ્વસ્વરૂપ વિચાર. તું એક અખંડ ચૈતન્ય ધાતુનો અસંખ્યાત પ્રદેશી પિંડ છે. તારામાં અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત વીર્ય, અનંત સુખ આદિ શુદ્ધ ગુણ સર્વાંગવ્યાપક છે. તુ પરમ કૃતકૃત્ય, સર્વ ક્રોધાદિ વિકારોથી રહિત, પરમ નિરાકુળ, પરના કર્તાપણા અને ભોક્તા-પણાથી રહિત, પરમ મંગળરૂપ છે. તુ સ્વયં દેવ છે, સ્વયં આરાધ્ય છે, સ્વયં પૂજ્ય છે, સ્વયં ધ્યેય છે, સ્વયં મોક્ષ છે.

માટે હે વત્સ! તુ એક ચિત્ત થા. સંકલ્પવિકલ્પ વિકાર રૂપ મનનો સંહાર કર. મનનો ઉપયોગ જે દ્રવ્યમાંથી ઉત્પન્ન થયો છે તે દ્રવ્યમાં જ ઉપયોગને લગાવ અને પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિર થા.''

૫

પરમ જ્ઞાની શ્રી ગુરૂ કહે છે:—

હે ભવ્ય જીવ! આ સંસારમાં તુ જે જે પદાર્થોને પોતાના માને છે તે બધા તારાથી ભિન્ન છે. તુ વિચાર કર. જગતમાં જેટલા સત્તાત્મક દ્રવ્ય છે તે બધા પોતાના સ્વરૂપથી પોતારૂપ જ છે, પણ પરસ્વરૂપ નથી. કોઈ દ્રવ્ય પોતાની સત્તા છોડતુ નથી. વસ્તુ માત્ર એકબીજાને પરસ્પર નિમિત્ત સહાયક બને છે, પરંતુ કયારેય પણ સ્વસ્વરૂપ છોડી અન્યરૂપ થતી નથી.

મોહી જીવ જે દેહ પર પ્રીતિ રાગી મોહ કરે છે તે શરીર પુદ્‌ગળ પરમાણુઓનો સમૂહ છે, તેના જ મળવાથી બન્યું છે અને ગળવાથી છૂટી જશે માતા, પિતા, ભાઈ, ભગિની, ગૃહ, ગ્રામ, નગર, ધન વગેરેને જીવ પોતાના કહે છે, પણ આત્માની સત્તાથી તે સર્વ તદ્દન ભિન્ન છે. ન કોઈ કોઈની સાથે જન્મે છે કે મરે છે. કદાપિ કોઈ સાથે જન્મ લે છે તો ભિન્ન ગતિથી આવતા હોય છે. સંસારના

આ સબધોને પોતાના માનવા એ માત્ર મોહ છે તેનો વિયોગ થયા પછી જીવને મહાન કષ્ટ થાય છે તે પણ મોહનો જ મહિમા છે.

જ્ઞાની જીવ તો આ સ્થૂલ શરીર અને તેના સગાસબધીઓ ઉપરાંત પોતાની સાથે સસાર અવસ્થામા આવેલ એવા તૈજસ તથા કાર્મણ શરીરને પણ પોતાથી ભિન્ન ગણે છે. કારણ કે સ્થુળ શરીરની જેમ જ તૈજસ ને કાર્મણ વર્ગણાઓ પણ બનતી રહે છે અને વિણસે છે. વળી એ કર્મોના ઉદયથી આત્મામા જે રાગાદિક ઔપાધિક ભાવ થાય છે તેને પણ જ્ઞાની જીવ પોતાથી ભિન્ન જાણે છે, કારણ તે ભાવો કર્મનિમિત્તે છે અર્થાત્ સાપેક્ષ છે.

આ રીતે હે વત્સ ! જો તુ સુખ ઇચ્છતો હો તો પોતાને સદા સર્વથી ભિન્ન, નિરાળો જાણ. તુ એક, અખડ, જ્ઞાનમય, પરમ સુખી, અવિનાશી છે. મુક્તિનો અવ્યાબાધ આનદ ભોગવવા માટે એ જરૂરી છે કે તુ સર્વ સકલ્પવિકલ્પ છોડી દે અને પોતાના નિર્ભય જ્ઞાનભાવથી ગુફામા પ્રવેશી વિશ્રામ કર; પોતાના શુદ્ધ જ્ઞાનસમુદ્રમા અવગાહના કર, સ્વાત્માનુભવ કર. ત્યાં જ રમણ કર. એ જ આધ્યાત્મિક સોપાન છે, એ જ અમૃતપાનનુ સ્થાન છે અને એ જ આત્માને મોક્ષનગરમાં જવાનો ઉત્કૃષ્ટ માર્ગ છે."

૬

"હે ભવ્ય જીવ ! તુ વિચાર કર કે પરાધીનતામાં કદિ સુખ નથી, સ્વાધીનતામાં જ સુખ છે. સંસારી જીવને કર્મબધરૂપી ભારે પરાધીનતા છે. કર્મ જો કે જડ છે છતા તે કોઈ વસ્તુ છે અને તેમા અનત શક્તિ રહી છે વિજળીમા શક્તિ છે તેથી અનતગુણી શક્તિ કર્મવર્ગણામા છે.

જીવ અને પુદ્ગળમા કેટલાક સામાન્ય ગુણ પણ છે કે જેથી પરસ્પર એકબીજાના કાર્યમા નિમિત્તરૂપ થાય છે. જેમકે, માદક પદાર્થ

જડ છે છતાં ચેતનના ભાવોમા વિકૃતિ લાવે છે અને શરીર સહિત આત્માને ઉન્મત્ત કરે છે. આ કર્મ-વર્ગણા આઠ પ્રકારની કર્મપર્યાયોમાં પરિણમી આત્માની સાથે બધાય છે. તે જ્યારે ઉદયમાં આવે છે ત્યારે આત્માની શક્તિને આચ્છાદિત કરે છે. જ્ઞાનાવરણ કર્મ આત્માની જ્ઞાનશક્તિનો પૂર્ણ વિકાસ રોકે છે, દર્શનાવરણ કર્મ આત્માનો સામાન્ય અવલોકન અર્થાત્ દર્શન ગુણ પ્રગટવામાં અવરોધ કરે છે, મોહનીય કર્મ આત્માના શ્રદ્ધાન અને ચારિત્ર (વીતરાગભાવ)ને દૂષિત કરે છે; વેદનીય કર્મ સસારિક સાતા અને અસાતા ઉત્પન્ન કરવામા નિમિત્તરૂપ થાય છે, આયુ કર્મ કોઈ જન્મમાં લઈ જઈ ત્યા રોકવાનુ કાર્ય કરે છે. નામ કર્મ શરીરની સારી અથવા ખરાબ રચના કરે છે, ગોત્ર કર્મ લોકપૂજિત વા નિંદિત કુળમા સબધ જોડે છે, અને અતરાય કર્મ દાન, લાભ. ભોગ, ઉપભોગ અને વીર્ય (ઉત્સાહ)મા વિઘ્ન લાવી આત્માની અનત શક્તિનો પૂર્ણ પ્રકાશ થવા દેતુ નથી.

આ આઠેય કર્મ આત્માની સ્વાધીનતામા બાધકરૂપ છે. એ બધાનાં મોહનીય કર્મ ગુરૂ છે કારણ કે મોહવશાત્ જીવ સસારના પદાર્થોમાં ઉપભોગ લગાવી રાગદ્વેષના માઠાં પરિણામ કરે છે, અને મોહથી જ જીવને કર્મનો બધ થાય છે. આથી કરી જે મોહને જીતી લે છે તે જ સાચો જિન છે.

જ્યાં સુધી સસારી જીવોને કર્મનો બધ છે ત્યાં સુધી તેમની આકુળતા મટતી નથી તેમજ સુખશાંતિનુ સામ્રાજ્ય સ્થાપિત થઈ શકતુ નથી. માટે હે વત્સ! આ કર્મબધનું મૂળ કારણ સમજવુ જોઈએ અને પછી તેનાથી છૂટવા યત્ન આદરવો જોઈએ.

મિથ્યાશ્રદ્ધાન, હિંસાદિ પાપોમાં પ્રવૃત્તિરૂપ અવિરતિ ભાવ, ક્રોધ, માન, માયા લોભરૂપી કષાયભાવ અને મન, વચન કાયાના હલન ચલનથી આત્માના પ્રદેશો કપિત થવાથી યોગ પરિણમન—એ કર્મનો આસ્રવ અને બધ છે. તેમાં પણ સર્વનુ મૂળ મિથ્યા શ્રદ્ધાન છે. જેણે મિથ્યા-

ત્વની જડ તોડી તેને માટે વૃક્ષના કપાયેલ મૂળ સમાન અન્ય કારણો સૂકાઈ જાય છે.

મિથ્યાદર્શનની જડ તોડી નાખવા હે ભવ્ય! સમ્યક્ દર્શન રૂપ કુહાડી ગ્રહણ કરવી જોઈએ. સમ્યક્ દર્શન એ આત્માનો સહજ ગુણ છે. જ્યાં આત્માને અન્ય સર્વ આત્માઓથી, અનાત્માઓથી, પુદ્ગળ કર્મ દ્વારા ઉત્પન્ન થતા રાગાદિ વિકારી ભાવોથી ભિન્ન ઓળખવામા આવે છે તથા જેને પૂર્ણ જ્ઞાન, દર્શન, અને સુખ શાન્તિનો સમુદ્ર, શરીરાકાર સિદ્ધ ભગવાનની સમાન શુદ્ધ, નિર્વિકાર અને સત્ પદાર્થ માનવામાં આવે છે અને પરિણતિમા આત્મિક આનંદની ગાઢ રૂચિ અનુભવાય છે તેને સસાર, ભોગ તથા દેહથી ઉદાસીનતા આવી જાય છે. જગતના સુખદુઃખમય દૃશ્ય એક તમાશા જેમ દેખાય છે, કર્મોનુ નાટક નજરે ચડે છે. જ્યા સાતાકારી કર્મોના ઉદય સમયે ઉન્મત્તતા, નથી, અસાતાકારી કર્મોના ઉદયે વિલાપ નથી, ષડ દ્રવ્યમય જગત ઉત્પાદ, વ્યય, ધ્રૌવ્યરૂપ દેખાય છે, જ્યા સ્વાનુભવના સમુદ્રમા સ્નાન કરવાની સુગમતા અને રૂચિ છે, આત્માનદ અમૃતનુ પાન કરાય છે, જ્યા આધ્યાત્મિક બુદ્ધિ, આધ્યાત્મિક ચર્ચા, આધ્યાત્મિક જ્ઞાનીઓ સાથે સત્સગની સતત પ્રેરણા હોય છે તેજ સમ્યકત્વ છે.

બસ, હે વત્સ! સર્વ પ્રકારની ચિંતા, વિકલ્પ છોડી દે અને મિથ્યાત્વરૂપી ઝેરના વમન માટે તુ એકાતમા બેસી અધ્યાત્મરસરૂપી ઔષધિનુ પાન કરવાનો વ્યવહાર કર. તારા પોતાના જ્ઞાનમય શુદ્ધ સ્વરૂપની સન્મુખ થા અને ઉપયોગને એજ ભાવમા સ્થિર કર, વારવાર તેમા જ રોકવાનો પુરૂપાર્થ કર. એજ દષ્ટિ અને અદ્ભૂત આનંદનો અનુભવ કરાવશે, એ જ સર્વ સકટથી બચાવશે, એજ કર્મની સેનાને હઠાવશે અને પછી અનતકાળ સુધી સુખી થઇશ. હે વત્સ! ચિતા છોડ! સુખી થા!'

૭

પરમ દયાળુ શ્રી ગુરૂ સમજાવે છે:—

"હે ભવ્ય! ધન્ય છે તને કે તારું ચિત્ત આત્મ કલ્યાણ અર્થે ઉત્સુક છે. સંસારના ફંદોમાં ફસાયેલા એવા તને આત્મ સંપત્તિ મેળવવા ઉત્સાહની જાગૃતિ થઈ છે. આ જીવ કર્મબંધના કારણે સંસાર વનમાં ભ્રમણ કરે છે. કર્મને આવવાનું આસ્રવદ્વાર મિથ્યાત્વ છે તેનો સંવર કરવા સમ્યગ્દર્શનની જરૂર છે. જડ ચેતનના ભેદભાવને ન સમજતા જેમનું તેમ શ્રદ્ધાન કરવું તે મિથ્યાત્વ છે.

આત્મા અને કર્મ પુદ્‌ગળ જળ અને માટીની માફક (બન્નેનો સંયોગ તે કાદવ) મળેલાં છે, પરંતુ જેમ જળ માટીથી ભિન્ન છે તેમ આત્મા કર્મ પુદ્‌ગળથી ભિન્ન છે. બંનેના સ્વભાવ બિલકુલ અલગ અલગ છે. પુદ્‌ગળથી ન્યારો આત્મા માત્ર આત્મારૂપ છે ન તેમાં રાગ છે, ન દ્વેષ, ન મોહ, ન અજ્ઞાન, ન નિર્બળતા, ન આકુળતા; માત્ર શુદ્ધ પૂર્ણ જ્ઞાન, દર્શન, વીર્ય, વીતરાગતા અને સુખનો સમુદ્ર છે.

જેવી રીતે નિર્મળ પાણી માટીના સંયોગથી મેલુ થઈ જાય છે તેવી રીતે આત્માના રાગાદિ વિકાર પુદ્‌ગળ દ્રવ્યની સંગતિનું ફળ છે. આત્માને બધા અન્ય દ્રવ્યોથી જુદો માનવો તે ભેદ વિજ્ઞાન છે. આ ભેદ વિજ્ઞાનના અભ્યાસથી જ્યારે દૃષ્ટિ આત્મા પર સ્થિર થતી જાય છે, ત્યારે આત્મામા ભરપૂર એવા શાંતિ સુખનો અનુભવ થાય છે. અને તે અનુભવના સમયે જ સમ્યગ્ દર્શનનો અપૂર્વ ઉદય થાય છે.

સમ્યગ્ દર્શનનો મહિમા અપાર છે. તેનો પ્રભાવ અદ્વિતીય છે. તેના ઉદય પ્રતાપથી જીવની દૃષ્ટિ બદલાઈ જાય છે. હવે તેને સંસારનું ચરિત્ર એક કર્મના નાટક સરખુ જણાવા લાગે છે. નાટકમાં પાત્રોના ચરિત્ર દ્વારા પ્રેક્ષકોને સુખદુઃખ બતાવવામાં આવે છે અને તેથી પ્રેક્ષકોને ભલે સુખ દુઃખનો અનુભવ થાય પણ નાટકના કર્તાને તેવો

અનુભવ કદાપિ થતો નથી તેવી રીતે સમ્યક્ દષ્ટિ જીવ કર્મના ઉદય નિમિત્તે ઉત્પન્ન થયેલી ઘટનાઓનો નાટકના દષ્ટા સમાન જોઇને હર્ષ કે વિષાદના ગાઢ અંધકારથી બચે છે અર્થાત્ પોતાને જ્ઞાતા દષ્ટા રૂપી સ્થાપી રાગદ્વેષ કરતા નથી એને અત્યત સતોષ છે કે તેણે પોતાના અતૂટ, અખૂટ, જ્ઞાનાનદ ભડારને મેળવ્યો છે.

પ્રિય વત્સ ! તુ થોડા સમય માટે કોઈ એકાત સ્થળે જઈ બેસી જા અને પછી એમ સમજ કે 'હુ પોતે પોતાની સાથે વાત કરવા બેઠો છુ.' તારો ઉપયોગ બહારના સર્વ પદાર્થોથી, તૈજસ, કાર્મણ, અને ઔદારિક શરીરથી, અને કર્મજનિત રાગાદિ પરિણતિથી હઠાવી લે અને તેને આત્મ ભૂમિમા સ્થિર કર. એ અભ્યાસથી તને સ્વાનુભવનો લાભ થશે. હે ભવ્ય ! તુ નિશ્ચિત થઈ મન, વચન કાયની ગુપ્તિમય પરમ સવરરૂપ નિજ આત્માની શુદ્ધ ગુફામા વિશ્રામ કર અને પરમાનદનો ભોકતા થા એ આનદના અનુભવનુ કથન વચનાતીત છે, જે તેનો અનુભવ કરે છે તે પણ યથાર્થપણે કહી શકવા સમર્થ નથી"

૮

શ્રી ગુરુ પરમ કરૂણા ભાવથી શિષ્યને સમજાવે છે. "હે વત્સ ! તુ સસારના ભયાનક દુઃખથી ભયભીત બની અહીં આવ્યો છે. તે તારા માટે સુધરવાનો અમૂલ્ય અવસર છે. તું વસ્તુના સ્વભાવનો સારી પેઠે વિચાર કર.

આ આત્મા પુદ્ગલોની સંગતિથી અતિ દીન થઈ રહ્યો છે: અત્યત સહજ સુખ સ્વરૂપ હોવા છતાં દુઃખી છે. પૂર્ણ જ્ઞાની, કેવળજ્ઞાની સ્વરૂપી હોવા છતા અજ્ઞાની છે. એક બુદ્ધિમાન મનુષ્ય પણ મદિરાના અધિક સેવનથી ઉન્મત્ત અને મૂર્ખ બની અસંબધ વાર્તાલાપ કરે છે, અને અતિ મલિન સ્થાનોમા પણ ક્રીડા કરવા મડી જાય છે; નિર્મળ

જાળ કાદવકીચડ વચ્ચે પડી રહી પોતાની સર્વ શકિત ખોઈ બેસી મલિન બને છે. સર્વથી ભયાનક સગતિ આઠ કર્મની વર્ગણા છે: તેમાં અપૂર્વ અનત શકિત છે. ચેતનના ગુણોને આવરણ કરવુ તે એ શકિતનુ કાર્ય છે.

તે સગતિ કેમ ટળે? તેનો ઉપાય શો? હે વત્સ! પ્રથમ તુ તેને શત્રુ જાણી તારો તે તરફનો પ્રેમ હઠાવી લે. તેના કાર્યરૂપી જાળને નિરાદર ભાવે દેખ. રાગ, દ્વેષ, દોષ, મોહ આદિ ભાવો એ તેની ભયાનક જાળ છે. ભેદ વિજ્ઞાનની કળાથી પોતાનું આત્મદ્રવ્ય જેવુ છે તેવુ યથાર્થ જાણ. તારો આત્મા અમૂર્તિક, અસખ્યાતપ્રદેશી, પૂર્ણ જ્ઞાનદર્શનનો ધણી, પરમ શાત, કૃતકૃત્ય, પરમ સુખી, અનત બળી, પરમ સમ્યક્ત્વી અને નિર્વિકારી છે. જે સુખ અને શાતિથી સર્વ પ્રકારની ઇચ્છાઓનો અત આવી જાય છે, તે સુખ અને શાંતિ તારા જ આત્મામા અતૂટ ભરી છે. તુ તારી દૃષ્ટિ ફેરવી નાખ. સર્વ પરવસ્તુ પરથી તારો રાગ હઠાવી પોતાના સાચા સ્વરૂપની મહિમા પર આસક્ત બન. જેવી રીતે મિષ્ટ ફળનો સ્વાદ રસના ઇન્દ્રિયદ્વારા ઉપયોગની સ્થિરતાથી લેવામાં આવે છે તેવી રીતે આત્મદ્રવ્યનો મીઠો સ્વાદ આત્માના ગુણોમાં ઉપયોગને લગાવવાથી મેળવાય છે.

કર્મનો મેલ હઠાવવાનો ઉપાય સમ્યક્જ્ઞાનપૂર્વક કર્મફળ ભોગવવા તથા આત્માના મનોહર ઉપવનમાં ક્રીડા કરવી તે છે.

બસ, હવે તુ પ્રસન્ન ચિત્ત થઈ તારા સામે ક્ષણ માત્ર માટે મન, વચન, કાયાના વ્યાપારો બધ કરી, અતરમા જો. તેમ કરવાથી જે દૃશ્યતું દર્શન તને થશે તે જ અધ્યાત્મ સ્થાન છે, તે જ સર્વથી મહાન છે, તે જ તારૂં શુદ્ધ જ્ઞાન છે, તે જ અનત ગુણોની ખાણ છે, તે જ પરમ અભયદાન છે, તે જ સર્વ કર્મ શત્રુઓની હાણ છે અને એ જ મગળિક પ્રયાણ છે.

હે ભવ્ય જીવ! આ જગત જેમાં તું તથા અન્ય પદાર્થ વાસ કરે છે તે અનંત, અખંડ એક અમૂર્તિક આકાશનો મધ્ય ભાગ છે તેને લોકાકાશ કહે છે. તેમાં પ્રત્યેક સ્થળ પર જીવ, પુદ્ગલ, ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય તથા કાળ એ પાંચ દ્રવ્ય રહ્યાં છે. કોઈ સ્થાન શૂન્ય નથી: સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય સ્થાવર જીવ સર્વત્ર ભરેલા છે. બાદર એકેન્દ્રિયથી પંચેન્દ્રિય જીવો અહીંતહીં છે. પુદ્ગલ પરમાણુ અને સૂક્ષ્મ બાદર વિવિધ સ્કંધો લોકમાં વ્યાપ્ત છે. ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય અખંડ લોકાકાશ પ્રમાણું અમૂર્તિક એક એક દ્રવ્ય છે. કાળદ્રવ્ય અસંખ્યાત લોકાકાશના એક એક પ્રદેશ પર એક એક ભિન્નભિન્ન છે. તેમાં સંસારી જીવ અને પુદ્ગલ સક્રિય છે, ક્રિયાવાન છે; શેષ નિષ્ક્રિય છે. એ સર્વ સત્ પદાર્થ છે; તેની ઉત્પત્તિ કદિ થઈ નથી તેમ તેનો નાશ કદિ થશે નહિ. માત્ર તેમની અવસ્થાઓ અને પર્યાયો પલટાય છે, અને એ રીતે ઉત્પાદ વ્યય થયા કરે છે. એ દ્રવ્યોના પર્યાયના સમુદાયને જગત કહે છે. આથી જગત સતરૂપ અનાદિ અનંત અકૃત્રિમ છે.

તારૂં શરીર પુદ્ગલ દ્રવ્યની એક પર્યાય છે; રાગાદિ દોષ ભાવો એ જીવના ભાવોની અશુદ્ધ પર્યાય છે. અનાદિ કાળથી આ અનાદિ લોકમાં પુદ્ગલની સંગતિથી જીવ જુદા જુદા વેષ ભજવી ભ્રમણ કર્યા કરે છે. શરીર, શરીરના સગાસંબંધી સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્રાદિ તથા ધન, સોનું, ચાંદી, આદિથી સંસારના સુખદુઃખ માનવારૂપ અશુદ્ધ પરિણતિ તથા પરનું હિત અહિત કરી શકું છું એવા અહંકાર સાથે ગાઢ પ્રીતિ એ જ પુદ્ગલની સંગતિનું કારણ છે. જેને જેની સાથે રાગ તેને તેની સાથે બંધ થાય છે.

"હું કર્મથી બંધાયેલો છું," "મને કર્મ સતાવે છે" એ દીન

વચન છે. જો જીવ પુદ્ગલની પ્રીતિ તોડે તો પુદ્ગલનો બંધ તૂટે અને પોતે એક શુદ્ધ થાય. માટે હે વત્સ ! તું તારા આત્માના સ્વભાવની સંભાળ રાખ. એકાંતમાં બેસી, સર્વ દ્રવ્યોથી ચિત્તને રોકી લે અને રાગદ્વેષને હઠાવી લે. પછી પોતાના વીતરાગમય સ્વરૂપમાં વિશ્રામ કર. તેમાં જે આનંદનો અનુભવ થશે તે વચનાતીત છે. એ આનંદનો ભોગ એ જ પરમ યોગ છે એ જ અપૂર્વ નિરોગ છે.

૧૦

હે વત્સ ! આ મનુષ્યજન્મ ખરેખર અતિ દુર્લભ છે એમ જાણ. સર્વ સંસારી જીવોમાં મનુષ્યની સંખ્યા અલ્પ છે એમ વિચારતાં તને જણાશે. જે જે વસ્તુ અતિ મૂલ્યવાન હોય છે તે તે વસ્તુ બહુ કઠિનતાથી પ્રાપ્ત થાય છે: જગતમાં રત્ન ઓછાં હોય છે, પથ્થર, કાંકરા અધિક હોય છે. જીવ અનાદિ, અનંત અકૃત્રિમ છે; અનાદિ કાળથી સંસારમાં રઝળે છે. તેનો સહુથી અધિક કાળ સ્થાવર એકેન્દ્રિય પર્યાયમાં વીત્યો. સ્થાવર પર્યાય છોડી ત્રસકાયમાં આવવું બહુ દુર્લભ છે. ત્રસકાયમાં પણ પશુમાંથી મનુષ્યજન્મ ધારણ કરવો અતિ કઠિન છે. મનુષ્યજન્મ સર્વ ગતિમાં સર્વોત્તમ છે. કારણ તે સંયમનું સાધન છે. મનુષ્યના શરીર વિના અન્ય કોઈ શરીર પર્યાયમાં ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાનનું આરાધન કરી મુક્તિ મેળવી શકાતી નથી. મનુષ્યજન્મ પામીને પણ સત્સંગતિ, બુદ્ધિબળ, અને નિરોગતાં માત્ર મહત્ પુણ્યનો યોગ હોય તો જ મળે છે. તને આ દેશનાનો લાભ મળે છે તેમાં તારા જ પુણ્યનો ઉદય છે એમ સમજ. હવે જો તું આત્મોન્નતિના માર્ગ પ્રતિ નહિ વળે અને આ દુર્લભ મનુષ્યજન્મને ગુમાવી દઈશ તો જેમ સમુદ્રમાં ફેંકી દીધેલું મૂલ્યવાન રત્ન ફરી મળવું કઠિન છે તેમ આવો સુંદર અવસર મળવો પણ દુર્લભ છે.

રત્નત્રય, સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર : એજ

અને તેમાંજ ડૂબકી મારી વારંવાર સ્નાન કર. એ જ ઉપાયથી તારો સાંજન આત્મા નિરંજન બનશે.

૧૬

પરમ દયાળુ શ્રી ગુરૂ સમજાવે છે :—

વત્સ! આ જગતમાં તે જ સુખી છે કે જેના ભાવોમાં સમ્યગ્ દર્શનની ભૂમિકા તૈયાર થઈ ગઈ છે, જેણે સ્વઆત્મા, પરમાત્મા તુલ્ય શક્તિશાળી છે એમ નિર્ણય કર્યો છે, જેને આત્મિક સુખ એ જ સાચું સુખ છે અને તેનો વાસ પોતાના જ આત્મામાં છે એવું શ્રદ્ધાન કર્યું છે, જેણે નિશ્ચય રત્નત્રયરૂપ સ્થિતિને ધર્મ માન્યો છે, જેના પરિણામોમાં 'આત્માનુભવ એ મુક્તિનું સોપાન છે અને આત્માનુભવ એ મુક્તિ છે' એવો દૃઢ વિશ્વાસ વર્તે છે અને જેની દૃષ્ટિમાં સંસારી જીવોના આત્મા પરમાત્મા સ્વરૂપ પ્રકાશિત થાય છે.

આવા સમ્યક્ દૃષ્ટિ જીવ નિરંતર પાંચ લક્ષણોથી યુક્ત હોય છે (શમ, સંવેગ, નિર્વેદ,દયા, આસ્થા) એમના ભાવોમાં પ્રશમભાવ સદા જાગ્રત રહે છે, જેથી કરીને તેના અંતરમાં શાંતિ પ્રેમપૂર્વક વિશ્રામ કરે છે-અને અશાન્તિ બિલકુલ દૂર ભાગે છે, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ રૂપ કષાયોની તીવ્રતા કદિ હોતી નથી.

સંવેગ-મોક્ષની અભિલાષા એ એમનું પરમ આભૂષણ બની રહે છે. તેમનામાં ધર્મ પ્રત્યે અત્યંત પ્રેમ તથા સંસાર પ્રતિ અરુચિ વિદ્યમાનપણે હોય છે. તેમના અંતરમાં ભવ-ભય સતત જાગ્રત રહે છે. ધર્મકાર્યમાં પ્રવૃત્તિ એને જ શાંતિની પ્રાપ્તિનું સ્થાન સમજે છે; એમના ચિત્તમાં દયા સર્વથા કલ્લોલ કરતી હોય છે, તથા જીવમાત્રના પ્રેમી અને ઉપકારી હોય છે.

આસ્તિકભાવ એમનો પરમ મિત્ર બની રહે છે. ચિત્તમાં પૂર્ણ વિશ્વાસ ઝળકે છે કે જગત્ જીવ, પુદ્ગળ, ધર્મ, અધર્મ, આકાશ અને

કાળ એ છ દ્રવ્યોનો સમુદાય છે. પર્યાયોનો નાશ તથા ઉત્પાદ થવા છતાં દ્રવ્યનું અસ્તિત્વ ધ્રૌવ્યપણે ટકી રહે છે. જેવી રીતે સંસારી જીવ, તેનું પરલોક-ગમન, તેને પુણ્ય-પાપનું બંધન અને તેનો મોક્ષ છે-આ બધાને તે માને છે તેવી જ રીતે પુદ્‌ગળને પણ નિત્ય માને છે. આવા આસ્થાભાવના પ્રભાવથી તેઓ પરમાત્માના સાચા ભકત બની પોતાના આત્માને ઉન્નત બનાવવાની ચેષ્ટા ક્રિયા કરતા હોય છે.

હે વત્સ! તું કોઈ પણ ઉપાયે તારા આત્મામાં જ રહેલા સમ્યકત્વ રત્નને જો; વર્તમાન દશામાં માત્ર તેના ઉપર મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધી કષાયનો કાળો પડદો પડેલો છે. તેના કારણે તું સ્પષ્ટ દર્શન કરી શકતો નથી. એ પડદો દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરવો ઉચિત છે તેનો ઉપાય ભેદ-વિજ્ઞાનનો વિચાર કરવો તે છે.

એકાંતમાં બેસી વિચાર કર કે "હું એક અવિનાશી, જ્ઞાતા દૃષ્ટા, આનંદમય, અને અમૂર્તિક આત્મા છું. સંસારી અવસ્થા વા વેપ માત્ર પુદ્‌ગળ સંબંધથી છે. હું તો સિદ્ધ સમાન શુદ્ધ છું, નિર્મળ છું, પરમ પવિત્ર છું."

હે ભવ્ય જીવ! આ પ્રયત્નમાં તું સદા સુખી થઈશ, તારા સર્વ કલેશ ટળી જશે અને અનાદિથી વિખુટા પડેલા એવા સમ્યકત્વ રત્નનો તું સ્વામી બનીશ.

૧૭

હે વત્સ! આ જગતમાં જે સમ્યગ્‌દૃષ્ટિ જીવ છે તે કદિ મદ કરતા નથી. કુળ, જાતિ, ધન, સત્તા, રૂપ, બળ, તપ અને વિદ્યા એમ આઠ પ્રકારની યોગ્યતા હોવા છતાં જ્ઞાની મહાત્મા એ ક્ષણભંગુર પદાર્થોના સંબંધને જરાપણ મહત્ત્વ આપતા નથી.

તે પોતાના સિદ્ધાત્માને પોતાના પિતા, સ્વાનુભૂતિને માતા, અને જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, વીર્યાદિ ગુણોને ધન માને છે. ચિત્તને સ્વાત્મ સન્મુખ

કરવું એ એમની 'દૃઢ ઇચ્છા' છે, આત્માનું શુદ્ધ અમૂર્તિક સ્વરૂપ તે એમનું રૂપ છે, આત્મિક અનંત વીર્ય એ એમનું બળ છે, આત્માનુભવ અર્થે થતુ ધ્યાન એ એમનું તપ છેઃ આવા સમ્યગ્દૃષ્ટિ જ્ઞાની મહાત્મા કર્મોના ઉદયથી પ્રાપ્ત થતી અવસ્થાઓને દેખી કેવી રીતે મદ કરે!

સમ્યગ્ દૃષ્ટિ જીવ નિજ સ્વભાવને પરમ પ્રિય વસ્તુ માને છે, તેના અનુભવમાં જ સંતોષ ગણે છે અને તેમની નિશ્ચય દૃષ્ટિમાં સર્વ પ્રાણીઓ પોતાની સમાન શુદ્ધ આત્મસ્વભાવમય દેખાય છે; જગતના સર્વ દૃશ્યો નાટકના ખેલની માફક ક્ષણિક તેમજ માત્ર દર્શનીયરૂપ જણાય છે.

જો તું સુખની ચાહના રાખતો હો તો બધા પર-પદાર્થોના મોહનો ત્યાગ કરી, નિશ્ચિત થઈ, આત્માની રમણતામાં રૂચિ ઉત્પન્ન કર. કદિ તારી પાસે ધન આદિ સામગ્રી હોય તો તેમાં મોહ ન કરતાં તેનો પરોપકારાર્થે ઉપયોગ કર. તું શ્રદ્ધા તથા જ્ઞાનયુક્ત થઈ પરમાનંદમય નિજ આત્માના આસન પર બિરાજમાન થા અને તેના સર્વ સામાન્ય ગુણોમાં તન્મય થઈ પરમ સંતોષ, સુખ અને શાન્તિનો ભોક્તા થા.

હે વત્સ! આજે તને નિશ્ચય નયનું મહાત્મ્ય બતાવું છું. જે દૃષ્ટિ એક દ્રવ્યને અન્ય દ્રવ્યોથી અલગ પાડી એકરૂપ દર્શાવે છે તથા અનેક પરકૃત ઉપાધિરૂપ અવસ્થાઓથી ભિન્નતા કરી પદાર્થના મૂળ સ્વરૂપને ઝળકાવે છે તેને નિશ્ચયનય કહે છે.

આ લોક જીવ, પુદ્ગળ, ધર્મ અધર્મ, આકાશ અને કાળ એ છ દ્રવ્યોનો સમુદાય છે. લોકાકાશનો એક્ય એવો પ્રદેશ નથી કે જ્યાં તે છએ દ્રવ્યોની સત્તા ન હોય. તેમાંથી ધર્મ, અધર્મ, આકાશ અને કાળ જોકે એક ક્ષેત્રાવગાહીપણે છે તો પણ પોતાનો સ્વભાવ પલટી વિભાવરૂપ પરિણમતાં નથી. પરંતુ સંસારી જીવ પુદ્ગળ સાથે એક ક્ષેત્રાવગાહ સબંધથી પરસ્પર વિભાગરૂપ પરિણમે છે; જીવમાં રાગદ્વેષ, મોહ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ આદિ વિભાવ છે તથા પુદ્ગળ પુદ્ગળ સાથે મળીને અનેક પ્રકારનાં સ્કંધરૂપ વિભાવ કરે છે.

જ્યારે આપણે એક અંગુલમાત્ર ક્ષેત્રને જોઈએ છીએ ત્યારે ત્યાં શુદ્ધ દ્રવ્યમાં આકાશ, ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાના પ્રદેશ તથા અસંખ્યાત કાળાણુ ભિન્ન ભિન્ન રૂપે હોય છે તથા અશુદ્ધ દ્રવ્યમાં અનેક સૂક્ષ્મ તથા કોઈ કોઈ બાદર જીવ અને, અનેક પ્રકારની આહારક, તૈજસ, કાર્મણ, ભાષા, મનો આદિ વર્ગણાઓનો સમુદાય હોય છે.

આ છ દ્રવ્યોના સમૂહમાં જે દૃષ્ટિ એકેએક દ્રવ્યને પરદ્રવ્યથી ભિન્ન અને પોતાના નિજ સ્વભાવમાં સ્થિત એમ દર્શાવે છે તે નિશ્ચય નયની દૃષ્ટિ છે.

આ નયની દૃષ્ટિમાં, સર્વ જીવ પછી ભલે તે સંસારી વેષમાં હો કે પર્યાયમાં હોય, પણ તે બિલકુલ શુદ્ધ, વીતરાગ, અને પરમાનંદમય દેખાય છે; એમાં નથી રાગ કે દ્વેષ, નથી જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ કર્મોનો બંધ; નથી શરીરાદિ નોકર્મનો સંબંધ. આ દૃષ્ટિથી જોતાં ન કોઈ રાજા છે, ન પ્રજા, ન કોઈ સ્વામી છે, ન સેવક; ન કોઈ પશુ છે, ન મનુષ્ય. ભલે, લોકમાં અનંતાનંત જીવ હો, પરંતુ સર્વ એક જ સ્વભાવવાળા ઝળકે છે તથા અન્ય પાંચ દ્રવ્ય જીવ દ્રવ્યથી ભિન્ન એવા પોતપોતાના સ્વભાવમાં ચમકે છે. આવી નિશ્ચય દૃષ્ટિ એકાએક પરમ સમતાભાવ પ્રગટ કરે છે; મોહજન્ય અજ્ઞાનનો અંધકાર ટળે છે.

વાસ્તવમાં સર્વ લોકાકાશમાં ફેલાયેલ અનંતાનંત જીવોના સ્વભાવનું દૃશ્ય એક વિજ્ઞાનનો અને મનોહર સુખશાંતિનો સમુદ્ર બની જાય છે અને ત્રણ લોકમાં વ્યાપ્ત એવો આ સમુદ્ર જેમ છે તેમ પ્રગટ જણાય છે. જ્ઞાની મહાત્મા જ્યારે નિશ્ચયનયથી પ્રગટ થતા આ સુખ સમુદ્રમાં ડુબકી લગાવે છે ત્યારે નિશ્ચયનયને પણ ભૂલી જઈ પરમ અદ્ભુત સ્વાનુભૂતિને પ્રાપ્ત થાય છે: એ જ અપૂર્વ લાભ છે, એ જ સમતાનો આવિર્ભાવ છે, અને એ જ સુખ અને શાન્તિનો યથાર્થ ભોગ છે.

બસ, હે વત્સ, તું આ અપૂર્વ લાભની લબ્ધિ માટે યત્ન કર.

દોષરૂપ સમજે છે, રાગદ્વેષ જાણે છે અને એ રોગથી મુક્ત થવા ચાહે છે. સમ્યક્દર્શીના અંતરંગ ભાવોમાં પોતાના આત્માનું યથાર્થ શ્રદ્ધાન હોય છે કે આ આત્મા સર્વ જ્ઞાનાવરણાદિ દ્રવ્યકર્મ, શરીરાદિ નોકર્મ અને રાગદ્વેષાદિ ભાવકર્મથી સર્વથા ભિન્ન છે અને એ માત્ર એક; શુદ્ધ ચિત્પિંડ છે, શરીર પ્રમાણ આકારધારી છે, પરમ વીતરાગી છે, પરમસુખી છે.

જ્યારે આત્મા જ્ઞાતા અને અજ્ઞેય એમ બને રૂપે હોય છે ત્યારે પાંચ અજીવ પદાર્થ માત્ર જ્ઞેય રૂપ બને છે. આત્માની સત્તાથી જ અન્ય પદાર્થોની સત્તાનો બોધ થાય છે, જેમ હંસને પાણી અને દૂધ ભિન્ન ભાસે છે, ઝવેરી સાચા હીરા અને ખોટા પોખરાજને છૂટાં પાડી શકે છે, કુશળ સુવર્ણકાર સોનાચાંદીના મિશ્ર પિંડમાં સોનું અને ચાંદીને અલગ અલગ જોઈ શકે છે, પ્રવીણ વૈદ્યને ઔષધોથી મિશ્રિત ગોળીમાં પૃથક્ પૃથક્ દવાઓ પ્રગટ દેખાય છે, તેમ સમકિતી મહાત્માને અજીવ પદાર્થોની મધ્યમાં છુપાયેલા આત્માને સર્વ પર પદાર્થોથી ભિન્ન કરી, તેનું એકરૂપ, શુદ્ધ સ્વરૂપ છે, એવું યથાર્થ શ્રદ્ધાન હોય છે.

સમ્યગ્દર્શી જીવને કલ્લોલ કરવાનું ક્રીડાવન નિજ આત્મિક ઉપવન છે, તેનું ઘર નિજ આત્માનું જ સ્થાન છેઃ તેનું ભોજન સ્વાત્માનુભૂતિથી ઉત્પન્ન થયેલું અપૂર્વ સુધામૃત છેઃ તેનો વિશ્રામ પોતાના સ્વભાવરૂપી શીતળ શૈયામાં છે; તેનું કાર્ય અનંત પ્રકારની પર વસ્તુથી આત્મસ્વરૂપની રક્ષા કરવી તથા ક્રમશઃ આત્મવીર્યની વૃદ્ધિ કરી સ્વરૂપ શ્રદ્ધાનમાં અચળપણે રહેવું એ છે. દર્શન મોહરૂપી અગ્નિ તેને દગ્ધ કરવા શક્તિમાન થતી નથી.

હે ભવ્ય! તું આ સમ્યક્ત્વરૂપી અતિ મૂલ્યવાન રત્નનો લાભ મેળવવા યત્ન કર. તેનો સરળ ઉપાય એ છે કે નિત્ય દિન થોડો સમય માટે એકાંત સેવી ભેદ વિજ્ઞાનનું મનન કર. તું એમ ચિંતવ કે હું સર્વથા ભિન્ન છું, સર્વ મારાથી ભિન્ન છે. જે ભિન્ન છે તે સદાય

ભિન્ન જ રહેશે. આ પ્રકારના મનનથી, ચિંતનથી, ધ્યાનથી મિથ્યાત્વની કાળાશ મટી જઈ, દૂર થઈ અનંતાનુબંધી કષાયનો ક્ષય, ઉપશમ અથવા ક્ષયોપશમ થશે. જેનો ફળરૂપે સંસારનો અંધકાર ધીમે ધીમે નાશ પામી, મોક્ષનો પ્રકાશ ઉદિત થશે.

૧૪

હે વત્સ! તું ગંભીરતાથી વિચાર કર. આ સંસાર એક નાટક છે, હર્ષ વિષાદનું કારણ છે. જેવી રીતે નાટકનું કાર્ય સ્થિર કાયમ રહેતું નથી તેવી રીતે જગતનાં તમામ દૃશ્યો અસ્થિર છે એમ જાણ. જે જે દૃશ્યો જોઈને અજ્ઞાની હર્ષ પામે છે તે તે દૃશ્યોનો વિલય તેનામાં વિષાદ ઉત્પન્ન કરે છે. જેના અંતરંગમાં સમ્યક્દૃષ્ટિ જાગૃત થઈ છે, જેને આત્મિક સુખનો સ્વાદ અનુભવમાં આવ્યો છે. એવા મહાત્માઓના મન દર્પણ સમાન વિકાર રહિત હોય છે, એવા મહાનુભવો પર વસ્તુઓની પર્યાયોના માત્ર જ્ઞાતા દૃષ્ટા હોય છે.

જેમ સમજદાર પ્રાણી સૂર્યનો પ્રકાશ અસ્થિર જાણે છે અને તેથી તેના અસ્તિત્વમાં હર્ષ અને અભાવમાં શોક કરતો નથી તેમ જ્ઞાની જગતની સર્વ અવસ્થાઓને અસ્થિર અને ચંચળ જાણે છે અને તેથી તેની પ્રગટતામાં હર્ષ અને વિલીનતામાં ખેદ કરતા નથી. જ્ઞાની જગતને દ્રવ્ય દૃષ્ટિથી નિહાળે છે. એમના અંતરમાં નિશ્ચય દૃષ્ટિ સદા જાગૃત રહેતી હોવાથી તેઓ આ જગતને શુદ્ધ અને નિર્વિકાર જુવે છે.

તેમના અંતરમાં સ્વભાવમાં જગતના છ દ્રવ્ય, જીવ, પુદ્ગળ, ધર્મ, અધર્મ, આકાશ અને કાળ ભિન્ન ભિન્ન પ્રગટપણે દેખાય છે. જીવ જો કે અનંતાનંત છે છતાં જ્ઞાનીની દૃષ્ટિમાં બધાજ જીવો એક આકાર, શુદ્ધ, ચૈતન્ય સ્વરૂપ ઝળકે છે. સર્વ જીવ પરમાત્મા સ્વરૂપ છે એવી દ્રવ્ય દૃષ્ટિથી જોતાં શત્રુ વા મિત્રના ભાવ ઉત્પન્ન થતા નથી, ન કોઈ સેવક ન કોઈ સ્વામી દેખાય છે, ન કોઈ દેવ, ન કોઈ નારકી,

ન કોઈ પશુ કે ન કોઈ મનુષ્ય નજરમાં આવે છે, બધા જીવો પરમાનંદમાં નિમગ્ન પરમ વીતરાગી દેખાય છે.

આવી દષ્ટિમાં સમતાભાવનું પ્રાબલ્ય છે. એ જ સાચું ચારિત્ર છે, એ જ મુક્તિનું સોપાન છે, આનંદનું સ્થાન છે, રત્નત્રયમાર્ગના એકત્વનું જ્ઞાન છે.

બસ, હે ભવ્ય! તું મોહ કરીને, શા માટે ક્લેશિત થઈ રહ્યો છો? ઉઠ જાગૃત થા અને બળપૂર્વક મોહને હઠાવી લે. પોતામાં જ પોતાને દેખ; હું એક શુદ્ધ ચિત્પિંડ, અખંડ, અવિનાશી છું, હું જ જ્ઞાતા, હું જ જ્ઞેય; હું જ દૃષ્ટા, હું જ દૃશ્ય; હુ જ ભોક્તા, હું જ ભોગ્ય; હુ જ સેવક, હું જ સેવ્ય છું અથવા આ વિચાર તરંગથી પણ પર એવો હું એક, અક્ષોભિત સમુદ્રસમાન પરમ ગંભીર અને સ્વમાં લીન છું. હું કોણ છું અને કોણ નથી એવા વિચાર વિકારથી પણ હું ભિન્ન છું.

હે શિષ્ય! જ્યારે તારૂં ચંચળ મન લવણના ગાંગડા સમાન આત્માના શુદ્ધ સ્વભાવરૂપ પવિત્ર જળમાં મળી જઈ એકરૂપ થઈ જશે ત્યારે તને નિજ સ્વરૂપની, નિજ તત્ત્વની પ્રાપ્તિ થશે અને સ્વાત્માનુભવ રૂપી સાચા પરમ સુખનો સ્વાદ મળશે.

૧૫

હે વત્સ! આ સંસારમાં માત્ર તે જ સુખી છે જે નિશ્ચયનય તથા વ્યવહારનય દ્વારા દ્રવ્યની વ્યવસ્થાને સારી રીતે જાણી જ્ઞાની થાય છે. નિશ્ચયનયથી ભૂતાર્થ છે, સત્યાર્થ છે; કારણ પદાર્થનું જે અસલી સ્વરૂપ છે તે બતાવવાનું કામ નિશ્ચયનય કરે છે; આ નય માત્ર પદાર્થના સ્વભાવનું આવલંબન લઈ તેના સ્વરૂપને જ ઝળકાવે છે. વ્યવહારનય અભૂતાર્થ, અસત્યાર્થ છે; કારણ આ નય પરના નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થતી પદાર્થની અવસ્થાને દર્શાવે છે.

નિશ્ચય નયથી જો વિચાર કરવામાં આવે તો આ આત્મા બિલકુલ શુદ્ધ અને નિર્વિકલ્પ છે. તેમાં નથી રાગ કે દ્વેષ, નથી ભાવકર્મ, દ્રવ્યકર્મ કે નોકર્મ. આ આત્મા પરમ શુદ્ધ, નિરંજન, નિર્વિકાર આદિ પોતાના સહજ સ્વાભાવિક ગુણ અને પર્યાયોથી પૂર્ણ છે. તે પોતેજ પરમાત્મા છે. પરમેશ્વર છે, મહાપ્રભુ છે, સર્વજ્ઞ છે, સર્વદર્શી છે, પરમ શાંત અને આનંદમય છે.

આ નયથી સંસારી અને સિદ્ધ આત્મા વચ્ચે ભેદ નથી, આ જન્મ અને પરજન્મનો ભેદ નથી, આસ્રવ, સવર નિર્જરાની કલ્પના નથી, શ્રાવક, મુનિ, કેવળી અને મુક્ત આત્માનો ભેદ નથી. જેમ પોતાનો આત્મા સ્વભાવથી શુદ્ધ છે તેમ પ્રત્યેક આત્મા સ્વભાવે શુદ્ધ છે એમ નિશ્ચયનય બતાવે છે.

વ્યવહારનય જીવ અજીવ આદિ સાત તત્ત્વનો પ્રબંધ દર્શાવે છે. વ્યવહારનયની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો રાગદ્વેષના વિભાવો હોવા સંભવિત છે. નિશ્ચયનયની દૃષ્ટિમાં માત્ર સામ્યભાવ છે.

જે નિશ્ચયનયનો આશ્રય સ્વીકારે છે તે પરમ વિશુદ્ધ આત્માના અતિ મનોહર ઉપવનમાં પહોંચે અને ત્યાંની અપૂર્વ સુખશાંતિનો અલૌકિક લાભ મેળવે છે.

જેનું નિર્બળ મન, નિશ્ચયથી શુદ્ધ એવા આત્મા પ્રતિ ચોંટતુ નથી, તે વ્યવહારનયનો આશ્રય લે છે.

હે ભવ્ય! સુખશાન્તિમય જીવન વીતાવવાનો શ્રેષ્ઠ ઉપાય નિશ્ચય નયનું અવલબન છે. તેના જ પ્રતાપથી અભેદરત્નત્રયરૂપ નિર્વિકલ્પ સમાધિનો લાભ મળી શકે છે. મોહની પ્રપંચ જાળમાં ફસાયેલ મનને બહાર ખેંચી, આત્માના રમ્ય ઉપવનમાં રમવા દેવુ તેજ પ્રયત્ન કર્તવ્ય છે.

તું નિશ્ચિંત બની નિત્ય બે ઘડી સર્વ અન્ય ભાવથી વિમુક્ત થઈ, પોતામાં દૃષ્ટિ કર. પોતાના આત્માને વીતરાગમય આનંદ સાગર જાણ,

મોક્ષમાર્ગ છે. વ્યવહારથી, સાત તત્ત્વ (જીવ, અજીવ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ, મોક્ષ)નું શ્રદ્ધાન, જ્ઞાન અને શ્રાવક તથા મુનિનું ચારિત્ર પાળવું એ મોક્ષમાર્ગ છે. નિશ્ચયથી નિજ આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનું શ્રદ્ધાન, જ્ઞાન તથા તેમાં તન્મય થઈ જવું એ મોક્ષમાર્ગ છે—અને એ અતિશય કઠિન છે. આ પરમોત્તમ, શ્રેષ્ઠ માર્ગ પ્રતિ જ તારૂં લક્ષ દોર્યું છે. હવે તું તેને નહિ ભૂલતો અને તારી શક્તિ અનુસાર તે માર્ગ પર પ્રયાણ કરવાનું શરૂ કર. જે ચાલે છે તે જ માર્ગ કાપે છે; જે પ્રમાદી છે, તે ઉન્નતિ મેળવી શકતો નથી. પ્રમાદ જીવનો કટ્ટો વેરી છે; પ્રમાદને આત્મબળથી દૂર કરવો જોઈએ.

પ્રિય ભવ્ય! નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગ જાણ્યા વિના, વ્યવહાર માર્ગ આત્મશુદ્ધિનું કારણ બની શકતું નથી. વ્યવહાર માર્ગ કુમાર્ગમાં પડતાં બચાવતુ હોવાથી તે ઉચિત અવલંબનરૂપ છે. તેના આશ્રયે અને પ્રતાપે સુમાર્ગમાં રહી તારે પોતામાંથી જ સુખ અને શાંતિ મેળવવાનો ઉપાય કરવો જોઈશે. તારો આત્મા સ્વયં સ્વતંત્ર છે, સર્વજ્ઞ છે, સર્વદર્શી છે, પરમ શાંત અને આનંદમય છે. જો કર્મરૂપી અંબરથી આત્મ-સૂર્ય ઢંકાયેલો છે તો પણ બુદ્ધિબળથી અંબરને દૂર કરી, શુદ્ધ સ્ફટિક સમાન આત્મ-સૂર્યને પ્રકાશિત દેખાવો, સર્વ બાજુએથી આત્માના ઉપયોગને હઠાવી આત્માની જ પરિણતિમાં જોડી દેવો એ જ કર્તવ્ય છે; એ જ યોગ છે, એ જ ધ્યાન છે, એ જ બંધને તોડનાર છે.

૧૧

પરમકૃપાળુ ગુરૂ શિષ્યને સમજાવે છે.

હે વત્સ! ઉપદેશ શ્રવણ કરવાની તારી ગાઢ રૂચિ જોઈને અને અતિ હર્ષ થાય છે. તું ખરેખર નિકટ ભવ્ય છે; તને સમ્યક્દર્શનનો અપૂર્વ લાભ જરૂરથી થશે, જે ધર્મરૂપી નૌકાનો તેં આશ્રય લીધો છે તે તને આ સંસાર સાગર પાર કરાવશે. ધર્મ જીવનો પરમ મિત્ર છે;

તેજ સ્વભાવનો પરમાનંદ માણી શકે છે અને વિભાવનો નાશ કરી નાંખે છે.

આત્માનો સ્વભાવ પરમ શુદ્ધ, અમૂર્તિક, સશરીરાકાર, જ્ઞાતા, દૃષ્ટા, વીતરાગ અને આનંદમય છે. પોતાના ગુણોમાં સદાય પરિપૂર્ણ હોવા છતાં પર્યાયની અપેક્ષાએ તે પરિણમનશીલ છે. તે નિત્યાનિત્ય છે; અસ્તિ નાસ્તિ સ્વરૂપે છે, સ્વદ્રવ્ય, સ્વક્ષેત્ર, સ્વકાલ, સ્વભાવની અપેક્ષાએ અસ્તિરૂપે અને પરદ્રવ્ય, પરક્ષેત્ર, પરકાલ, પરભવની અપેક્ષાએ નાસ્તિરૂપે છે. તે સ્વભાવથી પોતાના શુદ્ધ ભાવોનો કર્તા અને ભોકતા છે.

આ આત્મામાં વિભાવરૂપ પરિણમનની શકિત પણ છે જ્યારે કર્મોના ઉદયનું નિમિત્ત મળે છે ત્યારે રાગાદિ વિભાવ ભાવોમાં અને નરનારકાદિ પર્યાયોમાં પરિણમન કરે છે. વ્યવહાર દૃષ્ટિથી કર્મોની સંગતિથી સંસારની ૮૪ લાખ યોનિમાં ભ્રમણ કરે છે. આ વિભાવ અવસ્થા ટાળવી એ જ કર્તવ્ય છે, એ જ ઉદ્દેશ છે. પોતાના આત્માના શુધ્ધ સ્વભાવમાં વિશ્વાસ લાવી, શ્રધ્ધા લાવી, તેનું સંશય રહિત યથાર્થ જ્ઞાન મેળવી, અને તેમાં જ લયલીન બની સ્વાદ લેવો એ જ સિદ્ધિ મેળવવાનો માર્ગ છે. એને જ નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્ચારિત્ર કહે છે. આ અભેદ રત્નત્રયની પ્રાપ્તિ માટે વ્યવહાર–ધર્મ મુનિ અને શ્રાવકને બતાવેલ છે, પરંતુ નિશ્ચય ધર્મ વિના મોક્ષમાર્ગ ન હોઈ શકે. ઉપાદાન અથવા મૂળ કારણ આત્માના સ્વરૂપાચરણ માટે આત્મા પોતે જ છે. જેવી રીતે સુવર્ણ શુધ્ધ હોવાનું મૂળ કારણ સુવર્ણ પોતે છે અને અગ્નિ આદિ નિમિત્ત છે, તેવી રીતે વ્યવહાર ધર્મ માત્ર નિમિત્ત છે. જ્યાં સુધી કાર્યની પૂર્ણતા ન થાય ત્યાં સુધી બન્ને કારણોની આવશ્યકતા છે.

હે ભવ્ય! ધર્મનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે સમજી તું નિશ્ચિંત થા. અને એકાંતમાં બેસી પોતાના દેહમંદિરમાં બિરાજમાન પરમાત્મા દેવને જો. તેમનામાં જ ભાવ જોડી પૂજા કર. જ્યારે તને દર્શન થશે ત્યારે

તેનામાં તું તન્મય થઈ જઈશ. દ્રષ્ટા અને દૃશ્યનો ભેદ મટી જશે. દ્વૈત ભાવ અદ્વૈત થશે, ધ્યાતા અને ધ્યેયનો ભેદ મટી જઈ એક ધ્યાન થશે અને ત્યાગ ગ્રહણની કલ્પનાં છૂટી જશે.

૧૨

હે વત્સ! આ સંસારરૂપી નાટકના સ્વરૂપનો વિચાર સારી રીતે કરી તું તેનાથી ઉદાસીન બન. જીવ પોતાના નિજ સ્વરૂપને ભૂલી જઈ સંસારના પરપદાર્થોમાં મોહ કરીને નિરંતર દુઃખ ભોગવે છે. સંસારમાં રાગદ્વેષનું કારણ એવો વિશ્વાસ છે કે ઇન્દ્રિયોના વિષયભોગથી સુખ-શાન્તિની પ્રાપ્તિ થશે. એવી રૂચિને વશ બની અનાદિ કાળથી આ અજ્ઞાની જીવ જે જે શરીર મેળવે છે અને તેમાં જેટલી ઇન્દ્રિયો પ્રાપ્ત કરે છે તેની ઇચ્છાઓની પૂર્તિ માટે દિવસ અને રાત મહેનત કરે છે.

ઘણા જીવોની ઇચ્છા પૂરી થતી નથી! કદાચ કોઈ જીવની પૂર્ણ થાય છે તો પદાર્થનો સંયોગ સ્થિર અથવા એક દશામાં રહેવો અતિ દુર્લભ હોય છે. જોતજોતામાં એ પદાર્થનો વિયોગ થાય છે અથવા એ પદાર્થ તેની ઇચ્છાનુસાર વર્તતો નથી. તેનું ફળ એ આવે છે કે જીવ એ પદાર્થના વિયોગથી ચિંતા અને દુઃખ સમુદ્રમાં ડૂબી જાય છે તથા એક ઇચ્છા પૂરી થતાં જ બીજી ઇચ્છા વધુ વેગથી ઉઠી આવે છે. પુનઃ નવીન ઇચ્છા પૂર્ણ કરવાની ચેષ્ટા શરૂ કરે છે અને જ્યાં સુધી તે પૂર્ણ નથી થતી ત્યાં સુધી આકુળવ્યાકુળ બની રહે છે. આ પ્રમાણે એક બાજુ ઇચ્છાઓ વધતી જાય છે તો બીજી બાજુ દિવસ પર દિવસ વીતતાં તેનુ શરીર વૃધ્ધાવસ્થાથી ઘેરાઇ જીર્ણ થતું જાય છે. અને એક દિન વર્તમાન દેહનો ત્યાગ કરી અન્ય શરીર ધારણ કરે છે ત્યાં પણ ઇચ્છાઓની વાસનાઓની પૂર્તિનું ચક્ર ચાલુ રહે છે.

આમ એકેન્દ્રિયથી પંચેન્દ્રિય સુધીના શરીરને વારંવાર ધારણ કરી

આ જીવ મોટું કષ્ટ અને સંકટ ભોગવે છે: ક્યારેય પણ શાન્તિનો લાભ મેળવતો નથી.

પ્રિય ભવ્ય જીવ! જે સુખ-શાન્તિ પોતાનો સહજ સ્વભાવ હોઈ પોતામાં જ મોજુદ છે. તેની તેને વિસ્મૃતિ છે. પોતાના હાથમાં સુવર્ણ મુદ્રિકા વિદ્યમાન હોવા છતાં તે ભૂલી જઈ તેની શોધ અન્યત્ર કરે એવી અજ્ઞાનીની દશા હોય છે. માટે તું ઇન્દ્રિયોનું દાસત્વ છોડી દે અને ઇન્દ્રિયોના વિષયોને રોગ સમજી તેનાથી નિવૃત્ત થા.

તું તારા પોતાના આત્માના નિર્મળ બાગમાં પ્રવેશી ક્રીડા કર. જ્યાં સુધી તું આત્મ–ઉપવનમાં રહીશ ત્યાં સુધી દુઃખ અને અશાંતિ તારાથી દૂર રહેશે. દુઃખનાં જે કારણ રાગ, દ્વેષ ને મોહ છે તે નિર્મળ બાગમાં પ્રવેશ કરી શકતા નથી. ત્યાં વીતરાગની એવી ઠંડી હવા હોય છે કે ઇન્દ્રિય વિષયની વાસનારૂપી દાહ તુરત શાંત થઈ જાય છે. હે વત્સ! તું એ ઉપવનમાં જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, વીર્યતા, સમ્યક્ત્વ, ચારિત્ર આદિ ગુણરૂપ મનોહર વૃક્ષોની શોભા જો, તેની શીતળ છાયામાં વિશ્રામ કર અને તેનાં સ્વાનુભવ રસપૂર્ણ ફળોનો સ્વાદ લે.

૧૩

પરમદયાળુ શ્રી ગુરૂ શિષ્યને સમજાવે છે—

હે વત્સ! આ જગતમાં સમ્યક્ત્વથી વિભૂષિત એવા જ્ઞાની મહાત્મા ધન્ય છે, કારણ તેમના ભાવોમાં સર્વ પદાર્થો જેમ છે તેમ યથાર્થ ઝળકે છે. જો કે હજુ તેવો અલ્પજ્ઞ છે. તથાપિ સર્વજ્ઞ તુલ્ય તેઓ જે કાંઈ જાણે છે તે યથાર્થપણે જાણે છે. સમ્યક્ત્વનો મહિમા અગાધ છે. સમકિતી આત્મા અવિરતિ હોવા છતાં મોક્ષમાર્ગી છે. જેમના સર્વ ભાવ જ્ઞાનમય હોય છે અને ધ્યેય આત્મિક શુદ્ધતાની પૂર્ણ પ્રાપ્તિ હોય છે.

જો કે સમ્યક્ત્વી પૂર્વબદ્ધ મોહકર્મના ઉદયથી ઇંદ્રિયોના વિષયોમાં પ્રવૃત્ત થાય છે તો પણ તેઓ કર્મના ઉદયનું તથા પોતાની પ્રવૃત્તિના

આત્મધ્યાનનો અભ્યાસ કર ! કારણ આત્મધ્યાન એજ મોક્ષમાર્ગ છે; તે એક એવું સાધન છે જે વડે મુક્તિરૂપી સાધ્યની સિદ્ધિ મળે છે; આત્મધ્યાન એજ ધર્મ છે, આત્મધ્યાન એજ સંસારના સર્વ પ્રકારના રોગ મટાડવાની પરમ-ઔષધિ છે.

જ્ઞાનોપયોગને સર્વ દિશાઓથી રોકી, આત્માના જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, વીર્યાદિ ગુણોમાં તથા પોતાના સિદ્ધ સ્વરૂપ શુદ્ધ પર્યાયમાં સ્થિર કરવો તેને આત્મધ્યાન કહે છે. જો કદિ કોઇ જીવ પોતાના મનને એક સમય માત્ર પણ આત્મિક ગુણોમાં અને સ્વદ્રવ્યમાં જોડે તો તે આત્મ-ધ્યાનનો પરમ સુખદ લાભ મેળવે છે.

માટે હે વત્સ ! આત્માનુભવ પ્રાપ્ત કરવા તું એકાંતમાં બેસી પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપનુ ધ્યાન કર, એજ સમ્યકત્વનું કારણ છે અને મોક્ષનો ઉપાય છે.

૫

પ્રાયોગ્ય લબ્ધિ

હિંદીમાં લેખક :

બ્રહ્મચારીજી શ્રી શીતલપ્રસાદજી પંડિત

અનુવાદક :

શ્રી ભોગીલાલ ગિરધરલાલ શેઠ

*

૧

દેશના લબ્ધિના પ્રતાપથી આ ભવ્ય જીવે શ્રી ગુરૂના મુખથી શ્રવણ કરેલા તત્ત્વજ્ઞાનના ઉપદેશનો વારંવાર અભ્યાસ કરી, મનન કરી એવી શકિત પ્રાપ્ત કરી લીધી છે કે હવે આયુષ્યકર્મ વર્જિને સાત કર્મોની સ્થિતિ એક કોડાકોડી સાગરોપમથી કાંઈક ન્યુન બની ગઈ છે. પ્રથમ ૭૦ કોડાકોડી સાગરની હતી તે ઘટીને હવે ઉપર મુજબ શેષ રહી છે.

આ જીવને પ્રાયોગ્યલબ્ધિમાં પોતાની ઉન્નતિ કરવાની ભાવના છે. આ લબ્ધિના કાળ દરમ્યાન પરિણામોની એવી ઉજ્જવળતા હોય છે કે ઘાતી કર્મોનો અનુભાગ અર્થાત્ ફળદાન શકિત જે પ્રથમ પાષાણ રૂપ હતી તે પલટાઈ કાષ્ટ રૂપ થઈ જાય છે; અને અઘાતી કર્મોની પાપ પ્રકૃતિઓમાં જે હળાહળ વિષસમાન શકિત વિદ્યમાન હતી તે દૂર થઈ કાંજી રૂપ થાય છે. પ્રાયોગ્ય લબ્ધિવાળા જીવ આયુષ્ય સિવાય સાત કર્મોની સ્થિતિ અંતઃ કોડાકોડી સાગરથી અધિક બાંધતા નથી.

જ્યારે ૭૦૦ અગર ૮૦૦ સાગર ન્યૂન સ્થિતિ બાંધે ત્યારે એક પ્રકૃતિ બંધાપસરણ કહેવાય એવા ૩૪ બંધાસરણ થાય. આ ૩૪ સ્થાનોના પ્રભાવથી ૪૫ પ્રકૃતિઓનો બંધ વ્યવચ્છેદ થાય છે; અર્થાત્

મિથ્યાત્વમાં ૧૧૭ પ્રકૃતિઓનો બંધ થતો હતો તેમાંથી ૪૬ પ્રકૃતિઓ બાદ જતાં હવે માત્ર ૭૧ પ્રકૃતિઓનો બંધ પડે છે.

પ્રાયોગ્ય લબ્ધિના સમયમાં જીવની પ્રવૃત્તિ પોતાના કલ્યાણ તરફ અતિ ઉત્કટ ભાવે થતી હોય છે. કોઈ પણ પ્રકારે સત્ય પુરૂષાર્થ કરી 'હું સમ્યક્દર્શનને પાત્ર બનું" એવી ભાવના જાગૃત રહે છે.

આ લબ્ધિ ભવ્ય અભવ્ય બંનેને હોય છે. ભવ્ય જીવ ઉપર ચઢવામાં આવરણ રૂપ એવા કર્મપટલને દૂર કરે છે, ત્યારે અભવી જીવ દૂર કરી શકતો નથી. (શ્રીગુરૂએ તત્ત્વોપદેશ આપ્યો, તેને વિચારે, પછી વિચાર કરતાં "તેને આમ જ છે" એવી પ્રતીતિ થઈ જાય, અથવા અન્યથા વિચાર થાય, ઉપદેશનો નિર્ધાર ન કરે તો પ્રતીતિ ન પણ થાય; તેનું મૂળ કારણ તો મિથ્યાત્વ કર્મ છે, તેનો ઉદય જેને ગટે તેને પ્રતીતિ થાય અને ન મટે તો ન થાય એવો નિયમ છે, પણ તેનો ઉદ્યમ તો માત્ર તત્ત્વ વિચાર કરવાનો જ છે.)

ભવ્ય જીવ વારવાર શ્રીગુરૂના ઉપદેશનો વિચાર કરે છે કે હું કોઈ પણ પ્રકારે શુધ્ધ નિશ્ચયનયના વિષયભૂત મારા શુદ્ધાત્માનું દર્શન પ્રાપ્ત કરૂં. આવી અભિરૂચી દ્વારા પણ તે સાચા સુખ અને શાન્તિનો કિંચિત લાભ મેળવે છે. વાસ્તવમાં જ્યાં આત્મ વિચાર છે ત્યાં સુખ અને શાંતિ છે.

૨

એક આત્મશોધક વીરપુરૂષ પ્રાયોગ્ય લબ્ધિમાં રહીને પરિણામો ઊંચા લાવવા ઉદ્યમ કરી રહ્યો છે. આ લબ્ધિના પ્રતાપથી અગાઉ જણાવ્યા પ્રમાણે ૩૪ બંધ અપસરણો દ્વારા બંધયોગ્ય ૪૬ પ્રકૃતિઓનો નાશ થાય છે. તેમાં ચાર આયુનો સમાવેશ છે. તેથી એ વાત સિદ્ધ થાય છે કે પ્રાયોગ્ય લબ્ધિના પ્રારંભથી જ્યાં સુધી ઉપશમ સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થઈ અંતર્મુહૂર્ત સુધી રહે છે તે દરમ્યાન આયુષ્યનો બંધ

પડતો નથી, એ જ પ્રમાણે ન એકેન્દ્રિયથી ચૌરેન્દ્રિય જાતિનો અને અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયનો બંધ થાય છે; ન નપુંસક વા સ્ત્રિવેદનો બંધ, ન નીચ ગોત્રનો કે છ સંહનનનો બંધ પડે છે. સંસ્થાનોમાં કેવળ સમચતુરસ્ત્ર સંસ્થાનનો બંધ હોય છે. ન અસાતા વેદનીયનો કે અન્ય કોઇ અશુભ પ્રકૃતિઓનો બંધ હોય છે.

વાસ્તવમાં અહિંયાથી શરૂ કરી આ જીવના ભાવ ઉત્તરોત્તર ચઢીયાતા બનતા રહે છે. જે જીવને સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થવાનું છે તેના ભાવોની ઉજ્જ્વળતા બરાબર વૃદ્ધિ પામતી હોય છે; પરંતુ જેને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ માટે વિલંબ છે અથવા જે અભવી છે તે પ્રાયોગ્ય લબ્ધિના કાળ પછી અવશ્ય પડે છે.

શ્રીગુરૂએ ભેદ વિજ્ઞાનનો જે ઉપદેશ દીધો હતો તેનું તે બરાબર સ્મરણ ચિંતવન કરે છે અને પોતાના આત્મસ્વરૂપને અનાત્મભાવથી ભિન્ન વિચારે છે એની નજર સમક્ષ શુદ્ધ નિશ્ચયનયના ભાવો પુનઃ પુનઃ દૃશ્યમાન થઈ નૃત્ય કરતા હોય છે. જો કે હજુ તેને સ્વાનુભવ થયો નથી, તથાપિ તેના ભાવોમાં, "હું જ્ઞાતાદૃષ્ટા છું, અવિનાશી છું, સિદ્ધસમાન શુદ્ધ છું" એ ઝળકે છે. એનું જ મનન એ ભાવોને ઊંચા લાવવા માટેની સીડી છે.

ધન્ય છે એ મહાત્માને કે જેઓ આ સીડી પર ચઢી આગળ ચાલે છે અને એકાએક સમ્યક્ત્વ ભાવને જાગ્રત કરી, સર્વ પરભાવોથી રહિત પોતાના શુદ્ધ આત્મા અર્થાત્ સમયસારનો અનુભવ મેળવી લે છે. એઓ જ નિજાનંદરૂપ અમૃતનો સ્વાદ લઈ પરમ તૃપ્તિ મેળવવામાં પોતાના ઉદ્યમને સફળ બનાવે છે.

૩

પ્રાયોગ્ય લબ્ધિમાં રહેલો આ આત્મા સર્વ વિભાવ ભાવોથી રહિત થવા માટે અને શુદ્ધ આત્માના ગુણોના ચિંતવન માટે અતિ ઉત્સાહિત દેખાય છે. તેના મનમાં ઉલ્લસિત ઉમંગ છે કે જન્મમરણ

આદિ દુઃખયુક્ત આ અસાર એવા સસારથી કેવી રીતે છૂટુ અને નિર્વાણના પરમ આનદમય, અવિનાશી સુખનો ભોક્તા થાઉ, શરીરરૂપી પિજરામા કેદ થયેલો એવો હુ કેવી રીતે મુક્ત થાઉ અને શુદ્ધ આત્માના શુદ્ધ જ્ઞાનના અભ્યાસમા રક્ત બનુ !

શ્રીગુરૂનો પરમ કલ્યાણકારી ઉપદેશ તેના અતરગમા પોતાનો અપૂર્વ પ્રભાવ વિકસાવી રહ્યો છે, શ્રી જિનેન્દ્ર પ્રભુએ બોધેલુ તત્ત્વજ્ઞાન તેના અતરને સુવાસિત કરી રહ્યુ છે ચાર ગતિના દુઃખનુ સ્વરૂપ તેના આત્મમાં સસારપ્રતિ નિર્વેદ ભાવ ઉત્પન્ન કરે છે.

તેની બુદ્ધિ ઉપાદેય એવા એક આત્મતત્ત્વ પર ચોટી છે, નવ તત્ત્વમા એક આત્મતત્ત્વ જ તેને પ્રિય છે. આત્માના સામાન્ય અને વિશેષ ગુણો પ્રતિ તેની સ્મૃતિ ઝોક લે છે. હુ દર્શન, જ્ઞાન, વીર્ય સુખમય છુ, રાગાદિ ભાવોથી પર છુ, જેટલા જેટલા વિભાવ ભાવ છે, તે બધા મોહકર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન છે અને મોહકર્મ પુદ્ગળ હોવાથી આત્માથી સર્વથા ભિન્ન દ્રવ્ય છે. આવુ નિર્મળ જ્ઞાન તેના ભાવોને ઉજ્જવળ બનાવે છે.

તેના ભાવોમા ઉપશમની શાત છાયા પ્રસરતી હોય છે અને તીવ્ર કષાય ભાવોનો તાપ થનો હોય છે. હૃદયમા દયાની લાગણી વેગવતી બને છે· કોઈપણ પ્રાણીને દુઃખી જોઈ એના અતરમા કરુણ-ભાવ સહજ જ પ્રગટે છે, કારણ તેના જ્ઞાનમા જીવ માત્ર એક જ સ્વરૂપી છે એમ જણાય છે. સમભાવધારી મહાત્માઓ તરફ તેને પરમ વાત્સલ્યભાવ હોય છે.

તાત્પર્ય એ છે કે આ લબ્ધિમા એના ભાવોની ભૂમિકા એવી રચાઈ ગઈ છે કે જેના પ્રભાવ વડે આ ભવ્ય જીવ કરણલબ્ધિ દ્વારા પ્રાપ્ત એવા સમ્યક્ત્વરૂપી રત્નમહેલમા શીઘ્ર પહોચી જશે

એના પ્રદેશોમા અનતાનુબધી કષાય પણ અતિ મદ ભાવને પ્રાપ્ત થયા છે,તે મજ મિથ્યાત્વરૂપી રસ પણ અલ્પ રહ્યો છે. અશુભ

ભાવોના સ્થાન શુભ ભાવો રોકી રહ્યા છે, આથી આ જીવ પાપ પ્રકૃતિઓનો બધ નહિ બાંધતા, પુણ્ય પ્રકૃતિઓનો બધ કરે છે.

આ જીવની દશા એવા પુરૂષની દશા સાથે સરખાવી શકાય કે જેનો સબધ કોઈ ઈષ્ટિ કન્યાની સાથે નક્કી કર્યો હોય આ ભવ્યજીવ જ્યારે નિશ્ચય સમ્યક્ત્વને પામશે ત્યારે મુક્તિરૂપી કન્યા સાથેનું તેનું સગપણ દૃઢ થશે.

વાસ્તવમાં ધન્ય છે આ જ્ઞાની જીવને કે જેણે પરમાર્થ માર્ગ જાણી લીધો છે. જેના જ્ઞાન વગર તે અનાદિકાળથી રખડ્યો હતો, રાગદ્વેષના પ્રબળ તરંગોમાં વ્યાકુળ બની રહ્યો હતો. હવે તે પોતાની દૃષ્ટિ પોતાના શુદ્ધ આત્માની પ્રાપ્તિ પર ફેરવે છે અને આત્મપ્રભુની ઝલક હાંસિલ કરવા ભાવના ભાવે છે.

૪

એક જ્ઞાની ભવ્યજીવ પ્રાયોગ્ય લબ્ધિમાં વિશ્રામ કરીને પોતાની સમયે સમયે ઉન્નતિ કરી રહ્યો છે. તે હવે કરણલબ્ધિમાં જવાની તૈયારીમાં છે. તેના ભાવોમા શુભ સ્વચ્છ ભાવનાઓ કલ્લોલ કરે છે.

એ અત્યારે દશ લક્ષણ ધર્મનુ મહત્વ વિચારી રહ્યો છે. (૧) ઉત્તમ ક્ષમા જ આત્મભૂમિને શાંત રાખે છે, ક્રોધ આત્મ સ્વભાવથી ભિન્ન છે અને કષાયરૂપી મેલ છે. (૨) ઉત્તમ માર્દવ એ પોતાનો સ્વભાવ છે; માર્દવ માન ભાવથી વિપરીત છે. વિનય અને કોમળતા આત્માને સદ્દગુણોના નિવાસ અર્થે પાત્ર બનાવે છે. (૩) ઉત્તમ આર્જવથી આત્માના પરિણામો સરળ થાય છે; એને જોઈને દુષ્ટ માયા તરત જ દૂર ભાગી જાય છે, ઋજુના એ સર્વ દોષોને હઠાવનાર છે. (૪) ઉત્તમ સત્ય એ તો આત્મ પદાર્થનો સ્વભાવ છે, પદાર્થ અનેક ધર્મમય છે. એવું જ્ઞાન આપનાર ઉત્તમ સત્ય છે. જ્યા કપટજાળ નથી. ત્યાં સત્યનુ સામ્રાજ્ય છે. સત્યતા સર્વ ગુણોને દીપાવે છે. (૫) ઉત્તમ શૌચ આત્માને

પવિત્ર રાખવામાં નિર્મળ પવન માફક કામ કરે છે. લોભ તેની સામે બિલકુલ ટકી શકતો નથી.

(૬) ઉત્તમ સંયમ આત્મ ભૂમિમાં ઉચ્છ્રંખલતા અને અદયાને ટકવા દેતો નથી. તેના પ્રતાપથી આત્મા પોતાના ગુણોનો ભોગ સ્વતંત્ર-પણે કરી શકે છે. (૭) ઉત્તમ તપ આત્માના ગુણોના વિકાસ કાર્યમાં બાધા કરાવનાર સર્વ કર્મોને ધ્યાન રૂપી અગ્નિમાં બાળી નાખે છે, તપના પ્રભાવથી આત્મા શુદ્ધ સુવર્ણની જેમ ચળકે છે. (૮) ઉત્તમ ત્યાગ આત્માને સર્વ પ્રકારના અનાત્મ ભાવોથી દૂર ખેચી લે છે તથા પોતામાં વિકસેલા ગુણોથી પરનો ઉપકાર કરવામાં યોજે છે (૯) ઉત્તમ અકિંચન આત્માને આત્મતત્ત્વમાં,જ રહેવાની પ્રેરણા કરે છે અને પર પદાર્થના આક્રમણથી બચાવે છે. (૧૦) ઉત્તમ બ્રહ્મચર્ય આત્માને બ્રહ્મભાવમાં સ્થાપીને તેને પરમાનંદનો આસ્વાદ કરાવે છે, અને અબ્રહ્મની કાલિમાના ડાઘથી બચાવે છે.

આ પ્રમાણે દશ લક્ષણી ધર્મનું મહાત્મ્ય વિચારતો આ જ્ઞાની જીવ પોતાની શુદ્ધ પરિણતિને જ પોતાનુ પરિણમન માને છે, સર્વ પ્રકારની અશુદ્ધ પરિણતિથી બચવાની ભાવના ભાવે છે.

આ જ્ઞાની જીવે દેશનાલબ્ધિમાં જે જે ઉપદેશ મેળવ્યો છે તેની ઉપર વારવાર ચિંતન કરી પરમ સંતોષ અનુભવે છે, જિનવાણી માતાના ઉપકારને યાદ કરી તત્ત્વજ્ઞાનની ઉડી ગુફામાં પ્રવેશવા ભાવના કરે છે.

આ જીવને સમ્યગ્દર્શનની જાગૃતિ થવાની છે એ એનુ પરમ ભાગ્ય છે. ધન્ય તત્ત્વ જ્ઞાનના મહાત્મ્યને। સર્વ કાલિમાને દૂર કરી પરમ નિર્મળતામા પ્રવેશ કરાવનાર એ જ તત્ત્વજ્ઞાન છે

૬

કરણલબ્ધિ

: મુળ લેખક :

બ્ર. પં. શ્રી શીતળપ્રસાદજી

અનુવાદક

શ્રી ભોગીલાલ ગિરધરલાલ શેઠ

*

કરણલબ્ધિ ત્રણ ભેદે છે. (૧) અધઃકરણ (૨) અપૂર્વકરણ અને (૩) અનિવૃત્તિકરણ. પ્રત્યેકનું વર્ણન નીચે મુજબ છે.

જી

એક ભવ્ય જીવ સંકલ્પ વિકલ્પથી રહિત થઈ આત્મોન્નતિના માર્ગમાં ક્રમશઃ આગળ વધી રહ્યો છે. પ્રાયોગ્ય લબ્ધિ દ્વારા ભાવોની ઉન્નત શ્રેણી પર ચઢી હવે તે આત્મા કરણલબ્ધિમાં પ્રવેશ કરે છે, અને ત્યારબાદ અંતર્મુહૂર્તમાં તે સમ્યક્દર્શનરૂપી રત્નનો સ્વામી બનશે, અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ તથા મિથ્યાદર્શનના ઉદયને હઠાવી પોતાની આત્મવિભૂતિનું નિશ્ચયાત્મક દર્શન કરશે.

જેમાં સમયે સમયે પરિણામોની ઉજ્વળતા અનંતગુણી વધતી જાય છે, તેને કરણલબ્ધિ કહે છે. સમ્યક્દર્શન થવામાં અવશ્યમેવ કારણરૂપ જે પરિણામ તેને કરણ (પ્રયાસ) કહે છે.

નિશ્ચયનયના આશ્રયથી એવું જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાન થાય છે કે "હું પૂર્ણ જ્ઞાનનો ધણી, વીતરાગી, પરમ આનંદમય અપૂર્વિક આત્મા છું. રાગદ્વેષાદિ ભાવ મારા સ્વાભાવિક ભાવો નથી. આઠ કર્મોનું બંધન

આત્માની સ્વતંત્રતામા બાધક રૂપ છે. આત્મસ્વભાવમાં સ્થિરતા એ જ સુખ અને શાન્તિપ્રદ છે." આ ભાવો આ ભવ્યાત્માની ઉન્નતિમા સાધક થાય છે.

અહિં તે આત્મવિકાસના ઉદ્યોગમા પ્રયત્નશીલ થાય છે, તેના પરિણામની ધારા સમ્યક્ત્વને બાધક રૂપ કર્મસેનાને ભગાડી રહી છે. એ પોતાને પોતાના આત્માની સન્મુખ કરી નિજ આત્મ દ્રવ્યને લક્ષ્ય બનાવે છે. લોકમા જીવ પુદ્ગલાદિ છ દ્રવ્ય છે તે તે જાણે છે પરતુ અત્યારે આ જ્ઞાની તે સર્વથી ઉદાસીન થઈ એક પોતાના આત્માની સન્મુખ થઈ રહ્યા છે. વાસ્તવમા મુક્તિની સ્વાધીનતા તેની સામે જ છે. કરણલબ્ધિને પ્રાપ્ત મહાત્માનો મહિમા અગોચર છે, મિથ્યાત્વ શત્રુ અનાદિકાળથી અજ્ઞાનમા ખેચી રહ્યો હતો તે હવે આ પુરૂષાર્થી આત્માના બળ આગળ લજ્જિત થઈ રહ્યો છે, અનતાનુબધી કષાય તેના પરિણામોના બાણથી વીધાઈ જઉ જઉ થઈ રહ્યા છે, સિહ સામાન આ આત્માર્થી સમકિત પ્રતિ લઈ જતી સીડી પર ચઢી આગળ વધી રહ્યો છે.

૨

આજે કેવો આનદનો સમય છે! ચિરકાળનો દરિદ્રી આજે થોડી જ વારમાં અમૂલ્ય સમ્યગ્દર્શન રૂપી રત્નનો માલિક થશે.

એ અંતર્મુહૂર્ત સ્થિતિવાળી અધઃકરણ લબ્ધિમાં રહી સમયે સમયે પરિણામોની વિશુદ્ધતા વધારી રહ્યો છે. આ લબ્ધિમા એ જાતની વિશુદ્ધતા વધે છે કે જો કોઈ બીજો જીવ થોડી વાર પછી આ અધઃકરણમાં પ્રવેશ કરે તો તે તેનાથી પહેલા આ કરણમા આવેલા જીવની સમાન જ ભાવોની વિશુદ્ધતા કરી શકે છે. આ સમયે એ ઉત્સાહી જીવનુ લક્ષ્યબિદુ એક પોતાના આત્માના વિકાસ પર કેન્દ્રિત થયુ હોય છે.

અત્યાર સુધી તેણે આત્માના સ્વાધીન ગુણોનું જે વર્ણન સાંભળ્યું હતું, સિદ્ધોના અપૂર્વ સુખની કથા શ્રવણ કરી હતી તથા આત્મિક આનંદની બાહ્ય શોભા જાણી હતી, તે સ્વાધીનતા અને સાચો આનંદ મને કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય એ ભાવના અંતરમાં રાખી ભેદ વિજ્ઞાન દ્વારા આત્મા અનાત્માના પૃથક્ પૃથક્ લક્ષણ ધ્યાનમાં લે છે. સંસારનો રાગ ઘટતો જઈ, આત્મિક આનંદની સ્વચ્છતા પ્રતિ દિલનું આકર્ષણ વધતુ જાય છે.

આ દશામા આ જ્ઞાની જીવને ચાર આવશ્યક હોય છે. એક તો એ કે સમયે સમયે તેના ભાવો અનતગુણ વિશુદ્ધ થતા હોય છે, બીજો એ કે કર્મોની સ્થિતિ સમયે સમયે ઘટતી જાય છે, ત્રીજો એ કે સાતાવેદનીય આદિ પુણ્ય પ્રકૃતિનો ગોળ. ખાંડ, સાકર તથા અમૃત સમાન રસ સમયે સમયે બાંધે છે તથા ચોથો એ કે અસાતાવેદનીય આદિ પાપ પ્રકૃતિનો રસ હલાહલ વિષ સમાન હતો તે કાંજીરૂપ બની જાય છે. વાસ્તવમાં સ્વચ્છ ભાવોનો આટલો મોટો પ્રભાવ હોય છે.

આ જીવ પુણ્યનો ખજાનો એકઠો કરે છે અને પાપ પ્રકૃતિનો રસ દબાવે છે. આ વીર એકચિત્ત થઈ મિથ્યાત્વ તથા અનંતાનુબંધી કષાયો વશ કરવામા તલ્લીન છે, ધન્ય છે આ વીરને જે પરમ પુરૂષાર્થ કરી પોતાની આત્મોન્નતિ વૃદ્ધિગત કરતો સતોષ મેળવે છે અને નિજાનંદી નગરની ભૂમિ પર પહોંચવા પૂર્ણ સાહસ કરે છે.

૩

આ વીર આત્મા પરિણામોની વિશેષ ઉન્નતિ કરી રહ્યો છે, જેના નિમિત્તથી સમ્યક્‌દર્શનને બાધક શત્રુઓની જડ ઢીલી પડે છે.

* અધઃકરણલબ્ધિમાં સભવિત વિશુદ્ધિ કરી હવે એ અપૂર્વકરણમાં

*અપૂર્વકરણ—જે અધ્યવસાયોના યોગે પહેલાં નહિ કરેલા એવા (૧) ગુણશ્રેણી નિર્જરા, (૨) ગુણસંક્રમણ, (૩) સ્થિતિઘાત, (૪)

પ્રવેશ કરે છે. આ પરિણામોને કરણ એટલા માટે કહે છે કે નિયમથી તેમની દ્વારા મિથ્યાત્વરૂપી અંધકારનો નાશ અને સમ્યક્દર્શનરૂપી સૂર્યના પ્રકાશનો ઉદય થાય છે

અંતર્મુહૂર્ત સ્થિતિવાળા અધઃપ્રવૃત્તિકરણને પૂર્ણ કરી અપૂર્વકરણના પરિણામોમાં પણ અંતર્મુહૂર્ત સુધી રહે છે. આ કાળમાં આ સાહસિક આત્માના વિશુદ્ધ ભાવની બરાબરી કોઈ અન્ય જીવ જેણે તેના પછી અપૂર્વકરણ સંબંધી પરિણામોની વિશુદ્ધતાનો લાભ લેવાનો પ્રારંભ કર્યો હોય તે કદાપિ કરી શકતો નથી. પરંતુ જો કોઈ જીવો આ પ્રકારની વિશુદ્ધતા કરવાનું કામ એક સાથે શરૂ કરે તો તેમની ઉન્નતિ બરાબર સમાન પણ હોય અને અસમાન પણ હોય, અર્થાત્ એકસાથે અપૂર્વ-કરણના ભાવોની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્નશીલ જીવો સમયે સમયે અનંતગુણી ઉજ્જવળતા કરતા રહે છે અને તેમાં કોઈ કોઈ તો સમાન ઉન્નતિ કરતા હોય છે અને કોઈ કોઈ આગળપાછળ થાય છે, તોપણ વિશુદ્ધતાનુ એટલુ અંતર હોતુ નથી કે પાછળથી પ્રારંભ કરનાર જીવ તેની સમાન થઈ જાય.

અપૂર્વકરણના ભાવોમાં વર્તતા આત્માને ચાર આવશ્યક હોય છે. (૧) ગુણશ્રેણી નિર્જરા, (૨) ગુણસંક્રમણ, (૩) સ્થિતિ ખંડન, (૪) અનુભાગ ખંડન. અર્થાત્ સમયે સમયે અસંખ્યાતગુણી કર્મવર્ગણા ખરી પડે છે તે ગુણશ્રેણી નિર્જરા, ઘણા કર્મોની પ્રકૃતિ પોતાની સમાન જાતિમાં પલટાય છે. જેમકે અશાતાવેદનીયનુ પલટાવુ તે ગુણસંક્રમણ, કર્મોની સ્થિતિ ઘટી જવી તે સ્થિતિખંડન: અને અશાતવેદનીય આદિ

અનુરાગ ઘાત એવા ચાર આવશ્યક થઈ શકે તેવા નવીન અધ્યવસાયોનુ નામ અપૂર્વકરણ છે. જીવને પોતાના દુષ્કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલ, કઠોર, મજબુત અને લાંબા કાળની ઉગેલ ગુપ્ત વાંસની ગાંઠ જેવી, દુઃખે કરી ભેદી શકાય એવી અને પૂર્વે નહિ ભેદાયેલ એવી રાગદ્વેષના પરિણામરૂપ ગ્રંથિ છે. ગ્રંથિનો ભેદ કરવો તે અપૂર્વકરણનુ ફળ છે.

પાપ પ્રકૃતિઓનો રસ હલકો થઈ જવો અથવા સુકાઈ જવો તે અનુભાગખંડન.

વાસ્તવમાં જીવના પરિણામોની ગતિ વિચિત્ર છે. પરિણામોથી જ બંધ તૂટે છે.

આ સમયે આ વીર આત્માના પરિણામ આત્મતત્વના રસમાં તરબોળ છે. તેના ભાવોમાં આત્માની મુક્તતા પ્રતિ આસક્ત બુદ્ધિ છે. આત્માનો શુદ્ધ સ્વભાવ વીતરાગ પરમાત્મા સમાન પૂર્ણ જ્ઞાનઘન અને આનંદમય છે. એ જ ઉપાય છે એવા ભાવ શ્રીગુરૂની દેશનાના પ્રતાપથી તેની અંદર જાગ્રત રહે છે એ જ ઉપદેશના ગ્રહણથી અને તેના પ્રભાવે અંતરની પ્રેરણાથી, તેની શ્રદ્ધા સંસારથી હટી જઈ મુક્તિ સ્વાધીનતા પ્રાપ્ત કરવામાં લાગી ગઈ છે.

આથી આ જીવ આદરયોગ્ય છે કારણ તે અવશ્ય સમ્યગ્દર્શનના પ્રકાશને પ્રાપ્ત કરી એક દિવસ પરમ પવિત્ર પરમાત્મા થઈ જશે.

વાસ્તવમાં આત્માના શુદ્ધ સ્વભાવની કથા જો ચિત્તને આટલી આલ્હાદિત કરે છે તો પછી આ લબ્ધિમાં શુદ્ધ સ્વભાવનું લક્ષ અને પ્રબળ રૂચિનો સંભવ હોય છે તે કેટલો આનંદ આપે એ વાત અનુભવ ગોચર જ છે. ધન્ય હો એ વીર આત્માને.

૪

એક જ્ઞાનરસનો પિપાસુ આત્મા સર્વ ચિંતાઓ છોડી આત્મિક પુરુપાર્થના સાધનમાં તલ્લીન થઈ રહ્યો છે. એનું લક્ષ્ય માત્ર ભાવની રૂચિ પર કેન્દ્રિત થયું છે.

અપૂર્વકરણ સંબંધી પરિણામોના પ્રતાપથી તેનામાં વિશુદ્ધતાની માત્રા અધિક અધિક વધતી રહી છે અને હવે તે એકદમ *અનિવૃત્તિકરણના

*અનિવૃત્તિકરણમાં વર્તનારા ત્રિકાળવર્તી જીવોની સમાન સમાન સમયમાં પરિણામ વિશુધ્ધ ફેરફાર વિનાની અનિવૃત્તિ એકસરખી હોય છે.

પરિણામોમાં પ્રવેશે છે. તે કારણથી તેના ભાવોની શક્તિ તરવારની ધાર સમાન તીક્ષ્ણ થઈ છે. તેના પ્રભાવથી મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધી કષાયની વર્ગણાઓનો ઉદય તેને હોતો નથી અથવા ઓછામા ઓછુ અંતર્મુહૂર્ત માટે તો તે વર્ગણાઓનો ઉદય હોતો નથી. આ કારણથી આ જાતિના (કરણના) ભાવો એવા હોય છે કે જેટલા જીવો એક સમયમાં આ કરણનો પ્રારંભ કરે છે તે સર્વના પરિણામ એક સરખા વિશુદ્ધ હોય છે તથા પરિણામોની શુદ્ધિની વૃદ્ધિ પણ સમાનરૂપ હોય છે. વાસ્તવમાં એ પરિણામો એક જ જાતિના હોય છે. ઉપરોક્ત પાંચે પ્રકૃતિઓના ઉપશમ અર્થે પરિણામોની જેટલી ઉજ્વળતા હોવી આવશ્યક છે. તેટલી પ્રત્યેક જીવને પ્રાપ્ત કરવી જ પડે છે. એટલી બલિષ્ટ શક્તિ વિના અનાદિ શત્રુ જીતી શકાતો નથી અપૂર્વકરણ લબ્ધિ સમાન આ લબ્ધિમા પણ ચાર આવશ્યક હોય છે; (૧) ગુણશ્રેણી નિર્જરા, (૨) ગુણ સંક્રમણ (૩) સ્થિતિખંડન (૪) અનુભાગખંડન.

આ જાતિના પરિણામોમા પરિણમતો આત્મા સર્વ પુદ્ગલકૃત પર્યાયોથી પોતાનુ ધ્યાન હઠાવી માત્ર આત્માના ગુણો પર ધ્યાનને કેન્દ્રિત કરે છે આ ગુણોનુ સ્વરૂપ તેણે પહેલી દેશનાલબ્ધિમાં શાસ્ત્ર તથા ગુરુ દ્વારા જાણ્યુ હતુ અને પછી યુક્તિબળથી તેના પર ગહન વિચાર કર્યો હતો.

તેની દૃષ્ટિ સામે શુધ્ધ નિશ્ચયનયનુ લક્ષ્યબિન્દુ કલ્લોલ કરી રહ્યુ છે. હુ એક શુધ્ધ જ્ઞાતા, દૃષ્ટા, અવિનાશી, વીતરાગ છુ, આનંદમય શુધ્ધ દ્રવ્ય છુ.

તેથી આ કરણનુ અનિવૃત્તિ એવુ નામ છે. તેમજ બીજી રીતે પણ એ અર્થ થાય છે કે જે અધ્યવસાયો સમ્યક્ત્વ પમાડયા સિવાય પાછાં હઠે નહિ તે અનિવૃત્તિ કરણ કહેવાય. અંતર્મુહૂર્તપ્રમાણ સ્થિતિવાળા આ અનિવૃત્તિકરણના જેટલા સમયો છે તેટલા જ તેના અધ્યવસાયો છે અને તેઓ પૂર્વ પૂર્વ સમયની વિશુદ્ધિથી ઉત્તરોત્તર સમયોમાં અનંત ગુણવિશુદ્ધિવાળા જાણવા.

હું સંકલ્પવિકલ્પમય મનના પરિણામનો વિષય નથી, વચન શબ્દનો પણ વિષય નથી, તેમજ દેહના હલનચલન અથવા સ્થિરતાનો પણ વિષય નથી, હું તો પોતે પોતાનો જ વિષય છું. માત્ર સ્વાનુભવગમ્ય છું.

જ્યાં નિશ્ચયનય અને વ્યવહારનયના વિકલ્પ હોતા નથી, જ્યાં નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય તથા ભાવ નિક્ષેપની કલ્પના ઉઠતી નથી, જ્યાં પરોક્ષ અગર પ્રત્યક્ષ પ્રમાણના તરંગ ઉદ્‌ભવતા નથી, જ્યાં મન, વચન અને કાયાની ભિન્નતા થાય છે, ત્યાં આત્માનું દર્શન થાય છે, આત્માના દર્શનમાં રત્નત્રય દૃશ્ય બને છે.

આ પ્રમાણે જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાનમાં તલ્લીન એવો વીર આત્મા સમયે સમયે પરિણામોની અનંતગુણી વિશુદ્ધતાની સીડી ચઢતો હોય છે અને પોતાના શુદ્ધ ભાવોના પ્રતાપથી સમ્યક્‌દર્શન નિરોધી કર્મો પોતાની સામેથી દૂર કરતો હોય છે. આગ આ વીર આત્મા ઉન્નતિના માર્ગ પર આરૂઢ થઈ દુઃખ-શ્રમથી રહિત આલ્હાદરૂપ ભાવમાં જાગૃત રહે છે.

(કરણલબ્ધિ સંપૂર્ણ)

૭

સમ્યક્ત્વ

મુળ લેખક :

બ્રહ્મચારી પં. શ્રીશીતલપ્રસાદજી

અનુવાદક :

શ્રી ભોગીલાલ ગિરધરલાલ શેઠ

*

(સમકિતના ત્રણ પ્રકાર છે: (૧) ઉપશમ સમકિત, (૨) ક્ષયોપશમ સમ્યકત્વ. (૩) ક્ષાયિક સમ્યકત્વ. તેનુ વર્ણન ઉત્તરોત્તર આપવામાં આવે છે.)

ઉપશમ સમ્યક્ત્વ

૧

એક જ્ઞાની ભવ્યાત્મા અનિવૃત્તિકરણના અંત સમયે દર્શનમોહ અને અનંતાનુબંધી કષાય દ્રવ્યને અંતર્મુહૂર્ત સુધી ઉદય માટે અયોગ્ય કરી ઉપશમ સમ્યકત્વને પ્રાપ્ત કરે છે. આ સમ્યકત્વ શુભ લેશ્યામાં થાય છે. દેવોને તો પર્યાપ્ત અવસ્થામા શુભ લેશ્યા જ હોય છે, મનુષ્ય અને તિર્યંચને જઘન્ય તેજોલેશ્યામા અને નારકોને શુભ લેશ્યા ન હોવા છતાં અતિમંદ અશુભ લેશ્યામાં સમ્યકત્વની ઉત્પત્તિ હોય છે. વાસ્તવમાં જ્યા અત્યંત ધર્માનુરાગ અને આત્મહિત તરફ સન્મુખતા હોય છે. ત્યા સમ્યગ્ દર્શનની પ્રાપ્તિ છે.

આ જીવ અનાદિકાળથી ઢંકાયેલું સમ્યકત્વ રત્ન મેળવે છે ત્યારે તેની પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિની આશા અવશ્ય તૃપ્ત થાય છે. એમ કહો કે એની દર્શનની હુંડી લખાઈ જાય છે.

આ સમ્યગ્દર્શન પોતાના અનુપમ પ્રભાવથી વસ્તુના સ્વરૂપને યથાર્થપણે પ્રકાશિત કરે છે. આત્મા અને અનાત્માનુ યથાર્થ પરિજ્ઞાન થાય છે અને પૂર્વે શ્રદ્ધાનમાં જે ભ્રમ હતો તે સમકિતના પ્રભાવથી દૂર થઈ જાય છે. તેની બુદ્ધિમાં સદાકાળ રહેવા યોગ્ય, ત્રિકાળી સત્ પદાર્થોના સમુદાયરૂપ આ જગત ઝળકે છે. તેમાં તેમની પલટવારૂપ અવસ્થાઓ બની રહેતી હોય કે નષ્ટ પામતી હોય તો ભલે તેમ હો, તથાપિ જેમાં પર્યાય થાય છે તે મૂળ દ્રવ્ય તો ત્રણે કાળે અવિનાશી છે; તેનો કદિ જન્મ થતો નથી તેમ નાશ નથી. જીવ તથા અજીવ દ્રવ્યમા એક એવા પ્રકારનો અગુરૂલઘુ ગુણ રહ્યો છે કે જેના કારણથી પ્રત્યેક દ્રવ્ય પોતે જેટલા ગુણોનો અખડ સમુદાય છે તેનો ત્યાગ કરતુ નથી તેમ જ કોઈ અન્ય દ્રવ્યના કોઈ નવા ગુણને અપનાવતું નથી. (ગ્રહતુ નથી). સર્વ દ્રવ્ય પોતાના સમસ્ત ગુણો પોતામાં જ રાખીને રહે છે.

વ્યવહાર દષ્ટિથી જોતાં પદાર્થ કઈનો કઈ દેખાય છે, પરતુ જ્યારે શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નિશ્ચય દષ્ટિથી જોવામા આવે છે ત્યારે સર્વ દ્રવ્ય પોતાના ગુણોમા જ ગસ્ત એવા ભિન્ન ભિન્ન જણાય છે, જાણે કે કોઈને કોઈ સાથે સબધ જ નથી, જેમ કોઈ એક રકાબીમાં હીરા મૂકયા હોય અને પ્રત્યેક જુદા જુદા ભાસે તેમ.

સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને જગતના અનત પ્રાણીઓના આત્માઓ અનાત્માથી ભિન્ન જણાય છે તથા સર્વે સમાન ગુણોના ધારક છે એમ ભાસે છે. સર્વ આત્માઓમા પૂર્ણ ચારિત્ર, પૂર્ણ સુખ, પૂર્ણ વીર્ય ઇત્યાદિ સર્વગુણ પરિપૂર્ણપણે પ્રકટ દેખાય છે. આ દષ્ટિથી જોતાં સમ્યગ્દર્શી વ્યવહારની પ્રપચ જાળને ઉલ્લઘી જાય છે. પિતા, પુત્ર, ભાર્યા, પતિ, સ્વામી, સેવક આદિ કલ્પના પાર કરી જાય છે અનતાનુંબધી કષાય અને મિથ્યાદર્શનના પિંજરમાંથી છૂટી જઈ એક માત્ર પરમ સામ્યભાવમા વિશ્રાન્તિ કરે છે. પછી ભલે તે પોતાને જુવે કે સહુને જુવે, પણ શુદ્ધ દ્રવ્યના અનુભવને મેળવી લે છે. અને તે સમયે

તે જે અપૂર્વ આનંદ ભોગવે છે, તેનુ કથન શબ્દો કહી શકતુ નથી. ધન્ય છે તે સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને જે સમ્યગ્જ્ઞાન અને સ્વરૂપાચરણ ચારિત્રના તરંગોમાં મસ્ત બની જીવન્મુક્ત જેવો થઈ રહ્યો છે.

૨

ઉપશમ સમ્યગ્દર્શનના મનોહર રંગમાં મસ્ત એક વાર આત્મા પરમાનંદનો અનુભવ કરી રહ્યો છે. પહેલા તેની દૃષ્ટિ કોઈ એક વિષયના સુખ તરફ હતી, હવે તેની દૃષ્ટિ કોઈ બીજાજ સ્વાદમાં પ્રવૃત્ત થઈ છે. જ્યાં પહેલા ઇન્દ્રિય વિષય-વિકાર હતો, ત્યાં હવે શાંત રસના પાનનો અનુભવ છે. પ્રથમ તેનો સર્વ પુરૂષાર્થ પુદ્ગળની સેવા અર્થે હતો, હવે તે પુરૂષાર્થ આત્મા અર્થે સમર્પિત છે. પહેલા સંકલ્પ વિકલ્પરૂપ બાગ સુંદર લાગતો હતો, હવે આત્માનુ મનોહર ઉપવન તેનુ ક્રીડાગૃહ બન્યુ છે. પહેલાં કષાય મળ મટાડવા માટે ઉપેક્ષા હતી, હવે વીત-રાગતા જ ઇષ્ટ લાગે છે. પહેલા ક્ષણિક ખડ ખડ જ્ઞાન તરફ લક્ષ હતુ, હવે અખંડ એકાકાર જ્ઞાનગુણની રૂચિ છે, જે જ્ઞાનમાં ભેદ નથી. ખડ નથી, ક્રમવર્તીપણુ નથી. પહેલા એકાંત નયની હઠ ચિત્તને હઠધર્મી બનાવતુ હતુ, હવે અનેકાંત દૃષ્ટિથી તેનુ ચિત્ત માધ્યસ્થભાવમાં આરુઢ થયુ છે.

પહેલા સ્ત્રી પુત્રાદિક પોતાના લાગતા હતા, હવે તે શરીરના સાથી જણાય છે. પહેલાં તે મનોહર સુવાળી ગાદી તથા કોમળ વસ્ત્રોથી અલંકૃત શૈય્યામાં પડી આરામ કરવામાં સુખ માનતો હતો, હવે તે આત્માની શુદ્ધ પરિણતિરૂપ શય્યામાં જ આનંદ માને છે. પહેલા સુવાસિત ફૂલોની સુગંધ માટે આદર હતો, હવે આત્મવનના ગુણ-પુષ્પોના મનનથી મહેકી ઉઠતી વસ્તુ સ્વરૂપતારૂપી સૌરભમાં આસક્ત થયો છે. પહેલાં ધનાદિકની વૃદ્ધિથી પોતાની વૃદ્ધિ સમજતો હતો. હવે વૈરાગ્ય, આત્મિક જ્ઞાન અને આનંદની વૃદ્ધિ પોતાનુ ધન સમજે છે.

પહેલાં અનેક નગરોની શોભા જોવામાં પોતાના જન્મનું સફળપણું

માનતો હતો, હવે આ લોકમાં રહેલા છ દ્રવ્યના દૃશ્યની અને તેના સ્વરૂપની શોભા નિહાળવામાં તૃપ્તિ માને છે. પહેલાં તે નાના પ્રકારના પંચેન્દ્રિય વિષયોને પુષ્ટ કરતાં વાર્તાલાપ તથા ગાન આદિ સાંભળવામાં લવલીન હતો, હવે તેને આત્મગુણોનું કીર્તન કરનાર મનોહર પદ, ભજનોની ધ્વનિ જ ઇષ્ટ લાગે છે.

વાસ્તવમાં ઉપશમ સમ્યક્ત્વીની પરિણતિ જ બદલાઈ ગઈ છે. સંસાર કીચડથી નીકળી, ધર્મનૌકામાં આરૂઢ થઈ ગઈ છે. એ દશાનો અનુભવ એક એ જ્ઞાની જીવ જાણે છે તથા બીજા કેવળજ્ઞાની પ્રભુ જાણે છે. આપણે એ સુખી જીવની અનુમોદન કરી સમકિત રત્નના પ્રકાશ માટે ઉમંગ રાખીએ તથા એવી ભાવના ભાવીએ છીએ કે આપણે પણ આકૂળતાની ઝંઝટમાંથી નીકળી, પરમાનંદમય મહેલમાં ક્યારે વિશ્રામ કરીશું !

૩

જ્ઞાતા દૃષ્ટા, અવિનાશી આત્મતત્ત્વને ઓળખનાર એક ધર્માત્મા જીવ કરણલબ્ધિના પ્રતાપની ચતુર્થ ગુણસ્થાનક અર્થાત્ અવિરત સમ્યગ્દર્શનની ભૂમિકામાં વિરાજમાન થઈ ઉપશમ સમ્યક્ત્વનો સ્વાદ લઈ રહ્યા છે આ અવસ્થામા અંતર્મુહૂર્તથી અધિક સ્થિતિ હોતી નથી. પોતાના આત્મબળથી તેણે તેટલા સમય માટે સમકિત ગુણને વિપરીત કરનાર કર્મોને દબાવી રાખ્યા છે. જો કે સમ્યક્ત્વના શત્રુ સત્તામાં જીવતા જાગતા વિદ્યમાન છે પરંતુ તેના ભાવોના પ્રભાવથી મિથ્યાત્વકર્મની વર્ગણાઓનાં ત્રણ ખંડ થઈ જાય છે; જેમાં મિથ્યાત્વની શક્તિ અતિશય અલ્પ રહી જાય છે તેવા કર્મસમૂહને સમ્યક્ત્વ પ્રકૃતિ કહે છે; તથા એક ખંડ મિશ્ર પ્રકૃતિનો બને છે તે મિશ્ર મોહ; અને ત્રીજો મિથ્યાત્વરૂપ જ રહી જાય છે.

હવે સત્તામા સમ્યક્ત્વને ઘાતક સાત પ્રકૃતિઓ બની છે, તેમાં ચાર અનંતાનુબંધી કષાય અને ત્રણ દર્શન મોહના ભેદ. આ કાર્ય

આ ભવ્ય જીવની બુદ્ધિપૂર્વક થઈ જતુ નથી પણ સ્વયમેવ થાય છે. જેમ ભોજનમાં લીધેલો આહાર રસ, રૂધિર આદિરૂપ સ્વય પરિણમન કરે છે. આ ભવ્ય જીવ તો આત્માના દર્શન અને આત્મરસ વેદનમા એટલો મગ્ન છે કે તેનો લક્ષ અન્ય કોઈ વાત તરફ હોતો નથી.

વાસ્તવમાં એ સ્વાનુભવ દશા છે, જ્યા તેના ચિત્તમા હુ કોણ છું? મારો સ્વભાવ કેવો છે? પુદ્ગળ ભિન્ન છે, હુ ભિન્ન છુ એ આદિ જેટલા વિકલ્પ છે તે ગુમ થઈ જાય છે. જેમ ભ્રમર કમળની સુગધમા, હરણ સગીત સાભળવામાં, પતગ દીપકના પ્રકાશમાં, માછલી જીભથી સ્વાદ લેવામા. હાથી હાથણીના સ્પર્શમા, વીર યોદ્ધો સામે ગોઠવાયેલા શત્રુનો વિધ્વશ કરવામાં, સ્ત્રી દર્પણમા પોતાનો શ્રૃગાર જોવામાં તથા ગવૈયો ગાનની ધ્વનિમાં મસ્ત અને બેખબર બની જાય છે તેમ આ આત્મજ્ઞાની સમ્યકત્વી જીવ નિજાનદ ભોગવવામાં તન્મય રહે છે, નિજ રસમા જ આસકત છે.

ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ

૩

એક જ્ઞાની આત્મા ઉપશમ સમ્યક્ત્વનો કાળ સમાપ્ત કરી એકાએક સમ્યકત્વ મોહનીય પ્રકૃતિના ઉદયથી ક્ષયોપશમ સમ્યકત્વમા બદલાઈ જાય છે. પરિણામોની ગતિ વિચિત્ર હોય છે. આત્માનદના નિર્મળ સ્વાદથી ચલિત થઈ જાય છે.

આ સમ્યકત્વમાં એટલી નિર્મળતા નથી, એટલી એકાગ્રતા નથી, એટલી દૃઢતા નથી. દર્શનમોહની દેશઘાતી પ્રકૃતિના ઉદયથી તેના ભાવોમા ચળ, મળ, અગાઢ એ ત્રણ દોષ હોય છે.

સર્વ અર્હત, સર્વ સિદ્ધ, સર્વ આચાર્ય, સર્વ ઉપાધ્યાય, સર્વ સાધુ સમાન વિનય યોગ્ય હોવા છતા પણ કોઈને અધિક, કોઈને

ન્યૂન આદર આપવો, પોતાના શ્રદ્ધાનમાં કોઈથી અધિક લાભ થવાનું સમજવુ અને નિશ્ચયનયથી સર્વ આત્માઓનો સ્વભાવ સમાન છે તો પણ ઓછું અધિક શ્રદ્ધાન કરવું તે 'ચળ' નામનો દોષ છે, વસ્તુના સ્વરૂપમા ચચળતા લાવનાર છે.

'મળ' નામનો દોષ સમ્યક્ત્વભાવમાં પાંચ પ્રકારે અતિચાર લાવે છે, કોઈ વખત જિનપ્રણીત તત્ત્વમા શકા ઉઠવી અને પછી શમી જવી, કવચિત્ બાહ્ય પદાર્થના ભોગમા શ્રદ્ધા થવી અને મટી જવી; કદાપિ ક્ષણિક જુગુપ્સા ભાવ ઉત્પન્ન થવો, એ આદિ પાંચ અતિચાર છે.

શ્રદ્ધાનમા ઢીલાપણું હોવુ તેને અગાઢ દોષ કહે છે જેમ વૃદ્ધના હાથમાં લાકડી ચંચળપણાને પામે છે તેમ.

સમ્યગ્દષ્ટિની એવી શુદ્ધ પરિણતિ હોય છે કે પોતાના દ્રવ્યથી બધાવેલ ધર્માયતન અથવા તૈયાર કરેલ શાસ્ત્ર આદિમાં પોતાપણાની બુદ્ધિ રાખતા નથી. પરતુ આ ક્ષયોપશમ સમકિતીના ભાવોમાં વિશેષ મમત્વભાવ બની જાય છે, જેના પરિણામે તેને અન્ય ધર્માયતન તરફ એટલો આદરભાવ હોતો નથી, જેટલો પોતા દ્વારા નિર્મિત પદાર્થોમા હોય છે. સમ્યક્ત્વ મોહનીય પ્રકૃતિનું આ કાર્ય છે, જ્યાં સુધી તેનો ઉદય રહે છે ત્યા સુધી સમ્યક્ત્વ ભાવની નિર્મળતા હોતી નથી.

જો કે આ ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વી અશુચિતાની છાયામાં હોય છે તો પણ તેનો સમ્યક્ત્વ ભાવ તેની પાસે જ બનતો હોય છે, એ કારણથી તેના ભાવોમાં પ્રશમ, સવેગ, અનુકપા તથા આસ્તિકય એ ચાર ભાવ પોતાની સુદરતા બતાવતા હોય છે.

આ જ્ઞાની એકાએક ક્રોધ કરતા નથી. કોઈએ કરેલા અપરાધનુ કારણ શોધી, તેને ક્ષમાભાવના વિચારથી દૂર કરે છે. શાંત ભાવ સ્વભાવમાં દઢ થતો જાય છે. સસારજન્ય દુઃખથી આ આત્મા કલેશિત થતો નથી, પરતુ ઉદાસીન ભાવ રાખે છે.

જગતના કોઈ પ્રાણીને કલેશિત, દુઃખી જોઈ, તેનું દુઃખ એ

પોતાનુ દુઃખ માની દયાથી પ્રેરાઈ યથાશક્તિ દુ:ખ દૂર કરવાની પ્રવૃત્તિ કરે છે

આત્મા અને કર્મસિદ્ધાંત આદિના અસ્તિત્વમાં અશ્રદ્ધા ભાવ ઉત્પન્ન થતો નથી, પૂરો આસ્તિક ભાવ હોય છે.

જો કે હજુ તે ગૃહસ્થી છે, ધર્મ, અર્થ, કામ એ ત્રણ પુરૂપાર્થ કરે છે તોપણ સમય બચાવીને ભાવનિક્ષેપરૂપ સમ્યક્ત્વને જાગ્રત કરી આત્માનું મનન કરે છે અને આત્માનુભવના સારભૂત રસનુ પાન કરે છે. એ વીર, ધીર પોતાની આત્મપરિણતિને પોતામા જાગ્રત કરી, અટલ વૈરાગ્યભાવથી પોતાના આત્મામા રહેલ સ્વાત્માનુભવરૂપી અમૃતનુ પાન કરે છે.

ક્ષાયિક સમ્યકૂત્વ

એક જ્ઞાની વીર આત્મા ચોથા ગુણસ્થાનમા રહીને સમ્યગ્દર્શન ગુણને ઘાતક ચાર અનંતાનુબધી કપાય અને દર્શન મોહની ત્રણ પ્રકૃતિઓનો ક્ષય કરવા ઉદ્યમી થયો છે.

એના પુણ્યના ઉદયથી તેને શ્રી વર્ધમાન તીર્થંકર પ્રભુના સમવસરણનો યોગ પ્રાપ્ત થયો છે. તે અતિ આનદની ઊર્મિથી પ્રભુના દર્શન માટે જાય છે. નમસ્કાર કરી મનુષ્યોની સભામા બેસે છે. થોડી વાર પછી શ્રી મહાવીર ભગવાનની દિવ્ય વાણીનો ઉદય થાય છે. પ્રભુને જોઇ આ ક્ષયોપશમ સમ્યકૂદૃષ્ટિના ચિત્તમા અપૂર્વ પ્રભાવની ઊડી રેખા પડે છે

પ્રભુની દિવ્ય ધ્વનિ જેવી વાણીમાં મોક્ષની સુદરતા અને સસારની અસુદરતા સાભળીને તે ચકિત થાય છે. સસાર દાવાનળ સમાન છે, તેમાં બૂડેલા જીવો નિરતર કષ્ટ પામે છે. આ સસાર આત્માની નિજ સપત્તિ જે સુખ શાન્તિ છે તેને બાળી નાખે છે, સુખને માટે જ આત્માને ભ્રમણ કરાવીને પણ તેને વચિત રખાવે છે.

પરંતુ મોક્ષ આત્માનો નિજ ભાવ છે, ત્યાં આકુળતાનો અભાવ છે. ત્યાં નિરંતર જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, વીર્ય, સમ્યક્ત્વ, ચારિત્ર આદિ ગુણોની સત્તા રહેલી છે. ત્યાં રાગદ્વેષ મોહરૂપી વ્યાઘ્ર પ્રવેશ કરી શકતો નથી, ઇર્ષા અને કપટરૂપી ભયાનક સર્પ આવી શકતો નથી. ત્યાં એક આત્મા એકલો જ પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં કલ્લોલ કરે છે, સ્વાનુભવનો સ્રોત સદા વહે છે, અતીંદ્રિય આનંદનો સ્વાદ સદા ચાલુ છે. આ અવસ્થાનું ફરી પલટવું થવું થતું નથી, કારણ વિરોધી કર્મોની સત્તા હોતી નથી, માત્ર સ્વાધીનતાનું પૂર્ણ સામ્રાજ્ય વર્તે છે.

આ દિવ્ય વાણીને સાંભળી આ ભવ્ય જીવ અત્યંત પ્રસન્ન થાય છે, ઊઠીને નમસ્કાર કરે છે, ત્યાં અહો ! આ એક ભામંડલમાં આ શું દેખાય છે ? આ ભવ્ય જીવને પોતાના પૂર્વના ત્રણ ભવનું દિવ્ય દર્શન થાય છે તથા વર્તમાન ભવનું સર્વ ચારિત્ર નજર સામે પ્રત્યક્ષ થાય છે.

આ આશ્ચર્યકારી મહાત્માના દર્શનથી તેનું શ્રદ્ધાન અત્યંત નિર્મળ બની જાય છે. સભામંડપની બહાર આવી ચૈત્યવૃક્ષની નીચે ભગવાનને નમસ્કાર કરી બેસે છે, અને પોતાના આત્માના સ્વરૂપના ચિંતવનમાં મગ્ન થાય છે. તરત જ કરણલબ્ધિના પરિણામોની પ્રાપ્તિ થતાં અનંતાનુબંધી કષાયરૂપી દ્રવ્યકર્મ અપ્રત્યાખ્યાનાદિ ચાર કષાય અને હાસ્યાદિ નોકષાયમાં પલટાય છે. એ ભવ્ય જીવ તો પોતાના સ્વરૂપના વિચારમાં એકચિત્ત છે. આ સમયે આત્મચિંતવનના ફળરૂપ સુખ અને શાંતિ અનુભવે છે અને તેના સર્વ અંગ આનંદસાગરમાં ઝુલે છે.

૨

તત્ત્વવિચારમાં લીન વેદક સમ્યક્દષ્ટિ જીવ શ્રી મહાવીર ભગવાનના સમવસરણની અંદર એક ચૈત્યવૃક્ષની નીચે બેસીને પોતાના પરિણામોની ઉજ્જવળતા કરી રહ્યા છે, અનંતાનુબંધી કષાયનું વિસંયોજન કરી, અન્ય કષાયરૂપી કર્મદ્રવ્યને પલટાવી, અંતર્મુહૂર્ત સુધી સામ્યભાવમાં લીન થાય છે અને પરિણામોની ઉજ્જવળતા વધારે છે તથા અધઃકરણ,

અપૂર્વકરણ, અનિવૃત્તિકરણ ક્રમથી કરીને તથા મિથ્યાત્વ દ્રવ્યકર્મને મિશ્રરૂપ, મિશ્રદ્રવ્યકર્મને સમ્યક્ત્વ મોહનીયરૂપ કરી તેની સ્થિતિ ઘટાડતો આગળ વધે છે, તે ત્યાં સુધી કે અનિવૃત્તિકરણના અંતમાં સર્વ દર્શન મોહનીયરૂપી, દ્રવ્યકર્મને સત્તાગાંથી પણ હઠાવી, અત્યંત નિર્મળ ક્ષાયિક **સમ્યક્દષ્ટિ થઈ જાય છે.**

ધન્ય છે એ વીર આત્માને જેણે આધ્યાત્મિક સોપાન પર ચઢાવાની વીરતા બતાવી સમ્યક્દર્શનની ભૂમિકામાં પ્રવેશ કર્યો છે અને ત્યાંથી તેનો પગ હઠાવવા માટે હવે કોઈ શેષ કારણ રહ્યું નથી. વાસ્તવમાં તેણે પોતાના આત્માના શત્રુઓનો સંહાર કર્યો છે; અને દિકાળથી આજ શત્રુઓ ત્રિલોકને જાણવાની સત્તાવાળા આત્મપ્રભુને સંસારની અનેક કુયોનિમાં સુખની તૃપ્તિથી વંચિત રાખી ભ્રમણ કરાવતા હતા.

હવે તેની અંદર કર્મત્વશકિત નષ્ટ થઈ ગઈ છે, તે માત્ર પુદ્ગળનુ પિંડ જ રહ્યું છે. મોહરૂપી સેનામાં આ સાત યોદ્ધા અતિ પ્રબળ હોય છે. તેનો એક વખત નાશ કરવામાં આવે, તો સર્વ મોહનો નાશ થઈ જાય એમાં લેશમાત્ર સંશય નથી. મોહના સંપૂર્ણ નાશથી અવશ્ય કેવળજ્ઞાની અર્હંત પરમાત્મા થવાય છે.

ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વના પ્રભાવથી આ ભવ્ય આત્માને તત્ત્વો સંબંધી એવો ગાઢ નિશ્ચય વર્તે છે, કે જે નિશ્ચયને કોઈપણ વિદ્વાન, ઇન્દ્ર અથવા અહમિન્દ્ર કોટિ પ્રયત્ન કરવા છતા પણ ડગાવી શકતા નથી તેણે નિર્મળ આત્માનો અનુભવ પ્રાપ્ત કરી લીધો છે. શિવસુંદરીના સ્નેહમાં રાત્રિ દિવસ ઉન્મત્ત રહે છે, જગતના પદાર્થોથી મોહને હરાવતો, હરાવતો જે સ્થિતિમાં તે મોજુદ છે, તેનુ દિગ્દર્શન વચન-અગોચર છે. તેનો મહિમા અપાર છે, આ પરમાત્મા વેદી પરમ સંતોષી બની ચોથી શ્રેણી (ગુણસ્થાન)મા અત્યંત સુખી અને તત્ત્વજ્ઞાની થયા છે.

૩

શ્રી મહાવીર તીર્થંકર ભગવાનના મહાન પ્રભાવથી પ્રભાવિત

થઈ એક જ્ઞાની ગૃહસ્થે ભાવોની શુદ્ધતાદ્વારા ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી લીધું છે. તે હવે પરમ દઢ શ્રદ્ધાવાન બન્યા છે. તેના ભાવોમાં મિથ્યાત્વની અંશપણ કાળાશ રહી નથી, તે આત્મરસના એવા પ્રેમી થયા છે કે હવે તેને જગતના સર્વ અન્ય રસો ફીકા દેખાય છે.

તે હજુ ચોથી શ્રેણીમાં છે, અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ છે, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણુ કષાયનો ઉદય ઉપશમ થયો નહિ હોવાથી તે શ્રાવકનાં વ્રતો પણ પાળી શકતા નથી. એ હજુ ગૃહસ્થના કારભારમાં ફસાયેલા છે—ક્ષત્રિયની વૃત્તિમાં અનેક દેશ, સેના, પ્રજાની સભાળ રાખવામાં દત્તચિત્ત છે; વૈશ્યની વૃત્તિમાં તે કૃષિ, મસિ અને વાણિજ્યના કાર્યમા પ્રવૃત્ત છે, શૂદ્રની વૃત્તિમા તે મકાન આદિ બનાવવાના કામમાં વ્યસ્ત છે. તે ધન કમાય છે તથાપિ નીતિનુ ઉલ્લધન કરતા નથી. ધન કમાઈને તે સદા નીતિ અને સદાચારથી સાદુ જીવન ગાળે છે. પૈમાનો વ્યર્થ વ્યય કરતા નથી; આવશ્યક ખર્ચ બાદ બચેલી રકમ પરોપકાર, દાન અને જ્ઞાનપ્રચારમા વાપરે છે.

સ્ત્રી, પુત્ર, આદિ સાથે પ્રેમાળુ વર્તન છે, પરતુ તેમના આત્મા પ્રતિ જેટલો પ્રે । છે તેટલો પ્રેમ તેમના શરીર તરફ નથી. જે જે આત્માઓ તેને આધીન છે તે સર્વને સુખ અને શાન્તિનો ઉપાય પ્રાપ્ત થાઓ એવી ભાવના ભાવતા હોય છે. "તેઓ માગી માફક સતોષ સુખ આનદના ભોક્તા બનો" એવા નિર્દોષ ભાવની ભાવના રાખે છે.

તે સ્વગૃહમા એક ચદ્રમાની સમાન પ્રકાશતા હોય છે, જેથી ઘરના સર્વ સબ્યોને સુખ ઊપજે છે. તે જ્ઞાની મહાત્મા પ્રતિદિન સમય કાઢીને એકાતમા બેસે છે અને થોડીવાર પોતાની આત્માનુભૂતિનો સગ કરીને, આત્મરસમા એવા મગ્ન થઈ જાય છે કે તેનું કથન કરવુ અશક્ય છે.

૪

જે જ્ઞાની ગૃહસ્થે ભગવાન મહાવીરના સગથી ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યું છે, તે જ્ઞાની અવિરત સમ્યક્દૃષ્ટિ નામના ચોથા ગુણસ્થાન પર સ્થિત છે, અને તેઓ આઠ મહાન ગુણોથી વિભૂષિત છે.

આ જ્ઞાની ગૃહસ્થના ભાવમાં ધર્માનુરાગ ખૂબ ખૂબ ભરપુર છે. પરમ **સંવેગ** ભાવ દ્વારા તેમનો આત્મા ધર્મરસમા તરબોળ છે, વીતરાગ ભાવનો પ્રેમી આત્મા વીતરાગ ભાવને જ ઉપાદેય જાણે છે. સસાર અસારરૂપ છે, ભ્રમ છે, ચિતાથી પૂર્ણ છે, ઈષ્ટવિયોગ અનિષ્ટ સયોગરૂપ છે, શરીર અપવિત્ર છે, બાહ્ય દ્રવ્યદ્વારા થતા પોષણને તથા આયુકર્મને આધીન છે, અને એક દિન અકસ્માત નષ્ટ થવા યોગ્ય છે, ઈન્દ્રિયોના ભોગ અતૃપ્તકારી છે એ આદિ **નિર્વેદ** ગુણના ભાવો સમ્યક્દષ્ટિ જીવમા સદાય જાગ્રત રહે છે.

હુ ત્રણ લોકનો ધણી, અનત જ્ઞાની, અનતદર્શી, અનત વીર્યવાન, અનત સુખી હોવા છતા કર્મબધના પ્રયોગથી શક્તિહીન બની રહ્યો છુ; હુ મહા દીન, કાયર અને પુરૂપાર્થી છુ, જ્યા સુધી હુ નિજસ્વભાવને પ્રાપ્ત ન કરૂં ત્યા સુધી હુ પોતાને અતિ નિન્દનીય સમજુ છુ. ધન્ય છે તે સાધુને જે અતરગ કપાય પર વિજય મેળવી અને બાહ્યથી પરિગ્રહનો મોહ છોડી પરમ વૈરાગ્ય ભાવને ભજે છે તથા અનેક ઉપસર્ગ તથા પરિસહને સહી લઈને આત્મધ્યાનમા જાગૃત રહે છે” આ પ્રમાણે સમકિતી જીવમા **નિંદા અને ગર્હા** ગુણ રહે છે.

સમ્યગ્દષ્ટિના મનમા ક્ષમાભાવ હોય છે, મુખ ઉપર શાન્તિ અને શરીરમાં શાતતા હોય છે. કોઈ વખત જરા ક્રોધ આવી જાય છે તો તે માત્ર બહારનો હોય છે. અને કોઈ જીવને સુમાર્ગ પર લાવવાના નિમિત્તથી હોય છે આ **ઉપશમ** ગુણના અસ્તિત્વથી આ જ્ઞાની ગૃહસ્થ બહુ જ અલ્પ સ્થિતિવાળા નવીન કર્મનો બધ કરે છે

દેવ, ગુરૂ. ધર્મની સાચી ભક્તિ હોય છે, તત્ત્વને જાણતા હોવાથી ગુણવાનોનો અતિ આદર કરે છે કોઈ સમ્યક્ત્વહીન પ્રાણી વાજીત્ર બજાવી જોરથી બોલી ભગવાનની ભક્તિનો પાઠ બોલતો હોય તોપણ તેની ભક્તિ કરતા, આ જ્ઞાનીની શાત સ્તુતિ અને નમન **અનતગુણ ચઢી જાય છે. ભક્તિ** ગુણનો અહિ આવો અપૂર્વ મહિમા હોય છે.

વાત્સલ્ય ગુણના કારણથી આ જ્ઞાની સાધર્મી ભાઈ બહેનોને અતિ પ્રેમથી ચાહે છે; તેમના દુઃખ નિવારણમાં યથાશકિત ઉદ્યમી રહે છે; બીજાના હિત માટે પોતાની હાનિ સહી લે છે. તેમનામાં ધાર્મિક ભાવ ઉન્નત થાય, દાન, જપ, તપમાં ઉન્નતિ કરે એવી ભાવના રાખે છે.

તેનામા અનુકંપા ગુણ પણ અપૂર્વ હોય છે. તે પ્રાણીમાત્ર પર દયા રાખે છે, યથાશકિત સર્વ પર ઉપકાર કરે છે. સર્વ જીવ સુખી રહો એવી દયા તેના અતરમાં વ્યાપ્ત હોય છે.

આ પ્રમાણે આ જ્ઞાની જીવ આઠ અપૂર્વ ગુણોથી સુશોભિત બની, પોતાની અદરથી સ્વાનુભવ દ્વારા આત્માનદનો સ્વાદ લે છે અને પરમ સુખ અનુભવે છે.

૫

એક ક્ષાયિક સમ્યકત્વધારી અવિરતી ગુણસ્થાનવર્તી આત્મા અત્યારે ગૃહપ્રપચોથી ઉપયોગ હઠાવી પોતાના રસમાં ઉપયુકત બની આત્માની સાચી પ્રભાવના કરે છે. જ્યાં સમ્યગ્ દર્શન સમ્યગ્ જ્ઞાન અને સમ્યક્ ચારિત્ર એ ત્રણ રત્નોનો પ્રકાશ હોય છે ત્યાં આત્મ-પ્રભાવના છે.

તેને પૂર્ણ શ્રદ્ધા છે કે સ્વાધીનતા સાર છે, પરાધીનતા અસાર છે; આત્મસુખ ઉપાદેય છે, વિષયસુખ હેય છે; આત્મા સ્વભાવથી શુદ્ધ છે, પુદ્ગળના નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થયેલા રાગાદિ વિકારોથી ભિન્ન છે, અમૂર્તિક છે, પૂર્ણ જ્ઞાન, દર્શન, વીર્ય સુખમય છે અને અસંખ્યાત પ્રદેશી હોવા છતાં પણ દેહમદિરમાં દેહપ્રમાણ આકાર ધારીને વ્યાપ્ત છે.

વાસ્તવમા તે જ અરિહત છે, સિદ્ધ છે, આચાર્ય છે, ઉપાધ્યાય છે અને સાધુ છે. તે જ પોતે સ્વય ક્ષમારૂપ છે, માર્દવ સ્વરૂપ છે, આર્જવ ગુણનિધિ છે, શૌચનિધિમા ભૂપ છે, સત્ય ધર્મ સ્તૂપ છે, સયમનો સ્વામી છે, તપસ્વી નિષ્કામી છે, ત્યાગ ધર્મ જગનામી છે, આકિંચન્ય ધર્મ લલામી (સુદર) છે તથા બ્રહ્મચર્યમય શિવધામી છે.

આ આત્મા અનંતગુણનો ભંડાર છે, અનાદિ અનંત સત્તાનો ધર્તા છે, પરપદાર્થોની વચ્ચે રહેવા છતાં પણ નિજસંપત્તિનો પૂર્ણપણે રક્ષાકર્તા છે. એ ઈન્દ્રિયોનો વિષય નથી, મનના સંકલ્પોને પણ આધીન નથી. એ તો માત્ર સ્વાનુભવગોચર છે, એવુ એનું દૃઢ શ્રદ્ધાન્ છે અને એવા જ દૃઢ જ્ઞાનના એકાકારરૂપ ભાવમાં એ લવલીન છે માટે એ સમ્યક્ ચારિત્રવાન પણ છે.

આ પ્રમાણે આ જ્ઞાની ગૃહસ્થ એકાંતમા બેસી પોતાની જ વસ્તુઓને ફરી ફરી જોઈ દેખીને હર્ષાયમાન થાય છે, એ જે આનંદને ભોગવે છે, તેનુ વર્ણન કરવુ વચનાતીત છે. જો કે તે અવ્રતી છે, તોપણ આ સમયે તે વ્રતી જ છે જ્યા **આત્માની આત્મામાં લીનતા હોય ત્યાં કર્મ વાતનો અભાવ કહેવો?** એમ કહેવુ પડે કે ત્યાં પાચ વ્રત વિદ્યમાન છે.

નિજ આત્માના મનોહર ઉપવનમા કલ્લોલ કરતાં કરતા જ્યારે તેનો ઉપયોગ સ્થિરતાથી ચલિત થઈ બહાર આવે છે, ત્યારે આત્મ-ભોગના આહ્લાદનુ ફરી ફરી સ્મરણ કરે છે અને પોતાના મનમાં એવો કરૂણાભાવ ઉદ્ભવે છે કે હુ આ અપૂર્વ આનંદનો સ્વાદ અન્ય પ્રેમી જીવોને ચખાડવા ઉદ્યમ કરૂ. બસ, અહી તેનો પરમ પવિત્ર જૈન ધર્મની પ્રભાવના કરવાનો ઉત્સાહ વેગવંત બને છે.

તે કેટલાક જૈન તથા અજૈન ધર્માત્મા મિત્રોને જૈન ધર્માનુકૂળ આત્માનંદના લાભની વિધિ બતાવે છે. તે સાંભળીને સર્વે આત્માનંદની પ્રાપ્તિના અભ્યાસમાં અનુરક્ત થવાનો સંકલ્પ કરી લે છે. જે અજૈન બંધુ છે તે આ સમ્યક્દૃષ્ટિ જ્ઞાની મહાત્માના વચનો ગ્રહણ કરી જૈન ધર્મ ધારણ કરે છે; જીવ, અજીવ, આસ્રવ, બંધ, નિર્જરા અને મોક્ષ એ સાત તત્ત્વોને સમજી લે છે, આવી રીતે આ જીવોને અબોધ માર્ગમાંથી સુબોધ માર્ગમાં લાવવાથી તેમના આત્માઓને પરમ ઉપકારનુ કારણ થાય છે.

૬

એક ક્ષાયિક સમ્યગ્દૃષ્ટિ અવિરતી ગૃહસ્થ કેટલાક ધર્મવત્સલ મિત્રોની સાથે એક ઉપવનમાં આનંદ કરે છેઃ આ એક મોટો બાગ છે, જેમાં કેટલાક પાળેલાં પશુપખીઓ પણ છે. ત્યાં એક પ્રદર્શન ગૃહ પણ વિદ્યમાન છે.

બાગમાં પ્રવેશ કરતાં જ આ જ્ઞાની મિત્રો સાથે વાર્તાલાપ શરૂ કરે છે, આ ઉપવન એ શું છે? કહો કે કર્મસિદ્ધાંતને સમજવાનુ એક સ્થાન છે. નામકર્મની વિચિત્રતાથી જ જુદા જુદા પ્રકારના વૃક્ષો મનોહર પાંદડાં, તથા ફળફૂલથી સુશોભિત દેખાય છે જો કે વૃક્ષ એકેન્દ્રિય સ્થાવર પર્યાયમાં છે, અને ત્યાં માત્ર સ્પર્શેન્દ્રિય જનિત જ્ઞાન છે તથા લોકનિંદિત નીચ ગોત્રનો ઉદય છે, તો પણ સુભગ નામ કર્મની પ્રકૃતિનો ઉદય પણ છે, જેના ફળરૂપ આ મોહકતા છે.

વાસ્તવમાં તેમાથી જે અધિક મનોહર છે, તે વૃક્ષોના જીવ અવશ્ય દેવગતિમાંથી આવ્યા હશે જે ગતિમા તેમણે આર્ત્તધ્યાન કરીને અને દેહ છોડતી વખતે ઘોર વિયોગના દુઃખથી પીડિત થઈ તીર્યંચ આયુ બાંધ્યું હતું, કારણ કે બીજા સ્વર્ગ સુધીના દેવ એકેન્દ્રિય થઈ શકે છે. કેમકે શ્રી અમૃતચંદ્ર આચાર્યે શ્રી તત્ત્વાર્થસારમાં એમ કહ્યુ છે :—

भाज्या एकेन्द्रियत्वेन देवा ऐशानतश्च्युताः ॥ ૧૬૯/૨ ॥

પૂર્વના સુભગ નામકર્મની સ્થિતિ અધિક હોવાથી તેનો ઉદય અહિ પણ વિદ્યમાન છે. આ વૃક્ષોને પણ આહાર, ભય, મૈથુન અને પરિગ્રહ એ ચાર સંજ્ઞાઓ હોય છે. એ ભાવોને વશ બની તેઓ આત્મવીર્યથી પોતાની જડ (મૂળ) ત્યાં જ રાખે છે. જ્યાથી તેને પાણી તથા માટીને ખેંચી શકે. તેઓને લેપાહાર હોય છે, અને સ્પર્શ દ્વારા પોતાનુ કામ કરી લે છે. તેમને ભય હોય છે, હાથના સ્પર્શથી લજામણીનો છોડ સંકોચાઈ જાય છે ને ભય બતાવે છે. વળી તેમને

નપુસક વેદનો ઉદય હોવાથી તેનું કોઈ અગ પુરુષરૂપ તો કોઈ સ્ત્રીરૂપ કહેવાય છે અને બનેનો સ્પર્શ થાય છે ત્યારે ફૂલ ઉત્પન્ન થાય છે. વળી તેમને પરિગ્રહ ભાવ મમત્વ ભાવ પણ હોય છે, તેમને મરવુ ગમતુ હોતું નથી. પોતાના મોહભાવમાં મગ્ન હોય છે

તેમને ક્રોધ, માન, માયા, લોભ ચારે કષાય છે, કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત ત્રણ લેશ્યા છે. કષાયોની તાકાત કે મદતાના કારણે તેમના ભાવોના રગ બદલાય છે; તેમના ભાવ એક રહેતા નથી.

જ્યારે કોઈ ધ્યાની મુનિ કોઈ વૃક્ષની નીચે બેસી આત્માનુભવ કરતાં શાંતભાવને વિસ્તારે છે, ત્યારે તેના શરીરથી સ્પર્શિત પવન તે વૃક્ષની અદર જઈ તેના આત્માનો કષાય મદ કરે છે. અને ત્યારે કાપોત લેશ્યામા પ્રવર્તતો તે વૃક્ષનો જીવ મનુષ્ય આયુ બાંધી મનુષ્ય થાય છે. વૃક્ષોને આશ્રિત એકેન્દ્રિય નિગોદના જીવ પણ હોય છે, તે નિગોદ જીવ મનુષ્ય જન્મ પામી તેજ જન્મમાં પ્રતિધર્મ અગીકાર કરી મુક્તિને પ્રાપ્ત કરી લે છે અને એવી રીતે કોઈ જ્ઞાની જૈન વિદ્વાને કહ્યુ છે તે વચન સત્યપણુ પામે છે. તે ઉક્તિ આ પ્રમાણે છે —

નિત્ય નિગોદ માહિ તે કઢકર, નર પર્યાય પાય શિવરાની,
સમ્યક્ લહે અત મુહુર્તમે, કેવળ પાપ વરે શિવરાની,

કયારેક કોઈ પરમ ઋદ્ધિધારી મહાત્મા કોઈ વનમા ગયા હોય અથવા કોઈ કેવળી પ્રભુ વિરાજ્યા હોય ત્યારે તો આખુય વન પ્રફુલ્લિત બની જાય છે. તેના ભાવ મદ કષાય રૂપ શાંત થાય છે. જેના પ્રભાવથી ઉન્નત ગતિવાળુ નામકર્મ બાધે છે.

આ પ્રમાણે વૃક્ષોને જોઈને કર્મ સિદ્ધાતની ચર્ચા કરીને એ આત્મજ્ઞાની મહાત્મા એક વૃક્ષની નીચે બેસી જાય છે આ સમયે આ જ્ઞાની મહાત્મા સર્વ ભાવોથી ભિન્ન એવી એક નિજ આત્માની શુદ્ધ ભાવની પરમ ગુપ્ત ગુફામા વિશ્રાંતિ કરે છે અને ભેદ વિજ્ઞાનથી

સ્વાનુભૂતિરૂપ પરમ એકાગ્રતાની નિંદ્રામાં એટલો મગ્ન બની જાય છે કે તેમને બીજી કોઈ વસ્તુનો લક્ષ થતો નથી, એમ માનવુ યોગ્ય છે કે તેઓ સુખસમુદ્રમાં જ ડૂબી જાય છે અને સમ્યક્ત્વના ફળનો આસ્વાદ લે છે.

૭

એક અવિરત ક્ષાયિક સમ્યગ્દૃષ્ટિ કેટલાક ધર્મપ્રેમી મિત્રોની સાથે કોઈ એક બાગમા ફરે છે. એક જગ્યાએ જીવ છે ને કોઈ એક ભ્રમર એક કમળની અંદર અતિ રાગથી બેસીને તેની સુગંધમા મગ્ન, તલ્લીન દેખાય છે; જ્ઞાની ભ્રમરને જોઈ કહે છે કે, મિત્રો, જુઓ, આ ચાર ઇન્દ્રિય જીવ છે. જો કે તેને મન નથી તો પણ તેનો આત્મા કપાયભાવોથી જકડાયેલો છે અને ચારેય ઇન્દ્રિયોના વિષયોની તૃષ્ણામાં ઉન્મત્ત છે. અત્યારે તેને ઘ્રાણેન્દ્રિયના વિષયની પ્રબલતા વર્તે છે. તેને અનંતાનુબંધી લોભ કપાયનો તીવ્ર ઉદય છે અને કૃષ્ણ લેશ્યા સંબંધી ગાઢ પરિણામ છે.

થોડી જ વારમા સૂર્યનો અસ્ત થશે અને કમળ બીડાઈ જશે. પરતુ ભ્રમર તીવ્ર રાગની પ્રબળતાથી કમળની અંદર પૂરાઈ જશે. પરિણામ એ આવશે કે રાતમાં જ તે મરણશરણ થઈ જશે. વાસ્તવમાં સંસારી જીવ શરીરના મોહમા એટલો તન્મય થઈ જાય છે કે તેને આત્માનુ ભાન બિલકુલ રહેતુ નથી, અસંજ્ઞી જીવને કદિ પણ ભેદવિજ્ઞાન થતુ નથી. કારણ તર્ક કરવાની શકિત આપતુ મન તેને હોતુ નથી. ગાઢ મોહરૂપી મદિરાના પાનથી અસંજ્ઞી જીવ જે શરીર મેળવે છે અને તે શરીરમા જેટલી ઇન્દ્રિયો હોય છે તેના જ વિષયોની દાહમાં તે જન્મભર બળ્યા કરે છે અને એકમાંથી બીજી ગતિમાં ભ્રમણ કર્યા કરે છે.

આગળ ચાલતાં જુએ છે તો એક પક્ષી અનાજના દાણા લાવી લાવીને એક નાના બચ્ચાના મુખમાં દે છે. તત્ત્વજ્ઞાની કહે છે, ભાઈઓ!

જુઓ, આ પક્ષી પોતાના બચ્ચા પર કેટલો સ્નેહ રાખે છે, આ પક્ષી મન સહિત પંચેન્દ્રિય જીવ છે, તેથી તેનામાં વિચારશક્તિ છે. તેને નોઇન્દ્રિયાવરણ, મતિજ્ઞાનાવરણ અને વીર્યાંતરાય કર્મોનો ક્ષયોપશમ છે. જેટલા પ્રમાણમાં ક્ષયોપશમ હોય તેટલા પ્રમાણમાં આત્માનુ જ્ઞાન તથા આત્મબળ પ્રગટ થાય છે; આને જ પુરુષાર્થ અથવા આત્માની નિજ-સંપત્તિ કહે છે. જેટલુ જ્ઞાન તથા વીર્ય અપ્રગટ છે, ત્યાં તે કર્મોના ઉદયના પરિણામે છે. ઉચિત છે કે દરેક આત્મા પોતાના જ્ઞાન અને બળથી વિચાર કરી કાર્યો કરે. આ પક્ષી બહુ વિચારવાન છે. સંધ્યા સમય પહેલાં જ તે પોતાના બચ્ચાને ખવડાવી લેશે અને સૂર્યાસ્ત થયા પછી તે આરામ કરશે. તેણે પોતાને રહેવાનુ ઘર એવુ બનાવી લીધુ છે કે બહારનાં કોઈ શત્રુ પશુથી પોતાનુ રક્ષણ થાય.

એક મિત્રની પાસે ચણાના દાણા છે, તે હાથમાં રાખી પક્ષીની સામે ધરે છે, પક્ષી તે ખાય છે. હવે તત્ત્વજ્ઞાની પક્ષીના મનમાં શાંત ભાવની અસર ઉત્પન્ન કરવા નમસ્કાર મંત્ર સંભળાવે છે, મિષ્ટ ગંભીર ધ્વનિથી બોલાયેલાં આ અનાદિ મંત્ર પક્ષીના મનને આકર્ષિત કરે છે અને તેના ફળરૂપે પક્ષીના ભાવોમા પરિવર્તન થાય છે. તેનો કષાયભાવ મંદ પડી જાય છે, અનેક મરણસન્મુખ સંજ્ઞી જીવો દેવગતિ પામે છે તેનુ કારણ પણ આ જ છે કે તેઓ પોતાના ભાવ પરિણામો સુધારી લે છે. એક વૃષભને નવકાર મંત્ર સંભળાવવાથી તે મરીને રાજપુત્ર થયો, તેનુ પણ તે જ કારણ છે. ધર્માત્મા જીવોને ઉચિત છે કે તેઓ આ મહા પ્રભાવિક મંત્રનુ નિત્ય મનન કરે અને તે દ્વારા અન્ય જીવોને ઉપકારનુ કારણ થાય.

આગળ ચાલતાં જુએ છે તો નિર્મળ જળથી ભરપૂર એક સરોવર દેખાય છે. તેમા માછલીઓ કલ્લોલ કરી રહી છે. કોઈ દયાવાન આટાની ગોળીઓ તળાવમા ફેંકે છે અને ભૂખથી પીડિત માછલીઓ આવીને તે ખાવા લાગે છે. તત્ત્વજ્ઞાની કહે છે, જુઓ, તેનું શરીર નામકર્મ પ્રકૃતિથી એવુ રચાયુ છે કે તેનો સર્વ આધાર પાણી જ છે.

પાણીથી બહાર કાઢવામાં આવે તો તે જીવન રહિત થઈ જાય. કર્મની અતિ વિચિત્રતા છે. મોહ અને કષાયનુ જોર તો બધા પ્રાણીઓમાં હોય છે.

હે મિત્રો, આ જગતમાં એકેન્દ્રિયથી પચેન્દ્રિય સુધીના જીવોના શરીરની વિચિત્રતા નામકર્મને આધીન છે, સાતાકારી અસાતાકારી ચેતન અચેતન પદાર્થોનું મળવુ વેદનીય કર્મનુ કાર્ય છે. વર્તમાન શરીરરૂપ કેદમાં બધાઈ રહેવુ તે આયુકર્મનો પ્રભાવ છે, બહારની સામગ્રી મળવા ન મળવામાં ચાર અઘાતિકર્મો કામ કરે છે મોહનીયકર્મ મોહ અને કષાય ભાવ ઉત્પન્ન કરે છે. પરતુ જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય અને અતરાય કર્મનો જેટલો ક્ષયોપશમ હોય તેટલા પ્રમાણમા જ્ઞાન, દર્શન તથા આત્મવીર્યનુ પ્રગટવુ થાય; તેને જ પુરુષાર્થ કહે છે. વિચારવાન જીવ આ પુરુષાર્થ દ્વારા કષાયનો વેગ મદ કરી બાહ્ય સયોગોથી આકુળ થતા નથી. મોહના તીવ્ર ઉદયના સમયે પુરૂપાર્થી તદનુકૂળ કાર્ય કરે છે પરતુ જ્યારે મદ ઉદય હોય છે ત્યારે પુરૂષાર્થ વિજય પ્રાપ્ત કરી લે છે.

સધ્યાનો સમય થાય છે અને તત્ત્વજ્ઞાની એક શિલા પર બેસી જાય છે. આ તત્ત્વજ્ઞાની એકાએક બાહ્ય ઉપવનની વિસ્મૃતિ કરી, આત્માના પરમ શાત ને આનદમય ઉપવનમાં પહોચી જાય છે અને જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, સમ્યક્ત્વ આદિ અતિ મનોહર વૃક્ષોની સફર કરતાં કરતાં આત્માનુભવ રૂપી સરોવરમાં રહેલા અમૃતસરનુ પાન કરી જે આનદ પ્રાપ્ત કરે છે તેનું કથન કરવુ અશક્ય છે.

૮

આ એક ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિ ભવ્ય જીવ કેટલાક મિત્રોને સાથે લઈ શાસ્ત્ર સભામા ચર્ચા કરી રહ્યા છે. આધ્યાત્મિક ગ્રથોના આધારે તત્ત્વ ચર્ચા થાય છે. અત્યારે જે કથન ચાલે છે, તે અત્યત મનોરજક છે. આત્માના સ્વરૂપ સત્તાનો વિચાર ચાલે છે.

આત્માના સ્વરૂપમાં અનાત્માનો જરાપણ સબંધ નથી. તેમા કોઈ કર્મજનિત રાગદ્વેષાદિ વિકારી ભાવ નથી, મતિ શ્રુત આદિ જ્ઞાનનો ભેદ નથી, ઉપશમ, ક્ષયોપશમ, ક્ષાયિક સમ્યકત્વનો વિકલ્પ નથી, સામાયિક છેદોપસ્થાપના આદિ ચારિત્રના પ્રકાર નથી, મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનથી પ્રમત્ત અને અપ્રમત્તથી અયોગી કેવળી પર્યંત ગુણસ્થાનોની શ્રેણી નથી, મનુષ્યાદિ ગતિનો કોઈ વિકાર નથી, એકેન્દ્રિયાદિ કોઈ ભેદ નથી, મન, વચન કાયાનો કોઈ વિવાદ નથી.

આત્મામા સ્ત્રી આદિ કોઈ વેદ નથી કૃષ્ણ, નીલ આદિ લેસ્યાનો અશ નથી, ભવ્યતા અભવ્યતા નથી, સજ્ઞીપણુ અસજ્ઞીપણુ નથી, આહારક અનાહારકપણુ પણ નથી, શ્રાવકપણુ મુનિપણુ નથી.

આત્મા સર્વ પ્રપચજાળથી શૂન્ય છે, એક અને અનેક છે, નિત્ય તથા અનિત્ય છે, એ બધા અપેક્ષાકૃત વિકલ્પ છે.

આ આત્મા શુ છે અને શુ નથી તે વચનોથી કહી શકાય તેમ નથી. માત્ર સ્વાનુભવગોચર છે.

આત્મા એક અમૂર્તીક, જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, વીર્ય આદિ શુદ્ધ ગુણોના સમુદાયરૂપ એક અખડ પિડમય ચેતન દ્રવ્ય છે. એની સ્વરૂપ સત્તામાં એવી શકિત છે કે વર્તમાન લોકની સમાન જો અનત લોક હોય તો પણ તેની જ્ઞાન ભૂમિકામા લોકના સર્વ વિચિત્ર દૃશ્યો એક સમયમા દેખી શકાય છે, તેને એવુ અપૂર્વ બળ છે કે અનેક વજ્રસમ કઠોર પદાર્થ તેના પર પડે તો પણ તેનુ ખંડન થઈ શકતુ નથી, તેનુ એવુ અનુપમ તેજ છે કે અનેક તેજસ્વી પદાર્થો તેની સામે ઝાંખા જણાતા લજ્જિત થઈ જાય છે.

એ જ પરમ પ્રભુ છે, પરમાત્મા છે, ઈશ્વર છે, મગલમય છે, પૂજ્ય છે અને અવિનાશી છે.

જે કોઈ સર્વ આત્માઓથી ઉપયોગ હઠાવી લઈ, સ્વાત્મસન્મુખ થાય છે, તે એક કષાયના આતાપ રહિત, વિષયોની આકુળ ઇચ્છા

રાહત એવા શાંત, પરમ શાંત પ્રદેશમા પહોંચી જાય છે, જ્યા માત્ર આનંદ છે, આનદની તૃપ્તિ છે.

સર્વ મિત્રો આ આધ્યાત્મિક તત્ત્વ સાંભળીને હર્ષપ્રમોદથી ગદ્‌ગદિત થઈ જાય છે અને ક્ષાયિક સમ્યકૃત્વી મહાત્મા શાતભાવ રસમાં તરબોળ થઈ જીવનની સફળતા અનુભવે છે.

૯

આ જ એક ક્ષાયિક સમ્યકત્વી જીવ શ્રી મુનિસઘનાં પવિત્ર દર્શન કરવાથી પોતાને પરમ ભાગ્યવાન માને છે અને અતરમાં ભાવના ભાવે છે કે એવો સુવર્ણમય અપૂર્વ અવસર ક્યારે આવશે કે જ્યારે હું પણ ગૃહજજાળથી છૂટી અને બાહ્યાંતરે પરિગ્રહ ભારનો ત્યાગ કરી, પ્રસન્ન ચિત્તથી નિર્જન સ્થળમાં બેસી સ્વાત્મારામ સાથે ક્રીડા કરી શકુ અને સર્વકર્મમળને દૂર કરી આત્માને પરમ પવિત્ર બનાવી શકું.

શ્રી મુનિ મહારાજ પરમ દયાળુ છે; મન, વચન, કાયાના વર્તનથી કોઈપણ પ્રાણીને જરા પણ કષ્ટ પહોંચાડતા નથી. ઇચ્છા નિરોધ અર્થે મહારાજે ગૃહસ્થ સબધી સર્વ જજાળ છોડી દીધી છે. એક માત્ર ભોજન માટે કોઈ દાતારની આધીનતા છે, અને ત્યાં પણ એ ભાવ છે કે પોતાના નિમિત્તથી કોઈ દાતારને આરંભ કરવાનુ કષ્ટ ન હો. જેવી રીતે ભ્રમર ફૂલમાંથી રસ ચુટે છે છતાં ફૂલને કષ્ટ આપતો નથી તેવી રીતે મુનિગણ પણ ગૃહસ્થોને કષ્ટ દેતા નથી.

એવા મુનિરાજ રાતદિવસ મુક્તિ સુદરીના સયોગની માળા જપે છે, તેના જ ધ્યાનમા મગ્ન રહે છે. શિવમહેલ સુધી ન પહોંચાય ત્યાં સુધી ગૃહમહેલમાં નિવાસ કરવાનો તેણે ત્યાગ કર્યો છે, નિર્જન વનમાં વસવાનું જ ઉચિત માન્યું છે. કયારેક ચાલે છે, કયારેક બોલે છે, કયારેક સુવે છે, કયારેક ભોજન કરે છે વળી કયારેક વ્યવહારની કોઇ ક્રિયાઓ પણ કરે છે, તો પણ તે સર્વ મન રહિત કરે છે. મન તો માત્ર એક પરમ પ્રિય શિવકન્યાના ગ્રહણમાં જ લવલીન છે.

ધન્ય છે એ મુનિને જે સર્વોચ્ચ સાધ્યની સાધના કરવમા સર્વ પ્રકારના દુઃખ સહી લે છે, ક્રોધ, માન જરા પણ કરતા નથી. બીજા તેમનો તિરસ્કાર કરે તોપણ પોતાના કોમળ શાત ભાવમા કઈપણ વિકાર લાવતા નથી. શરીરને અને કષ્ટ પડે તોપણ લોભ અને માયાને વશ થઈ તેની સેવાની પ્રવૃત્તિ કરતા નથી. આવા નિર્મોહી મુનિ જ વાસ્તવમા મોક્ષમાર્ગના પથિક છે.

આ ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિ આવા મુનિઓના શરીરની શાંત મુદ્રા નીરખતા નીરખતા, તેમના અતરગ ભાવોના દર્શન કરવાની ચેષ્ટા કરે છે. જે સમયે તેનો લક્ષ આત્મા તરફ ઢળે છે ત્યારે મનમાથી અનાત્માનુ દૃશ્ય વિલય પામે છે.

પ્રથમ તો વિનય ભાવથી પોતાના આત્માને નાનો અને મુનિના આત્માને મહાન માની ભાવ નમસ્કારની સાથે દ્રવ્ય નમસ્કાર કર્યા હતા, પરતુ પછી જ્યા પોતાના આત્માના નિશ્ચય સ્વરૂપ પર દૃષ્ટિ ટેકવે છે ત્યા પોતાના તથા મુનિમહારાજના આત્મા વચ્ચે ગુણ તથા સ્વભાવ અપેક્ષાએ ભેદ રહેતો નથી વધવદક, પૂજ્ય, પૂજક ભાવના સ્થાને પરમ પવિત્ર વીરભાવ ઉદ્‌ભવે છે અને "હુ જ પરમાત્મા છું, સિદ્ધ છુ, વીતરાગી છુ, સર્વજ્ઞ છુ, સર્વદર્શી છુ." એવી ભાવનાથી ભાવિત થઈ એકાગ્ર થાય છે અને આનદના આસ્વાદ લે છે. આ જ સાચી મુનિભક્તિ છે, મુનિભક્તિ અને આત્મભક્તિમા કઈ જ ભેદ નથી, બને એક જ છે

૧૦

આ જ એક ક્ષાયિક સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ સર્વ પ્રકારે નિશ્ચિત બની એકાંતમા બેસી સયમ ધારણ કરવાના ઉજ્જ્વળ ભાવ કરે છે. તે વિચારે છે કે અનાદિથી ભવ-સમુદ્રમા ડૂબતા પ્રાણીને માત્ર સયમરૂપી નૌકા જ પાર કરાવે છે અને મોક્ષનગરમા પહોચાડે છે. સયમ વિના ધ્યાનની દૃઢતા હોતી નથી, ઉત્તમ ધ્યાન વિના કર્મોની સાકળ તૂટતી નથી તેથી સયમ એ જ જીવને પરમ ઉપકારી છે

આ જીવને અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયનો ઉદય મંદ થતો જાય છે. આ જ્ઞાની જીવ આત્મા અનાત્માના ભેદ વિજ્ઞાન વડે આત્માને શુદ્ધ જ્ઞાતા દૃષ્ટારૂપ જાણે છે અને પોતે પોતામા સ્થિરતા કરે તે જ યથાર્થ સયમ છે તેમ દૃઢપણે શ્રદ્ધે છે. નિશ્ચય સયમ આત્મા જ છે

કષાયરૂપ પવનથી ઉઠતા તીવ્ર કલ્લોલ આત્માના શાંતભાવરૂપી જળને ડહોળી નાખી આત્મસરોવરને ક્ષોભિત કરે છે, ત્યારે ત્યા અસંયમ ભાવ જાગ્રત થાય છે. જેટલી ચચળતા, એટલો અસયમ, જેટલી સ્થિરતા, તેટલો સયમ સમજવો.

જ્યાં સ્વરૂપમાં સ્થિરતા થાય છે ત્યાં જ્ઞાનનો વિકાસ થાય છે, અને તે જ્ઞાનમા જ્ઞેય પદાર્થનુ સ્વરૂપ જેમ છે તેમ ઝળકે છે; જેવી રીતે સરોવરના નિર્મળ જળમાં રત્ન પ્રગટરૂપ ચમકે છે તેવી રીતે આત્માના નિર્મળ જ્ઞાનમાં પદાર્થ પ્રતિબિંબિત થાય છે, જ્યારે અંતર્મુહૂર્ત સુધી સ્વરૂપના ધ્યાનમા સ્થિરતા થાય છે, ત્યારે યથાખ્યાત સયમ પ્રગટે છે અને પછી થોડી જ વારમા કેવળજ્ઞાનનો ઉદય થાય છે. અતરાત્માને બનાવનાર આ સયમ જ છે.

સયમ જ સિદ્ધ ભગવતના નિર્મળ પદનો દાતા છે, સયમ જ ભવભ્રમણ કરાવનાર વિકારી ભાવોને ટાળનાર છે; સયમની રુચિ આ આત્મજ્ઞાની જીવમા જાગ્રત થઈ રહી છે, છતાં કષાયના ઉદયના કારણવશ સયમ ધારણ કરવામાં થોડી ઢીલ થાય છે ફરી સયમ ધારણ કરવાનો વિચાર કરે છે ત્યા એકાએક તેને નવીન ભાવનો ઉદય થાય છે કે અત્યારે તો આત્મારૂપી મનોહર ઉપવનની થોડી મોજ તો માણું ! એ ભાવનાથી પ્રેરિત થઈ સયમના વિકલ્પોમાંથી ઉપયોગને હઠાવી લઈ આત્મબાગમાં ફેરવે છે અને અહો ! ત્યા તો જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય, સુખ આદિ મનોહર વૃક્ષોનાં દર્શનથી રંજિત થાય છે. અનેક વૃક્ષોને જોતા જોતાં આખરે એક ચારિત્ર વૃક્ષની નીચે જઈ તેની શાત છાયામા બેસે છે. થોડીવારમા જ આત્માનુભવનો નશો ચઢતો જાય છે, તે નશામાં મસ્ત બની બીલકુલ બેહોશ થાય છે. અદ્યાપિ બહારથી

જોનારને તે અચેતન સમાન દેખાય છે. પરંતુ તે પોતાના અંતરંગમાં એટલો બધો જાગ્રત છે કે ત્યાં તે એક અપૂર્વ નૃત્યનું દશ્ય નિહાળી રહ્યો છે; આત્મપરિણતિ શુદ્ધ ઉપયોગના આગણામા નાચી રહી છે; આ દશ્ય જોવામા તે મસ્ત છે, મગ્ન છે, એકતાર છે, તે જોવામાં જ પરમ અપૂર્વ આનંદનો ભોગ કરે છે. આ ઇન્દ્રિય સુખથી વિલક્ષણ આત્મજનિત સુખ છે; એ જ સુખ પરમ ઉપાદેય છે અને ભોગ્ય છે.

૧૧

આ જ એક ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ શ્રી ગુરૂના ચરણે જઈ અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયના અતિ મંદ ઉદયથી કેટલાક નિયમોનું ગ્રહણ કરે છે. જો કે મદ્ય, માસ, મધુનું ગ્રહણ તો કરતા જ નહોતા તેમ જ હિંસામય પ્રવૃત્તિથી તો વિમુખ જ હતા તો પણ તેનો નિયમ નહોતો.

આજે શ્રી સમંતભદ્રાચાર્યના કથનાનુસાર મદ્ય, માંસ અને દારૂનો ત્યાગ કરે છે તથા સ્થૂળ હિંસા, અસત્ય, ચોરી, કુશીલ અને પરિગ્રહનો પણ ત્યાગ કરે છે. જ્યાંસુધી અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયનો બીલકુલ ઉપશમ ન થાય ત્યાંસુધી કોઈ વ્યક્તિ આ આઠ મૂળ ગુણોનું નિરતિચાર પાલન કરી શકતી નથી, માત્ર સ્થૂળરૂપે પાલન કરે છે.

આ આઠ ગુણ ધારવાનું પ્રયોજન આકુળતા તથા રાગ ઘટાડવાનું છે; વાસ્તવમાં રાગનો વેગ અને આકુળતાના ઉદ્વેગ પરિણામો સ્વસ્વરૂપમાં રમણ કરવામાં બાધક થાય છે. તેથી રાગ અને આકુળતાના કારણો દૂર કરવા એ સુખશાંતિના ચાહક ઉત્કંઠિત મુમુક્ષુ માનવનું કર્તવ્ય છે.

આ પ્રમાણે નિયમ લઈને શ્રી ગુરૂને નમસ્કાર કરે છે અને પછી એક ઉપવનમાં જાય છે. ત્યાં સર્વ વ્યવહારના સંકલ્પ વિકલ્પને હેય જાણી એક વૃક્ષની છાયામા બેસે છે. નિશ્ચિંત થઈ પોતાના નિશ્ચય સ્વરૂપમાં, આત્મદ્રવ્યમાં, તેની મનોહરતામાં રત થાય છે અને આનંદભોગ કરે છે.

પરિશિષ્ટ ૧

રાત્રિભોજન ત્યાગ

લેખક

શ્રી ઇંદ્રલાલ શાસ્ત્રી વિદ્યાલંકાર

∗

નોંધ—શ્રી ઇંદ્રલાલ શાસ્ત્રીએ હિંદીમાં લખેલું "રાત્રિભોજન" નામનું પુસ્તક હમણાં જ બહાર પડેલું છે તેમાં તેમણે શાસ્ત્રીય રીતે તેમજ વૈજ્ઞાનિક રીતે બતાવી આપ્યું છે કે મનુષ્યોએ રાત્રિભોજનનો ત્યાગ અવશ્ય કરવો જોઈએ. તેમણે જૈન શાસ્ત્રોમાંથી રાત્રિ ભોજન ત્યાગના ઉદાહરણો આપ્યા છે એટલું જ નહિ પણ વૈદિક શાસ્ત્રો તેમજ વૈદક શાસ્ત્રો પણ રાત્રિ ભોજનનો નિષેધ કરે છે તે તેમણે અનેક શાસ્ત્રીય ઉદ્ધરણો આપીને બતાવેલું છે

એ ઉપરાત વૈજ્ઞાનિક રીતે પણ રાત્રિભોજન નિષેધવામાં આવે છે તે પણ તેમણે સ્પષ્ટ રીતે બતાવેલ છે. શીગમાં રાત્રિભોજનના ત્યાગનો સમાવેશ થાય છે. શાસ્ત્રોમાં રાત્રિભોજનનો નિષેધ છે તે સામાન્ય રીતે સૌ કોઈ જાણે છે. પરંતુ તે ઉપરાત વિજ્ઞાન અનુસાર પણ રાત્રિભોજન હિંસાકારક અને હાનિકારક છે તે વાત ઘણા લોકો માટે નવી હોય એમ સમજી તેટલા ભાગનો અનુવાદ અહિ પ્રગટ કરેલ છે.

—ન. ગિ. શેઠ

રાત્રિશબ્દના અર્થમાંથી નીકળતો બોધ

રાત્રિ એ સસ્કૃત શબ્દ છે.

સસ્કૃત ભાષા એવી છે કે તેના ગૂઢ જ્ઞાન વિના સસ્કૃત ભાષાના શબ્દનો વાસ્તવિક અર્થ સમજમાં આવી શકતો નથી. શબ્દનો અર્થ

તેના મૂળ અર્થને છોડી દઈ શકતો નથી. પ્રત્યેક શબ્દમા ગહન તત્ત્વ ભરેલુ પડયુ છે.

રાત્રિશબ્દ ‘ રા ’ ધાતુ ઉપરથી ‘ ત્રિ ’ પ્રત્યય લગાડીને બનેલો છે. તેનો વ્યુત્પત્તિ અર્થ આ પ્રમાણે છે—सुख राति इती रात्रि· જે સુખ આપે છે તે રાત્રિ.

ચાર પુરુષાર્થમા સાસારિક સુખ આપનાર કામ પુરુષાર્થ છે. એટલે ગૃહસ્થોએ કામ પુરુષાર્થના ઉપાર્જન માટે રાત્રિનો સમય લેવો જોઈએ પણ ધનાર્જન, ભોજન બનાવવાનુ, ભોજન કરવાનુ વગેરે કામમા રાત્રિનો ઉપયોગ કરવો નહિ ભોજન બનાવવા કે ભોજન કરવામા સુખ નથી. તે સાધ્ય નથી. ભોજનનો આનંદ સાધ્ય છે. આનદ સાધ્ય છે તેનુ, ભોજન એક સાધન છે અથવા વ્યાપાર છે. માટે ભોજનનો વ્યાપાર રાત્રે કરવો ન જોઈએ

રાત્રિનો પર્યાય વાચી બીજો શબ્દ નિશા છે नितरा श्यति तनू करोति व्यापारान् सा निशा જે અન્ય વ્યાપારોને કૃશ કરી દીએ છે તે નિશા છે એમ એનો વ્યુત્પત્તિ અર્થ છે એટલે રાત્રિમા વ્યાપાર વ્યવસાય કરવા નહિ.

નિશા, શર્વરી, ત્રિયામા, વિભાવરી, તમસ્વિની રજની, તામસી વગેરે રાત્રિના અનેક પર્યાયવાચી શબ્દો છે

રાત્રિ તમઃપૂર્ણ (અધકારપૂર્ણ) હોવાથી તામસી થાય છે, કહેવાય છે, તમસના સમયમા બનાવેલુ ભોજન પણ તામસી થાય છે. તેથી તામસ અથવા તામસિક ભોજન સાત્વિક વૃત્તિવાળા મનુષ્ય માટે સર્વથા ત્યાજય છે. માટે રાતના સમયે બનાવેલ ભોજન દિવસમાં ખાવું તેમ જ દિવસે બનાવેલ ભોજન રાત્રિએ ખાવુ તે સર્વથા તામસિક હોવાથી વર્જિત છે.

સત્વ, રજસ અને તમસ એમ ત્રણ પ્રકારની વૃત્તિ હોય છે. તેમાં—

સાહસિક વૃત્તિવાળા માનવોને સ્થિર, ચિકાશવાળો, હૃદ્ય, રસયુક્ત

આહાર હોય છે. એવો આહાર આયુષ્ય, સત્વ બળ, આરોગ્ય, સુખ અને પ્રીતિ વધારવાવાળો હોય છે.

રજસ સ્વભાવવાળાને કડવો, ખાટો, ખારો, અત્યંત ગરમ, તીખો અને વિદાહી પદાર્થ પ્રિય હોય છે. એવા આહારથી દુઃખ શોક અને રોગ પ્રાપ્ત થાય છે.

તામસી સ્વભાવવાળાને એક પહોર કરતાં ઘણો વહેલો બનાવેલો રસહીન, ચલિતરસ, દુર્ગંધયુક્ત, વાસી, સડેલો, જૂઠો અને અપવિત્ર આહાર પ્રિય હોય છે.

આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે તમસ કાળમાં બનાવેલું ભોજન તામસિક હોય છે અને તે તામસી લોકોને પ્રિય હોય છે.

ઉપર કહ્યા ત્રણ પ્રકારના આહારમાં પહેલા પ્રકારનો એટલે સાત્વિક આહાર જ ગ્રાહ્ય છે. રાજસ અને તામસ નહિ. સાત્વિક આહાર સૂર્યના પ્રકાશમાં જ બની શકે. કારણ કે તે આહાર આયુષ્ય સુખ, સત્વ, બળ આદિના દાતા સૂર્ય પ્રકાશના કિરણ જ હોઈ શકે છે. સૂર્યના કિરણમા એ ગુણ હોય છે. આરોગ્ય દાતા પણ સૂર્ય છે. સૂર્યના પ્રકાશમાં એટલે દિવસમાં જ ધર્મ, અર્થ અને મોક્ષ પુરુપાર્થની સાક્ષાત અથવા પરંપરા પ્રાપ્તિ થાય છે. ધર્મ, અર્થ અને મોક્ષ પુરુષાર્થનો દાતા દિવસ છે અને કામ પુરુપાર્થની દાતા રાત્રિ છે.

રાત્રિને ત્રિયામા પણ કહે છે. ત્રિયામાના બે અર્થ થાય છે—(૧) જેમાં ત્રણ યામ (પ્રહર) છે તે એમ તો રાત્રિના ચાર પ્રહર હોય છે. પરતુ ચાર પ્રહરમા પહેલો અને છેલ્લો અરધો અરધો પ્રહર મનુષ્યની ચેષ્ટાઓનો સમય છે. બાકીના ત્રણ પ્રહર અચેષ્ટા કાળ (સુષુપ્તિ કાળ) છે. તેથી તે ત્રિયામાં કહેવાય છે.

(૨) ત્રિયામાનો બીજો અર્થ એવો છે કે—त्रीन धर्मादीन् पापयन्ति निरवकाशी करोतीति कामप्रधानत्वात् इति त्रियामा એટલે કે

જે સમય, ધર્મ, અર્થ અને મોક્ષને અવકાશ આપવામા ન આવે અને કામ પુરુષાર્થને અવકાશ દેવામા આવે તે માટે ત્રિયામાં એટલે રાત્રિ છે.

આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે સાગાર મનુષ્યો એટલે અણુવ્રતી ગૃહસ્થોને માટે રાતનો સમય સુષુપ્તિ અથવા કામ પુરુષાર્થની સિદ્ધિનો છે. પણ ખાવાપીવા આદિ માટે નથી. તેમ જ ભોજન બનાવવા માટે પણ એ સમય નથી.

એ જ પ્રમાણે રાત્રિના બીજા પર્યાયવાચી શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ અનુસાર વિચાર કરવામા આવે તો સિદ્ધ થાય છે કે રાત્રિ કોઈ પણ વ્યાપારને માટે નથી પણ સુષુપ્તિ કે કામપુરુષાર્થ માટે જ છે. રાત્રિમા બીજા વ્યાપારો ન છોડી શકાય તો પણ ભોજ્ય પદાર્થો બનાવવાનુ તથા ભોજન વ્યાપારને તો અવશ્ય છોડવો જ જોઈએ. કારણકે ભોજન-પાન ઉપર જ આખી જીવનચર્યા અને જીવનલીલાનો આધાર છે.

દિવસમાં સૂર્યપ્રકાશનું મહત્ત્વ

સૂર્યપ્રકાશના કિરણોને કાચ સોસરા જોવામાં આવે તો તેમા સાત રંગ દેખાય છે—જાબલી, લીલો, કાળો, બ્લુ, પીળો, નારગી અને લાલ. એ રગો સૂર્યપ્રકાશના આતરિક અશ છે અને મનુષ્યના સ્વાસ્થ્યને માટે લાભપ્રદ છે. તે કિરણો જીવનશક્તિ આપે છે અને પ્રાણતત્ત્વનુ સર્જન કરે છે.

વૈજ્ઞાનિકો બતાવે છે કે એ ઉપરાત સૂર્ય પ્રકાશમા infra red અને ultra violet રગના કિરણો પણ હોય છે. અલ્ટ્રાવાયેલેટ કિરણોમા એકસ-રેની પેઠે પુદ્ગળની અદર પેસીને કીટાણુઓને નષ્ટ કરવાની શક્તિ હોય છે. તેથી જ દિવસમા કીટાણુઓ પ્રગટ થતા નથી. આધુનિક વૈજ્ઞાનિકો એવા નકલી કિરણો બનાવીને રોગ આદિના કીટાણુઓને નષ્ટ કરવાને શક્તિમાન થાય છે.

એ કિરણો રાત્રિમા મળતા નથી. તેથી રાત્રિમા કીડી. મકોડા,

આદિ અધિક સખ્યામાં નીકળે છે. ઘણા જીવડાઓ રાતના જ પ્રગટે છે. એટલે વિજ્ઞાનથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે દિવસના ભોજન કરવું એ સ્વાસ્થ્ય વર્ધક છે અને તેમા હિંસા પણ ઓછી છે. તેથી ઊલટુ રાત્રિ ભોજન સ્વાસ્થ્યનુ ઘટીક છે. અને તેમા હિંસા પણ અધિક હોય છે. તેથી જ પ્રાચીન ભારતમા અને ખાસ કરીને જૈનોમાં દિવસે ભોજન કરવાની પરપરા રહેલી છે.

ગૃહસ્થ તથા સાધુએ પ્રકાશમા બરાબર દેખાય તેવી રીતે ખાવા-પીવાનુ રાખવુ જોઈએ. ખાવાની વસ્તુઓને બરાબર જોયા વિના અહિંસા વ્રતની સ્થિરતા તથા રક્ષા કદી થઈ શકિત નથી.

કોઈ એમ પ્રશ્ન કરે કે દીવા કે વિજળીના પ્રકાશમા ભોજન બનાવીને ખાવામા આવે તો શુ વાધો ? દીવા કે વિજળીના પ્રકાશમા ખાવાપીવાની વસ્તુઓ બરાબર જોઈ શકાય એમ સમજીને આવો પ્રશ્ન કરવામા આવે છે પરતુ અહી વસ્તુસ્થિતિની તેમની અનભિજ્ઞતા છે.

દીપક કે વિજળીનો પ્રકાશ ગમે તેટલો તેજ હોય છતા પણ ખાવાપીવાના પદાર્થો સ્પષ્ટ રીતે જોઈ શકાતા નથી. ઘણા સમૂર્ચ્છિમ જીવો તો મોટે ભાગે તેવા જ રગના પેદા થઈ જાય છે અને તેથી તે જોવામાં આવી શકતા નથી.

સૂર્યનો પ્રકાશ જીવનશક્તિનો દાતા છે ત્યારે ચદ્રમા, દીપક, વિજળી આદિના પ્રકાશમા તે ગુણનો અભાવ છે. સૂર્યના પ્રકાશના જેવો બીજો કોઈ પ્રકાશ જ નથી.

સૂર્યોદય થતા જ જીવનમા જ્યોતિ સ્ફુરાયમાન થઈ જાય છે. બિમાર પણ સવારના પોતાને કાંઈક ઓછો રોગી માને છે. સૂર્યનો પ્રકાશ થતાં જ કીડી, મકોડી વગેરે કેટલાય જીવજતુઓ જ્યાં ત્યા ચાલી જાય છે, ભરાઈ જાય છે અને રાત્રિના સમયમાં મોટી સંખ્યામા પ્રગટ થાય છે.

ગાજર, મૂળા, બટાટા, કાદા વગેરે કદમૂળ જમીનની અદર જ

ઉગે છે તેથી તે ભક્ષણીય નથી. કારણ કે તે સદૈવ અધકારમા જ રહે છે. તેને સૂર્યનો પ્રકાશ મળવો જોઈએ તે મળતો નથી.

જે ફળો ઉપર સૂર્ય પ્રકાશ ખૂબ પડે છે તે ફળો ખુબ સ્વાસ્થ્ય રક્ષક અને સ્વાસ્થ્ય વર્ધક હોય છે. ફળોના અદરના ભાગ કરતા ઉપરની વધારે ગુણકારી અને લાભપ્રદ એટલા માટે હોય છે કે તેના ઉપર સૂર્યના કિરણો સારી રીતે પહોચેલા હોય છે ચિકિત્સા શાસ્ત્રમા છાલ સહિત ફળ ખાવાનુ એટલા માટે જ કહેવામા આવેલુ છે પરતુ આજકાલ તો છાલ ઉતારીને ફળ ખાવાનો રિવાજ થઈ ગયો છે તે રિવાજ હાનિકારક ન હોય તો પણ લાભકારક તો નથી જ.

સૂર્ય પ્રકાશ પાચન શક્તિ દાતા છે. જેની પાચન શક્તિ નિર્બળ હોય છે તેને વૈદ્ય ડાકટરો સાંજના ભોજન નહિ કરવાની સલાહ આપે છે. તેમની સલાહ એવી હોય છે કે તેમણે સૂર્ય પ્રકાશમાં એકવાર જ હલકુ ભોજન લેવું જોઈએ. રાત્રિ ભોજન કરવાવાળા ચિકિત્સક પણ રોગીને રાત્રિ ભોજનનો નિષેધ કરે છે પણ દિવસના ભોજનનો નહિ.

રાત્રિના સમયમા હૃદય અને નાભિકમળ સકુચિત થઈ જાય છે તેથી ખાધેલુ પચવામાં ગડબડ થાય છે. ભોજન કરીને સુઈ જવાથી પણ તે કમળ સકુચિત થઈ જાય છે ભોજન કરીને નિદ્રા લેવાથી પાશનશક્તિ ઘટી જાય છે અને રાત્રે સુવાનુ અનિવાર્ય છે તેથી રાત્રે ભોજન કરવુ સ્વાસ્થ્યને માટે ઘાતક છે.

વિજ્ઞાન બતાવે છે કે—સૂર્યના પ્રકાશગાર્ભાકાશના રગના સૂક્ષ્મ કીટાણુ એની મેળે જ નાશ પામી જાય છે. એનો પ્રચાર રાતના જ થાય છે. અને વધે છે. ગમે તેવા તેજ ઉજાસમા પણ તે કીટાણુ ભોજનમા પડી જાય તો પણ દૃષ્ટિગોચર થતા નથી ભોજનમા પડવાથી તેની હિંસાનું પાપ તો લાગે છે જ પરતુ તે ઉપરાત ભોજનની સાથે તે પેટમા જવાથી અનેક રોગ, અસાધ્ય થઈ જાય તેવા રોગ પણ પેદા થાય છે.

રાત્રિના સમયમાં ભોજન તૈયાર કરતી વખતે તથા ભોજન કરતી વખતે દીપક, ગેસલાઈટ કે વિજળીના પ્રકાશમાં પણ ચામડા કે હાડકાના ટુકડા, જીવજંતુ, વાળ વગેરે ભોજનમા પડી જાય તે જોવામાં આવી શકતા નથી તેથી તે ખાવામા આવી જાય છે. તેથી વ્રતી અવ્રતી સર્વ શ્રાવકે રાત્રિભોજનથી હિંસા સમજીને તેનો સર્વથા ત્યાગ કરવો જોઈએ. અહિંસાવ્રતની રક્ષા માટે તેમજ મૂળ વ્રતની વિશુદ્ધિ માટે ગૃહસ્થીએ રાત્રિના સમયમા ખાનપાનનો ત્યાગ કરવો જોઈએ

મનુષ્ય માત્રનો ધર્મ અહિંસા છે. અહિંસા પરમો ધર્મ એ વાક્ય જૈનોનુ જ નહિ પણ સર્વનુ છે. વાસ્તવમાં હિંસારહિત ભાવના અને પ્રવૃત્તિનું નામ જ ધર્મ છે સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ એ અહિંસાના જ અગ છે. માનવની માનવતા તે પણ અહિંસા જ છે. માનવમાં હિંસાની ભાવના અને પ્રવૃત્તિ એ રાક્ષસી વૃત્તિ છે

'રાત્રિમાં ભોજન કરવાથી બે ઈંદ્રિય આદિ ત્રસજીવોનો ઘાત થાય છે ત્રસજીવોના કલેવરનું નામ જ માંસ છે. રાત્રિમાં ભોજન તૈયાર કરવામાં તથા ખાવામાં ત્રસજીવ મરે છે તથા તે મરેલા જીવના કલેવર ખાવામાં પણ આવે છે. ભોજન સામગ્રીમાં ત્રસજીવોના કલેવર પડી જાય છે અને તે ભોજન ખાવામાં આવે એટલે રાત્રિભોજીને માંસ ભક્ષણનું પાપ આપોઆપ લાગી જાય છે. અને રાત્રિભોજી માનવ માનવતાહીન બની જાય છે.

જો માનવીએ પોતાનામાં માનવતાની સુરક્ષા રાખવી હોય તો મદ્યમાંસાદિના ત્યાગની સાથે રાત્રિભોજનનો પણ ત્યાગ કટ્ટરપણે પાળવો જોઈએ.

પરિશિષ્ટ ૨

દાન, શીળ, તપમાં ભાવની જરૂર

પ્રવચનકાર

આચાર્ય શ્રી વિજયરામચંદ્ર સૂરિજી

*

દાન, શીળ અને તપ એ ત્રણ, ભાવશુદ્ધિ યોગે જ મુક્તિનું કારણ બને

પ્રમાદના ત્યાગપૂર્વક જે ધર્મના કાર્યોમા સમ્યક્ પ્રકારે ઉદ્યમશીલ બનવાનુ છે, તે ધર્મને સર્વ શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ચાર પ્રકારનો ઉપદેશ્યો છે. દાન, શીલ, તપ અને ભાવ એ ધર્મના ચાર પ્રકારો છે.

અહી ગણધરભગવાન શ્રી ગૌતમસ્વામીજી મહારાજા, એ વાત પણ સ્પષ્ટ કરે છે કે દાન, શીળ અને તપની સાચી સફળતા, ભાવના યોગે જ છે. ભાવ વિનાનુ દાન, સિદ્ધિસાધક બની શકતુ નથી, શીળ પણ જો ભાવ વિનાનુ હોય, તો તે લોકમા નિષ્ફળજ છે અને તપ પણ ભાવ વિનાનો હોય, તો ભવસમૂહના વિસ્તારનુ કારણ બને છે.

મુક્તિના કારણસ્વરૂપ ક્રિયા પણ, આ રીતે ભાવ વિના ભવ-ભ્રમણનું કારણ બની જાય છે. દાન, શીળ અને તપ એ જો ભાવ-શૂન્ય હોય, વિપરીત ભાવે યુક્ત હોય, તો વસ્તુત એ દાન, શીળ અને તપ છે જ નહિ. દાન મુક્તિનુ કારણ છે, શીળ મુક્તિનુ કારણ છે અને તપ પણ મુક્તિનુ કારણ છે. પણ તે ત્રણેય મુક્તિના કારણપણાને ત્યારે જ પામી શકે છે કે જ્યારે તે ભાવયુક્ત બને છે.

જો કે દાન, શીળ અને તપમાં ઉત્તમ કોટિનો ભાવ ન હોય તો પણ જો વિરુદ્ધભાવ ન હોય અને શ્રી જિનવચનની સદ્દભકિત રૂપ ભાવ હોય, તો ય તે દાન, શીળ અને તપ પરિણામે ઉત્તમ કોટિના ભાવને પમાડનાર પણ બની જાય છે. પરતુ કેવળ વિપરીત ભાવમાં રાચવા સાથે જ દાનાદિ કરનારો તો, પોતાના દાનાદિને મુકિતનું કારણ નહિ બનાવતા, સસારનુ કારણ જ બનાવી દે છે.

દાન, શીળ અને તપની વાસ્તવિક સફળતા તો, ભાવ આવ્યા બાદ જ છે પણ જો એ ભાવ આવે એવા ભાવથી ય દાનાદિ કરાય, તો ય તે.ઉત્તમ જ છે. પોતાની દાનાદિની ક્રિયાને જે એટલી પણ ભાવયુકત બનાવતો નથી, તે પોતાની દાનાદિની ક્રિયાને ભવભ્રમણનુ કારણ બનાવે તો એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું પણ શું છે?

કેટલાક મિથ્યાદષ્ટિઓ એવા છે કે જેઓ દાનાદિ કરે છે, પણ તેમને ભાવની ખબર નથી. એટલે, ભાવ વિના દાનાદિ નથી જ થતાં એમ નહિ. દાનાદિ માટે જરૂરી જે ભાવ, તેનાથી વિપરીત ભાવે પણ દાનાદિ કરનારાઓ હોય છે અને એ માટે જ ઉપકારિઓ ફરમાવે છે કે દાનાદિ ધર્મ કર્મોને કરનારાઓએ, પોતાના ભાવને સુવિશુદ્ધ બનાવવો જોઈએ.

આપણા આત્માએ પૂર્વે દાનાદિ નહિ કર્યા હોય એમ નહિ કહેવાય, છતા એનુ હજુ સુધી જેવુ જોઈએ તેવુ ફળ આવ્યું નથી અને હજુ આપણે સંસારમાં ભટકીએ છીએ, એ સૂચવે છે કે આપણે જે દાનાદિ કર્યા હશે, તેમાં જેવો જોઈએ તેવો ભાવ નહિ આવ્યો હોય. એ શકય છે કે આ બધી ઉત્તમ સાગગ્રી મળી છે અને એમા જેઓનો આરાધકભાવ દિવસે દિવસે વધતો જાય છે, તેઓ કાંઈક ઠીક ઠીક રૂપે દાનાદિ કરીને આવ્યા હોય! પણ, તે પૂર્વે કેવાં દાનાદિ થયા હશે?

ભાવને સુવિશુદ્ધ બનાવવાનો ય ભાવ છે?

આ ભવમાં સુવિશુદ્ધ ભાવ કદાચ ન પણ આવે તો ય જો દાનાદિ ક્રિયાઓ સુવિશુદ્ધ ભાવને પામવાના હેતુથી થાય. તો પણ ઘણું ઘણુ છે.

જેમકે—'લક્ષ્મી અસાર છે, છોડી દેવા જેવી છે, એની મૂર્ચ્છા તજવા જેવી છે, પણ મારાથી લક્ષ્મી છૂટતી નથી અને તેના ઉપરથી મારી મૂર્ચ્છા જતી નથી, એ મારી પામરતા છે.' આવુ આવુ વિચારીને 'મારી લક્ષ્મીની મૂર્ચ્છા છૂટે અને પરિગ્રહના ત્યાગનુ સામર્થ્ય મારામાં પ્રગટે, એ માટે મારે લક્ષ્મીનો જેમ બને તેમ વધારે સદુપયોગ કરતા રહેવુ જોઈએ.' આવા ઇરાદાથી દાન થાય, તો પણ એ દાન, દાનને મુક્તિનું કારણ બનાવી દે એવા સુવિશુદ્ધ ભાવને પેદા કર્યા વિના રહે જ નહિ.

વિચાર કરો કે દાન કરનારાઓમાં લક્ષ્મીને અસાર માનનારા કેટલા? દાન કરનારને લક્ષ્મી તરફ અરુચિ થાય કે પ્રેમ જાગે? આજે મોટે ભાગે એ દશા છે કે દાન દેવડાવવુ હોય તો 'દાનથી લક્ષ્મી મળે છે' એ વાત કાને પડે, તો ઝટ કામ થાય. **"દાનથી ઘણી લક્ષ્મી મળે છે" એ વાત સાંભળ્યા વિના, એવાઓના અંતરમાં દાન દેવાનો ઉલ્લાસ પ્રગટે નહિ.**

એ જ રીતે 'શીળ પાળવાથી સુંદર વિષયસામગ્રી મળે છે અને સારી રીતે વિષયોપભોગાદિ થઈ શકે છે' એમ જાણે, ત્યારે શીળનો ઉલ્લાસ પ્રગ્ટે. તપમાં પણ એવી દશા નથી એમ નહિ. 'તપથી શરીરસુખ અને ખાનપાન ઘણા મળે' એવુ એવુ સાભળીને તપ કરવાને ઝટ તૈયાર થાય.

આ રીતે જેઓ દાન દીએ, શીળ પાળે કે તપ કરે, તેમનામાં ભાવવિશુદ્ધિ પ્રગટે પણ ક્યાંથી? અને જો ભાવવિશુદ્ધિ પ્રગટે નહિ, તો તે વિના તેમનાં દાનાદિ મુક્તિનુ કારણ બને પણ નહિ.

દાનાદિથી તેનો હેતુ સિદ્ધ થવો જોઈએ

આ રીતે દાનાદિ કરાવીને રાચનારાઓ, અજ્ઞાન છે. મુગ્ધાત્માઓને માર્ગે લાવવાના હેતુથી અમુક પ્રકારના તપ આદિ કરાવાય એ એક જુદી વાત છે, પણ દાન કરાવવાને માટે લક્ષ્મીની લાલચમાં નાખવા, શીળ પળાવવાને માટે વિષયસામગ્રી તથા તેના ભોગવટાની લાલસાને ઉત્તેજિત કરવી અને તપ કરાવવાને માટે યથેચ્છ અન્નપાનાદિનો ભોગ કરવાની વૃત્તિને પોષવી, એ સાચા ઉપકારીઓનું કાર્ય નથી જ.

એ રીતે દાન કરાવવું, શીળ પળાવવુ કે તપ કરાવવો એ તો બહુ સહેલુ કામ છે. એક દૃષ્ટાંત આપું. એક વાર પ્રસંગ પામીને એવી વાત કહેવાય કે—'પદર દિવસે કમથી કમ એક ઉપવાસ કરવો, એવી ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોની આજ્ઞા છે અને સામર્થ્ય હોય તો દરેકે તે કરવો જ જોઈએ.'

એ સાંભળીને, બહાર ગયા બાદ, અમુક માણસો હસવા લાગ્યા. ઠઠ્ઠામશ્કરી કરવા લાગ્યા અને એમ પણ કહેવા લાગ્યા કે—'જૈન ધર્મનો ઉદ્દેશ ભૂખ્યા મારવાનો છે. બીજા ધર્મોમા આવું નહિ.'

બીચારા અજ્ઞાન માણસોને એમ પણ લાગે, કેમકે આપણો ઉપવાસ, એટલે ખાવાનો તો સર્વથા ત્યાગ અને ઉકાળેલુ પાણી પણ ન પીવાય તો સારૂ ! આથી, ઈતરોની જેમ, જૈન કુળમાં જન્મેલા છતાં પણ જો ઘણુ અજ્ઞાન હોય, તો જૈન ગણાતાઓને ય આપણા તપની વાત ન રુચે, તો તે શક્ય છે.

પછી બન્યુ એવુ કે એ વાતને પાંચેક દિવસો ગયા બાદ, એક છાપામાં ઉપવાસના ફાયદા વિષેનો લેખ આવ્યો. એમાં લખેલુ કે 'શરીરના સ્વાસ્થ્યને માટે પદર દિવસે એક ઉપવાસ કરવો બહુ જ જરૂરી છે, એમ અમેરીકન ડોકટરનું પણ કહેવુ છે.' એ છાપું લઈને પેલાઓ

મારી પાસે આવ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે 'તમે જે પંદર દિવસે એક ઉપવાસ કરવાની વાત કહેતા હતા તે બરાબર છે, એમ હવે અમને લાગ્યું !'

મેં પૂછ્યું 'કારણ શું ?' એ કહે કે, 'અમેરીકન ડાકટરો એમ કહે છે. જુઓ, આ છાપામાં લેખ છે.'

ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞા તરીકે જે વાત ન રુચી, તે વાત અમેરીકન ડૉકટરોના અભિપ્રાય તરીકે રુચી ! અમેરીકન ડૉકટરની વાત પણ રુચવાનું કારણ શું ? શરીરનો પ્રેમ ! ધર્મ માટે જેની ઠેકડી, તેનો જ શરીરસુખને માટે સ્વીકાર !

વિચારો કે આવા માણસને તપ-ઉપવાસ મોક્ષનું કારણ બને કે ભવભ્રમણનું કારણ બને ? શરીરના પ્રેમથી જેમ ઉપવાસ આદિ તપ કરાવી શકાય છે, તેમ લક્ષ્મીની મૂર્ચ્છાથી દાન દેવડાવી શકાય છે અને વિષયસુખની લાલસાથી શીળ પણ પળાવી શકાય છે પણ, એથી જે હેતુ માટે ધર્મ છે, તે હેતુ સિદ્ધ ન થાય અને વિપરીત હેતુ સિદ્ધ થાય.

આપણે તો દાન, શીળ અને તપ મોક્ષનું કારણ બને એવું કરવું છે. શાસ્ત્ર કહે છે કે, એ માટે ભાવવિશુદ્ધિ વિના ચાલી શકે તેમ નથી. ગણધરભગવાન શ્રી ગૌતમસ્વામિજી મહારાજાએ, શ્રી શ્રેણિક મહારાજા આદિને ઉદ્દેશીને ફરમાવ્યું છે કે, ભાવ વિના દાન સિદ્ધિદાયક બની શકતું નથી, ભાવરહિત શીળ પણ લોકમા નિષ્ફળ જ નીવડે છે અને ભાવ વિનાનો તપ પણ ભવસમૂહના વિસ્તારનું જ કારણ છે. આથી, ભાવને જ સુવિશુદ્ધ બનાવવો જોઈએ.

દાનાદિને સફળ બનાવનાર ભાવ તરફની ઉપેક્ષાને ટાળવાની જરૂર છે

આજની મોટા ભાગની ધર્મક્રિયાઓ, જેવી ભાવવિશુદ્ધિપૂર્વક થવી જોઈએ તેવી ભાવવિશુદ્ધિપૂર્વક નથી થતી ભાવવિશુદ્ધિપૂર્વક દાનાદિ કરવાની વાત થાય, તો કેટલાકો એવો પણ પ્રશ્ન પૂછે છે કે, 'દાન શું ભાવ વિના જ અમે દઈએ છીએ ? ભાવ વિના જ શીળ

પાળીએ છીએ ? અને, ભાવ વિના જ તપ કરીએ છીએ ? ભાવવિશુદ્ધિ ન હોય તે છતા પણ, તે નથી એમ જો કહેવાય તો સામે થાય, એમ પણ બને.

ભાવવિશુદ્ધિનો પૂર્ણ નિર્ણય તો જ્ઞાનીઓ કરી શકે, પણ આપણે અમુક તપાસ આદિથી નિર્ણય ન જ કરી શકીએ એમ નહિ. દાનાદિ કરનારો તે શા હેતુથી કરે છે, દાનાદિ કરવા દ્વારા તેને શુ પામવાની ભાવના છે એ વગેરે દ્વારા તેમજ તેની ચેષ્ટાદિ દ્વારા ભાવવિશુદ્ધિનો આંશિક નિર્ણય ન જ થઈ શકે એમ નહિ.

દુનિયાની ક્રિયા કેવી રીતે થાય છે અને ધર્મની ક્રિયા કેવી રીતે થાય છે, તે તપાસો. દુનિયાની પ્રવૃત્તિમા સાધ્ય તરફથી આખ ખસતી નથી અને ધર્મક્રિયામા સાધ્ય તરફ ભાગ્યે જ ધ્યાન જાય છે. દુનિયાની પ્રવૃત્તિમાં સાધ્ય તરફ દૃષ્ટિ કાયમ બની રહે છે, માટે અનુભવી અને જાણકારની સલાહ લઇને તે મુજબ વર્તવાની પૂરતી કોશિષ થાય છે, અને ધર્મક્રિયામા, લગભગ દશા એવી કે પ્રાય· કોઇને પૂછે પણ નહિ અને કોઈ કહે તો તે સાભળે પણ નહિ ! ધર્મસ્થાનોમા જરા બરાબર આવનો થયો, એટલે તો પ્રાયઃ એનો બની જાય કે મરજીમા આવે તેમ બેસે અને મરજીમા આવે તેમ કરે

ધર્મક્રિયા કરનારાઓમા બધાની જ આવી દશા છે એમ નથી; આજ્ઞાનુસાર વર્તવાની ભાવનાવાળા ભાગ્યશાળીઓ પણ જરૂર છે; પણ, મોટે ભાગે આવી દશા જોવાય છે. આનુ કારણ ધર્મક્રિયા માટે જરૂરી ભાવ તરફની બેદરકારી છે.

તમારી ધર્મક્રિયાઓ ભાવશૂન્યપણે થતી હોય, તો એ તમને સમજાઈ જવુ જોઈએ અને એ સમજાય તો જ દૃષ્ટિને ભાવવિશુદ્ધિ તરફ ખેચી શકાય. આત્માને પૂછવુ કે, 'દાન દેનાર તને, લક્ષ્મી ત્યાજ્ય લાગે છે કે નહિ ? શીળ પાળનાર તને, વિષયસુખ નાશકારી લાગે છે કે નહિ? અને તપ કરનાર તને, પૌદ્ગલિક ઇચ્છા ભયકર લાગે છે કે નહિ ?'

સંસારમાં રહેલાને લક્ષ્મી વિના ન ચાલે એ શક્ય છે. ચારિત્રમોહના ઉદયથી વિષયો સેવવા પડે એ પણ શક્ય છે અને ક્ષુધાવેદનીય આદિના કારણે અનશન રૂપ તપ ન થઈ શકે એય શક્ય છે. પણ, એ ત્રણ તરફ મનમાં અભાવ બેઠો છે કે નહિ? દાન, શીળ અને તપની પ્રતિપક્ષી વસ્તુઓ પ્રત્યે અભાવ, એટલે કે તે તરફનો હેયભાવ, એ દાનાદિ માટેના સુવિશુદ્ધ ભાવનું પરમ કારણ.

દાન શીળ અને તપને સુસફળ બનાવવાને માટે, સુવિશુદ્ધ ભાવને પેદા કરવો જોઈએ, એને બદલે, દાન દ્વારા મૂર્ચ્છાને ઘટાડવાની ભાવના તો નહિ, પણ દાન દ્વારા ઘણી લક્ષ્મી મેળવવાની ભાવના દ્વારા લક્ષ્મીની મૂર્ચ્છાને વધારવાનો ધંધો થતો હોય, શીળથી વિષયવિરાગને પામવાની ભાવનાને બદલે વિષયવિરાગને જ જો સફળ બનાવવાને માટે શીળ પળાતું હોય અને, તપથી અનાહારી દશાને પામવાની ભાવનાને બદલે ઠીક ઠીક લ્હેરથી ખવાય એ વગેરે માટે જ જો તપ થતો હોય, તો એ દાન, એ શીળ અને એ તપ મુક્તિનું કારણ બને શી રીતે?

આ બધી વાતો વિચારવા જેવી છે અને ભાવ સંબંધી જે કાંઈ ઉણપ હોય, તે ટાળવા જેવી છે. ભાવ વિના દાન મોક્ષનું કારણ નથી, ભાવ વિના શીળ લોકમાં નિષ્ફળ છે અને ભાવ વિના તપ ભવસમૂહના વિસ્તારનું કારણ છે એમ જાણ્યા પછી પણ, આપણે ભાવવિશુદ્ધિ તરફ જો બેદરકાર જ રહીએ, તો જ્ઞાનીઓના વચનો તરફ આપણી ભક્તિ કેટલી?

દાન, શીળ અને તપની સાથે દાનાદિ ધર્મો પ્રતિનું આરાધકપણું જોઈએ

શ્રી અરિહંત આદિ નવ પદોના સ્વરૂપને અને તેના મહિમાને જાણવા અને સમજવાને માટે, આ બધું જાણવું અને માનવું એ પણ જરૂરી છે. કારણ કે શ્રી અરિહંત આદિ નવ પદોનું ધ્યાન, એ અતિશય

દુર્જય એવા મનને વશ કરવાનું સર્વપ્રધાન આલંબન છે, એમ ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવ્યું છે.

શ્રી નવ પદનું ધ્યાન, એ ભાવવિશુદ્ધિ માટેનું પરમ સાધન છે. એ માટે, શ્રી નવ પદના સ્વરૂપનું જ્ઞાન પણ જરૂરી છે. શ્રી નવ પદના સ્વરૂપનું જ્ઞાન અને ધ્યાન જેને પ્રાપ્ત થઈ જાય, તેનાથી ભાવવિશુદ્ધિ છેટે રહી શકે નહિ. એ ભાવવિશુદ્ધિ આવ્યા પછીથી, દાનાદિ ઉત્તમ પ્રકારે થાય અને કદાચ ન પણ થઈ શકે તોય કલ્યાણ સાધી શકાય.

એવો આત્મા દાનાદિથી સિદ્ધ કરવાની વસ્તુને, દાનાદિ વિના પણ સિદ્ધ કરી શકે; પણ એવો આત્મા દાનાદિ તેને માટે અશક્ય હોય ત્યારે જ ન કરે. કાં તો લક્ષ્મી આદિનો અભાવ હોય અને કાં તો દાનાંતરાય, ચારિત્રમોહ કે ક્ષુધાવેદનીયનો કારમો ઉદય હોય. પરમ ભાવવિશુદ્ધિને પામેલો આત્મા દાનાદિ ન કરે તો તે એવા જ કોઈ કારણે ન કરે. એવો આત્મા, વિના દીધે પણ દાનનો, વિષયોપભોગ કરતે કરતે પણ શીળનો અને ખાતે પીતે પણ તપનો લાભ પામી શકે છે.

દાન એટલે ત્યાગ, શીળ એટલે સદાચારપરતા અને તપ એટલે પૌદ્ગલિક ઇચ્છાઓનો નિરોધ! આ ત્રણ માટેના જરૂરી ભાવથી જ આ ત્રણની સફળતા છે. એ જરૂરી ભાવ આત્મામાં પેદા કરવાના ભાવે પણ દાનાદિ થતાં હોય, તો તે દાનાદિ જે પરિણામ તુરતમાં લાવે, તે પરિણામ સુવિશુદ્ધ ભાવને પેદા કરવાના ભાવથી થતાં દાનાદિથી ભલે મોડું આવે, પણ એ ભાવપૂર્વકના દાનાદિ ભાવવિશુદ્ધિને પેદા કર્યા વિના રહે નહિ. ભાવવિશુદ્ધિને સાધવાનો ભાવ પણ હોય, તો દાન, શીળ અને તપ મોક્ષનું કારણ બને, પણ તેવો કોઈ ભાવ જ ન હોય, અને વિપરીત ભાવ હોય, તો તેવાં દાનાદિમાં મોક્ષકારણ બનવાની લાયકાત છે એમ કહી શકાય નહિ.

ભાવ છતાં દાનાદિ ન હોય એવું ક્યારે?

ભાવવિશુદ્ધિનો મહિમા ખૂબ સમજવા જેવો છે. ભાવવિશુદ્ધતાના મહિમાને અને સ્વરૂપને બરાબર નહિ સમજી શકનારાઓ, ભાવના નામે અનર્થના મહિમાને ઉત્પાદક બને એ જેમ શક્ય છે, તેમ તેવાઓ પોતાની ઉત્તમ ક્રિયાઓને પણ સંસારનું કારણ બનાવી દે એ પણ શક્ય છે.

જો કોઈ એમ કહે કે આપણે તો ભાવ વિશુદ્ધ છે અને એથી તરી જવાના! તો પૂછવું કે 'વિશુદ્ધ ભાવને અનુરૂપ પ્રવૃત્તિ છે કે નહિ? અને વિશુદ્ધ ભાવને અનુરૂપ પ્રવૃત્તિ જો નથી, તો તે શાથી નથી?' જેમ કે એક માણસ દાન કરતો નથી, શીલ પાળતો નથી અને તપ પણ આચરતો નથી; છતાં પણ કહે કે 'મારામાં દાનનો, શીળનો અને તપનો પણ ભાવ છે.' તો એ સવાલ ઊભો થાય જ કે 'જ્યારે દાનનો શીળનો અને તપનો પણ ભાવ છે, તો પછી તે દાન દેતો કેમ નથી, શીળ પાળતો કેમ નથી અને તપ આચરતો કેમ નથી?

ભાવ હોવા છતાં દાનાદિ પ્રવૃત્તિ રૂપે ન થઈ શકે એ અશક્ય વસ્તુ નથી, પણ સાથે સાથે જ એ વાતનો ખ્યાલ હોવો જોઈએ કે ભાવ હોવા છતાં દાનાદિ પ્રવૃત્તિ રૂપે ત્યારે જ ન થઈ શકે, કે જ્યારે તે તેને માટે અશક્ય હોય, સંયોગ, સામગ્રી આદિનો એવો અભાવ હોય, કે જેના યોગે પ્રવૃત્તિ રૂપે દાનાદિ ન થઈ શકે! એમ પ્રવૃત્તિ રૂપે દાનાદિ ન થઈ શકે તો પણ, ભાવના યોગે દાનધર્મનું, શીળધર્મનું અને તપોધર્મનું આરાધકપણું હોઈ શકે! પરન્તુ 'સંયોગ-સામગ્રી આદિનો તેવો અભાવ છે કે નહિ' એ વાત જ ખાસ વિચારવા જેવી હોય છે! ભાવશુદ્ધિ એ એક એવી વસ્તુ છે, કે જે દાનાદિને પ્રવૃત્તિ રૂપે પણ શક્ય હોય તો કરાવ્યા વિના રહે જ નહિ. દાનને, શીળને અને તપને મોક્ષના કારણ તરીકે બનાવનાર ભાવવિશુદ્ધિ છે. આથી, દાનાદિ કરનારાઓએ તો આ વસ્તુને ખાસ સમજી લેવી જોઈએ.

દાનાદિ ક્રિયાઓને, આપણે તો મોક્ષનું કારણ બનાવવી છે. દાનાદિ ક્રિયાઓ મોક્ષનું કારણ બને, એ જ એની સાચી સફળતા છે.

મોક્ષનું કારણ નહિ જ બનનારી દાનાદિ ક્રિયાઓથીય અમુક પ્રકારનું પુણ્ય બંધાય એ અશક્ય નથી. પણ એ પુણ્ય પાપાનુબંધી હોય. એવા પુણ્યના યોગે જે સામગ્રી મળે, તેમાં આત્મા એવો મુંઝાય કે પછી કેટલો કાળ એ સંસારમાં રખડે, એ કહેવાય નહિ. આવી જાતિના પુણ્યને આપનારી ક્રિયાઓને પણ કહેવાય તો સંસારનું જ કારણ.

મોક્ષની સાધનાને માટે ધ્યાન જેમ જરૂરી છે, તેમ સંસારની સાધનાને માટે પણ ધ્યાન જરૂરી છે. પણ બેય ધ્યાન જુદાં. મોક્ષ માટેના જરૂરી ધ્યાનને લાવવાને માટે શ્રી પદોના સ્વરૂપનું ચિન્તન કરાય તો એ મોટામાં મોટું આલમ્બન છે. અત્યારે તો સંસારનું ધ્યાન એવું વળગ્યું છે કે ધર્મક્રિયાઓ કરતી વેળાએ પણ ધ્યાન સંસારનું ચાલતું હોય છે. જેમની આવી દશા ન હોય તે મહા ભાગ્યવાન. પણ બીજાઓએ તો ચેતવું જોઈએ.

સ્થિતિ તો એ પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ કે સંસારની ક્રિયા કરતાં પણ મોક્ષનું ધ્યાન ચાલુ રહે. એ માટે, ઉત્તમ ક્રિયાઓ દ્વારા મનને ક્રમે ક્રમે વશીભૂત બનાવવું જોઈએ.

તા. ૧૪-૧૦-૫૬ના જૈન પ્રવચનમાંથી સાભાર ઉદ્ધૃત.

પરિશિષ્ટ ૩

ભાવના

લેખક

મુનિ શ્રી જયવિજયજી

*

દાન, શીળ, તપ અને ભાવના એ ચાર ધર્મના પ્રકાર છે. તે સર્વમા ભાવની જ મુખ્યતા છે, ભાવની હયાતી એ જ પૂર્વના ત્રણની સફળતા છે. ભાવ વિના ત્રણેની નિષ્ફળતા છે.

"भावनासदृशी सिद्धिः" ગમે તેવુ દાન આપતાં, ગમે તેવી ધર્મક્રિયા કરતા તથા ગમે તેવી તપસ્યા કરતા તેની સિદ્ધિ ભાવનાને આધારે જ છે. ભાવના પવિત્ર હોય તો ઉપરોક્ત સત્પ્રવૃત્તિઓ સફળતાને પામે છે ભાવના મલીન, પાપી યા સ્વાર્થી હોય તો ફળસિદ્ધિ પણ તેવી જ થાય છે. લૌકિક કહેવત છે કે–"ગોળ નાંખે તેટલુ ગળ્યુ થાય." તેમ જેવી ભાવના હોય તેવી સિદ્ધિ થાય છે.

ભાવના એ હૃદયની શુદ્ધિ તથા મનોબળની દૃઢતા છે, અને તે બોલવાથી પ્રગટ થતી નથી, પણ યોગ સ્થિર કરવાથી, અતરશુદ્ધિ તથા વૃત્તિજય કરવાથી જ ઉત્પન્ન થાય છે. ધર્મસ્થાનકો અથવા મદિરોમા જઈ ચક્ષુ તથા મનને પ્રભુ સન્મુખ સ્થિર રાખ્યા વિના આડીઅવળી દૃષ્ટિ કરતા ચચળપણે યોગ રાખી ફોનાગ્રાફની માફક:—

ભાવે ભાવના ભાવીએ, ભાવે દીજે દાન,
ભાવે જિનવર પૂજીએ, ભાવે કેવળ જ્ઞાન.

એમ બોલી જવાથી ભાવના ઉત્પન્ન થતી નથી અને વિશુદ્ધપણે તથા દૃઢપણે ભાવના થયા વિના આત્મસિદ્ધિ પણ નથી.

ધાર્મિક ક્રિયામાં વૃત્તિ સ્થિર રાખી, પરમાત્માના દિવ્ય સ્વરૂપનો વિચાર કરતા તથા પોતાના અંતર જીવનો પ્રભુના જીવન સાથે મુકાબલો કરતાં પ્રભુમય વૃત્તિ એક તારને પામી જાય કે તે સમયે તેના શરીર ઉપર સર્પ અથવા સળગતો અગ્નિ મૂકે કે તલવારનો ઘા કરે તો પણ જગદાકાર વૃત્તિનો લય થવાથી પોતાની નિર્મળ ભાવનાની ક્ષતિ કે ચલનતા ન થાય તેને જ ભાવના કહે છે.

મદિરમા પ્રભુ મુદ્રા સામે પાંચ દશ મિનિટ ચૈત્યવદન કરતો હોય ત્યા પણ મન કયાય રખડતુ હોય, ચક્ષુ–દષ્ટિ ક્યાંય ફરતી હોય, કાયા કયાય ચળવિચળ થતી હોય, ઘડીક દેરાસરના ચિત્રો તરફ દષ્ટિ જશે. તો ઘડીક લોકોને જોવા કે લોકો ગાતા કરતા હશે ને તરફ જશે એમ અનેક પ્રકારે દષ્ટિ ચચળ પણ ફરતી હોય ત્યાં નિર્મળ તથા દઢ ભાવનાનુ સ્વપ્ન પણ ક્યાંથી આવે.

જ્યાં વૃત્તિઓ ક્ષોભ પામે તેવા રંગબેરગી મનોરંજક ચિત્રો ચિતરી મુકયાં હોય, જ્યાં હજારો કે સેંકડો માણસોની ગિરદી અને ધમાલ મચી રહી હોય, જયા બધા એકી સાથે રાગડા તાણી રાડો જ પાડતા હોય, જયા એકબીજા ઉપર અથડામણ તથા ભીડાભીડ થતી હોય, જ્યાં ઘટ તથા આરતીઓના રણકારથી કોલાહલ મચી રહ્યા હોય, જ્યાં મુબઈની ગોદીનો કોલાહલ કે ચોપાટીની ધમાલ જેવી પ્રવૃત્તિ ચાલી રહી હોય ત્યા મદિરોમાં યોગની સ્થિરતા, વૃત્તિજય કરવાનો વિચાર, પરમાત્માના સ્વરૂપનુ ચિતન, પોતાના દોષનું નિરીક્ષણ કરવાનો વિચાર અને નિર્મળ તથા બળવાન ભાવના હોય તોય ચાલી જાય, ત્યાં ભાવના જાગે જ કયાંથી?

"मुद्योतक दलितपापतमो वितानं" પાપ–તમનો નાશ કરવા જતાં ભાવનાનો જ નાશ થઈ જાય છે. દર્શન, પૂજન વિગેરે એકાંતમાં કરે તો આ 'ભક્ત અને ધર્મી છે. એમ લોકો કયાંથી જાણે? એટલે લોકમાન મેળવવામાં જ સત્ય માર્ગ ભૂલાઈ ગયો છે. એ તો ગાડરીઓ પ્રવાહ ચાલ્યો જાય છે. સત્ય શુ? તે કેમ પ્રાપ્ત થાય? તેનો વિચાર

કરવાનો પણ જ્યાં અવકાશ રાખ્યો નથી; ત્યાં પ્રાપ્ત થવાની તો આશા જ કયાંથી હોય ?

જ્યારે મંદિરોમાં વાજિંત્રો વાગતા હોય, તબલા ઉપર મજાની થાપ પડતી હોય, મધુર કંઠથી ગાયનો બોલાતાં હોય અથવા તો કાંસીજોડા વાગતાં હોય, એવા રાગમાત્રના મોહમાં મુગ્ધ બની દેરાસરના પવિત્ર ધામમાં શ્રવણેંદ્રિય (કાન)ના વિષયને જ માત્ર પોષણ આપી ભાવના થવાનું જ માની બેસે છે.

જ્યારે ભાવના થતી હોય ત્યારે વાજીંત્રોના નાદમાં તથા માથાફોડીઆં (કાંસી જોડા) ના વાદમાં દૃષ્ટિ રહે છે, કે પ્રભુ તરફ પરમાત્મ વિચારમાં પ્રભુમય લક્ષ્ય રહે છે કે કાંસી જોડાના નાદ અથવા તબલાંના તાલ તરફ 'અથવા તે વગાડનારાઓના હાથ તરફ કે ગાનારના કંઠ તરફ દૃષ્ટિ રહે છે ?

જો પ્રભુ તરફ દૃષ્ટિ કે પ્રભુમય લક્ષ્ય ન હોય તો સ્પષ્ટ રીતે સમજાય છે કે તે શ્રવણેંદ્રિયના વિષય-પોષણથી થતા મોહજનિત આનંદને જ ભાવના માની લીધી છે. વસ્તુત્વે તે ભાવના નથી પણ તે વિષય પોષણ છે. તે જરાક સ્થિરતા કરી, કાંસીજોડા વગાડનારા ગૃહસ્થો તરફ જોવાની સુગમતાથી સમજાઈ શકાશે.

પૂજામાં પણ બે ચાર પતાસા કે પેંડા લાડુની પ્રભાવના હશે અથવા માલ પાણી જમવાના હશે તો વગર તેડે સેંકડો માણસો ભેગા થશે. પણ જો પ્રભાવના કે લાડુ નહિ હોય, તેડવા જનાર પૂજારીના અથવા પૂજા ભણાવનારના પગ ઘસાઈ જાશે તો પણ મહા મુશીબતે પાંચ દશ જણ ભેગા થઈ વેઠ ઉતારવાની માફક પૂજા ભણાવી ચાલ્યા જશે.

પ્રભુની પૂજા તરફ પ્રીતિ ન રાખતા પતાસાં અથવા જમવાની પૂજા તરફ પ્રીતિ રાખનારા પામર જીવોને ભાવનાની જાગ્રતિ અથવા દૃઢતા થાય જ કયાંથી ?

પુરૂષ તથા સ્ત્રીની પુખ્તવય આવ્યા વિના પ્રજોત્પત્તિ થતી નથી, તેમ નીતિ-સત્યના માર્ગે ચાલવાની ગોગ્ય દશા મેળવ્યા વિના પ્રભુ પાસે જઈ, ચપટી ચોખા મૂકી આવવાથી અથવા બે ચાર તિલક કરવાથી ભાવનાની શુદ્ધિ ઉત્પન્ન થતી નથી.

ભરત મહારાજાને પોતાના અરીસાભુવનમા શરીરને જોતાં હાથની એક છેલ્લી આંગળીમાંથી વીટી જમીન ઉપર પડી જવાથી આગળી ખરાબ લાગી ત્યારે વિચાર થયો કે જેમ વીટી વિના આંગળી શોભતી નથી તેમ બીજા આભૂપણો વિના શરીર નહિ શોભતુ હોય?' એમ વિચાર આવતા એક પછી એક આભૂપણ શરીરપરથી ઉતારી પોતાના શરીરને દર્પણમા જોતાં શોભાહીન દેખાયું, તેથી શરીરનુ વિનાશીપણુ સમજાતાં સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ, આત્માનું અવિનાશીપણુ સમજાયાથી ઉત્કૃષ્ટ ભાવનાની શ્રેણીપર ચડતા ક્ષણવારમા કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયુ. આનુ નામ તે ભાવના.

અરીસાભુવન એ શરીરની સુદરતા જોવાનુ શૃગારસ્થાન હતુ. ત્યા પ્રભુપ્રતિમા ન હતી તેમ વૈરાગ્યજનક સાધનો પણ ન હતા, છતા એક વીટીહીન અગુલીના વિચારથી શરીર, જગત તથા આત્માના વિચારોની શ્રેણીએ આરૂઢ થતા સર્વજ્ઞ દશાને પામ્યા

જ્યા ભાવના જાગ્રત થવાનું ઉત્કૃષ્ટ સાધન છે તેવા પ્રભુ મદિરમા પણ ઇંદ્રિય પોપણમા જ આનદ મનાય અને આત્મસ્વરૂપનો વિચાર જાગ્રત ન થાય, ભાવનાની વિશુદ્ધિ તથા ઉત્કૃષ્ટ જાગ્રતિ ન થાય, તો સમજવુ કે જીવાત્મા, મહાવીરના દિવ્ય ધર્મનુ યથાર્થ સ્વરૂપ સમજ્યો જ નથી. તે ધર્મપાત્ર નથી, પણ સસારકીટ તરીકે માનવજન્મને વ્યતીત કરે છે.

જ્યા આત્મિક જાગૃતિ, માનસિક દૃઢના અને હાર્દિક શુદ્ધિ નથી, ત્યા સાચુ દર્શન પણ નથી તથા સાચી ભાવના પણ નથી.

ચર્મ (ચક્ષુ) દૃષ્ટિથી પરમાત્માનુ અવલોકન કરતા સદ્‌ભાવના જાગ્રત થતી નથી, પણ ચક્ષુદર્શનથી અવલોકન કરી અતરદૃષ્ટિમા રોમેરોમમા પરમાત્મ તત્ત્વ વ્યાપી રહે, ત્યારે સાચી ભાવના ઉત્પન્ન થાય છે.

આ વિશ્વમાં અનત પદાર્થો મનને મોહિત કરે, અને વૃત્તિઓને ચલિત બનાવે તેવા છે. તેમા વિશેષતાએ કુટુબ, ધન, સ્ત્રી અને દેહ–એ ચાર પદાર્થો ઉત્કૃષ્ટપણે મનને મોહિત કરનાર છે તે ચાર પદાર્થોને મેળવવામાં, સાચવવામા તથા ભોગવવામાં જેટલી આકર્ષણતા અને પ્રીતિ છે, તેનાં કરતાં અનતગુણી પ્રીતિ એકાગ્રતા અને આકર્ષિતા, પરમાત્મ તત્ત્વ તરફ ઉદ્‌ભવે, ત્યારેજ સાચી ભાવનાં અને આત્મસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે.

પ્રભુ દર્શન વખતે પણ સુદર સ્ત્રી આદિ મોહક પદાર્થો તરફ વૃત્તિ આકર્ષાય તો તે પ્રભુદર્શનના ઉપાસક નથી, પણ વિષયપોષક વાસનાનો ઉપાસક છે એમ સ્પષ્ટ ભાસે છે.

અધ્યાત્મનિષ્ટ દેવચદ્રજી મહારાજ કહે છે કે—

“ પ્રીતિ અનાદિની પરથકી,
જે તોડે હો તે જોડે એહ કે ”

અનાદિ કાળની મોહજનિત પ્રીતિ, માયિક પદાર્થો પ્રત્યેની જે તોડે લય કરે, તેજ પરમાત્મા તરફ પ્રીતિને જોડી શકે.

લસણની ગધવાળા પાત્રમાં તે દુર્ગંધનો લય થયા વિના કસ્તુરીની સુગધ પણ દુર્ગંધતાને આધીન થઈ ખરાબ થાય છે. તેમ જે અતરમા કષાય વિષયાદિ દુષ્ટ દુર્ગુણોની દુર્ગંધ ભરી છે, તે દોષજનિત દુર્ગંધનો અતરમા લય થયા વિના તેના હૃદયમા પરમાત્મભક્તિ સદ્‌બોધ તથા સદ્‌ભાવના ઉત્પન્ન થઈ શકતા નથી.

સ્ત્રી, ધન, કુટુબાદિક માયિક પદાર્થોમા આસક્તિમય જીવન વ્યતીત કરનાર મોહક જીવાત્માને પ્રભુદર્શન તથા સદ્‌ગુરુના બોધની મહાન અપૂર્વતા જણાતીજ નથી.

ચિલાતીપુત્ર એક શેઠને ત્યાં નોકર હતો. શેઠની પુત્રી સાથે સ્નેહ બંધન થવાથી શેઠને ખબર પડતાં તેને ઘરની બહાર કાઢી મૂકયો. કર્મવશાત્ તે ચોરની ટોળીમાં ભળી ગયો. ચોરીની કળામાં પ્રવીણ થવાથી ચોર લોકોનો તે અધિપતિ બન્યો.

ત્યારપછી કેટલાક ચોરોની સાથે તે જ શેઠના ઘરમાં પ્રવેશ કરી તેની પુત્રીને ઉપાડી ગયો. શેઠને ખબર પડવાથી પોતાના પુત્રો, નોકરો તથા રાજસેવકોની સાથે તેની પાછળ દોડ્યો.

ચોરપતિ ચિલાતીપુત્ર કન્યાને ઉપાડી ત્વરાથી પહાડી પ્રદેશમાં દોડતો ગયો પણ કન્યાના ભારથી થાકી જતાં ચાલવાની ગતિ મંદ પડી જવાથી કન્યાના પિતા વગેરે પાછળ પોતાની નજદીકમાં આવ્યા જાણી ચોરે વિચાર્યું કે—'આ લોકો મને પકડી કન્યા લઈ જશે અને મારા સ્નેહનું પાત્ર એવી કન્યાને બીજા પતિને આધીન કરશે.' એવા સ્નેહજનિત વિચારોના આવેશમાં શું કરવું? તે ન સૂજવાથી હૃદયશૂન્ય થયેલ ચોરપતિ, સ્નેહની ઘેલછામાં કન્યાનું મસ્તક કાપી રૂધિર સ્રવતા તે મસ્તકને હાથમાં લઈ ધડને ત્યાં જ પડતું મૂકી પર્વતની ખીણ તરફ ત્વરાથી દોડ્યો. આ નીચ કૃત્ય જોઈ ત્રાસ પામતા કન્યાના પિતા વગેરે પાછા ચાલ્યા ગયા.

તેવામાં મહાન યોગી, શાંત મૂર્તિ, ધ્યાનસ્થ. વિદ્યાચરણ મુનિ (વિદ્યાના બળથી આકાશમાં ગમન કરનાર) ને જોઈ સ્નેહનો વેગ, કન્યાનું મરણ, રૂધિર ઝરતા મસ્તકનો ભયંકર દેખાવ તથા પાછળ આવનાર લોકોનો ભય એવા અનેક કારણોથી હૃદયશૂન્ય થયેલ વ્યાકુળ ચિત્તવાળા ચોરપતિને પોતાના દુષ્કૃત્યનો અંતરમાં અવ્યકત પશ્ચાતાપ થયા છતાં આ વિચિત્ર કૃત્યના આવેશમાં તેણે મહાત્માને કહ્યુ કે:—'મારા દુષ્કૃત્યનો નાશ થાય. સંસાર–બંધનથી મુકત થવાય અને પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિ થાય તેવો પવિત્ર ભવજનિત ધર્મબોધ બતાવ, નહિ તો આ તીક્ષ્ણ ખડગની ધારથી તારૂં પણ મસ્તક કાપી નાખીશ.'

આ સાંભળી જ્ઞાનના અતિશયથી મુનિએ વિચાર્યું કે-'આ જીવાત્મા સ્નેહથી મુગ્ધ અને દુષ્કૃત્યથી વ્યાકુળ બની જવાથી અનુચિત પ્રવૃત્તિ તથા અનુચિત વચનોચ્ચાર કરે છે, છતાં આવા પાપકૃત્યમાં પણ ધર્મભાવના ઉત્પન્ન થઈ છે જેથી કોઈક પાત્ર આત્મા છે. એમ જાણી વિશેષ બોધ આપીને સમજાવવા જતાં વ્યાકુળ થયેલ આ ચોરપતિ કાંઈ અનુચિત કર્મ કરી બેસશે, તેથી.

ઉપશમ, સંવર અને **વિવેક** આ ત્રણ જ શબ્દોનો તેને બોધ આપી મુનિ મહાત્મા વિદ્યાના બળથી આકાશગમન કરી ચાલતા થયા.

ઉપશમ—સર્વ પ્રકારની વૃત્તિઓ, વાસનાઓ અને સંસારમય વિચારોનો અંતરમાં સમાવેશ કરી ભક્તિ, વૈરાગ્ય તથા જ્ઞાનના બળથી તેનો લય કરવો.

સંવર—જગદાકાર વૃત્તિમાંથી વિરક્ત થઈ પરમાત્મ સ્વરૂપમય વિચાર, મનન તથા રમણતા કરી નૂતન કર્મબંધનો અભાવ કરવો.

વિવેક—કષાય વિષયવાસનાદિ દોષોથી મુક્ત થઈ આવરણ દોષોના ક્ષયથી હૃદયને વિશુદ્ધ બનાવી સત્ (આત્મતત્વ) અસત્ (જગદાકારવૃત્તિ-જડત્વ) ને યથાર્થ જાણી અસત્‌થી મુક્ત થઈ સત એવા આત્મસ્વરૂપને જાણવું.

જે પવિત્ર ભૂમિ ઉપર મુનિ ધ્યાનસ્થ હતા, તે જ ભૂમિ ઉપર ઉભા રહી, રૂધિર ઝરતા મસ્તકને બાજુમા ફેંકી દઈ રૂધિરથી પોતાનુ શરીર ખરડાયેલુ છે છતાં તેની દરકાર ન કરતા મુનિએ આપેલ સદ્‌બોધના વિચારમા તે એકાગ્રતાપૂર્વક લીન બની ગયો.

ઉપશમ શું? સંવર શું? અને વિવેક શું તેની કેમ પ્રાપ્તિ થાય? કયા ગુણ પછી કયા ગુણની પ્રાપ્તિ થવાની સંકલના રહી છે, તેમ ત્રણ ગુણ પ્રાપ્ત થવામાં શું શુ આવરણો નડે છે? તે તે આવરણોનો નાશ કેમ થાય છે? તેનો એક પછી એક વિચાર કરતાં તે આત્મચિંતનમા

એટલા બધા એકાગ્ર અને લીન બની ગયા કે દેહનું ભાન જ ભૂલાઈ ગયું. બસ એજ કલ્યાણ.

ભક્તિ, દર્શન, શ્રવણ, વાંચન, મનન વગેરે ગમે તે સત્પ્રવૃત્તિથી કરવાનું એ જ છે કે દેહાધ્યાસ, બુદ્ધિ અને જગદાકાર વૃત્તિનો લય થાય.

કન્યાની ચોરી કરવાથી કન્યા પાછળ તેના કુટુંબીઓ આવતા, ભયભીત થતાં કન્યાને મારી નાખવાથી હાથમાં કાંઈ ન આવ્યું અને દોડવાથી થાક પણ લાગ્યો, જ્યારે મુનિ મહાત્માના હૃદય ભંડારમાંથી ઉપશમ, સંવર તથા વિવેક એ ત્રણ તત્ત્વ રત્નોની ચોરી કરવાથી અનાદિકાળનો સંસાર પરિભ્રમણનો થાક પણ ઉતર્યો અને અનંત સદ્ગુણો રૂપ અનર્ગલ ધનનો ખજાનો પણ હાથમાં આવ્યો. શાબાશ ચોરપતિ! ધન્ય છે તારી સદ્ગુણ ચોરવાની કળાને!

રૂધિર ઝરતુ મસ્તક પાસે પડેલ હોવાથી રૂધિરની ગંધથી કીડીઓ, માંસાહારી પક્ષીઓ, તથા હિંસક પશુ-પ્રાણીઓ ત્યાં ખેંચાઈ આવ્યા અને કન્યાના મસ્તકના રૂધિર તથા માંસનું ભક્ષણ કરવા લાગ્યા. આ વખતે મુનિના શરીર ઉપર પણ કાગડા, ગીધ વગેરે પક્ષીઓ ચાંચના તીક્ષ્ણ પ્રહારોથી ચોરપતિના શરીરને વીંધવા લાગ્યા, તેમ જ બીજા પણ વિકાળ પશુઓ મુનિ (ચોરપતિ)ના શરીરને અનેક પ્રકારે પીડા આપવા લાગ્યા.

શરીર ઉપર કર્કશ પ્રહારોથી શરીરને તોડી ફોડી તેના માંસનું ભક્ષણ કરવામાં હિંસક પ્રાણીઓ આનંદ માનવા લાગ્યા ત્યારે પરમાત્મ તત્ત્વમાં લીન થયેલ દેહ મૂર્ચ્છાથી મુક્ત થઈ એકાગ્રપણે આત્મસ્વરૂપનાં ચિંતનમાં આનંદ માનતા, દેહ કયાં છે અને તેની શી દશા થાય છે? તેનો એક રોમમાં અણુમાત્ર પણ વિચાર ન આવતાં, અવિચ્છિન્ન ધારાની ઉગ્ર ભાવનાએ ચડતાં મુનિએ આપેલ સદ્બોધનું અત્યુગ્રપણે મનન કરતા અખંડ ભાવના તથા ઉત્કૃષ્ટ બળથી અનંત કર્માવરણોનો ક્ષય કરી કેવળ-જ્ઞાન પામી અવ્યાબાધ અનંત સ્વરૂપમય મોક્ષપદને પામ્યા. . .

અહો ! ધન્ય છે એ મહાત્માના આત્મબળને! અને નમસ્કાર છે એ મહાત્માની નિર્મળ ભાવનાને! આવી અડગ સ્થિરતા રહે, ત્યારે જ ઉત્કૃષ્ટ ભાવના જાગૃત થઈ આત્મસિદ્ધિ થાય છે.

આજે તો મંદિરમાં કે ધર્મસ્થાનકોમાં ધાર્મિક ક્રિયા કરતાં પ્રભુ ચિંતન સમયે અથવા કાયોત્સર્ગ (ધ્યાન) સમયે એક કીડી, મચ્છર વા ડાંસ ચટકો મારે ત્યાં સ્થિરતા ભ્રષ્ટ થઈ, આકુળ વ્યાકુળ બની ચળતાને પામે છે, ત્યાં યોગ સ્થિરતા, વૃત્તિજય, ભાવના જાગૃતિ અને હૃદય શુદ્ધિ થાય જ ક્યાંથી ?

મંદિરોમાં અથવા ધર્મસ્થાનકોમાં યોગની સ્થિરતા વિના વૃત્તિઓનો જય કર્યા વિના, હૃદયની શુદ્ધિ મેળવ્યા વિના, રાગડાઓ ખેંચી ભક્તિ તથા ભાવના કરવાનો દાવો કરનારા ભાવના તથા ભક્તિના સ્વરૂપને સમજ્યા જ નથી. રાગડાઓ ખેંચી રાડો પાડવામાં ભક્તિ કે ભાવના નથી. (ઉલટા કોલાહલથી બીજાની ભાવનાઓનો ભંગ થાય છે) પણ વાસના ક્ષય, વૃત્તિજય, યોગસ્થિરતા, હાર્દિક શુદ્ધિ, અંતર નિર્મળતા તથા આત્મ જાગ્રતિથી જ ભક્તિ અથવા ભાવના કહેવાય છે અને તેવી ભાવનાથી જ આત્માની સિદ્ધિ થાય છે. ૐ શાંતિઃ !

—લેખકના સદ્બોધ સંગ્રહ પુસ્તકમાંથી સાભાર ઉદ્ધૃત.

